DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 2016, 40e JAARGANG NR. 1

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTEN HANDEL

Voor inkoop - verkoop - veilingen taxaties - opdrachten - adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van al uw munten en bankbiljetten

Met belangstelling zien wij steeds weer uit naar nieuw materiaal voor onze internationale veilingen.
U mag ons dan ook te allen tijde consulteren voor een vrijblijvend advies.
Ook een kosteloze taxatie van uw collectie behoort tot de mogelijkheden.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven
Tel.: 040-2123455
Fax.: 040-2110845
numis@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

SHOWROOM
AMSTERDAM
MUNTEN - PENNINGEN - BANKBILJETTEN - ONDERSCHEIDINGEN

Bezoek onze nieuwe vestiging

Herengracht 500
1017 CB Amsterdam
Tel. 020 320 9101
Fax. 020 620 8040
E-mail: info@schulman.nl

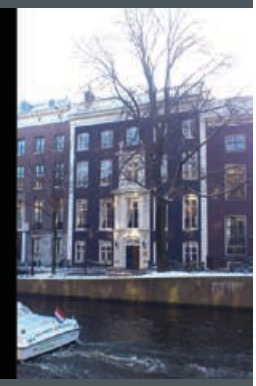

VEILINGEN

Meerdere veilingen per jaar

INTERNET VERKOOP
www.schulman.nl

DE BEELDENAAR 40 (2016) nr. 1

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.koninklijkgenootschap.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

Stichting De Beeldenaar
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
info@debeeldenaar.nl
bic: ingbnl2a
iban: nl10 ingb 0005761252

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredactie: J.E.L. Pelsdonk
Penningen: G.J. van der Meer Mohr, T. Senders
Munten: P.A.M. Beliën, R. Van Laere, W.P.C. van den Nieuwenhof,
Algemeen: L. Boezelijn, J. Luijt

Jaarabonnementen
Nederland: € 27;
binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45
Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november 2016 schriftelijk is opgezegd.
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Het juiste moment 4
Janjaap Luijt

Geer Steyn als vertegenwoordiger van de sculpturale penning 5
Jadwiga Pol-Tyszkiewicz

Leeuwendaalders in New York, Amsterdam en Istanbul 11
Jeroen de Wilde

Edmond Hustinx: inspirator voor kunsten en wetenschappen 15
Léon Minis / Frans van Wijmen

Twee varianten van de halve stuiver 1582 van de stad Utrecht 17
Dick Purmer

2-euromunt 2003 van Finland gered van de shreddermachine 19
Paul Oostervink

EUROpa en de stier 21
Hans de Koning

Jheronimus Bosch op de penning 23
Nik De Vries

Van verboden geld naar slavengeld 26
Jan Pelsdonk

Papierknipkunst op Duits noodgeld 29
Atelma van Strien

De abdij Thorn wordt muntlid van de Nederrijns-Westfaalse Kreits (1569) 32
Stefan Gropp

Zoekpenning 33 35
Janjaap Luijt

Bijzondere penning vermist 37
Tom Senders

Penningen van Braemt 39
Karel Soudijn

Een vitaal genootschap 41
Chris Teulings

Correcties op voorgaande nummers 44

Nieuws 45

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Het juiste moment

JANJAAP LUIJT

In juli solliciteerde ik op een part-time-baan in loondienst. Het was voor mij de directe aanleiding om na te denken over welke werkzaamheden ik bij een aanstelling zou moeten afstoten. Het hoofdredacteurschap van *De Beeldenaar* lag het meest voor de hand. Na bijna 15 jaar deze functie te hebben vervuld was het bovendien wel mooi geweest. Terwijl de procedure van genoemde sollicitatie nog liep, heb ik het bestuur op de hoogte gesteld en hen een kandidaat-opvolger voorgesteld. Voor mij was één ding helder: ik zou ophouden ongeacht de uitslag van mijn sollicitatie. Sommigen meenden in mijn voornemen een leeftijdsgerelateerde opvlieging te herkennen (nee, ik ben niet van plan op de motor naar de Noordkaap te rijden). Anderen adviseerden de huid niet te verkopen voordat de beer geschoten was. Op zich een wijze raad, want inmiddels weet ik dat mijn sollicitatie niet leidde tot het beoogde resultaat. Desondanks houd ik vast aan mijn besluit. Voor mijzelf valt dit niet zo maar uit de lucht. Ik heb immers al eens eerder overwogen het hoofdredacteurschap van *De Beeldenaar* neer te leggen. Om precies te zijn was dat op 10 mei 2014. Die dag hield het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde zijn voorjaarsvergadering in Apeldoorn. Terwijl een vertegenwoordiger van het bestuur verslag deed van de voortgang bij *De Beeldenaar*, ontspon bij mij de gedachte het redacteurschap neer te leggen. Na ruim 10 jaar was het wel tijd voor 'vers' bloed. Al mijmerend over de vraag of ik mijn besluit op dat moment moest openbaren of er nog een bijeenkomst mee zou wachten, vroeg de voorzitter mij naar voren te komen. Het had het genootschap namelijk behaagd mijn inspanningen voor het tijdschrift te belonen met de penning van verdienste. Tja, dat was natuurlijk niet bepaald het moment om mijn ontslag aan te bieden... ■

Bij de voorplaat

1780. GEWAPENDE NEUTRALITEIT TUSSEN RUSLAND, ZWEDEN, DENEMARKEN EN DE NEDERLANDEN door J.G. Holtzhey.
Voorzijde: Gesluierd, gekroond en gelauwerd borstbeeld van Catharina de Grote naar rechts, zij draagt een hermelijnen mantel en laag uitgesneden jurk. Omschrift: CATHARINA MAGN - D.G.IMP.AVTOCR.RVSSOR. Onder het borstbeeld signatuur I.G. HOLTZHEY FEC.
Keerzijde: Een terneergeslagen zeeman die zijn muts van Vrijheid op de grond heeft gesmeten. Links Mercurius met staf, die op een lege hoorn van overvloed zit, wijst naar de vlag en scheepsroer die op de grond liggen, met zijn blik gericht op Neptunes die in een geopende schelp staat, waarop de wapens van de vier verdragspartners staan, met de drietand in zijn linkerhand terwijl hij een beschermend gebaar maakt met zijn rechter. In de verte op zee schepen verwikkeld in een gevecht. Omschrift: MARE LIBERVM waarin een schijnende ster duidend op het unieke karakter van dit verdrag. In de afsnede: signatuur I.G. HOLTZHEY FEC / MDCCLXXX.
Zilver, 49,5 mm., 44,22 gram. VvL.549; Betts 571; Pax.646; Diakov 184.1; Hild 56a; KPK 3359
Van deze penning zijn in maart 1781 138 exemplaren vervaardigd, waarvan 135 in zilver en 3 in goud. Het borstbeeld van Catharina is het werk van C.H. Küchler. Met originele penningverklaring.
Lit. JMP 1919 blz. 88 onder nr.30.
Collectie Munthandel Verschoor, foto's Dimitri Verschoor.

Geer Steyn als vertegenwoordiger van de sculpturale penning

JADWIGA
POL-TYSZKIEWICZ

Geer Steyn behoort op dit moment tot de meest prominente vertegenwoordigers van de sculpturale penning in Nederland. In het werk van deze kunstenaar spelen beelden en penningen een even belangrijke rol. Dit is een uniek gegeven in de wereld van de sculptuur. Bij veel beeldhouwers die beide disciplines beoefenen, hebben penningen gewoonlijk een andere, aparte status. Steyns beelden en penningen zijn dit voorjaar te zien in Museum Beelden aan Zee in Den Haag. Deze expositie brengt Steyns vroege en recente werk bij elkaar en toont zo zijn zoektocht naar het begrip beeldende kwaliteit in beide genres. Dit is een goed moment om stil te staan bij de betekenis van Geer Steyn als kunstenaar en als docent aan de academie, die een sterke impuls gegeven heeft aan de voortzetting van de sculpturale traditie in de Nederlandse penningkunst.

Opleiding

Geer Steyn was al in zijn jonge jaren gegrepen door het vak beeldhouwen. Overdag studeerde hij kunstgeschiedenis en in de avonduren werkte hij op het atelier van de Amsterdamse beeldhouwer Arie Teeuwisse. Daar kwam hij veel kunstenaars tegen, onder andere Jan Meefout en Cor Hund en al gauw ontstond bij hem de wens zich meer in het vak van beeldhouwer te bekwamen. De keuze viel op de Rijksakademie. Van 1968 tot 1973 volgde hij er de opleiding tot beeldhouwer onder het toeziend oog van hoogleraar Piet Esser. Door het toedoen van zijn leermeester raakte hij geïnteresseerd in het maken van penningen en merkte hij dat het werken in het klein hem goed beviel. De eerste penningen uit 1970 zijn gevoelig geboetseerde portretten van vrouwen uit zijn nabije omgeving, gevolgd door de portretten van familieleden en kennissen. De invloed van de stijl van zijn leermeester is in deze vroege werken herkenbaar.

In 1973 rondde Steyn zijn opleiding af met het behalen van de zilveren Prix de Rome en zette zijn studie voort in het buitenland, om naar eigen zeggen

Geer Steyn, Titia, 1973

Geer Steyn, Wotruba, 1973

‘een ander verhaal over het begrip beeldhouwen te horen. Het Hollandse verhaal rondom boetseren ken ik, het heeft mij gevoed en artistiek grootgebracht. Ik sta open voor een andere mentaliteit’. In het Weense atelier van de beeldhouwer Fritz Wotruba (1907-1975), die tot de pioniers van de moderne beeldhouwkunst behoort, bekwaamde Steyn zich een jaar lang in het hakken in steen. Het resulteerde in een serie beelden onder het motto ‘Sculptuur als vorm van serieel denken’. Uit die tijd stamt een penning met het portret van Wotruba.

Barbara Kletter, Uitdijend Heelal, 1997

Docentschap

Terug in Nederland legde Geer Steyn zich toe op het lesgeven op de avondschool van de Academie van de Industriële Vormgeving in Eindhoven (waar Jos Reniers zijn eerste leerling was), later op de docentenopleiding van de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam en vanaf 1980 samen met Frank Letterie op de beeldhouwafdeling van de Koninklijke Academie in Den Haag. Ondertussen ontving hij zijn eerste opdrachten en begon zijn beelden- en penningenoeuvre uit te groeien. Steyn vatte zijn docentschap als volgt samen: ‘Mijn eigen werk, de fundamentele, niet aflatende worsteling, het besef dat het ook anders kan, geeft zicht op iemands ontwikkeling. Mijn eigen beeldende ontwikkeling staat niet stil. Het lesgeven is een confrontatie waarbij de student altijd het laatste woord heeft, ook al denk ik zelf gelijk te hebben’.

Hoewel het lesgeven op de Koninklijke Academie op het beeldhouwen gericht was, wist Steyn zijn leerlingen voor penningen te interesseren. ‘Gedurende het studiejaar vormden we met een kleine groep studenten een penningenclub. In hun vrije tijd maakten zij penningen die eens per maand door de groep werden besproken. Hele avonden besteedden we aan dit fenomeen. Het groeide uit tot een ware passie. In juni werden de sessies afgesloten met een eigengemaakt diner. Tijdens deze bijeenkomst gaf ik eenieder mijn eigen jaarpenning cadeau. Het gevoel van saamhorigheid was groot’.

Een aantal leerlingen zoals Barbara Kletter, Mirjam Mieras, Elly Baltus, Pauline Hoeboer en Lina Hodoroaba groeide uit tot zeer bekwame penningkunstenaars. Allemaal gingen ze vanuit een open visie penningen maken, waarbij het concept centraal stond. De beperkingen van vorm, inhoud, materiaal en techniek werden losgelaten. Verpakking en presentatie vormden soms een integraal onderdeel van het geheel – een

idee dat Geer Steyn bij zijn eigen penningen introduceerde.

Barbara Kletter haalde de volgende herinneringen op: ‘Geer was de meest veelzijdige docent die ons kennis liet maken met uiteenlopende verschijningsvormen van de beeldhouwkunst, zowel inhoudelijk als technisch. In het tweede jaar kwamen de vele aspecten van het ontwerpen van een penning aan de orde, waarbij het ontwerp dicht bij onze interesses lag. De opdracht die ik mocht krijgen van de Vereniging voor Penningkunst in 1997 om een experimentele jaarpenning te ontwerpen – resulterend in de penning *Uitdijend Heelal* – heb ik zeker te danken aan het door Geer op de academie hartstochtelijk aangebrachte besef van de diverse aspecten van de beeldhouwkunst – naast techniek, maatvoering en materiaal – “het intieme detail tegenover het grote gebaar” en het “staan” in meer betekenissen: in de ruimte, maar ook zoekend tussen traditie en vernieuwing, het staan in eigen tijd’.

Als academiedocent stond Geer Steyn in de traditie van zijn twee leermeesters. Net als Bronner en Esser heeft hij structureel aandacht aan het begrip penning gegeven en daardoor wakkerde hij de interesse van de studenten voor dit medium aan met als gevolg een nieuwe generatie penningkunstenaars met grensverleggende ideeën.

Penningen

Voor Geer Steyn is een penning een klein voorwerp met gigantische impact. Het is een gevisualiseerd gebaar, je kunt hem aan een ander schenken. De penning heeft een intimiteit en inkeer, kent geen instituties, de penning is een niemandsland! Het dwingt de maker om een eigen definitie van het begrip ‘penning’ te geven. Het moet wel tweezijdig zijn: als een resultaat van een beeldend denken dat een penning extra intensiteit geeft.

In Steyns vroege werken is duidelijk de stempel van zijn leermeester Esser te vinden. Het zijn treffend geboetseerde portretten van mensen uit de nabije omgeving van de kunstenaar. De belangstelling voor de literatuur en de muziek resulteerde in een serie portretten van schrijvers en componisten, zoals Goethe, Baudelaire, Brecht, Flaubert, Joyce, Mahler en Puccini. Rond 1980 verliet de kunstenaar het bekende pad en maakte penningen opgebouwd uit losse elementen. De compositie van die vormen bepaalde voortaan het onderwerp van de penningen. Het idee van een sculpturale beleving in het klein werd grondig uitgewerkt in alle penningen

Geer Steyn, Brecht, 1978

Geer Steyn, Vleermuis, 2005

die Steyn sindsdien maakte. Daarbij was de kwaliteit van de plek op het kleine oppervlak het allerbelangrijkste gegeven.

In 1983 werd de Jaarpenning geboren: de gewoonte om jaarlijks een dier, insect of vogel tot onderwerp te kiezen. Een onverwachte ontmoeting in de natuur dient plaats te vinden en voor de inspiratie te zorgen. Daarna, als de penning klaar is, volgt er een gebaar van schenking aan vrienden en kennissen. Ieder jaar opnieuw vindt dit ritueel plaats en dat heeft voor de kunstenaar een diepe betekenis. Deze Jaarpenningen worden standaard in brons en terracotta gemaakt. De terracotta-exemplaren worden ingekleurd om de plastische werking van de beeldenaar te versterken en de contrasten een extra accent te geven.

Vanaf 1993 werd de serie *Mensen die de twintigste eeuw gezicht hebben gegeven* geïntroduceerd. Sigmund Freud, Maria Callas, Samuel Becket, Pablo Picasso, Vincent van Gogh en Albert Einstein werden op zeer originele wijze op penningen afgebeeld. Daarbij ging ook de verpakking een belangrijke rol spelen. Door middel van die drager werd extra informatie verwerkt en een penning meer ruimte gegeven om tot de kern van de betekenis te komen. Het merendeel van het werk is op eigen initiatief tot stand gekomen. Daarnaast zijn er penningen in opdracht van een persoon, een echtpaar of instellingen gemaakt.

Geer Steyn, Picasso, 2003 (verkleind)

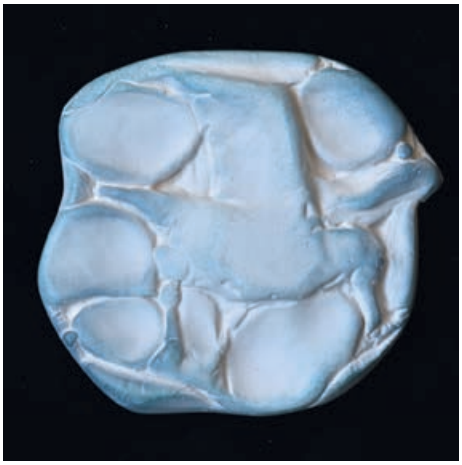

Geer Steyn, Museum Beelden aan Zee, 2015

De kunstenaar karakteriseert zijn werk als volgt: 'Mijn penningen zijn uit losse vormen opgebouwd. De compositie van die fragmenten bepaalt het onderwerp van de penning. De ontmoeting van die fragmenten definieert de beeldscherpte […] Mijn penningen zijn direct geboetseerd vanuit de hand en de sculpturale waarde laat zich dichtbij maar ook op grote afstand goed beoordelen. De verhouding van mijn penningen ten opzichte van het andere werk toont het karakter van een inademing tegenover uitademing. Het introverte tegenover het extroverte, bijna gekoppeld aan de winter tegenover de zomer. Het één kan niet zonder het ander'.

Geer Steyn aan het woord

'De ontwikkeling van de beeldhouwkunst is altijd het resultaat geweest van een evolutionair beeldend denken. Vaak waren de wegen onvoorspelbaar en achteraf goed te begrijpen. Zelf heb ik les gehad van beeldhouwers, sterke persoonlijkheden die een grote stempel op de academie drukten. Ik was geen kroonprins, maar in de kunst worden kroonprinsen nooit koningen.

De beeldhouwkunst is te breed om door één docent bepaald te worden. Grenzen tussen de vakdomeinen zijn vervaagd. In een klein collectief van collegae van diverse pluimage was ik verantwoordelijk voor de artistieke, driedimensionale visie samen met Frank Letterie die de academie in 1988 verliet. Daarna bracht ik als enige tot aan 2011 binnen het academiecircuit de penningkunst voor het voetlicht. Vol overgave heb ik een groot aantal jaren lesgegeven, twee dagen in de week, gefascineerd door het creatieve vermogen van jonge mensen. Alle studenten van de richting "beeldende kunst" hebben in de propaedeusefase van hun studie een penning gemaakt. Ook al zwierven zij later uit naar andere afdelingen, zij waren op de hoogte van het fenomeen en de Nederlandse insteek binnen de penningtraditie. Het heeft mij altijd prettig verbaasd hoe vindingrijk, wars en eigenzinnig jonge mensen zijn bij het vinden van oplossingen voor beeldende problemen.

Over dit fenomeen hoeven we ons geen zorgen te maken. Beeldend talent zal altijd uitgedaagd worden. Ik maak mij meer zorgen over bedding van het talent, de verschraling van het culturele klimaat rondom de penningkunst. Ooit bestond er een zelfstandig Penningkabinet in Den Haag, een beetje deftig en voorzichtig nieuwsgierig naar sculpturale visies, onder de hoede van Gay van der Meer. Daarna trok het Koninklijk Penningkabinet in bij het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden: een mooie match tussen oud en nieuw. Moderne tentoonstellingen en het internationale

FIDEM-congres 1998 werden georganiseerd. Nederland stond duidelijk op de kaart en was in het buitenland goed bekend, onder leiding van Marjan Scharloo, directeur van het Koninklijk Penningkabinet.

Later werd het museum gefuseerd tot het Geldmuseum te Utrecht. De meeste sculpturale penningen verdwenen in laatjes, weliswaar door Bruno Ninaber van Eijben ontworpen, maar voorgoed aan het oog onttrokken. Het Geldmuseum werd opgeheven en de penningencollectie verhuisde naar De Nederlandsche Bank, waar de penningen uitsluitend op aanvraag ter hand genomen kunnen worden. Het culturele penningenklimaat is nu onzichtbaar en daarmee ontstaat een situatie, waarin een jonge, geïnteresseerde kunstenaar haast het wiel moet uitvinden.

Nederland stond internationaal hoog in aanzien. De sculpturale penning bloeit, nog wel. Medailleurs als Guus Hellegers, Theo van de Vathorst, Marianne Letterie, Jos Reniers, Pier van Leest, Elisabeth Varga, Lina Hodoroaba, Carla Klein en Elly Baltus haalden de afgelopen decennia internationale prijzen naar ons land. Mondjesmaat tonen Teylers Museum en Museum Beelden aan Zee iets van hun prachtige collectie. Gedreven door enthousiaste mensen doen zij binnen zeer beperkte mogelijkheden wat ze kunnen. Sommige medailleurs als Niko de Wit en Lucie Nijland initieerden cursussen om het speciale beeldende denken rondom de penning levend te houden. Het lijkt erop dat we daar voorlopig tevreden mee moeten zijn.' ■

Van 13 februari tot en met 15 mei 2016 zal de tentoonstelling Geer Steyn, Fragmenten in Museum Beeldenaar aan Zee, Harteveltstraat 1, Den Haag, uitgebreid stilstaan bij het werk van Geer Steyn.

NOOT
Het citaat van Barbara Kletter is afkomstig uit ARNOLD NIEUWENDAM 'Geer Steyn – Passie en Ruimte; Lovend afscheid en opening', in: *Muntkoerier* 40 (2011) 12 p. 60-61. De overige citaten zijn afkomstig uit de nog te verschijnen publicatie GEER STEYN *Condities en het Niemandsland*.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Leeuwendaalders in New York, Amsterdam en Istanbul

Hollands geld als smeermiddel in wereldwijde wapen- en slavenhandel

JEROEN DE WILDE

In het zeventiende- en achttiende-eeuwse New York (Nieuw-Amsterdam) worden onder andere Nederlandse leeuwendaalders gebruikt. Maar in tegenstelling tot wat men zou verwachten, liggen de hoogtijdagen van het gebruik van de leeuwendaalders in de stad niet in de Nederlandse periode die tot 1664 duurde. Sterker nog, deze munt is dan waarschijnlijk niet erg algemeen in gebruik. Uit documenten, zoals muntproclamaties en obligaties, blijkt dat leeuwendaalders pas een generatie later, tussen 1693 en 1733 algemeen worden geaccepteerd. Bovendien is de circulatie niet beperkt tot New York, maar worden de munten in het merendeel van de kolonies langs de oostkust gebruikt.[1] Waarom is de leeuwendaalder in de nadagen van zijn bestaan en juist daar populair geworden? Dit artikel gaat in op deze ontwikkeling, tegen de achtergrond van het sociale en economische leven in de beginperiode van de Amerikaanse koloniën.

Behoefte aan geld

In het begin van de zeventiende eeuw, bij de start van de kolonisatie van de oostkust van de huidige Verenigde Staten door Engelsen, Nederlanders en Zweden, is er weinig behoefte aan munten. De eerste kolonisten zijn boeren en kleine handelaren op zoek naar een beter leven. Zij hebben vooral behoefte aan direct inzetbare goederen, zoals bouwmaterialen en levensmiddelen. Ruilgoederen worden wel gebruikt en elk gebied heeft zijn eigen soort, variërend van tabak en vis tot hout. Indianen accepteren geen munten, maar gebruiken kralen gemaakt van twee soorten schelpen; de 'wampum'. Tot 1661 is dit het gestandaardiseerde ruilmiddel in de noordelijke gebieden. Zo kan bijvoorbeeld het collegegeld (meer dan 1 pond) van de in 1636 opgerichte Harvard universiteit betaald worden in een tegenwaarde in wampum.[2]

Gaandeweg komen er munten in omloop, maar niet die uit de moederlanden. Het zijn vooral de Spaanse en Portugese zilveren en gouden munten die zijn geslagen in de relatief nabijgelegen Latijns-Amerikaanse gebieden waar het edelmetaal wordt gewonnen. De kolonisten hebben daarom ook last van de wereldwijde crisis van 1640, die de handel flink belemmerde. Deze crisis wordt veroorzaakt door het stiekem verlagen van de zilverinhoud van de Spaanse handelsmunten die in Potosí

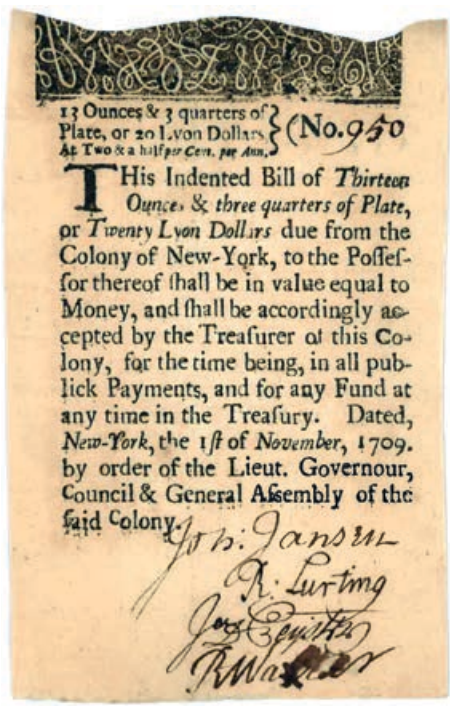
13 Ounces & 3 quarters of Plate, or 20 Lyon Dollars At Two & a half per Cent. per Ann. (No. 950

THis Indented Bill of *Thirteen Ounces & three quarters of Plate*, or *Twenty Lyon Dollars* due from the Colony of New-York, to the Poſſeſſor thereof ſhall be in value equal to Money, and ſhall be accordingly accepted by the Treaſurer of this Colony, for the time being, in all publick Payments, and for any Fund at any time in the Treaſury. Dated, *New-York*, the 1*ſt* of *November*, 1709. by order of the Lieut. Governour, Council & General Aſſembly of the ſaid Colony.

Schuldbekentenis in Lyon-dollars leeuwendaalders uitgegeven door New York

Massachusetts Pine Tree Shilling, 1652 (eerste Amerikaanse munt)

worden geslagen; een frauduleuze daad van de muntmeesters aldaar. Hierdoor verdwijnt het vertrouwen in een van de belangrijkste handelsmunten van die tijd. Een wantrouwen dat een 'stoppage of trade' veroorzaakt in de handelssteden in de oude wereld.[3] Ook de Amerikaanse koloniën hebben er last van en in 1642 worden maatregelen genomen om het circulatiegeld te verbeteren. Een daarvan is de oprichting van een munthuis in Boston om eigen shilling-munten te slaan voor Massachusetts. In dezelfde periode worden de 'Hollands dukatoon' en de 'rixdollars being two and half gilders' officieel geaccepteerd, 'considering the oft occasions wee have of trading with the Hollanders at the Dutch Plantation (= Nieuw-Amsterdam)'.[4] Met de Hollandse dukatoon moet overigens de munt uit de Zuidelijke Nederlanden zijn bedoeld, aangezien de zilveren rijder toen nog niet werd geslagen. Leeuwendaalders worden niet genoemd en zijn duidelijk niet de standaard in 1642. Misschien waren ze helemaal niet beschikbaar, want deze munten worden dan vooral voor de handel in het Middellandse zeegebied gebruikt.

Tussen 1693 en 1715 verschijnen leeuwendaalders voor het eerst in decreten van zeven van de dertien koloniale gebieden, waarin ze worden opgenomen als 'legal tender'. Ze worden daartoe vertaald in tegenwaarden van de lokale shilling (waarvan de waarde overigens per gebied verschilt).[5] In november 1709 geeft New York 'bills of credit" (obligaties) uit in Lyondollars.[6] Dat is niet vanzelfsprekend, want het Nederlands bestuur is al in 1664 opgehouden te bestaan. In de Nederlanden zijn leeuwendaalders in die tijd bovendien aan het einde van hun levensduur (ze worden tussen 1575 en 1713 geslagen).[7] Dus waar komen ze opeens vandaan?

De leeuwendaalders worden niet uit Nederland ingevoerd, maar komen via een omweg naar New York door transacties in de slavenhandel tussen Madagaskar en het Ottomaanse Rijk. Na het mislukte beleg van Wenen in 1683 zijn de Ottomanen op de terugtocht en kunnen ze geen slaven meer uit eigen oorlogen 'verwerven'. De behoefte aan slaven blijft echter groot en de Ottomanen kopen daarom slaven uit andere oorlogsgebieden, in dit geval Madagaskar. Hier bevechten Malagassische vorsten elkaar en zijn er broeinesten van handelende piraten gevestigd. De meest succesvolle krijgsheren met de beste bewapening kunnen de meeste (krijgs-)gevangenen maken en die vervolgens als slaven verkopen. Hiervoor ontvangen ze zilver, waarmee ze op hun beurt wapens van Amerikaanse handelaren kopen. Een groot deel van dit zilver bestaat uit leeuwendaalders, omdat deze in grote hoeveelheden via de Levanthandel beschikbaar zijn in het Ottomaanse Rijk. Ze zijn daar een populaire en stabiele handelsmunt, evenals in andere delen van

Leeuwendaalder, 1683

het Middellandse Zeegebied (bijvoorbeeld op Malta). De Amerikanen nemen de leeuwendaalders vervolgens weer mee terug naar de Amerikaanse koloniën, waardoor er daar meer en meer van deze munten in circulatie terechtkomen. Dat het behoorlijke aantallen betreft, blijkt uit een verslag uit 1699 van een reis van Madagaskar naar New York door koopman Frederick Philipse uit New York (oorspronkelijk afkomstig uit Bolsward en geboren als Frederik Vlijpse). Hij schrijft dat aan boord van het handelsschip *Margaret* 9800 acht reaalstukken (57%) en 7500 leeuwendaalders (43%) aanwezig zijn.[8] Een deel van dit geld heeft Philipse verdiend met de levering van scheepsuitrustingen aan piraten in Madagaskar. De leeuwendaalders die worden gebruikt in de Engelse koloniën op de Amerikaanse oostkust is dus het resultaat van 'indirecte infiltratie', veroorzaakt door zilverexport via Madagaskar uit het Ottomaanse Rijk, dat in zilver moest betalen voor slaven.[9]

Maar waarom blijft het Nederlandse zilvergeld in circulatie? De wereldstandaard voor goede kwaliteit zilveren munten van het juiste gewicht en gehalte zijn op dat moment nog steeds de – inmiddels weer in vertrouwen genomen – Spaanse 8-reaalstukken. Voorzover die munten aanwezig zijn in de Amerikaanse gebieden, verdwijnen ze snel naar het buitenland. Ze worden algemeen geaccepteerd in het internationale handelssysteem en gebruikt om importgoederen te kopen. Daarnaast wordt de aanvoer van goed Spaans zilvergeld naar de Amerikaanse koloniën bemoeilijkt tijdens de Spaanse Successieoorlog die woedt tussen 1701-1713. Munten met een lagere zilverwaarde, zoals de leeuwendaalder, die afwijken van de standaard 8-reaalmunten, worden niet geaccepteerd in de internationale handel met de Amerikanen. Ze blijven daarom 'achter' in de lokale koloniale circulatie, waar juist een toenemende behoefte aan muntgeld ontstaat door een groeiende lokale handel. Het is de verklaring dat de leeuwendaalders juist dan verschijnen in proclamaties. Ook andere munten

Potosi, 8 Reaal, 1684

met een lager zilvergehalte dan de Spaanse 8-reaal zijn om die reden geschikt voor lokale handel, zoals de Massachusetts shilling, (22,5% lichter dan de Engelse shilling) en de lichte 8-reales uit 1640 die in Potosí zijn geslagen. Deze laatste munten hebben ongeveer hetzelfde gewicht en gehalte als de leeuwendaalder: een gewicht van circa 26 gram en een gehalte van 0,750 zilver. De leeuwendaalders circuleren naast deze andere zilveren munten en vormen een onderdeel van de lokale muntcirculatie.[10] Na 1733 wordt de rol van de ondergewaardeerde munten overgenomen door de vernieuwde, machinaal geslagen Spaanse 'dollar' van 8-reales. In 1794 verschijnt vervolgens de eerste Amerikaanse dollar die is gebaseerd op de Spaanse munt.

Niet 'onze' slavenhandel

Leeuwendaalders Leeuwendaalders verschijnen in omloop in New York en andere Amerikaanse koloniën als gevolg van de indirecte (handels)relatie tussen het Ottomaanse Rijk en de Amerikanen via Madagaskar, waarbij wapens worden geruild tegen slaven. Hoewel de daalders en het bestuur weliswaar dezelfde Nederlandse wortels delen, hebben 'wij' er deze keer niets mee te maken. De Amerikaanse kolonisten accepteren de leeuwendaalders in ruil voor hun wapens. Ze blijven lokaal in de Amerikaanse koloniën circuleren, omdat de lage zilverinhoud voorkomt dat ze weer in het internationale handelscircuit verdwijnen. Gelijktijdig zijn ze stabiel genoeg om als betrouwbare lokale munt te dienen. Uiteindelijk zijn de leeuwendaalders in Amerika illustratief voor het standaardpatroon van een evolutie naar een eigen munt: men neemt eerst wat aanwezig is in de omgeving en het beste past bij de behoefte, zoals de leeuwendaalders uit dit verhaal, en gaat vervolgens zijn eigen weg.

NOTEN

1. KLEEBERG 2013, 4031-4052.
2. BRESSET 2009, vi-vii en 1.
3. KLEEBERG 2013, 4035.
4. BRESSET 2009, 31.
5. KLEEBERG 2013, 4037-4041.
6. NEWMAN 2008, 272.
7. VAN GELDER 2002, 91 en 247.
8. KLEEBERG 2013, 4042.
9. PRICE / WAGGONER 1975, 28.
10. KLEEBERG 2013, 4039.

LITERATUUR

K. BRESSET 'Foreword', in: Q.D. BOWERS *Withman Encyclopedia of colonial and early American coins* (2009), v-vi en 31.

H.E VAN GELDER *De Nederlandse munten* (Utrecht, 2002).

J.M. KLEEBERG 'The Circulation of Leeuwendaalders (Lion Dollars) in England's North American Colonies', in: *The Colonial Newsletter, American Numismatic Society* (2013) 4031- 4052.

E.P. NEWMAN *The Early Paper Money of America, 5th edition* (2008).

M.J. PRICE / N.M. WAGGONER *Archaic Greek Silver Coinage. The 'Asyut' Hoard* (London, 1975).

Edmond Hustinx: inspirator voor kunsten en wetenschappen

Notities bij twee ontwerpen van een Hustinx-penning

LÉON MINIS / FRANS VAN WIJMEN

In de periode 1993-2014 reikte de Stichting Edmond Hustinx honderd keer de *Hustinxpenning* door Appie Drielsma uit. Sinds 2015 is daar een nieuwe, tweede versie door Fons Haagmans voor in de plaats gekomen. Stichting Edmond Hustinx is in 1961 opgericht met het doel kunsten en wetenschappen in Maastricht te bevorderen. De stichting tracht dit onder meer te realiseren door het verlenen van prijzen om personen te eren en stimuleren. Voor elke prijs stelt het bestuur een reglement vast waarin de bedoeling van de prijs, de wijze van jurering en prijsuitreiking zijn omschreven. Een jury van externe deskundigen zoekt op eigen verantwoordelijkheid een prijswinnaar uit en kent de prijs toe. De uitreiking van elke prijs wordt bezegeld met een penning.

Ontwerpen

Voorafgaand aan het verlenen van de opdracht een penning te ontwerpen heeft het bestuur van de stichting de volgende voorwaarden gesteld:

- de naam van de stichting moet op de penning worden vermeld;
- er moet ruimte zijn om de naam van de prijswinnaar op de penning te graveren;
- de penning moet enige massa hebben (ook al om gewicht te geven aan het eerbetoon);
- de penning moet een herkenbaar kunstwerk zijn dat gemakkelijk is uit te reiken bij plechtige gelegenheden.

Om inspiratie op te doen stelde het bestuur een grote hoeveelheid informatie over de persoon Edmond Hustinx en zijn stichting beschikbaar. Het is frappant te ervaren dat beide kunstenaars de aangeboden documentatie goed tot zich hebben genomen en elementen die ze perfect vonden passen bij hun kunst hebben uitgewerkt in hun ontwerpen. Appie Drielsma liet zich inspireren door het universele karakter van Hustinx' talenten en Fons Haagmans door beschrijvingen van Hustinx' familie en producten.

Ontwerp van Appie Drielsma

Aan de voorkant van de penning heeft Appie Drielsma (1937-2014) met vogels, dieren, mensen, vissen en schelpen de elementen lucht, water en aarde uitge-

Appie Drielsma, Hustinx-penning, 1993

Fons Haagmans, Hustinx-penning, 2015

beeld. Het vierde element, vuur, is inherent aanwezig in de penning omdat een bronzen penning zonder vuur niet te vervaardigen is. Appie Drielsma heeft voor de uitbeelding van de vier elementen gekozen om het universele karakter van het talent van Edmond Hustinx te verbeelden en om aan te geven dat als de vier elementen in harmonie verkeren er vruchtbare gedachten kunnen worden ontwikkeld. Op de achterzijde van de penning is de naam van de stichting vermeld in een karakteristiek lettertype. De penning is gegoten bij Binder in Haarlem.

Ontwerp van Fons Haagmans

De Hustinxpenning die sinds 2015 wordt uitgereikt, is ontworpen door de kunstenaar Fons Haagmans (1948). De familie Hustinx in Maastricht had drie takken: de gouden tak (burgemeesters, rechters), de zilveren tak (koffiebranders) en de koperen tak (zeepzieders). Edmond Hustinx behoorde tot de koperen tak. Een omstandigheid die hij als multimiljonair graag met enige trots en niet zonder humor vermeldde. De koperen tak inspireerde Fons Haagmans bij het ontwerp van de tweede *Hustinxpenning*. Het is een traditioneel ontwerp van een bronzen penning met aan de ene kant een eikentak met vijf bladeren in hoogreliëf en acht kleine groene steentjes van acrylglas. Deze toevoeging van groen glas is Fons Haagmans ingegeven door de kleur van een van de producten die Edmond Hustinx indertijd fabriceerde: waterglas. Aan de keerzijde de naam van de stichting in hoogreliëf en een eikenblad. De penning is gegoten bij Sijen in Geverik-Beek. ■

Léon Minis is secretaris van de Stichting Edmond Hustinx. Frans van Wijmen is emeritus hoogleraar gezondheidsrecht Universiteit Maastricht en oud-bestuurslid van de Stichting Edmond Hustinx.

Twee varianten van de halve stuiver 1582 van de stad Utrecht

DICK PURMER

De stad Utrecht heeft van circa 1375 tot 1578 slechts incidenteel gemunt. Vanaf 1578 tot 1794 is de productie van voornamelijk de duiten wat regelmatiger. De stedelijke overheid voelde zich verantwoordelijk voor de voorziening van kleingeld. In 1578, gebruikmakend van de onzekere situatie veroorzaakt door de opstand, heeft de stad geprobeerd zijn muntrecht uit te breiden met de slag van daalders naar Hollands voorbeeld. Gezien de vele protesten is het bij een proefslag gebleven en bleef de stad kleingeld slaan met als hoogste waarde de stuiver.

Van een muntrecht van de stad in de veertiende eeuw is geen sprake. Pas in 1577 wordt aan koning Philips II het muntrecht voor de stad verzocht. Mr Floris Thin, advocaat van de Staten van Utrecht, werd op 4 december 1577 naar Brussel gezonden met het verzoek uit naam van de stad in het gewestelijk munthuis 'cleyn gelt' te mogen slaan. Daarnaast werd op 23 december 1577 aan de Staten-Generaal en Willem van Oranje, stadhouder van Utrecht, hetzelfde verzoek gedaan hetgeen op 18 januari 1578 zonder problemen is gehonoreerd. De stad kreeg permissie tot het slaan van hele en halve stuivers, oorden, duiten en penningen. Het verzoek om daalders te mogen slaan werd niet gehonoreerd.

Stuivers 1578-1580

Uit de eerste jaren zijn slechts de stuivers van 1578 en 1579 bekend. Deze stuivers zijn nog geslagen op naam van Philips II. Alhoewel de muntmeester in maart 1580 werd toegestaan zilveren stuivers te munten, zijn van 1580 geen stuivers bekend. Marcel van der Beek heeft wel een gebruikte stempel van 1580 ontdekt. Volgens hem zijn in 1580 stuivers 1579 gemunt met de instempeling van de stad, zodat zij als volwaardige stuivers van de stad in omloop konden worden gebracht.

Nieuwe typen

In 1582 wordt een nieuw type stuiver geslagen, maar nu niet meer op naam van Philips II. Van 1582 zijn ook de zeer zeldzame halve stuiver en de uiterst zeldzame kwart stuiver bekend.[1]

Van de halve stuiver waren Pietersen slechts 3 tot 5 exemplaren bekend. Het gewicht werd door hem bepaald op gemiddeld één gram. De hieronder beschreven exemplaren zijn lichter en komen neer op de helft van het gewicht van de stuiver. Tot mijn verrassing werden door Pietersen en Verkade van deze zeldzame munt twee varianten beschreven, die tot heden nog niet zijn onderkend.[2] De beide varianten zijn redelijk recent geveild. De door Verkade beschreven variant was mij onbekend en in het handboek was slechts de door Pietersen beschreven variant opgenomen.[3]

Pietersen 34

Voorzijde: gedamasceerd wapenschild van de stad, ter weerszijden I – d, boven het wapenschild 1582.
Omschrift:.+.MONETA.NOVA.CIVI.TRAI

Pietersen 34

Veiling Karel de Geus 27 oktober 2014, kavel 1026

Keerzijde: gebloemd kruis, in de kwartieren een stip. Omschrift:.FORTITVDO. NOSTRA.DEVS. stedelijk wapenschild. Gewicht: 0,82 gram

Verkade 114.3
Voorzijde: gedamasceerd wapenschild van de stad, ter weerszijden I - S, boven het wapenschild 1582. Omschrift:.+.MONETA.NOVA.CIVI.TRAI Keerzijde: gebloemd kruis, in de kwartieren een stip. Omschrift:.FORTITVDO. NOSTRA.DEVS. stedelijk wapenschild. Gewicht: 0,76 gram

Tom Passon neemt de tekening uit Verkade op in zijn boek. De munt is wat groot uitgevallen.[4] Qua uitvoering lijken de beide varianten veel op elkaar. Slechts de waardeaanduiding is duidelijk verschillend. Het heeft tot heden nauwelijks aandacht gehad, hetgeen begrijpelijk is gezien de zeldzaamheidsgraad van de munten. Bovendien zijn de overgebleven exemplaren op essentiële plaatsen nauwelijks of niet leesbaar.

Kwart stuiver 1582
De kwart stuiver is nog zeldzamer dan de halve stuiver en was bij Verkade onbekend. De enkele bekende exemplaren zijn sterk gesleten en de waardeaanduiding is niet te lezen, zoals het door Pietersen onder nr. 35 beschreven exemplaar. Het gewicht is bepalend voor de toeschrijving. Deze munt is ook niet aanwezig in de collectie van het Centraal Museum te Utrecht. Mochten er nog lezers zijn, die een exemplaar van de kwart stuiver in hun bezit hebben, dan zou ik zeer dankbaar zijn een afbeelding te ontvangen. ■

Dick Purmer verricht numismatisch onderzoek en publiceert daar geregeld over. Hij is onder andere auteur van Handboek van het Nederlands kopergeld 1523-1797.

Veiling MPO 26 november 2010

Verkade 114.3

NOTEN
1. PIETERSEN 1978, NR. 33-35.
2. PIETERSEN 1978, nr. 34; VERKADE 1848, 114.3.
3. PURMER/VAN DER WIEL, nr. Su07.
4. VAN DER WIS/PASSON 2009, nr. 2.44.8.

LITERATUUR

FRANK PIETERSEN *Munten van de stad Utrecht* (Utrecht, 1978).

P. VERKADE *Muntboek bevattende de namen en afbeeldingen van munten geslagen in de Zeven voormalig Vereenigde Nederlandsche Provincien* (Schiedam, 1848).

D. PURMER / H.J. VAN DER WIEL *Handboek van de Nederlandse Provinciale Muntslag 1573-1806, deel I* (2006-2009).

JAN C. VAN DER WIS / TOM PASSON *Catalogus van de Nederlandse munten* (Apeldoorn, 2009).

2-euromunt 2003 van Finland gered van de shreddermachine

Het begin van een nieuwe verzameling

PAUL OOSTERVINK

Artikelen over valse euromunten zijn met een loep te zoeken in *De Beeldenaar*. In het verleden heeft Michiel Purmer al eens twee artikelen aan dit onderwerp gewijd.[1] Het Europees bureau voor fraudebestrijding OLAF meldt dat tussen 2005 en 2013 in totaal 1.546.300 valse euromunten in beslag zijn genomen. Het aantal in omloop zijnde euromunten bedraagt meer van 16,8 miljard, wat betekent dat er minstens 1 vervalst stuk is per 108.646 echte munten. Onderstaand artikel beschrijft een vorm van euromunt vervalsen, waarbij euromunten die vernietigd hadden moeten worden, door 'handige lieden' aan de shreddermachine worden onttrokken en weer in elkaar worden gezet.

Bij een controle op 6 maart 2014 op de luchthaven Schiphol van een uit China afkomstige Nederlandse passagier – en die van twee medepassagiers – bleek de bagage een grote hoeveelheid vervalste euromunten te bevatten. Hierbij viel op dat de munten van 1- en 2-euro zeer licht waren, en dat de kern loszat en gedraaid kon worden. Door enige kracht uit te oefenen kon deze er zelfs worden uitgedrukt. Verder waren alle geldstukken opvallend beschadigd. De munten waren afkomstig van een markt in China en bestemd voor een snackbarhouder in Rotterdam, die deze zou gebruiken als wisselgeld. De tientallen kilo's muntgeld in hun koffers zijn door de Koninklijke Marechaussee in beslag genomen en de passagiers zijn aangehouden op verdenking van het voorhanden hebben van vervalst geld en van witwassen.

Het bovenstaande bericht verbleekt bij het bericht uit 2011 toen aan het licht kwam dat de Centrale Bank van Duitsland tussen 2007 en 2011 was opgelicht voor zo'n zes miljoen euro aan 'vernietigde munten'. De munten waren ongeldig gemaakt door de buitenring van de binnenkant te scheiden. Het metaal werd als schroot naar China verscheept. Een bende kocht de onderdelen op en zette ze weer in elkaar met een speciale machine. De munten kwamen weer in Duitsland terecht doordat stewardessen ze in hun rolkoffer meenamen. Stewardessen hebben geen gewichtsbeperking en controle van hun bagage.

Om voor zo'n samengestelde euromunt helemaal naar China af te reizen zou een dure grap worden. Toch is het mij gelukt om via-via de hand te leggen op een dergelijke euromunt. Het betreft een 2-euromunt 2003 van Finland die aan het betalingscircuit is onttrokken om vernietigd te worden. De kern is met een lichte duimdruk van zijn ring te ontdoen. De diameter van de munt is 0,5 mm kleiner dan officieel is voorgeschreven en het gewicht is 0,37 gram minder dan gewoon. Omdat ring en kern zijn te scheiden, zijn hiervan ook de dimensies vast te stellen. De ring heeft een diameter van 25,23 mm, een dikte van 1,93 mm en een massa van 4,13 gram; de kern heeft een diameter van 18,25 mm, een dikte van 1,91 mm en een massa van 4,00 gram.

Nu ik deze munt van de shreddermachine heb 'gered' en er bezitter van ben

geworden, kan ik deze niet meer in roulatie brengen. Met het in roulatie brengen ervan zou ik mij namelijk schuldig maken aan het opzettelijk uitgeven van een vervalste munt voor echt. Een misdrijf dat kan wordt bestraft met gevangenisstraf van ten hoogste negen jaren of een geldboete van de vijfde categorie (artikel 209 Wetboek van Strafrecht). Rest mij dus om deze munt uit mijn portemonnee te halen en toe te voegen aan mijn nieuwe verzamelgebied 'valse euromunten'.

Paul Oostervink (1949) is lid van de Numismatische Kring Oost-Nederland en geïnteresseerd in muntvervalsingen

NOOT

1. M. PURMER 'Valse euromunten een nieuw verzamelgebied?', in: *De Beeldenaar* 31 (2007) 309-310; M. PURMER 'Valse euromunten deel II, Een kans van 0,001% of goed kijken?', in: *De Beeldenaar* 37 (2013) 133-134.

Aantal in beslag genomen valse munten per jaar				
	50 cent	1 euro	2 euro	Totaal
2005	4.000	8.300	13.000	25.300
2006	12.800	14.100	16.200	43.100
2007	83.700	141.400	181.900	407.000
2008	16.600	24.500	154.800	195.900
2009	18.100	26.500	127.500	172.100
2010	24.900	30.800	130.300	186.000
2011	28.000	34.500	94.500	157.000
2012	31.000	32.000	121.000	184.000
2013	29.400	27.500	119.000	175.900
	248.500	**339.600**	**958.200**	**1.546.300**

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

de GROOTSTE numismatische vereniging in Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:

- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog € 14 (buiten België € 20) op bankrekening IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22 van het EGMP

WWW.EGMP.be

*EURO*pa en de stier

Notitie bij een penningontwerp door Peter Vos

HANS DE KONING

In Museum Het Rembrandthuis was in 2013 de tentoonstelling 'Peter Vos Metamorfosen' te zien, met ruim honderd tekeningen, schetsbladen en prenten. Peter Vos (1935–2010) geldt als een van de meest creatieve Nederlandse figuratieve kunstenaars uit de tweede helft van de twintigste eeuw en de eerste jaren daarna. Vos is bekend en gewaardeerd om zijn illustraties in een groot aantal bladen en tijdschriften, waaronder *Propria Cures* en *Vrij Nederland*. Hij maakte naam met het *Klein Pulcinellenboek voor Anneke* (1969), het *Beestenkwartet* (1970) en de illustraties in *Sprookjes van de Lage Landen* (drie delen, 1973). Met een herkenbaar handschrift tekende hij met een scherpzinnige blik en gevoel voor humor vooral dieren (met name vogels), mensen en combinaties daarvan (metamorfosen). Peter Vos was als kunstenaar in de jaren zestig en zeventig medewerker van Grafisch Gezelschap De Luis in Utrecht.

Bij de tentoonstelling is door uitgeverij Thoth (Bussum) en de Hercules Segers Stichting een prachtig boek gepubliceerd waarin veel meer dan al het tentoongestelde werk is afgebeeld en waarin wordt ingegaan op het ontstaan en de betekenis daarvan. Een levenslange liefde voor de metamorfosen van Ovidius inspireerde Peter Vos tot oogstrelende tekeningen waarin mensen veranderen in vogels. Daarnaast komen in het omvangrijke en rijk geïllustreerde boek – een collector's item – werken aan bod die een 'persoonlijke mythologie' behelzen.

Europa en de stier

In de Griekse en Romeinse mythologie was Europa een Fenicische prinses op wie oppergod Zeus (of Jupiter) het wellustig oog liet vallen. De verhalen zijn bekend: Zeus veranderde zich in een witte stier. Toen Europa op de rug van

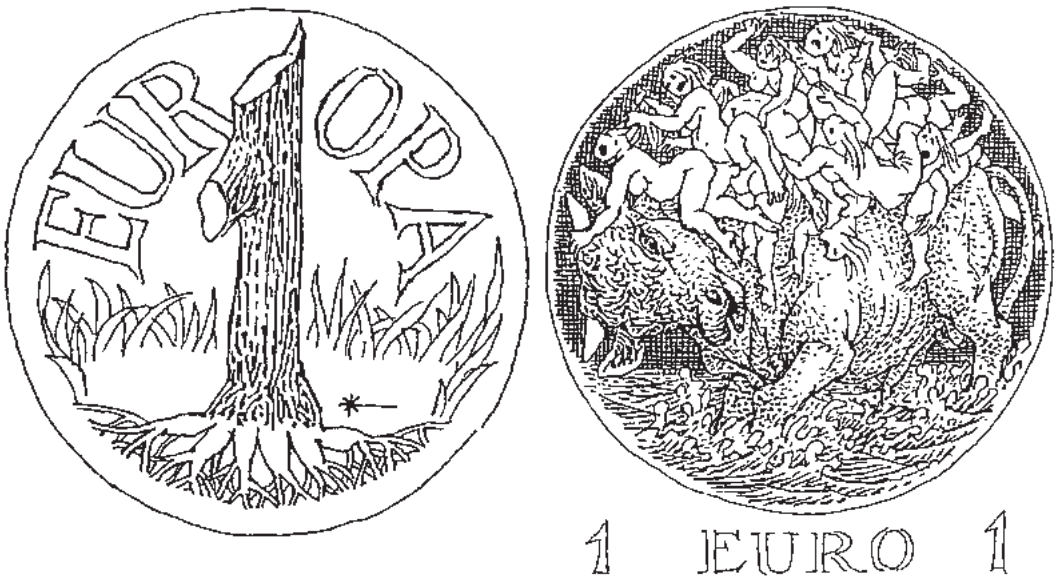

Peter Vos, Ontwerp Euro-penning, pentekening, 2000

Peter Vos, Ontwerp Euro-penning, pentekening, 2000 (2/3 ware grootte)

het zich vriendelijk voordoende dier was geklommen, liep hij met haar de zee in en kwam aan land op het eiland Kreta. Het verhaal, beschreven door Ovidius, is een zeer geliefd onderwerp in de schilder- en beeldhouwkunst. Ook Peter Vos verbeeldde het thema in tekening en aquarel maar deed dit in zeer afwijkende uitvoering: op de rug van de stier plaatste Vos niet Europa alleen, maar ook al haar van kleding verstoken vriendinnen, die een krioelend geheel vormen. In tegenstelling tot de gangbare voorstelling van één persoon op de stier, het werelddeel Europa als het ware als eenheid symboliserend, geeft Peter Vos met die kluwen vriendinnen de – helaas nog actuele – verdeeldheid van de Europese landen aan. In het boek schrijft Eddy de Jongh in het hoofdstuk De roof van Europa dat Vos daarmee uitdrukking geeft aan zijn persoonlijke scepsis over de invoering van de euro. Verrassend is dat er naast een reeks tekeningen van Europa en de stier ook een ontwerp voor een munt of penning met dat onderwerp door Peter Vos is gemaakt. De Jongh schrijft dat hij met de tekeningen dicht in de buurt van de politieke prent kwam: 'Veelzeggend in dit verband is ook Vos' getekende ontwerp voor een kleine platte penning uit 2000, uitgevoerd door de Utrechtse medailleur Willem Noyons. De voorzijde toont het woord Europa en een afgeknotte kale boomstam in de vorm van een 1 (als symbool voor de monetaire kaalslag door het opheffen van de landelijke munt), de achterzijde laat weer de stier zien met krioelende naakten, wier wankele posities weinig hoop voor de toekomst lijken te bieden.'

Willem Noyons vertelt over het penninkje desgevraagd: 'In de tijd dat de euro werd geïntroduceerd werkte ik met Peter Vos, die hier in Utrecht woonde. Ik maakte toen de euro-exchanger. Eerst voor de ING en later voor een Slowaakse en een Letse bank. Peter was tegen de introductie van de euro en de eenheid(sworst) die het volgens hem ging opleveren. Voor de grap tekende hij ook een muntje. Het is door mij gemaakt in zilver, geëtst, 25 mm diameter, in een kleine oplage van 25 exemplaren. Op één kant staat een boom 1, waarbij hij opmerkte: "als je alles er afzaagt blijft er wel 1 over". Op de andere kant staat een stier met alle landen … Het wordt druk op de stier! Hoe goed had hij dat toen al voorzien … Onze handtekeningen staan op de boomkant. Voor mij is het een projectherinnering aan een bijzondere collega en vriend.'

Er is (terecht) al eens opgemerkt dat in ons land de hedendaagse penningkunst actuele en kritische onderwerpen node ontbreken. Met zijn ontwerp *Europa en de stier* gaf Peter Vos uit onverwachte hoek een gedeeltelijke invulling aan die lacune. ■

Met dank aan Willem Noyons voor zijn informatie.

Willem Noyons / Peter Vos, Europenning, 2000, zilver

LITERATUUR

EDDY DE JONGH en JAN PIET FILEDT KOK m.m.v. SAÏDA VOS Peter Vos: Metamorfosen (Thoth, Bussum, 2013), gebonden uitgave, 130 x 24 cm; 224 pagina's, 250 illustraties in kleur.

Jheronimus Bosch op de penning

NIK DE VRIES

Dit jaar herdenkt 's-Hertogenbosch dat Jheronimus Bosch 500 jaar geleden is overleden. Er zijn veel initiatieven ontwikkeld om dit jaar feestelijk te vieren. Een van die initiatieven is de tentoonstelling 'Jeroen en het geld van toen' met een bijbehorend boek. Het is een gezamenlijk initiatief van de Numismatische Kring Brabant en het Jheronimus Bosch Art Center. Een ander initiatief van deze participanten is de uitgifte van een Jheronimus Boschpenning. Het plan dateert al uit 2013.

De penning is een ontwerp van Lei Lennaerts uit 's-Hertogenbosch. Hij werd daarbij geadviseerd door een creatieve commissie, bestaande uit leden van de Numismatische Kring Brabant en enkele Jheronimus Bosch-kenners. Lei werkt in een atelier in Engelen. Daar heeft hij alle gereedschappen en machines tot zijn beschikking, die nodig zijn om het vak van graveur / stempelmaker uit te oefenen tot zijn beschikking. Zijn opleiding tot graveur heeft hij genoten aan de Vakschool in Schoonhoven. Hij liep stage bij 's Rijks Munt, is meestergraveur bij het Nederlandse Gilde van Goudsmeden en fellow bij het Engelse Institute of Professional Goldsmiths.

Ontwerp

Tijdens de eerste vergadering stelde de creatieve commissie de uitgangspunten voor het ontwerp vast. De commissie werd het snel eens over een slagpenning met een hoog reliëf en een diameter van 40 à 45 mm. Ook zou het ontwerp dicht bij de beeldtaal van Bosch moeten blijven en tenslotte moest er een duidelijke verbinding met de stad 's-Hertogenbosch worden gelegd. Verder kreeg de ontwerper volledig de vrije hand. Enkele weken later werd uit een stapeltje schetsen een keuze gemaakt. Met de gekozen schetsen en adviezen van de commissieleden ging Lennaerts aan de slag en kort daarna presenteerde hij het definitieve ontwerp dat later in vrijwel ongewijzigde vorm is uitgevoerd. In het ontwerp zijn op geraffineerde wijze schilderijen van Jheronimus Bosch verwerkt. Op de voorzijde zien we het hoofd van *De Marskramer* en links daarvan staat in spiegelbeeld een tafereeltje dat centraal op het middenpaneel van *De Tuin der Lusten* te vinden is. Van de schilder Jheronimus Bosch is bekend dat hij lid was van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap van 's-Hertogenbosch en hij staat in de annalen vermeld als

Lei Lennaerts, Jheronimus Bosch-penning, 2016

'Jheronimij van Aken, scilder ofte maelder die hem selver scrift Jheronimus Bosch'. Dit is tevens een van de weinige eigentijdse schriftelijke bronnen waarin hij genoemd wordt. Commissielid en Boschkenner Ed Hoffman stelde voor om deze zinsnede op de penning te vermelden en aldus geschiedde in het rondschrift op de voorzijde. Op de keerzijde ontwierp Lennaerts een allegorie op de stad waar Bosch was geboren, zijn hele leven had gewoond en gewerkt en in 1516 was gestorven. Onder de Boschboom, het symbool van 's-Hertogenbosch, zit de schutspatroon van de stad: Sint-Johannes op Patmos. Zijn aandacht wordt getrokken door een uil die vanuit de boom naar hem loert. Rechts in de kruin van de boom zit de nar van het *Narrenschip*, die met zijn eigen zaken bezig is, waardoor het wereldlijke en het geestelijke mooi gecombineerd worden. Een wapperende banier draagt de tekst 's-Hertogenbosch 2016.

De vervaardiging

Van dit ontwerp is opwaarts in plasticine een grof opgezet bas-reliëf gemaakt, waarvan weer een inwaarts afgietsel in gips werd gemaakt. Alles nog steeds ruw van opzet. Hiervan is opnieuw in gips een opwaarts model vervaardigd, dat een verfijndere afwerking kreeg. In deze fase staan alle details (behalve de tekst) in het gips. De volgende stap is een inwaarts afgietsel in gips, waar de letters aan toegevoegd worden. Daarvan wordt een model in siliconenrubber afgegoten. Dat heeft twee voordelen: van een siliconenmodel is heel gemakkelijk een inwaarts model in harde kunststof af te gieten en het afgieten kan onbeperkt gebeuren. Mocht deze kunststof mal kapot gaan dan, is een nieuwe snel gemaakt.

Tot slot is met dit inwaartse kunststof reliëfmodel een stempel gefreesd op de reduceerbank. Met een reduceerbank is de graveur in staat om een verkleinde kopie van de originele mal in een blok staal te frezen. De reduceerbank is een machine die al in de negentiende eeuw bestond. Deze werkt als volgt: een reliëfmodel wordt op een draaischijf op de machine bevestigd waaraan parallel een opname voor een blok staal verbonden is die in dezelfde richting als de schijf meedraait. Een taststift volgt, terwijl de draaischijf langzaam ronddraait, elk hoogteverschil op het reliëfmodel, waarbij een mechanisme ervoor zorgt dat de taststift langzaam van het midden naar beneden zakt. De taststift tast de mal af als een naald van een grammofoon die een langspeelplaat aftast. De taststift is echter verbonden met een zogenaamde pantograaf en die staat op zijn beurt weer in verbinding met een freesspindel. Elke beweging wordt, zij het verkleind, overgebracht van de mal via de pantograaf in het staal. Zo ontstaat er geleidelijk een verkleinde versie in staal van de afbeelding op het model. Daarna volgt nog wat handwerk: het nagraveren van oneffenheden, hier en daar wordt door middel van een burijn (een soort guts) staal weggestoken en met behulp van fijne slijpstenen wordt de gravure iets minder grof geslepen.

Als zo'n stempel klaar is, wordt deze in een oven verhit tot 835 °C, roodgloeiend, na drie uur uit de oven gehaald en plotseling afgekoeld in olie, waardoor het staal een bepaalde hard-

De mal op de reductiebank

heid krijgt. Als het staal voldoende is afgekoeld gaat het naar een andere oven, op 200 °C, zodat het staal taaihard wordt. Dat proces duurt 2 uur. De oven koelt dan langzaam af en na afkoeling wordt de stempel verder afgewerkt en gepolijst. Uiteraard gold dezelfde procedure voor beide stempels.

Onder een 200 ton frictiepers, de 'moderne' uitvoering van de schroefpers, worden de penningen met een diameter van 45 mm in 925/000 zilver en CuZn15 tombak geslagen. De penning heeft zoals gezegd een vrij hoog reliëf en is daarom niet stapelbaar. Er is voor gekozen om de penningen niet in een ring te slaan, maar de muntplaatjes op de onderstempel te leggen, ze vervolgens één keer te slaan en ze onder een zogenaamde excenterpers te stansen. Na het stansen wordt de penningrand licht gepolijst en gaan de penningen in een muntcapsule. De penningen zijn op de rand gemeten ongeveer 3 mm dik, het gemiddelde gewicht van een tombak penning is circa 38 gram en in zilver is het gemiddelde gewicht circa 45 gram.

Jheronimus Bosch Jaar

De Jheronimus Bosch-penning maakt deel uit van de bijdrage van de Numismatische Kring Brabant aan het Jheronimus Bosch Jaar 2016. Naast de penning komt er ook een tentoonstelling in het Jheronimus Bosch Art Center met als titel *Jeroen en het geld van toen*. Tevens zal de voorjaarsvergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde in 's-Hertogenbosch plaatsvinden. Dit alles komt uitgebreid aan de orde in een ander artikel. De penningen zullen gedurende het hele Bosch-jaar op allerlei plekken in 's-Hertogenbosch te koop zijn. De oplage is daarom nog niet bekend, maar die zal naar het zich laat aanzien in de vele honderden lopen. ■

Lei Lennaerts aan het werk

Foto's: Ellie de Vries

Nik de Vries (1949) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen en was ruim 32 jaar docent aan het Zwijsencollege in Veghel. In zijn vrije tijd is hij hoofdredacteur van het full color tijdschrift Bossche Kringen.

FIDEM
MEDALS
International Art Medal Federation
www.fidem-medals.org
Groeiende database met penningen van voorbije congressen
Médailles Magazine 2014 is verschenen
XXXIVste congres: 6-10 september 2016 te Namen en Gent

Van verboden geld naar slavengeld

Een malacologische aanvulling

JAN PELSDONK

In *De Beeldenaar* 2015-5 schreef ik over vondsten van Nederlandse bodem, die gerelateerd kunnen worden aan de Verenigde Oostindische Compagnie (voc).[1] Omwille van de omvang moest het artikel worden ingekort; een begrijpelijke actie. De eenvoudigste manier om dit te doen was door het onderdeel 'kaurischelpen' weg te laten. Zij komen nu separaat aan bod, wat tot gevolg heeft dat zij onbedoeld niet langer 'bijvangst' zijn, maar zijn uitgegroeid naar het hoofdonderwerp van een artikel. Aangezien er over het algemeen in dit tijdschrift erg weinig aandacht voor oorspronkelijk geld is – laat staan voor vondsten daarvan – kan dat echter helemaal geen kwaad.

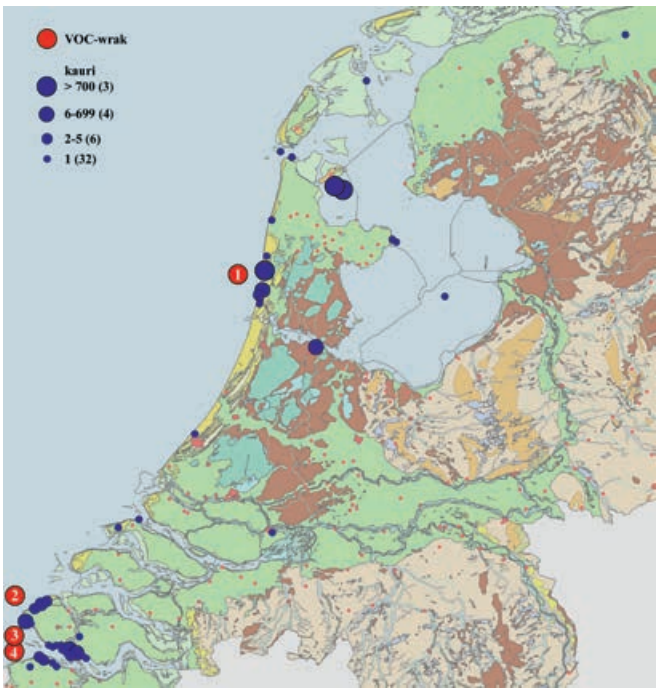

Bekende vindplaatsen van kaurischelpen en mogelijk betrokken voc-schepen (vos / de vries, 2013).

Zeventiende-eeuws

Een van de in het voorgaande artikel gestelde vragen luidde 'Wat is er voc-gerelateerd en ouder dan het jaar 1700?' Naast de 46 daar beschreven munten dient ook een grote groep kaurischelpen te worden onderzocht. Dit is schelpengeld waarmee met name de West-Indische Compagnie (wic) in Afrika slaven kocht. Deze schelpen – uit de Cypraea familie – zijn onder te verdelen in een aantal subgroepen, waarvan de Cypraea moneta en de Cypraea annulus – de laatste met een oranjegetinte ring – de bekendste zijn. Anders dan bij munten vinden deze schelpjes slechts mondjesmaat hun weg naar numis, wat eigenlijk jammer is omdat zij ook een onderdeel vormen van het numismatisch verleden van Nederland. De schelpen werden in opdracht van de voc in grote hoeveelheden opgedoken bij de Malediven, van waar ze naar de Republiek werden getransporteerd. Alleen al in het eerste kwart van de achttiende eeuw werd er in de Republiek voor bijna 900.000 pond kauri's verhandeld aan de wic.[2] Hiermee was een bedrag van zo'n 600.000 gulden gemoeid. Kauri's zijn eeuwenlang gebruikt als betaalmiddel op de westkust van Afrika; de Slavenkust. De wic maakte hier handig gebruik van. Voor een slaaf werden ongeveer 25.000 kauri's neergeteld. Soms werd een deel van de aankoopsom voldaan in goederen zoals wapens, textiel, kruit en jenever.[3] Net als bij munten was de kauri aan inflatie onderhevig. Om een idee van de waarde te geven: in 1818 waren 40 kauri's gelijk aan 1 stuiver.[4] Volgens een eigentijdse bron werden kauri's lokaal lange tijd als rekeneenheid gebruikt, tot

ze rond het jaar 1900 door andere betaalmiddelen werden verdrongen.

Aangespoeld

De meeste schelpenvondsten in Nederland kunnen in verband gebracht worden met scheepsrampen. Alleen al van de voc zijn volgens een niet geverifieerde maar waarschijnlijk correcte bron ruim 675 schepen verloren gegaan, waarvan 42 op of in de buurt van de Nederlandse kust.[5] Dit lijkt een hoog aantal, maar een beetje snuffelen op internet leert dat de Nederlandse kust werkelijk bezaaid blijkt te liggen met scheepswrakken uit alle tijden. Slechts een klein aantal schepen – denk aan *'t Vliegend Hert* bij de Scheldemonding – is in detail in kaart gebracht, er valt dus nog wel het een en ander te ontdekken. Op de overzichtskaart zijn vier verongelukte voc-schepen aangegeven die waarschijnlijk kaurischelpen aan boord hadden. Inclusief het jaar van vergaan zijn dit de *Overhout* in 1777 (1), *Reigersbroek* in 1738 (2), *Woestduin* in 1779 (3) en *Bantam* in 1697 (4). De blauwe stippen tonen de mij bekende vindplaatsen van kaurischelpen. Als deze schepen en vondsten met elkaar in verband kunnen worden gebracht – en dat is met redelijke zekerheid te stellen – dan blijkt dat de aan de Nederlandse kust gevonden kaurischelpen net als de munten op zijn vroegst uit het einde van de zeventiende – en met name pas uit de achttiende – eeuw dateren. Op de munt uit Negapatnam en een groep kaurischelpen na, zijn alle voc relicten in NUMIS dus pas op zijn vroegst in de achttiende eeuw in de Nederlandse bodem terecht gekomen.

Cypraea-familie

Andere vondsten, zoals bij Wieringen, zijn lastiger te dateren. De twee grote stippen in de Wieringermeer vormen één vondst, gedaan ten zuiden van Hippolytushoef. Deze bestaat uit twee soorten kaurischelpen: de Cypraea moneta (800 stuks) en de Cypraea annulus (3.000 stuks). Er is geen wrak gevonden. Er is wel geopperd dat een binnenvaartschip in de problemen was geraakt en een deel van de lading overboord heeft gezet.[6] Een gezonken bin-

Kaurischelpen uit de Reigersbroek

nenvaarder lijkt verantwoordelijk te zijn voor minimaal een deel van de hoge vondstconcentraties bij Vlissingen.

Sommige vindplaatsen liggen voor de hand, zoals Amsterdam (Oostenburg, Zeemagazijn van de voc) en Enkhuizen (voormalig wic-terrein).[7] Ook verder in het binnenland worden kauri's soms aangetroffen, zoals de in 1997 in Dordrecht gevonden kauri uit een opgraving op, of liever gezegd, onder het Statenplein.[8]

De schelpen aangespoeld op het strand bij Domburg zijn mogelijk afkomstig uit het wrak van de Oost-Indiëvaarder *Reigersbroek*, die in 1738 zonk (zie afbeelding 2).[9] De afgebeelde exemplaren zijn rond 1970 opgeraapt door Bert Sliggers, die later conservator zou worden van de afdeling paleontologie-mineralogie in Teylers Museum. Deze vondsten stonden aan de wieg van zijn carrière. Van deze schelpjes heeft hij er in 2002 enkele stuks geschonken aan het museum, het gevonden aantal was nog wat groter en uiteraard maar een fractie van de lading van het ongelukkige schip. In de loop van de tijd zijn veel schelpen aangespoeld op de Nederlandse kust. Lokale bewoners hebben ze in Zeeland geregeld onder de naam 'keutjes' als fiches bij spelletjes gebruikt.[10] Het jaar waarin het schip is vergaan (1738) geeft een datering van deze kauri's.

Conclusie

De conclusie van het voorgaande artikel verandert er niet door, maar het beeld is een stuk completer geworden. Enige duizenden exotische betaalmiddelen zijn aan de vergetelheid ontrukt. Zij dienden duidelijk niet voor de sier: het was oorspronkelijk de bedoeling om er in Afrika mensen mee te kopen. Wat dat betreft hebben de vergane schepen hopelijk het positieve gevolg gehad dat een aantal personen is ontsnapt aan een leven als slaf. De slavenhandel werd in 1859 in Oost-Indië en 1863 in West-Indië afgeschaft. ■

NOTEN

1. pelsdonk 2015, 237-244.
2. sliggers 2002, 14.
3. sliggers 2002, 14.
4. overdijk 2010, 57.
5. www.vocsite.nl.
6. sliggers 2002, 14; van benthem jutting 1955, 1-3.
7. kist 1986, 121-123; van benthem jutting 1955, 2.
8. numis 1009532; opgraving 9701, vondstnummer 369T.
9. numis 1045481; tmnk 12824 en verder.
10. sliggers 2002, 15.

LITERATUUR

w.s.s. van benthem jutting 'Vondsten van tropische kauri's in Nederland', in: *Basteria* 19 (1955) 1-6.

j.b. kist e.a. (red) *Van VOC tot Werkspoor. Het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg* (Utrecht 1986).

marcel overdijk *Betalingsverkeer ten tijde van de Geoctrooieerde West-Indische Compagnie* Masterscriptie (Utrecht 2010).

jan pelsdonk 'Verboden geld. Betaalmiddelen van de VOC uit Nederlandse bodem' *De Beeldenaar* 39 (2015) 237-244.

bert sliggers 'Schelpengeld van de Nederlandse kust', in: *Teylers Magazijn* 75 (2002) 13- 15.

p. vos / s. de vries *2e generatie palaeogeografische kaarten van Nederland* 2.0 Deltares (Utrecht 2015), download 22 februari 2015 van www.archeologieinnederland.nl.

Papierknipkunst op Duits noodgeld

George Schleinits werk op biljetten van Geldern

ATELMA VAN STRIEN

Als fervent papierkunstknipster las ik een aantal jaren geleden in het tijdschrift *Knip-Pers* een boeiend artikel over Duits noodgeld door Jeannet Pasterkamp. Zij inspireerde mij om te zoeken naar noodgeld met knipsels als illustratie. Op de Oranjemarkt kon ik één serie uit 1921 compleet maken. Noodgeld was een geliefd medium voor humor en verhalen en werd in dit geval verfraaid met knipsels. Het betreft de biljetten van de stad Geldern met knipsels door George Schleinits, die verhalen over het ontstaan van de stad: met een draak en laat ik nu een grote liefhebber van sprookjes zijn. Hierbij is gebruik gemaakt van de Lodgengedichten, geschreven in dialect-Duits. Voor degene die uitsluitend is opgegroeid met het Hoog-Duits is het niet altijd even begrijpelijk, daarom heb ik het verhaal naar het Nederlands vertaald.

Een variatie op de legende beschrijft hoe Wichard, de zoon van een edelman, de hand wil vragen van een mooie jonkvrouw in Zutphen. Hij heeft echter geen heldendaden verricht. Daarom gaat hij op zoek naar de draak, vindt hem onder een mispelboom, verslaat het beest en mag de jonkvrouw trouwen. Op die plaats ontstaat de stad Geldern. Vanwege deze legende kwamen er mispelbloemen (Gelderse rozen) in de wapens terecht van enkele steden in Gelderland. (onder andere Doetinchem en Lochem). De achterkant van het noodgeld, dat toepasselijk drakengeld wordt genoemd, toont het wapen van de stad Geldern.

Intussen was ik nieuwsgierig geworden naar de knipper van dit noodgeld. Bij mijn zoektocht ben ik geholpen door allerlei archieven, waarbij het Kreisarchiv Glauchau mij in contact bracht met de dochter van de knipper. Deze dame is de 80 al gepasseerd, en u begrijpt dat ik het bijna niet durfde te hopen een bericht van haar te krijgen. Wat was ik ontzettend blij met haar brief, waarin zij het volgende over haar vader vertelde: ‘Mijn vader, George Schleinits, is 3 oktober 1893 in Dresden geboren, bezocht daar na zijn schooltijd vanaf zijn 18de de kunstacademie. Hier leerde hij de beginselen voor al zijn latere grafische werk. Knippen, linoleum snijden, drukken enz. In 1914 moest hij, vanwege de Eerste

In 't Gelderland, meer dan duizend jaar geleden, komt iets schrikwekkends voor
Door een draak, zo lelijk en kwaad, een dier dat mensen vrat

De herder en de molenknecht en buren uit de omgeving
Die vrat hij van de landstraat weg als worst op witte kool

De oude burggraaf heeft twee zonen die het niet mooi vonden
Ze zeiden: Vader laat ons vertrekken vandaag nog moet het beest pijn lijden

Op de slijpsteen komt de greep, want sterven zal de salamander
De ander slijpt zijn sabel aan vaders grote dolk

Die twee hadden snel gezien waar het beest op een oor ligt
Ze hadden moed voor tien, toen ze zagen dat het dier hier lag

Zij strooiden zout op zijn staart en boorden toen de greep
Van achteren in zijn drakenhart, totdat hij met zijn ogen kneep

De draak die aan het sterven is, krimpt in elkaar als een uil
Riep drie keer 'Gelre', helder en duidelijk en het was gedaan met zijn kwaal

Die twee dachten er over na, wat zij met Gelre hebben
Dus zei die ene, dat is duidelijk: 'Hier bouwen wij een stad'

Wereldoorlog zijn opleiding onderbreken. Hij werd soldaat en keerde in 1916, zwaargewond door het verlies van zijn been, in zijn geboortestad terug.

Een sponsor maakte het hem mogelijk zijn opleiding aan de Dresdense kunstacademie voort te zetten. De vele nog aanwezige studies spreken van een uiterst productieve tijd. In de naoorlogse jaren met alle economische misère was het erg moeilijk met kunst geld te verdienen. Hij verbond zich aan vele werkgevers en op die manier kwam hij ook in de Saksische industriestad Glauchau. Daar woonde een textielfabrikant die hem vroeg zijn showroom kunstzinnig in te richten. In Glauchau leerde hij mijn moeder kennen en in 1921 trouwden zij. In 1922 werd mijn broer geboren en in 1927 ik (Barbara).

wwAchteraf ben ik me ervan bewust dat dit voor hem in creatieve zin een stagnatie betekende, want door de gezinsbinding was hij afgesneden van belangrijk kunstgebeuren in Dresden. Om het hoofd boven water te houden, greep hij iedere mogelijkheid aan om iets te verdienen met zijn werk, vooral door reclame- en gelegenheidsopdrachten.

In de schilderkunst was hij mijns inziens het beste in portret en lichtwazige aquarellen. Ik herinner mij hoe onze reizen, helaas toentertijd alleen binnen Duitsland, gefinancierd werden.

Als ijverige representant van het buiten schilderen, verkocht hij vaak het zo juist ontstane aquarel, meestal nog nat, aan passanten die bij het ontstaan toegekeken hadden. Prijs: 20 rijksmark. Menselijk en beroepsmatig drukten de politieke verhoudingen zwaar op hem. Allereerst in het nationaal-socialisme en later in Oost-Duitsland. Ook dat mijn broer, als vermist opgegeven, niet teruggekeerde uit de Tweede Wereldoorlog, kon hij moeilijk verwerken.

Om in zijn levensonderhoud te voorzien, voelde hij zich enigszins gedwongen een vaste aanstelling als graficus bij het Uberlandwerk van Glauchau te accepteren, waar hij echter min of meer slechts als klerk moest functioneren. Hij weigerde om politiek dwang op zijn schilderijen te laten wegen. In 1963 lukte het mijn man, met grote moeite, mijn ouders uit de toenmalige DDR naar West Duitsland te laten verhuizen. Hier, bij ons in Marburg, was hem nog een korte tijd vreugde aan zijn schilderkunst gegund. Op 18 september 1969 stierf hij. Met zijn schilderijen leeft hij echter in ons huis verder.’

Atelma van Strien (1963) is secretaris van de Nederlandse Vereniging voor Papierkunst.

Met dank aan Herman Alink, Helgard Weltevrede, Mia Suverein-Kool, Stefan Frankewitz van het Stadtarchiv Geldern, mw. Hoppe van het Stadtarchiv Dresden, dhr. Planitz van het Kreisarchiv Glauchau en Barbara Schulz.

Inleveringen vanaf heden mogelijk !

Wij zoeken voor onze uitgebreide klantenkring doorlopend goede munten, die wij middels onze regelmatige prijslijsten (duizenden !) ter verkoop aanbieden.

Voor U biedt dat een aantal belangrijke voordelen :

- Uw munten worden verkocht tegen *optimale verzamelaarprijzen.* Deze prijzen stellen wij in overleg met U vast. Dit voorkomt dat munten onder een door U gewenste prijs worden verkocht !
- Zeer zorgvuldige beschrijvingen en kwaliteitsaanduidingen. Betere munten worden afgebeeld.
- U maakt gebruik van onze zeer goede en *omvangrijke klantenkring* die in tientallen jaren is opgebouwd. Hierdoor vinden wij voor Uw munten steeds de juiste kopers.....
- Wij werken met *zeer lage commissies*, meestal tussen de 10 en 20%, maar in sommige gevallen zelfs slechts 5% ! Dit hangt uiteraard af van de te verkopen munten.
- In tegenstelling tot veilingen wordt maar aan een zijde commissie geheven. Hierdoor komt van de waarde van de munt *minimaal 80%* in Uw handen en niet maar maximaal zo’n 60%.
- Zeer vlotte opname van Uw munten in een van onze verkooplijsten. Door deze uiterst efficiënte manier van werken hoeft U niet maanden lang te wachten tot Uw munten worden aangeboden.
- Uitbetaling binnen 1 maand na verkoop. Dus een *zeer vlotte financiële afhandeling.*

Heeft U een collectie te koop en betere losse stukken dan neem eens contact met ons op !

MUNTHANDEL G.HENZEN • POSTBUS 42 • 3958ZT AMERONGEN

☎ 0343-430564 • FAX 0343-430542 • E-MAIL: INFO@HENZEN.ORG • WWW.HENZEN.ORG

De abdij Thorn wordt muntlid van de Nederrijns-Westfaalse Kreits (1569)

STEFAN GROPP

Margaretha van Brederode, abdis van Thorn, startte in de tweede helft van de jaren vijftig van de zestiende eeuw, evenals een aantal adellijke heren in de oostelijke Nederlanden, een omvangrijke muntslag.[1] Bij de vervaardiging van deze munten hield zij zich echter niet aan de bepalingen inzake gewicht en gehalte. Vooral het gehalte was vaak veel lager dan dat van de emissies van andere muntheren.

De slechte kwaliteit van de Thornse munten veroorzaakte onmiddellijk ernstige moeilijkheden. Zo verbood de Habsburgs-Nederlandse regering per plakkaat van 12 januari 1558 alle leveringen van gangbare gouden of zilveren munten, omgesmolten munten of onbewerkt edelmetaal aan de munthuizen van Nijmegen, Batenburg, Deventer, Thorn en Rekem.[2] Op 2 mei 1560 werden de munten van Thorn zelfs, evenals die van enkele andere heren en steden, uitdrukkelijk voor biljoen verklaard.[3] Ook elders nam men al gauw maatregelen. Zo werden de Thornse munten door de vorsten van de naburige Duitse gebieden in koers verlaagd of eveneens verboden.

In diezelfde tijd werd op 19 augustus 1559, na langdurige onderhandelingen, de tweede Augsburgse 'Reichsmünzordnung' afgekondigd. Keizer Ferdinand (1556-1564), die zich sinds vele jaren persoonlijk had ingespannen voor de aanvaarding van een algemeen geldige muntorde, was niet langer van zins overtredingen van deze nieuwe regeling te aanvaarden.[4] Korte tijd later nam hij harde maatregelen tegen muntheren die zich niet aan de regels hielden. In Thorn zou men dit gauw genoeg merken. Zo werden, met dagvaarding van 13 november 1561, Margaretha abdis van Thorn, Willem van Uhledorff, Willem van Batenburg, Willem graaf van den Bergh, de graaf van Meurs en de steden Nijmegen en Neuss voor het Rijkskamergerecht te Spiers gedaagd.[5] Zij werden beschuldigd hun muntslag te hebben voortgezet in strijd met de Reichsmünzordnung van 1559 en vroegere keizerlijke edicten. In deze muntorde was onder andere vastgelegd dat alle rijksstanden de vervaardiging van munten dienden te staken, totdat op een volgende Rijksdag daarover zou worden beslist. Van deze maatregel zouden, behalve de keurvorsten en vorsten, alleen die muntheren zijn uitgezonderd die over eigen goud- of zilvermijnen beschikten.

Als gevolg van deze dagvaarding moest de abdis van Thorn zich dus in het ver verwijderde Spiers tegen de aanklacht van de keizerlijke fiscaal (aanklager) verdedigen. Verder diende de muntslag onmiddellijk te worden gestaakt. In Thorn bekommerde men zich weinig om de dagvaarding en het proces te Spiers: de muntproductie werd gewoon voortgezet. Aan deze situatie veranderde ook niets, toen Margaretha van Brederode, naast enkele andere muntheren, op 7 juni 1563 opnieuw werd aangeklaagd. In dit geval legde men hen ten laste, dat zij keizerlijke, gouden en zilveren munten hadden nageslagen. Deze imitaties bevatten vaak 20 tot 25 procent minder zilver dan de originelen. Daarenboven werd de aangeklaagde muntheren uitdrukkelijk bevolen de aanmunting van dergelijke imitaties te staken, totdat het gerecht in deze zaak definitief had beslist.[6]

De Thornse munten werden uiteindelijk in de 'Reichsvaluation' van juli

1566, net zoals die van vele andere muntheren, in het gehele Heilige Roomse Rijk officieel verboden. In deze evaluatie voor het hele Rijksgebied werden de omrekenkoersen bepaald voor alle toegelaten munten. Tevens was een lijst opgenomen van alle voor biljoen verklaarde stukken.

Intussen hadden de door een keizerlijke dagvaarding getroffen muntheren moeten inzien dat het proces tegen de keizerlijke fiscaal niet te winnen was. Bovendien werd duidelijk dat aan de dagvaarding voor het Rijkskamergerecht een suspensie van het muntrecht was verbonden. Om deze redenen besloot men uiteindelijk door middel van een smeekbede aan de keizer het proces te Spiers te doen beëindigen. Een dergelijk appèl aan de hoogste instantie in het Rijk bleek de juiste weg te zijn. Zo wisten de steden Deventer, Kampen en Zwolle reeds op 24 oktober 1564 van keizer Maximiliaan II een sepot van de zaak te Spiers te verkrijgen.[7]

Margaretha van Brederode volgde dit voorbeeld vrij laat. Ze stuurde blijkbaar pas in 1568 een smeekschrift aan de keizer. Maximiliaan II heeft dit verzoek, net zoals in het geval van de andere door een daging voor het Rijkskamergerecht getroffen heren en steden, uiteindelijk ingewilligd. In een officiële oorkonde van 28 februari 1569 stelde hij de muntleden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits van zijn beslissing op de hoogte, de suspensie van het Thornse muntrecht op te heffen. Als reden gaf de keizer aan, dat de andere 'suspendiert geweste Stende' inmiddels bijna allemaal weer met het munten waren begonnen. Hij stelde echter als voorwaarde, dat de abdis van Thorn op de volgende 'Probationstag' van de Kreits plechtig zou beloven zich voortaan aan alle bepalingen van 'des Hailigen Reichs Münz Ordnung' te houden en de besluiten van de Rijks- en Kreitsdagen strikt na te leven.[8]

Nadat Margaretha van Brederode kennis van dit keizerlijk gunstbewijs had verkregen, besloot zij onmiddellijk aan alle eisen te voldoen. Derhalve stelde zij reeds op 30 april 1569 een volmacht op voor dr. Johan Steffen en Hendrik in der Horst de Jonge, waarin deze gelast werden op de op 1 mei te Keulen beginnende Probationstag haar belangen te behartigen. De beide gevolmachtigden moesten aldaar in haar naam de vereiste plechtige beloftes afleggen 'und al daß Jenig leisten was unß alß einem Muntz Standt vermug obangetzogener Des Heiligen Reichs Ordnungen und Satzungen obligen und geburen will'.[9] Verder kregen ze opdracht Peter Bossenhoven en Gobell Coumans als muntmeester, respectievelijk waardijn, te presenteren, zodat dezen de voorgeschreven eed konden afleggen. Tevens moesten ze de Thornse muntbussen tonen en er op letten dat deze werden verzegeld. Dit alles maakt duidelijk dat de abdis zo vlug mogelijk met het munten wenste te beginnen.

De heren Steffen en In der Horst zijn inderdaad nog op tijd te Keulen gearriveerd. Op de Probationstag legden ze vervolgens allereerst de keizerlijke 'Relaxation' in originali voor. Nadat de afgevaardigden van de muntleden de inhoud 'mit geburender Reverentz' ter kennis hadden genomen, toonden ze zich bereid aan de wens van de abdis, weer met het munten te mogen beginnen, tegemoet te komen. Ze eisten echter dat Margaretha van Brederode 'In Irem Muntzen sich des Hey. Reichs und dieses Kreyß Muntz Probier Ordnungen und Abscheiden durch auß gemeß' zou houden.[10] Daarnaast was ze verplicht de vereiste contributies aan de Kreitskas te voldoen. De Thornse gevolmachtigden hebben deze eisen onmiddellijk ingewilligd en de stipte naleving plechtig beloofd. Daarmee was de abdij Thorn het munten weer officieel toegestaan.

Toen de beiden echter Peter Bossenhoven als Thornse muntmeester wilden presenteren, rezen onmiddellijk ernstige bezwaren. Men was niet vergeten

dat Bossenhoven reeds eerder als muntmeester voor de abdis werkzaam was geweest (en dus de verantwoording droeg voor de minderwaardige Thornse munten). Daarnaast protesteerden de afgevaardigden van het bisdom Luik, omdat ze vreesden dat deze benoeming afbreuk zou doen aan de aanspraken die de bisschop nog tegenover Bossenhoven kon doen gelden. Omdat de Thornse gevolmachtigden daarop aangaven dat de abdis zo vlug geen andere muntmeester zou kunnen aanstellen, werd uiteindelijk besloten Peter Bossenhoven toch nog aan te nemen en te beëdigen. Men stelde echter uitdrukkelijk als voorwaarde dat, indien de bisschop van Luik of iemand anders een gegronde klacht tegen Bossenhoven indiende en deze door de muntleden van de Kreits 'fur erheblich angesehen wurde', de abdis van Thorn een andere muntmeester diende te presenteren. Bossenhoven moest in dat geval, ondanks zijn benoeming door de abdis, afstand doen van de Thornse Munt. Hij was tevens verplicht de muntslag onmiddellijk te stoppen. Dit ongewoon compromis werd zowel door de Thornse gevolmachtigden, als door de muntmeester, zonder meer geaccepteerd.

Als waardijn presenteerden Steffen en In der Horst, anders dan in hun volmacht aangegeven, Lambert van der Heyden. Wat de reden voor deze plotselinge wisseling was, is uit de overgeleverde archiefstukken niet op te maken. Van der Heyden werd vervolgens zonder tegenspraak aangenomen en beëdigd. Omdat in het verdere verloop van deze bijeenkomst ook de gepresenteerde muntbussen werden verzegeld, stond een hervatting van de Thornse muntslag niets meer in de weg. De vervolgens op 4 juni 1569 begonnen muntproductie zou echter opnieuw tot grote moeilijkheden met de muntleden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits leiden.[11]

Stefan Gropp (1966) promoveerde in 2001 op de stedelijke muntslag te Deventer en Nijmegen tussen 1528 en 1591.

NOTEN

1. VAN GELDER 2002, 82.
2. Regionaal Archief Nijmegen (RAN), Oud Archief Nijmegen, inv. 407.
3. RAN, Oud Archief Nijmegen, inv. 2807, Muntzaken, f. 1.
4. GROSS / LACROIX 1945, nr. 509, 515.
5. RAN, Oud Archief Nijmegen, inv. 2808, Muntzaken, f. 2-4.
6. RAN, Oud Archief Nijmegen, inv. 2808, Muntzaken, f. 5.
7. GROPP 2004, 77.
8. Landesarchiv Nordrhein-Westfalen (LAV NRW), Abteilung Rheinland, Niederrheinisch-Westfälisches Kreisarchiv, Münzhandlung XII, Akten Nr. 12, fol. 385.
9. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten Nr. 12, fol. 388.
10. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten Nr. 12, fol. 309v-310.
11. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten Nr. 13, fol. 181; LENNARTZ 1913, 45.

LITERATUUR

H. ENNO VAN GELDER *De Nederlandse munten* (Utrecht, 2002[8]).

STEFAN GROPP *De stedelijke muntslag te Deventer en Nijmegen 1528/43-1591. Stedelijk particularisme tegen Habsburgs centralisme in de Oostelijke Nederlanden* (Hilversum, 2004).

L. GROSS / R. LACROIX *Urkunden und Aktenstücke des Reichsarchivs Wien zur reichsrechtlichen Stellung des Burgundischen Kreises* II (Wenen, 1945).

P. LENNARTZ Die Probationstage und Probationsregister des niederländisch-westfälischen Kreises *Numismatische Zeitschrift* 46 (1913) 1-84.

Zoekpenning 33

JANJAAP LUIJT

Op de enige penning die in de vorige aflevering stond, ontving de redactie een aantal reacties. Het betrof een zilveren penning met een diameter van circa 32 mm, met op de voorzijde een man aan een werktafel en op de achtergrond gereedschap. De penning was opgedragen aan Arie Mopman (Schoonhoven 1893-1942 Utrecht).

Een lezer had via de website van Het Utrechts Archief de huwelijksakte van Arie Mopman gevonden. Daarin wordt gemeld dat Arie in Utrecht woonde en ciseleur van beroep was. Voor het gemak werd ook de definitie van ciseleur meegestuurd: een metaalwerker die op een ondergrond van pek of zand, met hamertjes en ponsen koper, zilver of goud bewerkt. Door middel van ciseleren worden details of figuren op het metaal aangebracht. Een familielid van Mopman meldde dat de ciseleur een van de weinige protestant-christelijke medewerkers was van het door-en-door Rooms katholieke zilversmidsbedrijf van de gebroeders Brom. Arie trad er in dienst vóór 1922. Mopman stamde uit een geslacht van zilversmeden. Hij was verder bekend om de haarwerkjes die hij maakt. Arie woonde met zijn echtgenote en drie kinderen aan de Bouwstraat 50 in Utrecht.

Een andere lezer stuurde de afbeelding van twee penningen met dezelfde voorzijde, waarvan één met een draagoog. Helaas kon de bezitter ook niets vertellen over de maker van de penningen.

Op de Dura-penning in *Zoekpenning 31* kwam nog een verlate reactie. Het betrof een penning uitgegeven ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van het Rotterdamse bouwbedrijf Dura met op de voorzijde het logo van Dura met in een banderol de tekst 125 JAAR. Een van de lezers kende een werknemer bij de directie van Dura en informeerde voor ons bij mogelijke betrokkenen. Het antwoord was dat de penning waarschijnlijk bij Koninklijke Nederlandse Munt was geslagen, maar 100% zekerheid was niet te geven.

Gelukkig kwam er ook een ander bericht op deze zoekpenning, dat als volgt luidde: 'Vorige week heb ik met Henk van Bommel van Koninklijke Begeer systematisch de penningen van na 1979 doorgenomen, die nooit beschreven zijn in boeken. Henk bevestigde dat hij de Durapenning ontworpen had en dat deze bij Koninklijke Begeer, toen nog in Voorschoten, is gemaakt.' Daarmee is de oplossing dus gevonden.

Nieuwe zoekvragen

Voor deze rubriek mocht ik vier nieuwe vragen ontvangen. Helaas, betrof de eerste

penning de erepenning van de stad Haarlem die in *Zoekpenning 23* werd getoond en in de aflevering daarna werd opgelost (wordt deze rubriek wel gelezen?).

De tweede penning betreft een enkelzijdige penning met uitsluitend de rijkswapen daarop afgebeeld.

De derde en vierde penning stammen allebei uit de tweede helft van de jaren zeventig. De penning uit 1976 is een zilveren penning uitgegeven door de Vereniging van Verf- en Drukinktfabrikanten. Op de voorzijde zijn twee handen onder een gevleugelde hoed aan het werk in een verffabriek; op de keerzijde staat de naam van de vereniging de naam van degene aan wie hij werd uitgereikt.

De derde en vierde penning stammen allebei uit de tweede helft van de jaren zeventig. De penning uit 1976 is een zilveren penning uitgegeven door de Vereniging van Verf- en Drukinktfabrikanten. Op de voorzijde zijn twee handen onder een gevleugelde hoed aan het werk in een verffabriek; op de keerzijde staat de naam van de vereniging de naam van degene aan wie hij werd uitgereikt.

De laatste is een bronzen penning in 1978 uitgegeven ter gelegenheid van de verkoop van de miljoenste Volkswagen-Audi.

Voor alle nu en eerder ingezonden penningen geldt weer de simpele vraag: wie is de vervaardiger? Reacties kunt u sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl.

Bijzondere penning vermist

Over de verdwijning van een Roland Holst-penning

TOM SENDERS

Al meer dan dertig jaar ben ik actief aan het zoeken om een exemplaar van een door mij zeer gewaardeerde penning, tegen een redelijke prijs, te bemachtigen. Het gaat om de destijds zeer controversiële bronzen gietpenning van Charlotte van Pallandt, die zoals gebleken is, in deze tijd zeer gewild is geworden: *A. Roland Holst*, een 'extra' inschrijfpenning van de Vereniging voor Penningkunst (VPK) uit 1977. Destijds was deze uitgave voor veel leden een reden om hun lidmaatschap op te zeggen, maar voor veel meer penningliefhebbers is het een excellent voorbeeld van experimenteren met een portretpenning.

Al jaren volg ik de verschillende veilingen en zoek ik op internet naar de penning. Als deze al ergens de kop opsteekt, gaat de penning vaak weg voor bijzonder hoge bedragen. Ik kan mijn geluk dan ook niet op, als de penning opduikt in de veiling van 16 en 17 april 2015 bij Schulman BV in Amsterdam. Samen met enkele andere penningen, breng ik er een schriftelijk bod op uit.

Enkele dagen na de veiling krijg ik van FedEx twee e-mails met het bericht dat de volgende dag een pakketje van Schulman zal worden afgeleverd. Spannend! In elk geval is een van mijn biedingen geslaagd. Maar wat een pech. Op de dag van levering meldt een medewerker van FedEx mij telefonisch dat het pakje toch niet zal worden geleverd, omdat in Amsterdam is ingebroken in een bestelbus van het bedrijf en daarbij een groot aantal pakketjes is ontvreemd. Omdat ik nu erg benieuwd ben naar welke penning(en) ik daadwerkelijk verworven heb, bel ik het veilinghuis. Men kan mij melden dat ik in de veiling op vier kavels het hoogste bod heb uitgebracht. En – hoe navrant – daarbij zit ook de bewuste penning A. Roland Holst.

Hoe vervelend ook voor Schulman, stel ik het veilinghuis aansprakelijk en vorder ik dat het deze of eenzelfde penning van gelijksoortige kwaliteit levert, waarbij ik bereid ben daar geruime tijd op te wachten, omdat ik me realiseer dat het niet eenvoudig is deze penning

(2/3 ware grootte)

ergens anders voor een gelijk bedrag te verwerven.

Na enkele weken belt een medewerker van Schulman mij met een alternatief aanbod. De penning J. baron de Smeth, inschrijfpenning 1995, een bronzen penning, vacuüm gegoten, eveneens van de hand van Charlotte van Pallandt. Om twee redenen wijs ik het aanbod af. In de eerste plaats omdat een exemplaar van die penning al onderdeel uitmaakt van mijn collectie en in de tweede plaats uit economische overwegingen: deze penning is absoluut geen gelijkwaardige penning, aangezien deze in een veel grotere oplage is gegoten, minder innovatief is en op veilingen veel minder opbrengt. De medewerker zegt mij toe dat het veilinghuis verder zal zoeken naar een *Holstpenning*.

Mijn verbazing is compleet als ik op 7 augustus een e-mail ontvang van de directeur van Schulman BV, Andrew Absil, met in de bijlage een creditfactuur voor de vier mij toegewezen kavels met de mededeling dat zulks gebeurt, omdat 'de betaaltermijn inmiddels ruimschoots is overschreden' en op grond daarvan 'de aankoop die ik heb gedaan, ontbonden'.

Op mijn antwoord dat mijn claim door hun e-mail niet is veranderd, heb ik sindsdien niets meer mogen vernemen. Omdat het me niet gegeven is om nog eens dertig jaar te wachten, beraad ik me op een mogelijk vervolg.

DRINGEND GEZOCHT !!

Antieke, middeleeuwse en provinciale munten.
Beter koninkrijk, Overzee en oud Buitenland (voor 1900)

Wij kunnen U momenteel zeer hoge prijzen betalen voor dergelijke munten.
Bij ons betaald U natuurlijk geen hoge veilingkosten of hoge taxatiekosten,
zodat U bij ons altijd het beste af bent en de hoogste prijs voor Uw munten krijgt.
Heeft U een (deel) collectie te koop of betere losse stukken, dan schroom niet
contact met ons op te nemen voor een afspraak. Vele tevredenen gingen U reeds voor.
Let wel ! Wij berekenen nooit kosten en onze taxaties zijn altijd vrijblijvend

MUNTHANDEL G. HENZEN - POSTBUS 42 - 3958 ZT AMERONGEN
☎ 0343-430564 * fax 0343-430542 * e.mail : info@henzen.org

Penningen van Braemt

Boekbespreking

KAREL SOUDIJN

Nederlandse numismaten kennen Braemt vooral als graveur van het gouden vijfje uit 1826 en 1827. Koning Willem I staat daarop afgebeeld met een opvallende omhoog gekamde kuif. Ook is de kop van de koning smaller dan op de munten die Michaut en Schouberg vóór en na Braemt ontwierpen. Eigenlijk lijkt het portret dat Braemt afleverde een beetje karikaturaal. Het muntportret is ontleend aan een penning. Willem I kreeg daar een iets voller gezicht; de koning oogt majesteitelijker dan op het muntstuk. In de loop der jaren ontwierp Braemt voor zijn penningen niet minder dan 14 verschillende portretkoppen van Willem I. Ze wisselen nogal van kwaliteit. Soms is het voorhoofd van de koning wel heel erg diep ingedeukt.

In 2015 publiceerde de (Belgisch) Limburgse Commissie voor Numismatiek een catalogus op het formaat van A4 met alle medailles (penningen en onderscheidingstekens) die Braemt vanaf 1818 ontwierp. Het boek opent met een biografische schets van nog geen drie pagina's tekst. Braemt werd in Gent geboren in 1796. Hij studeerde in Brussel en Parijs. Zijn eerste officiële penningopdracht kreeg hij in 1818 in Gent. Tot aan de Belgische opstand van 1830 ontwierp hij diverse penningen in opdracht van wat de samenstellers van deze catalogus aanduiden als 'het Oranje-regime'. In 1832, vrij snel na het uitroepen van de Belgische onafhankelijkheid, werd Braemt aangesteld als hoofdgraveur van de Munt te Brussel. Bij tal van officiële gelegenheden ontwierp hij nu penningen voor het nieuwe regime. Achterin de catalogus geven de samenstellers niet alleen een overzicht van Braemts portretten van Willem I, maar ook van Leopold I. Soms beeldde Braemt de eerste koning der Belgen af op een wijze die verwantschap vertoont met het gelauwerde muntportret van de Franse koning Louis Philippe (die van 1830 tot 1848 regeerde). Op andere penningen heeft Leopold zijn lauwerkrans afgelegd. Daarnaast heeft Braemt zijn koning ook wel in generaalsuniform weergegeven. Het gelauwerde portret van Leopold staat op diens munten. In de inleiding bij de penningcatalogus lezen we, dat de koning deze afbeelding 'ietwat archaïsch' vond. In 1847 schreef men een wedstrijd uit voor een nieuw munttype. Die wedstrijd werd gewonnen door Leopold Wiener. Vanaf die tijd was Braemt minder actief als ontwerper

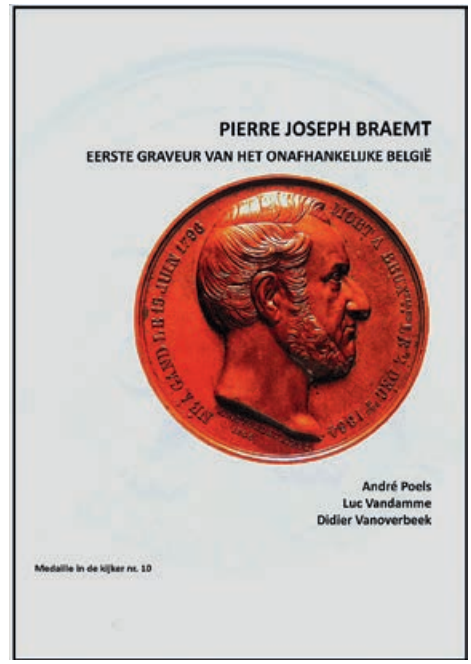

van penningen. Hij overleed in Brussel in 1864.

De door Braemt ontworpen munten worden in de inleiding van deze catalogus wel aangeduid, maar ze krijgen geen afzonderlijke behandeling: de samenstellers beperken zich tot de penningen en onderscheidingstekens. Via een achterdeur verschijnen de munten echter wel in dit boek, want in België zijn 'replicareeksen' uitgegeven. Zo zien we vroegere munten van Braemt toch opeens, ver na zijn dood, terug als penning.

De kop van Willem en van Leopold staat op talrijke stukken, maar verder kennen we van Braemt betrekkelijk weinig portretten. Veel penningen hebben betrekking op handel, nijverheid, industrie en land- en tuinbouw. Sommige onderwerpen geeft Braemt realistisch weer. Een penning uit 1832 op de bevordering van de koepokinenting draagt op de voorzijde het portret van koning Leopold (zonder lauwerkrans); op de keerzijde staat een vetgemeste koe en een lancet. Op veel andere penningen zien we verwijzingen naar symbolen uit de klassieke Oudheid. Bij de inhuldiging van de spoorweg tussen Gent en Dendermonde (1837) zien we een vrouwelijke figuur met enorme vleugels boven het landschap zweven. Ze zwaait met de Belgische vlag naar een stoomtrein die in de richting van Gent rijdt.

André Poels, Luc Vandamme en Didier Vanoverbeek streefden bij de samenstelling van deze catalogus naar volledigheid. Ze brengen variatie in kaart. Op diverse penningen is ruimte uitgespaard waarin de naam kon worden gegraveerd van een persoon aan wie het exemplaar is toegekend. Alle namen die op deze manier bewaard zijn gebleven, krijgen in de catalogus een afzonderlijke vermelding. De samenstellers realiseren zich, dat hun werk snel veroudert, want er zullen meer varianten bewaard zijn gebleven dan die welke hier beschreven staan.

De catalogus verwijst onder meer naar verzamelingen in het Rijksmuseum en in Teylers Museum. De Nationale Numismatische Collectie in beheer bij De Nederlandsche Bank wordt echter nergens genoemd. Uit nieuwsgierigheid heb ik een e-mail naar één van de samenstellers gestuurd: is de verzameling van ons voormalige Geldmuseum geraadpleegd? Het antwoord op die vraag luidde: 'Neen, geen reactie gekregen van het Geldmuseum. Ze zullen er nog niet klaar voor zijn vermoed ik.'

Per e-mail heb ik nóg een vraag gesteld. Op de kaft van het boek staat als naam: Pierre Joseph Braemt. Op de titelpagina (en verderop in de catalogus) zijn de voornamen echter omgedraaid. Is hier sprake van een zetfout of zit daar een idee achter? Ook op die vraag kwam een antwoord: 'Op zijn geboorteakte staat Pierre Joseph, en dat is dus zijn officiële naam, maar overal in de literatuur draait men het om. We hebben dan ook maar één keer in het boek zijn officiële naam gebruikt. Misschien werd hij liever andersom genoemd en was dat zijn voorkeur…'. Bibliothecarissen mogen kennelijk zelf uitmaken hoe ze deze catalogus catalogiseren. ■

ANDRÉ POELS / LUC VANDAMME / DIDIER VANOVERBEEK *Pierre Joseph Braemt: eerste graveur van het onafhankelijke België* (Heusden-Zolder, Limburgse Commissie voor Numismatiek, 2015).

Een vitaal genootschap

Najaarsbijeenkomst van het KNGMP te Leeuwarden

CHRIS TEULINGS

Wie in de internetdatabase delpher.nl de zoektermen 'vergrijzing' en 'vereniging' combineert, krijgt een opmerkelijk resultaat. Of eigenlijk ook niet. Tussen 1900 en 1970 verschijnen er in totaal acht artikelen met deze woorden in Nederlandse kranten, maar dan explodeert het aantal meldingen. In de jaren tachtig is er elke twee weken wel een artikel over het onderwerp te lezen. Daarna wordt het oud nieuws en verliest het kennelijk aan actualiteit. Of is verjonging ingezet?

De najaarsbijeenkomst te Leeuwarden en het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde geven in ieder geval blijk van een jeugdig elan. Niet alleen konden wij ons eerste jeugdlid verwelkomen, ook werd de verjaardag van een 35-jarige gevierd: Kring Frisia zag namelijk het levenslicht in 1980. Reden voor voorzitter Gerrit Pasma ons in het nieuwe Fries Museum welkom te heten en namens de kring ons een 'jubileumútjefte' aan te bieden. Met zo'n montere start verliep de Algemene Ledenvergadering dan ook op rolletjes. En passant wierp de Commissie Jubileum 2017 onder leiding van Arie van Herwijnen een blik vooruit op wat ons in 2017 te wachten staat. De aanwezigen in het tot de nok gevulde auditorium van Bonnema's schepping, waren startklaar om via een serie lezingen de Friese terpen te bestormen c.q. af te graven, op zoek naar Friese numismatiek.

Echte Friezen

Het spits werd afgebeten door prof. dr Gilles de Langen, bijzonder hoogleraar Archeologie van het Noord-Nederlandse terpen- en wierdenlandschap aan de Rijksuniversiteit Groningen. Wie beter dan deze provinciaal archeoloog van Fryslân en senior onderzoeker middeleeuwse archeologie aan de Fryske Akademy kon ons iets vertellen over de essentiële aspecten van de Friese geschiedenis in samenhang met Friese numismatiek. Aan de hand van een kaart maakte hij duidelijk hoe het historisch concept van Friesland voor de periode 600-850 (dat van een egalitaire boerensamenleving, zoals door Slicher van Bath geschilderd) achterhaald is. De strategische ligging tussen de Angelsaksische, Frankische, Saksische en Baltische machtsblokken, aan zee- en rivierwegen, en de overslag- en distributieopties van de locatie duiden meer op een dynamische handels-

Gerrit Pasma

natie. De vondsten uit deze letterlijk en figuurlijk gouden periode laten er, naar zijn mening en in navolging van Johan Nicolaï, geen twijfel over bestaan dat Magna Frisia geregeerd werd door vorstelijke clan(s) en gedurende ten minste de periode van 650 tot 734 onafhankelijk en op voet van gelijkheid met de naburige koninkrijken en handelsblokken stond. Mogelijk was er zelfs onder Radbod sprake van slechts één koninkrijk.

De Langen lanceerde een vraag richting de numismaten: wat zegt in het begin van de achtste eeuw de zilveren standaard in sceatta's over de politieke en economische macht van Radbod primus (en Poppo)? Hij daagde hen uit in een studie in deze richting te investeren, voortbouwend op het werk van Op den Velde e.a. *Over Friese munten sprekend*, ontviel hem, parafraserend op een kruidkoekmerk: 'Een echte Fries herken je meteen'. In elk geval een meevaller voor wie aan de vroege Friese numismatiek wil beginnen.

Terpopgravingen

Waar De Langen het over de opbouw van terpen had, schetste oud-archeoloog en oud-collectiebeheerder van het Fries Museum, Evert Kramer, in zijn lezing de wijze waarop de terpen in de loop van de negentiende en twintigste eeuw met toenemende deskundigheid werden af- en opgegraven. Waar de terpafgravingen in het begin nog als doel hadden om de vruchtbare humus voor grondverbeteringen op de Fries-Drentse ontginningen te gebruiken, ontstond langzaam maar zeker het besef van de archeologische waarde van deze afzettingen. Pionier op dit gebied en zelfs van de Europese moderne archeologie was de buitengewoon hoogleraar archeologie Caspar Jacob Christiaan Reuvens (1793-1835). Onder Reuvens werd de stap gemaakt van afgraven naar opgraven. De zegepraal van het terpen- en wierdenonderzoek begon echter pas veel later, onder Albert van Giffen; in 1920 oprichter van het Biologisch-Archeologisch Instituut te Groningen. In de tussenliggende periode waren het onder andere de numismatische godenzoon Jacob Dirks, zijn begeleider de Leeuwarder stadsarchivaris Wopke Eekhoff en geestverwanten, die in elk geval veel van de gevonden voorwerpen veilig stelden, helaas niet hun archeologische context. Overigens liet Jacob Dirks bij de ontdekking van de goudschat van Wieuwerd in juni 1866 wel een steekje vallen door weinig daadkrachtig optreden, maar het zij hem vergeven. Hoe inzichten over vondsten veranderen in de tijd, demonstreerde Kramer aan de hand van een in 1914 in een terp te Tolsum gevonden wassen schrijfplankje uit de Romeinse tijd. Waar men eerst meende te weten dat er de transactie van een koe in lag vastgelegd, heeft recent onderzoek aangetoond dat er toen al sprake was van een behoorlijk ontwikkelde geldeconomie in Friesland. De tekst lijkt namelijk een opvraagbare schuldbekentenis aan een slaaf te beschrijven, waarbij een Bataafse centurio is betrokken. Aangezien er twee consuls bij naam worden genoemd, is het plankje nu ook goed dateerbaar (29 na Chr.). Het is de oudst geschreven tekst van Nederlandse bodem. Het voert te ver om Kramers uitgebreide tour d'horizon langs terpopgravingen

Een aandachtig gehoor

volledig weer te geven. Zijn uiteenzetting zorgde evenwel voor extra context bij het bezoek aan het einde van de lezingen aan de tentoonstelling *Goud – gevonden schatten uit de middeleeuwen* in het Fries Museum.

Stekelvarkens en vliegers

Aan de hand van een aantal Friese munticonen voerde Tom Passon de toehoorders door de Friese muntgeschiedenis. Hij had daarvoor schitterende afbeeldingen uitgezocht. Bij elk van de iconen wist Passon de aanwezigen op een bijzonderheid te trakteren. Briljant beantwoordde hij gerichte vragen of pareerde hij ingewikkelde. Bij een dreigend-uitdijende interpellatie vanuit het publiek over de E van Eisbius op een van de getoonde munten, voldeed het snedige antwoord 'Is dat misschien iets voor je artikel of voor achteraf', daarmee de lachers op zijn hand krijgend en het tempo er in houdend. We zullen niet te veel verklappen, want Passon heeft zich voorgenomen om zijn verhaal te bundelen tot een artikel, voor zijn favoriete tijdschrift. Het zal ongetwijfeld lezenswaardig worden.

Barbaren

Arent Pol, verbonden aan de faculteit Archeologie van de universiteit in Leiden, houdt zich bezig met Provinciaal Romeinse en Middeleeuwse archeologie. Zijn specialiteit was meteen de titel van de lezing: Merovingische 'Dronrijp'-munten. Knap hoe hij dit omvangrijke gebied precies en bondig samenvatte. Wat zijn Dronrijpmunten? Boeles gaf in 1947 deze naam aan een type Friese gouden munten, tremisses, pseudo-imperiaal, naar Byzantijns voorbeeld uit de vroege Middeleeuwen. Geen enkele barbaar – ook Merovius niet – zou in die tijd gewaagd hebben zijn eigen naam op een munt te zetten.

Impressie van het Friese goud

Vandaar pseudo-imperiaal. Pol toonde hoe hij momenteel aan een soort stamboom van deze munten werkt, uitmondend in zijn *Corpus van Merovingische Munten*. Hij maakte de volgende conclusie: het einde van het type wordt gemarkeerd door Madelinus Dorestad. Dan houdt de Dronrijp op en beginnen de namaak Madelinussen. Het wordt vervolgd met een overgang naar zilver (in Frankrijk circa 675, vermoedelijk hier te lande in de vorm van sceatta's). Pol vat zijn lezing als volgt samen: de zevende-eeuwse munten uit onze streken kennen een systeem dat consistent is met het Frankische muntsysteem.

Na de serie pakkende lezingen maakte het gehoor zich op voor thee en een rondgang door de exposities in het Fries Museum. Er was keus genoeg en tijd te kort. Zoals gebruikelijk sloot een vitaal gezelschap de dag af met een aperitief en diner.

Correcties op voorgaande nummers

JANJAAP LUIJT

Bakenloodjes uit Gdansk
In *De Beeldenaar* 2015-6 stond een artikel door Allex Kussendrager over Nederlandse bakenloodjes gevonden bij het wrak van De Jonge Seerp bij Gdansk. Op pagina 108 stond een overzicht met afbeeldingen van de aangetroffen loodjes. In dat overzicht heeft de zetduivel stevig toegeslagen. Ten eerste is bij het lood linksboven in het overzicht (W-27/1541/91) het nummer van Minard van Hoorbeeke weggevallen. Dit moet zijn: 167. Ten tweede is één loodje tweemaal afgebeeld en een ander vergeten. De juiste afbeelding van het lood rechtsonder is:

W-27/1558/91
vz.: staande leeuw naar links.
kz.: HV (HelleVoetsluis?) / 1789 / 24

Tot slot moet bij dat laatste loodje in het onderschrift de laatste regel (de referentie naar Pelsdonk) wordt verwijderd.

De auteur wil hier verder nog aan toevoegen dat het opvallend is dat de loodjes uitsluitend dateren uit 1784 en 1789. Dat er geen loodjes uit de tussenliggende jaren en uit 1790-1791 zijn aangetroffen, is een aanwijzing dat schipper Johannes Leenderts uitsluitend in 1784 en 1789 binnenlandse reizen heeft gemaakt. Mogelijk tonen beide groepen loden penningen de afgelegde route vanaf Harlingen, waarbij in beide jaren in elk geval Willemstad en in 1784 ook Dordrecht zijn aangedaan. Nog niet van iedere loden penning is de herkomst bekend, maar blijkbaar waren ze niet nodig op de route tussen Harlingen en de Oostzee.

Landdagpenning Overijssel
De tweede correctie heeft betrekking op een artikel door Paul Oostervink over een Landdagpenning van Overijssel in *De Beeldenaar* 2015-6. Bij het redigeren van het artikel zijn afbeeldingen in de ar geraakt, waardoor uiteindelijk de 2½-daalder van de Landdagpenning (het onderwerp van het artikel) slechts gedeeltelijk was afgebeeld. Daarom op deze plaats alsnog de penning in zijn volle pracht.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Contributie

De contributie van de VPK dient in de eerste maand van het jaar te worden overgemaakt.
Bij voorkeur door gebruikmaking van de mogelijkheid te betalen via onze website. Als u hierbij problemen ondervindt, kunt u contact opnemen met Rein de Goeje info@penningkunst.nl. Het op tijd betalen, maakt het voor de VPK mogelijk elk jaar bijzondere penningen uit te brengen.

Algemene Ledenvergadering 2016

De jaarlijkse AVL vindt in 2016 plaats in Museum Het Valkhof in Nijmegen op zaterdag 9 april 2016. Een van de hoogtepunten van de AVL zijn de presentaties van de kunstenaars die in opdracht van de VPK de Jaarpenning en de Inschrijfpenning ontworpen hebben.

Jaar- en Inschrijfpenning

Joop Hollanders ontwerpt de Jaarpenning 2016 die alle leden ontvangen. Arie Schippers ontwerpt de Inschrijfpenning. Beide penningen worden gepresenteerd tijdens de AVL en in *De Beeldenaar* zullen artikelen verschijnen.

Welkomstpenning

De voorraad met welkomstpenningen door oud-bestuurslid Guus Hellegers, raakt op. Een nieuwe penning wordt gemaakt door kunstenaar/bestuurslid Henny van Grol.

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Voorjaarsbijeenkomst 2016

De eerstkomende voorjaarsbijeenkomst van het genootschap zal plaatsvinden op 30 april 2016 in 's-Hertogenbosch. Voor deze bijeenkomst, die een gedenkwaardige dag het belooft te worden, ontvangen de leden te zijner tijd een aparte uitnodiging.

TENTOONSTELLINGEN

Griekse en Romeinse goden

De Griekse en Romeinse godenwereld is goed vertegenwoordigd op munten en penningen. Zelfs op moderne munten komen ze nog voor. In de tentoonstelling Pantheon. Griekse en Romeinse goden van de oudheid tot heden wordt getoond hoe de goden zijn te herkennen, welke eigenschappen ze bezitten en wat de onderlinge familierelatie is.

Tot en met 1 maart 2016, di.-za. 10-17 uur, zo. 12-17 uur. Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem.
www.teylersmuseum.nl

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
C. Teulings
p/a De Beeldenaar
Postbus 11
3500 AA Utrecht
info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
R. J. de Goeje
Couwenhoven 4412
3703 EK Zeist
tel. (030) 6992736
Rein@degoeje.nl

Vondsten uit de Vecht
Tot en met 14 februari 2016 is de tijdelijke tentoonstelling Vondsten uit de Vecht te zien; een bonte verzameling vondsten opgebaggerd uit de Vecht tijdens het grootste baggerproject ooit.

Tot en met 14 februari 2016, di.-vr. 9-17 uur, za.-zo. 11-17 uur. Huis van Hilde, Westerplein 6, 1901 NA Castricum.
www.huisvanhilde.nl.

Fonkelend goud
Wegens groot succes verlengt het Fries Museum in Leeuwarden de tentoonstelling *Goud - Gevonden schatten uit de middeleeuwen*. De tentoonstelling neemt bezoekers mee naar de schatkamers van het vroegmiddeleeuwse Friesland. Met fonkelende sieraden, glinsterende munten en ander blinkend goud, opgegraven uit de Friese terpen. Hoogtepunten zijn de goudschat van Dronrijp, de fibula van Wijnaldum en een uniek gespschildje dat voor het eerst getoond wordt. Bovendien komt de beroemde schat van Wieuwerd tijdelijk weer terug op Friese bodem. De prachtige voorwerpen en hun verrassende details getuigen van de rijkdom, macht en status van de Friezen.

Tot en met 5 juni 2016, di.-zo. 11-17 uur. Fries Museum, Wilhelminaplein 92, Leeuwarden.
www.friesmuseum.nl

Sign of the Times
Het Zeeuws Museum toont dit tot en met oktober een groot aantal draagtekens of insignes: eeuwenoude loodtinnen broches met de meest uiteenlopende afbeeldingen. Van religieus tot uiterst obsceen. In de middeleeuwen zijn deze goedkope speldjes op grote schaal door alle lagen van de bevolking in West–Europa gedragen. De honderden insignes die voor de tentoonstelling bij elkaar zijn gebracht, zijn opvallend vaak in Zeeland gevonden. Dit is geen toeval; de Zeeuwse klei is een uitstekende conservering voor het materiaal van de draagtekens.

Tot en met 30 oktober 2016, di.-zo. 11-17 uur. Zeeuws Museum, Abdij, Middelburg.
www.zeeuwsmuseum.nl

Geer Steyn
Dit voorjaar toont Museum Beelden aan Zee een overzicht van het werk van Geer Steyn. Steyn,was lange tijd docent aan de KABK is een Nederlandse beeldhouwer en penningmaker. Het werk van Steyn is nooit illustratief, maar streeft naar de essentie van het onderwerp en uiteindelijk van de beeldhouwkunst zelf.

Van 13 februari tot en met 15 mei, di.-zo. 10-17 uur. Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1, Den Haag.
www.beeldenaanzee.nl

HCF 2016

HOLLAND COIN FAIR

Vrijdag 12 en zaterdag 13 februari 2016

Georganiseerd door de Stichting Bevordering Numismatiek namens de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Vrijdag	12 februari	16.00 – 21.00 uur
Zaterdag	13 februari	10.00 – 16.00 uur

Deelnemers: Alle belangrijke Nederlandse Munthandelaren
Buitenlandse handelaren

Exclusief Verkrijgbaar op de Holland Coin Fair 2016:
3e Holland Coin Card uit een serie van 5 met als thema: "Ik hou van Holland"

Mercure Hotel Den Haag – Leidschendam
Weigelia 22, Leidschendam

www.hollandcoinfair.nl

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam
Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1807. LEIDEN. 50-JARIG BESTAAN VAN DE VRIJMETSELAARSLOGE 'LA VERTU' EN DE BUSKRUITONTPLOFFING VAN 12 JANUARI DAT JAAR.
Door D.P. Wilno

Zilver, verguld, ovaal, 47 x 38 mm, 27,24 gram, met draagoog en ring.
Nahuys 32; KPK.3859; Kreeft 6.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

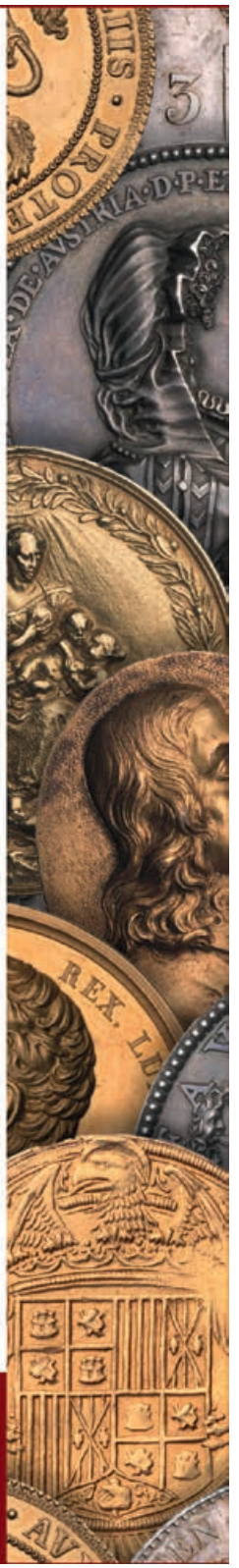

De Nederlandsche Muntenveiling

www.nmv.nl

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 2016, 40e JAARGANG NR. 2

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTEN HANDEL

Voor inkoop - verkoop - veilingen taxaties - opdrachten - adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van al uw munten en bankbiljetten

Veiling 41 maandag 11 en dinsdag 12 april 2016
Biedingen ook on-line

Met belangst... teeds weer uit naar nieuw
ma... e internationale veilingen.
U... ook te allen tijde consulteren voor
een vrijblijvend advies.
...k een kosteloze taxatie van uw collectie
behoort tot de mogelijkheden.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven
Tel.: 040-2123455
Fax.: 040-2110845
numis@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

SHOWROOM
AMSTERDAM
MUNTEN - PENNINGEN - BANKBILJETTEN - ONDERSCHEIDINGEN

Bezoek onze nieuwe vestiging

Herengracht 500
1017 CB Amsterdam
Tel. 020 320 9101
Fax. 020 620 8040
E-mail: info@schulman.nl

VEILINGEN

Meerdere veilingen per jaar

INTERNET VERKOOP
www.schulman.nl

18 80
MEMBER

DE BEELDENAAR 40 (2016) nr. 2

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.koninklijkgenootschap.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

Stichting De Beeldenaar
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
info@debeeldenaar.nl
bic: ingbnl2a
iban: nl10 ingb 0005761252

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredactie: J.E.L. Pelsdonk
Penningen: G.J. van der Meer Mohr, T. Senders
Munten: P.A.M. Beliën, R. Van Laere, W.P.C. van den Nieuwenhof,
Algemeen: L. Boezelijn, J. Luijt

Jaarabonnementen
Nederland: € 27;
binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45
Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november 2016 schriftelijk is opgezegd.
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Onderonsje bij kaarslicht 52
Jan Pelsdonk

Jeroen en het geld van toen 53
Arjan Senden

Nederlands-Indië: zilveren afslag van de voc-duit Utrecht 1790 55
Erik J. van Loon

Answer-Question, een nieuwe serie penningen van Elly Baltus 58
Jim van der Meer Mohr

Penningen op pan 2015 59
Jim van der Meer Mohr

175 jaar Belgisch genootschap 61
Raf Van Laere

Voortgangsverslag snp projecten tweede halfjaar 2015 63
Herman Gerritsen

Lady Ariette door Tineke Nusink, een nieuwe penning 66
Jim van der Meer Mohr

Een geuzenpenning met het jaartal 1567 67
Kees van der Pols

Weer een nieuwe munt van bisschop Boudewijn II (1178-1196) 71
Anton Cruysheer

De muntvondst op De Boel 73
Paul Oostervink

Bruinsma waarnemend muntmeester 79
Jan Pelsdonk

Prins Willem van Oranje en Koning Willem-Alexander 81
Jim van der Meer Mohr

Eindelijk digitaal 83
Janjaap Luijt

Anachronisme in penningvorm 86
Jan Pelsdonk

Zoekpenning 34 91
Janjaap Luijt

Correctie op het voorgaande nummer 93

Nieuws 94

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Onderonsje bij kaarslicht

JAN PELSDONK

Wie rond de eeuwwisseling lid van *De Beeldenaar* was, wist dat er het nodige schortte aan het blad. Als uitvloeisel waren de verschijningsdata bijzonder onbetrouwbaar. Met het aantreden van Janjaap Luijt als hoofdredacteur in 2004 keerde de daadkracht terug. Door aan meer exemplaren tegelijk te werken wist hij in relatief korte tijd de achterstanden weg te werken. In 2005 liep de verschijningsdatum weer synchroon en dat is tot heden zo gebleven. In de daaropvolgende periode is het hem gelukt om een goed geolied mechanisme op te bouwen, gericht op het tijdig verschijnen van elk nummer. Aan het einde van elke jaargang volgde een presentje – zoals een schrijfveer of inktpotje – als bedankje aan de betrokkenen en om de auteurs aan te moedigen. In 2014 ontving hij voor zijn werk terecht de Penning van Verdienste van het genootschap. Het siert Janjaap dat hij zelfs rond mijn benoeming op 26 november het bijltje er niet bij neergooide, maar er voor zorgde dat het eerste nummer van 2016 – dat tegen die tijd al bij de drukker lag – gewoon op tijd verscheen. Des te vreemder is het om mijn naam te zien in het colofon op een plaats die ik niet heb verdiend…

Janjaap heeft zich door niets laten onthouden om het hoofdredacteurschap vloeiend over te dragen. Ik memoreer graag het bestand met abonnees dat ik in eerste instantie niet ontving, omdat het per vergissing in de digitale versnipperaar beland bleek te zijn – overigens de eerste keer dat ik hem vol overtuiging een lelijk woord hoorde bezigen – maar kort daarna alsnog keurig gereconstrueerd werd aangeleverd. Ook een stroomonderbreking tijdens de overdracht – wel lastig bij de veelal digitale werkzaamheden – leidde niet tot vertraging: ik heb een genoeglijke bijeenkomst met kaarslicht in mijn geheugen gegrift staan. Daarnaast is het Janjaap die achter de schermen heeft gewerkt aan digitalisering en het op internet toegankelijk maken van de oude jaargangen.

Zoals iemand terecht schreef: het zijn grote schoenen waar je instapt. Bedankt, Janjaap, voor je inzet, ondersteuning en vertrouwen. Je hebt de lat hoog gelegd. Of er voldoende kaarslicht op de materie is geworpen kunnen de lezers vanaf dit nummer zelf beoordelen. ■

Bij de voorplaat

1774 – 's-Hertogenbosch (2 april 1774) Huwelijkspenning geslagen ter gelegenheid van de herdenking aan het 50-jarig huwelijk van Hendrik Martini en Anna van Schagen.
Voorzijde: Familiewapens op een wolk gedragen en daaromheen lauwertakken en versieringen en in de rand, DOOR DEN ECHT VEREEND DEN 2 APRIL 1724.
Keerzijde: twaalfregelige tekst en in rand rondom, TERGEDAGTENIS VAN DEN 50 JARIGEN TROUWDAG 2 APRIL 1774.
Geslagen in zilver met een doorsnee van 42,5 mm en verpakt in een origineel schroefdoosje van ivoor. H. Martini was oud-President en Oudste Raad der Hoofdstad 's-Hertogenbosch. Vervolg Van Loon 491.

Bovenstaande penning maakt deel uit van een belangrijke collectie munten en penningen die alle betrekking hebben op de Stad 's-Hertogenbosch.
Deze bijzondere collectie wordt op 11 en 12 april geveild bij Karel de Geus Muntveilingen BV te Veldhoven.

Jeroen en het geld van toen

ARJAN SENDEN

In 2016 viert de Numismatische Kring Brabant (NKB) haar 60-jarig jubileum samen met de stad 's-Hertogenbosch. Het jaar 2016 is bijzonder voor 's-Hertogenbosch vanwege de herdenking van de 500ste sterfdag van de middeleeuwse schilder Jheronimus van Aken (±1450-1516), die zich later Bosch ging noemen, als gewaardeerde inwoner van deze stad. Deze Jeroen Bosch maakte voor zijn tijd opzichtige en gewaagde schilderijen, die de moderne toeschouwer nog steeds weten te fascineren. Veel vraagstukken over zijn werken zijn nog onbeantwoord en nieuw onderzoek blijft nodig.

De NKB is in 2012 een samenwerkingsverband aangegaan met het Jheronimus Bosch Art Center (JBAC), een gespecialiseerd kenniscentrum over de schilder Jeroen Bosch. Deze samenwerking uit zich in 2016 in een aantal projecten waaronder een tentoonstelling *Jeroen en het Geld van Toen* en een publicatie hieromtrent met dezelfde naam. Deze publicatie bevat artikelen vanuit een numismatische invalshoek, geschreven door leden van de NKB, op basis van nieuw onderzoek en is te koop in de winkel van het JBAC. Ed Hoffmann, Jeroen Bosch-specialist, heeft een hoofdstuk gewijd aan een herdenkingspenning.

De tentoonstelling laat diverse gouden en zilveren munten zien uit de periode eind vijftiende en begin zestiende eeuw. De munten komen uit de normaal verborgen collectie van het Noordbrabants Museum. Tevens worden in de tentoonstelling ook verwijzingen gegeven naar het huidige, moderne geldverkeer en laten afbeeldingen uit Tsjechië zien hoe het muntproces plaatsvond. Het vermelden waard, is de link naar de tijd van Jeroen Bosch waarbij de onderwerpen hebzucht, hoogmoed, boetedoening, schuld en bedrog aan bod komen. Voorbeelden die we kennen uit de schilderijen van Bosch. Uniek te noemen is dat het Historisch Museum Hedel drie muntstempels uit de zestiende eeuw (uit de vondst 1982) ter beschikking gesteld heeft voor deze tentoonstelling.

Bijzonder is dat de NKB opdracht heeft gegeven voor een speciale herdenkingspenning over Jeroen Bosch, ontworpen door Lei Lennaerts, zelf lid van de NKB. Aan de totstandkoming van deze penning is in *De Beeldenaar* 2016-1 aandacht besteed. De penning is inmiddels de officiële herdenkingspenning geworden

Publicatie bij de tentoonstelling (foto: Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam/ Studio Van Elten 's-Hertogenbosch)

Eind vijftiende-eeuwse muurschilderingen in de Sint-Barbarakathedraal van Kutná Hora, Tsjechië (foto: Lei Lennaerts)

van de stad 's-Hertogenbosch. Het ontstaansproces wordt gevisualiseerd tijdens de tentoonstelling.

Om de viering extra luister bij te zetten hebben de NKB en het Jheronimus Bosch Art Center het Koninklijk Nederlands genootschap voor Munt- en Penningkunde verzocht om de voorjaarsvergadering van het Genootschap in 's-Hertogenbosch te laten plaatsvinden. Op zaterdag 30 april gaat dit inderdaad gebeuren, u kunt deze datum alvast in uw agenda noteren. Het dagprogramma zal grotendeels in het teken staan van Jeroen Bosch. Na het officiële gedeelte met de huishoudelijke vergadering volgt een aantal sprekers met Bosch gerelateerde onderwerpen. Verder zijn er diverse bezoekmogelijkheden aan locaties uit de tijd van of tentoonstellingen met betrekking tot Bosch. Het officiële gedeelte van de dag eindigt feestelijk, op uitnodiging van de gemeente in het historische stadhuis.

U bent van harte uitgenodigd!

Arjan Senden is voorzitter van de Numismatische Kring Brabant.

Zestiende-eeuwse muntstempels, in 1982 gevonden in Hedel, collectie Historisch Museum Hedel (foto: Pim Photography / Ellie de Vries)

Nederlands-Indië: zilveren afslag van de voc-duit Utrecht 1790

ERIK J. VAN LOON

In het boek *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen overzee, 1601-1948* van Scholten, zijn heel veel koperen dubbele -, enkele - en halve duiten vermeld van het oude Utrechtse type, die zijn voorzien van het jaartal 1790.[1] Een groot deel hiervan is jaren later geproduceerd. De voorzijde toont het wapen van Utrecht en de keerzijde het monogram van de Verenigde Oost-Indische Compagnie boven het jaartal. Aan het muntmeesterteken boven het monogram, ster of borstbeeld (de laatste is afgeleid van het helmteken van de muntmeester, vroeger foutief gebakerd kindje genoemd), is te zien dat deze munten niet in 1790 zijn geslagen, doch hoogstwaarschijnlijk in 1827 en 1834-1835 te Utrecht en in de periode 1840-1843 te Batavia en Soerabaja. In de loop van 1843 zijn beide munthuizen op Java gesloten. De munten die werkelijk in 1790 zijn geslagen, tonen als muntteken een klein stadswapen van Utrecht tussen twee punten.

Volgens de beschrijving van Scholten zijn belangrijke verschillen op te merken tussen 1790, 1827 en de later geproduceerde duiten. Hij schrijft dat twee verschillende duiten zijn geslagen in 1827 onder koning Willem I. De 33ste editie van de *Muntalmanak* vermeldt dat deze onder koning Willem II werden geslagen in de periode 1840-1843. Voorlopig houd ik het bij de vermeldingen die Scholten heeft uitgezocht. Ook bij de Koninklijke Nederlandse Munt was een zilveren afslag aanvankelijk gedateerd op 1840 in plaats van 1827, te herkennen aan de punten aan weerszijde van de ster en meestal met een hiaat in de lijnen van het wapenschild.[2] Op de zilveren afslag uit 1827 is dit goed te zien. Het type zonder hiaat komt minder vaak voor (Scholten 657b). Scholten vermeldt een zilveren afslag (Scholten 658) van de koperen munt (Scholten 657) geslagen in Utrecht. De weergegeven munt werd aangeboden voor een bedrag van € 595. Zowel de Koninklijke Nederlandse Munt als de redactie van de *Muntalmanak* heb ik over mijn waarneming geïnformeerd. Eerstgenoemde heeft de verkoopsite aangepast en Marcel van der Beek (voor de *Muntalmanak*) gaf aan dat beide munten ten tijde van koning Willem I zijn gemaakt. Mogelijk dat hij er nog achter komt of dit 1827 of 1834-1835 is.

De tabel toont een onderverdeling van de duiten met jaartal 1790. De in 1827 geslagen duiten zijn volgens Scholten overigens ook in de jaren 1834-1835 te Utrecht gemunt. Van type Scholten 656 komen varianten ten aanzien van het muntmeesterteken voor. Scholten 657 kent een variant: 657b. Scholten 745 kent eveneens een variant: 745b, met ster over borstbeeld. In de oude literatuur wordt dit muntmeesterteken nog als 'gebakerd kindje' aangeduid, het is echter een borstbeeld, afgeleid van het helmteken van het familiewapen van de muntmeester. De laatste uitgave van de speciale catalogus van de nederlandse munten van 1795 tot heden Johan Mevius geeft aan dat Scholten 656 en 657 uit de periode 1827-1835 zijn.

VOC-duit 1790 (1827), Utrecht met ster tussen punten, afslag in zilver. Scholten 658

VOC-duit 1790 (1827) Utrecht met helmteken borstbeeld, koper. Scholten 656

Onbekende overslag

Speurend op internet ontdekte ik dat het Engelse veilinghuis Classical Numismatic Group Inc. via haar website een niet eerder vermelde overslag van een Nederlands-Indische munt had aangeboden.[3] Het betrof een overslag op een munt van acht realen uit Peru, voorzien van het jaartal 1801.[4] Deze zilveren munt heeft een gewicht van 26,5 gram en een diameter van 40 mm. De munt bestaat uit 90% zilver, toont op de voorzijde de Spaanse Koning Karel IV boven het jaartal en op de keerzijde het gekroonde wapenschild van Spanje tussen twee pilaren. De waarde van de munt was acht realen en staat ook bekend als 'pillar dollar' of 'piece of eight'. Dit type is in Spanje en veel Zuid-Amerikaanse landen geslagen en in nog meer landen gebruikt als lokaal betaalmiddel. De munt komt ook voor met klop of tegenstempel(s), gekapt met klop of de zogenoemde 'holy dollar en dump'. Het onderhavige exemplaar is in Lima geslagen en de totale oplage bedroeg 4.223.000 stuks. De munt is voorzien van stempelafdrukken van een voc duit, waarbij verwezen werd naar Scholten 745. Tussen 1840 en 1843 zou dit exemplaar gemaakt zijn in Batavia of Soerabaja; het muntmeesterteken is immers een ster (zonder puntjes aan beide kanten). Verder meldde het veilinghuis in de toelichting op de site dat de voor- en keerzijde van de oorspronkelijke munt 270 graden ten opzichte van elkaar zijn gedraaid. De afdruk van de duit zou in medailleslag zijn aangebracht. Mogelijk is dit een van de eerste proeven om het stempel te testen voordat er zilveren afslagen werden gemaakt. Op deze extreem zeldzame munt werd een eindbod uitgebracht van US$ 3.750 exclusief 20% opslag. Deze overslag was voor mij onbekend en in de handboeken van Scholten en John Bucknill is deze niet vermeld.[5] Toch was deze munt in 2007 ook al eens geveild, wist Bill Dalzell van de 'Classical Numismatic Group' mij te melden. In 2007 werd gedacht dat de overslag had plaatsgevonden op een driegulden munt. Het stuk werd verkocht op 8 januari 2007 voor US$ 1.600, exclusief opslag.[6]

De veilinghouder ging er vanuit dat de oorspronkelijke munt was voorzien van een afdruk van een dubbele duit. Afgezien van de voorgeschiedenis was bij mij twijfel ontstaan: doordat de afmeting van de pillar dollar een gegeven was, ben ik gaan meten en rekenen om na te gaan hoe groot de diameter van het voc-stempel dan wel zou zijn. Ik kwam tot de conclusie dat dit niet de 25 mm van de dubbele duit was maar met 21 mm de afdruk van een duit. Het

Scholten nummer	Waarde	Jaartal	Geslagen in	Diameter in mm	Muntmeesterteken
748	halve duit	1790	1840-1843	18	ster
656	duit	1790	1827 (U)	21	helmteken borstbeeld
657	duit	1790	1827 (U)	21	ster tussen twee punten
745	duit	1790	1840-1843	21-22	ster
743	dubbele duit	1790	1840-1843	25	ster

Onderverdeling van de koperen duiten met jaartal 1790.

VOC-duit 1790 (1840-1843) Utrecht met ster, Scholten 745, over acht realen 1801 uit Peru

veilinghuis was het met mij eens en heeft de internetsite en de veiling hierop aangepast. Ik hoop dat de vermeende dubbele duit uit alle databases wordt verwijderd zodat niemand op zoek gaat naar een overslag die waarschijnlijk nooit heeft bestaan. Misschien als ik verder zoek …? ■

Erik J. van Loon draagt bij aan de NVMH Muntalmanak en de Standard Catalog of World Coins voor Nederland, Aruba, Curaçao, Sint-Maarten, de Nederlandse Antillen, Suriname en Nederlands-Oost-Indië (1800-1945) en publiceert in *De Muntkoerier*.

NOTEN

1. SCHOLTEN, 1951.
2. KNM webwinkel; http://www.knm.nl/voc/nl/page/873/.
3. CNG, 2015: kavel 2221; https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=294179.
4. MICHAEL, 2015: nummer KM#97.
5. BUCKNILL, 1931.
6. CNG, 2007: kavel 1051; https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=97464.

LITERATUUR EN VERWIJZINGEN

BUCKNILL, J. *The Coins of the Dutch East Indies* (Londen 1931).

CLASSICAL NUMISMATIC GROUP, INC. *CNG Auction Triton* X (8 januari 2007).

CLASSICAL NUMISMATIC GROUP, INC. *CNG Auction* 100 (7 oktober 2015).

KONINKLIJKE NEDERLANDSE MUNT webwinkel-VOC (2 januari 2016).

MICHAEL, T. (red) *The Standard Catalog of World Coins 1801-1900* 8e editie (2015).

MEVIUS, J. *Speciale catalogus van de nederlandse munten van 1795 tot heden* (Vriezenveen 2009).

PETERS, T., J. SCHEPER & J. MEVIUS (red) *NVMH Muntalmanak 2016* 33e editie (IJsselstein 2015).

SCHOLTEN, C. *De Munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951).

Acht realen 1801 Peru, zilver, KM#97

Answer-Question, een nieuwe serie penningen van Elly Baltus

JIM VAN DER MEER MOHR

Later dit jaar, in september, vindt in België het grote FIDEM-congres plaats in Gent. De Nederlandse inzending bestaat uit ruim 40 penningen. Twee recente penningen van Elly Baltus (1956) zijn hiervoor geselecteerd. Ze zijn uit haar nieuwe serie *Answer-Question*, een serie die, zoals zij zelf zegt 'een kritische boodschap [heeft] over wat kunst nu eigenlijk is.' Het zijn bijzondere penningen die alle aan de ene zijde de tekst IS ART hebben en aan de andere zijde wisselende teksten bevatten. In het hier afgebeelde geval staat IS ART op de ene zijde en WHO YOU KNOW op de andere zijde. Elly schrijft erover 'door de penning in de hand van kant te verwisselen lees je in het ene geval de vraag: -Is art who you know-. Als hij weer van kant wisselt lees je het antwoord: -Who you know is art-'. Echt sprake van een voor- en keerzijde is er dus eigenlijk niet. Deze penning met tekst WHO YOU KNOW zal getoond worden tijdens het FIDEM congres, evenals de penning met de tekst THE PUBLIC. Bij de penningen horen twee tekstvellen waarop meer 'keerzijde' teksten staan.

De penningen zijn van albast en de teksten zijn uitgesneden. Baltus heeft bewust voor albast gekozen: 'de klassiek geaderde steen geeft een mooie dimensie aan de eeuwen [van] definiëren van kunst.' De penningen hebben alle een diameter van 65 mm en zijn 15 mm dik. De geplande oplage van elke variant is 10 stuks.

www.ellybaltus.com

(2/3 ware grootte)

Penningen op PAN 2015

JIM VAN DER MEER MOHR

Ook in 2015 was er voor de liefhebber van penningen op de antiekbeurs PAN wat te zien. Met name de in zilver gespecialiseerde antiquair John Endlich uit Haarlem had de nodige penningen meegebracht. Hoewel de echte schatten waren verstopt in, wat hij zelf noemde, 'zijn snoepdoos', was er ook in de vitrine van alles te zien. De 'snoepdoos' wordt de grote verrassing voor de TEFAF 2016, waar hij ook een gouden penning zal tonen, meer zeg ik er nu niet over….

In de vitrine was onder andere een bijzondere zilveren gedreven zeventiende-eeuwse penning te zien, met aan de voorzijde *Aanbidding der Koningen* bij de stal en de keerzijde de *Aanbidding der Herders* in een landschap met vee en Maria op haar knieën bij het kind Jezus in de kribbe, terwijl Jozef achter haar staat. Op de rand zijn de letters 'HM' gegraveerd. Deze penning heeft het meesterteken van Reynier Arondeaux. Deze goudsmid en stempelsnijder was werkzaam in Amsterdam tussen 1678 en 1702. Endlich dateert de penning rond 1690. Of Arondeaux de penning heeft gemaakt of uitsluitend heeft gemonteerd is niet bekend. De diameter van deze fraaie penning is 83 mm en weegt 74 gram.

Een ander fraai exemplaar was bij Jacques Fijnaut te zien, waar overigens ook weer het penningkastje met Oranjepenningen stond, dat op de TEFAF 2014 werd getoond (zie Beeldenaar 2014-3). Nu had Fijnaut een mooie zilveren zeventiende-eeuwse anonieme huwelijkspenning. Anoniem, omdat deze niet voor een specifiek bruidspaar is gemaakt. Het graveerwerk is naar de kostuums op de voorzijde te oordelen in

het midden van de zeventiende eeuw te dateren.

De voorzijde toont een gravering van een huwelijksinzegening in een kerk, met een bruidspaar dat elkaar onder toezicht van de dominee de hand reikt. Onder hen is een niet ingevuld vlak dat waarschijnlijk bedoeld was om de namen van de gehuwden in te graveren. De voorzijde heeft als omschrift: Hou daer Jonckvrou En Anders geen * Daer is myn trou naest godt Alleen.

De keerzijde toont een idyllische voorstelling van een fluitist in een landschap die voor een vrouw speelt, met een stadsgezicht op de achtergrond. Het betreft hier het moment uit Genesis 29:27, waarin Jacob voor Rachel op zijn fluit speelt. Het omschrift luidt: * Siet hier Jacobs min in dienst Van Seeven Jaer * om Raegels Syn Vriendin en lieve Weder Paer.

Deze penning is een mooi voorbeeld van het type huwelijkspenning dat in de zeventiende eeuw te koop was en vervolgens op naam gezet kon worden. De penning heeft een diameter van 59 mm en weegt ongeveer 39 gram. ■

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

175 jaar Belgisch genootschap

RAF VAN LAERE

Het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek werd in 1841 opgericht en viert dit jaar zijn 175-jarig bestaan. Het hoogtepunt van de viering wordt een symposium, op zaterdag 21 mei 2016 in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Thema van het symposium is *Belgian numismatics in perspective*. De verschillende sprekers zullen het hebben over de geschiedenis van de numismatiek en het verzamelen van munten en penningen in België vanaf de zestiende eeuw tot nu. Zoals dat in België gebruikelijk is wordt de dag afgesloten met een receptie en een banket. Meer informatie kunt u krijgen bij de secretaris Cécile Arnould (cecile.arnould@mnha.etat.lu), bij wie u zich ook kunt inschrijven.

Er wordt tevens een stijlvolle, roestkleurig gepatineerde bronzen penning met een diameter van ongeveer 75 mm uitgegeven. De penning van de hand van Marit Hartman wordt door de firma Art and Craft uit Vroenhoven (Riemst, België) in een beperkte oplage gegoten. Marit Hartman is erin geslaagd om op de ene zijde de essentie van de numismatiek te vatten in een sobere compositie: een numismaat bestudeert munten en penningen. De eerste stap in deze wetenschappelijke activiteit is het grondig bekijken ervan: twee handen, een vergrootglas en munt in een combinatie zoals ze al eeuwenlang vertrouwd is voor elke penningkundige waar ook ter wereld.

De beeldenaar van de andere zijde is al even helder: de naam van het Belgisch genootschap in het Latijn, het jaartal van stichting en viering, links vergezeld door de uil van de godin Athena die symbool staat voor wijsheid en nooit aflatende waakzaamheid.

Marit Hartman is geen onbekende voor de lezers van *De Beeldenaar*. Meer dan eens werden penningen van haar

hand voorgesteld en in 2013 verscheen over haar penningenoeuvre een boekje. Zij is van Haagse afkomst en werd in Nederland (Den Haag en Maastricht) opgeleid. Zij woont sinds jaar en dag in het Belgische Riemst vlakbij Maastricht. Ondanks de beperkte oplage kon de prijs van deze penning laag gehouden worden: € 75 (exclusief verzendkosten). Bestellen kan tot 15 april bij de penningmeester van het Belgische Genootschap: huguette.taymans@telenet.be.

Worldwide Bi-metallic Collectors Club

The WBCC was established Sepember 14th 1996 by using Internet facilities. It is the very first 'Internet' Coin Club. It has now 516 members from 64 Countries. WBCC goals are to get involved with GREAT ENTHUSIASM to exchange information about Bi- and Tri-metallics and exchange Bi- and Tri-metallics itself. The membership itself costs nothing, but you must have a GREAT ENTHUSIASM in collecting Bi- and Tri-metallics and must PARTICIPATE in the WBCC.

The WBCC has the following activities:

A. Composing and distributing 'The World of Bi-metallics' catalog every 4 months. Free and send by E-mail (Attached as an Excel file)
B. Weekly send a 'WBCC Newsmail' to the members of the WBCC
C. Providing a WBCC Website and WBCC For Sale Page
D. Providing a Bi-metallic Documentation Centre
E. Providing a WBCC Public Relations Centre

info at: wbcc@home.nl

FIDEM MEDALS

International Art Medal Federation

www.fidem-medals.org

Groeiende database met penningen van voorbije congressen

XXXIVste congres: 6-11 september 2016 te Gent

Voortgangsverslag SNP-projecten tweede halfjaar 2015

HERMAN GERRITSEN

In *De Beeldenaar* 2015-4 werd op pagina's 178-180 bericht over de zes numismatische projecten die begin 2015 gestart zijn. Deze projecten zijn mogelijk gemaakt door de geoormerkte schenking van € 83.405 die de Stichting Nederlandse Penningkabinetten (SNP – steunstichting van het Koninklijk Genootschap) in december 2014 ontving van de voormalige Raad van Toezicht van het in 2013 opgeheven Geldmuseum.[1] De doelstelling van deze projecten is het verspreiden van numismatische kennis, vooral door het breed toegankelijk maken van belangrijke numismatische literatuur via internet. Deze doelen zijn in lijn met de doelstellingen van zowel het voormalige Geldmuseum als de SNP. Inmiddels zijn we weer een half jaar verder en is het tijd voor een korte terugmelding van de huidige stand van zaken.

Project 1
Van Gelderlezing 2014 inclusief publicatie.
In 2014 is de Van Gelder-onderzoeksbeurs toegekend aan Jan Pelsdonk, met als onderwerp *Quo Vadis*, NUMIS? Via onder meer enquêtes en gesprekken met toonaangevende onderzoekers op het gebied van onder andere archeologie en sociale en economische geschiedenis onderzocht Pelsdonk hoe de database NUMIS voor muntvondstenregistratie door onderzoekers en andere geïnteresseerden nu gebruikt wordt en mogelijk beter benut kan worden. De resultaten zijn gepresenteerd in de Van Gelderlezing 2014. In 2015 heeft hij de lezing bewerkt tot een artikel dat inmiddels voor publicatie is aangeboden aan het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*. De redactie streeft er naar dit op te nemen in hetkomende nummer, dat eind dit jaar dient te verschijnen. Inhoudelijk is het project afgerond en in 2016 wordt het ook financieel afgehandeld.

Project 2
Via internet vrij toegankelijk maken van de periodieken Geuzenpenning (1951-1976), De Florijn (1972-1976) en De Beeldenaar (1977-heden).
Dit project wordt uitgevoerd door Stichting *De Beeldenaar*. Eerst zijn alle jaargangen gescand en daarbij via OCR – optical character recognition – doorzoekbaar gemaakt. De tijdschriften zijn sinds eind 2015 integraal voor iedereen beschikbaar en doorzoekbaar op www.debeeldenaar.nl/archief. Van de vijf laatste jaren van *De Beeldenaar* is steeds alleen de inhoudsopgave beschikbaar. Met dit prachtige resultaat is dit belangrijke project in principe afgerond. De komende maanden zal nog wel de doorzoekbaarheid gecontroleerd en waar nodig verbeterd worden, maar dit is verfijning. Financieel is dit project bovendien ruim binnen de begroting uitgevoerd.

Hangende penningen in Pulchri Studio, 2014 (foto: Monique Koornneef)

Project 3
Via internet vrij toegankelijk maken van een reeks slecht toegankelijke publicaties over de oosterse numismatiek.
Najaar 2015 is gestart met het scannen van de publicaties, resulterend in doorzoekbare PDF-bestanden. Dit voorjaar worden die op de website van de Oriental Numismatic Society gezet, waardoor iedereen er vrije toegang toe zal hebben. Het project zal naar verwachting nog voor juli afgerond kunnen worden. De openstelling van deze site zal vervolgens breed bekend gemaakt worden, onder andere in *De Beeldenaar*.

Project 4
Het online toegankelijk maken van de Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten die in de periode 1986-2002 in afleveringen is verschenen (totaal 2325 pagina's) plus de actualisering ervan.
Dit project wordt getrokken door Bert van Beek, die in de periode 1986-2002 tijdens het samenstellen eindredacteur van de *Encyclopedie* was. Als eerste activiteit is de papieren versie gescand en doorzoekbaar gemaakt. In Fase 1 van het project worden verder alle pagina's gecontroleerd en worden bij alle lemma's hyperlinks en andere dwarsverbanden aangebracht, zodat de bezoeker straks efficiënt gebruik kan maken van alle gewenste informatie. Hierbij worden in beperkte mate meteen al correcties en inhoudelijke verbeteringen meegenomen. Zo worden slechte zwart-wit foto's vervangen door kleurenfoto's als deze onder andere in de Nationale Numismatische Collectie al voorhanden zijn. De pagina's voor de letters A tot en met J zijn al gerealiseerd. De beoogde digitale inbedding is een wiki-omgeving. Uiteindelijk is gekozen voor een aparte, nieuw te ontwikkelen, website *Encyclopedie van Munten en Papiergeld* (let op de naam!), met de *uitstraling* van het genootschap/SNP. Eind 2015 zijn de specificaties voor de website geformuleerd en is door de SNP offerte aangevraagd bij drie websiteontwikkelaars. Verwacht wordt dat de realisatie van de website in maart 2016 van start kan gaan en dat deze rond juli als testversie opgeleverd kan worden. Het streven is om de nieuwe website met de bestaande *Encyclopedie* nog voor het eind van 2016 open te stellen. Fase 2 start daarna en betreft de actualisering van de lemma's door een team van redacteuren. Deze activiteit zal naar verwachting enkele jaren in beslag nemen.

Project 5
Presentatie van vernieuwende Nederlandse penningkunst op het FIDEM-congres en tentoonstelling in België in 2016.
Nederland telt minstens 100 penningmakers en wordt als één van de belangrijkste penningmakende landen gezien. De relatie tussen vorm, materiaal en inhoud wordt bijna in geen enkel land zo consequent doorgevoerd. Voor de presentatie van de vaak grensverleggende Nederlandse penningkunst op een internationaal forum is het belangrijk dat Nederland in 2016 breed deelneemt aan het tweejaarlijkse FIDEM-congres en de bijbehorende tentoonstelling, die dit keer in België plaatsvindt. De Vereniging voor Penningkunst sponsort de selectie en verzending van de officiële Nederlandse inzending naar het FIDEM-congres, 6-10 september 2016 in Gent. Het vijfde project maakt het mogelijk om een grensverleggende nevenexpositie in te richten waarin een ruime selectie van penningen van Nederlandse penningmakers, hangend aan kabeltjes, getoond Wordt. Ook zal zij een toelichtende voordracht houden. Coördinator Linda Verkaaik is volop bezig met de voorbereidingen. Na afloop zal zij verslag doen in *De Beeldenaar*.

Project 6
Publicatie van een oeuvrecatalogus van de medailleur J.C. Wienecke, wellicht de belangrijkste Nederlandse medailleur uit de eerste helft van de twintigste eeuw.

De eerste aanzet is gegeven door Het Nederlands Muntmuseum. In 2004 kwam het stil te liggen. Hoewel het door een groep enthousiaste betrokkenen in 2013 weer is opgepakt, is er sinds het wegvallen van het Geldmuseum en het overlijden in 2014 van de grote motor achter het project, Nico Arkesteijn, weinig meer gebeurd. Wel zijn door de Nationale Numismatische Collectie de benodigde afbeeldingen toegezegd. Ook ligt er een gedetailleerd werkplan voor afronding met bijbehorend budget. Eind 2015 is een aanzet gegeven om hiermee verder te gaan. Bij het schrijven van dit verslag is nog niet duidelijk wie de nieuwe trekker van dit project zal worden.

Samenvattend: Project 2 (numismatische tijdschriften) is nog net in 2015 afgerond. Projecten 1 (Van Gelderlezing) en 3 (literatuur Oosterse numismatiek) zullen naar verwachting in 2016 afgerond worden. Hetzelfde geldt voor fase 1 van project 4 (bestaande Encyclopedie) en project 5 (FIDEM). Alle vijf zijn het flinke en concrete bijdragen aan het meer zichtbaar en breed toegankelijk maken van de numismatiek!

Herman Gerritsen is voorzitter van de Stichting Nederlandse Penningkabinetten.

J.C. Wienecke, In het smelthuis, brons, 1917, collectie NEPK

J.C. Wienecke, Vijfentwintig jaar N.V. Blaauwhoedenveem te Amsterdam, brons, 1911, privécollectie

Lady Ariette door Tineke Nusink, een nieuwe penning

JIM VAN DER MEER MOHR

Tineke Nusink maakt niet alleen kleine sculpturen, maar ook penningen. Wederom heeft zij een herdenkingspenning ontworpen, dit keer voor het vrachtschip de Lady Ariette. De voorzijde toont het schip met daar boven een randschrift met de naam 'Lady Ariette' en er onder de datum van de doop en de te waterlating op 14 oktober 2015. Tineke Nusink gaf zelf de symboliek van de penning aan.

De naar links zeilende tweemaster, het oude houten vrachtschip, symboliseert het verleden. Daaronder afgebeeld is een naar rechts varende hedendaagse versie van een vrachtschip, de Wijnne-Barends, waarmee de toekomst wordt gesymboliseerd. Onderaan is een anker te zien: dit symboliseert in de christelijke iconografie de hoop.

De keerzijde stelt een kompas voor. Dit vrachtschip is immers zowel gebouwd voor vaart op de binnenwateren als op zee. De penning is gesigneerd met TN.

Er bestaan drie gietsels van de penning. Eén is er voor op het schip, gemonteerd op een klokvormige voet van gietijzer. Een tweede is voor de doopster en de derde voor de investeerder. De diameter is 11,5 centimeter.

De rederij Wijnne-Barends laat voorlopig acht van deze vrachtschepen bouwen, met een uitloop naar veertien schepen. Dit schip is het vierde op rij dat gedoopt is.

De vrachtschepen krijgen allemaal namen van vrouwen beginnend met een A. Vrouwelijke namen geven geluk, mannelijke namen brengen ongeluk.

De Lady Ariette is het eerste vrachtschip van rederij Wijnne-Barends. Wijnne-Barends is van oudsher een bevrachter die kantoor houdt in Delfzijl en onderdeel uitmaakt van de Spliethoff-groep.

Een geuzenpenning met het jaartal 1567

KEES VAN DER POLS

In het voorjaar van 2015 kocht ik bij het veilinghuis Jean Elsen & ses Fils een mij tot dat moment onbekende geuzenpenning. Het betreft een gegoten en nabewerkt exemplaar in brons. De hoogte bedraagt 29 mm en het gewicht is 6,86 gram. De penning lijkt op de algemeen bekende en al vanaf het einde van de zestiende eeuw zo vaak geïmiteerde tweede versie van de geuzenpenning die de beeldhouwer en medailleur Jonghelinck in 1566 vervaardigde. Jonghelick was toen verbonden aan het Hof in Brussel. De penning heeft een meegegoten oog; de eerste versie van de penning van Jonghelinck zou nog zonder oog zijn. Er is sprake van een vrijwel verwaarloosbare slijtage. Olivier Elsen beoordeelde de penning, afkomstig van een familie die hem al minstens 100 jaar in bezit zou hebben gehad, als een 'oude gieting'. Het bijzondere aan de penning betreft de erop vermelde datum 1567.

Firma Schulman was zo vriendelijk in het ruim 100 jaar oude bedrijfsarchief te zoeken naar een mogelijk eerder voorkomen van deze penning; men vond geen 1567. Ook Paul Beliën, conservator van de Nationale Numismatische Collectie, kon geen geuzenpenning vinden met het jaartal 1567. Op basis van de hem gezonden foto, maakten stijl en detaillering voorlopig de indruk van een negentiende-eeuws werk. Jan Pelsdonk, conservator bij Teylers Museum, kon evenmin informatie geven over 1567. Op basis van de foto had hij de indruk van een rond 1900 vervaardigde kopie van het werk van Jonghelinck. Tot slot had ik contact met Gijs van der Ham, conservator voor penningen en munten bij het Rijksmuseum, het museum met zoveel vroege geuzenpenningen in haar collectie. Hij heeft de penning in handen gehad en ook hij had de indruk dat hier sprake was van een negentiende-eeuws exemplaar. Hij achtte een jaartal 1567 vanuit historisch oogpunt voor een contemporain exemplaar weinig waarschijnlijk. In mei 1567 ontvluchtte Oranje het land en daarmee viel het verbond van edelen – als afnemers van een dergelijke penning in zilver – feitelijk uiteen. Bovendien nog zo'n penning van Jonghelinck? Dat is moeilijk te rijmen met de komst van Alva.

Als de bronzen penning wordt vergeleken met een 'originele' geuzenpenning zijn er belangrijke verschillen te zien:
- het hoofd van Philips heeft een andere stijl;
- de handen op de keerzijde steken minder duidelijk uit de mouwen;
- verschillen in de interpunctie van de omschriften: Jonghelinck plaatst alleen één punt op de keerzijde, op de bronzen penning is vrijwel volledige interpunctie te zien, en
- het jaar 1567 in plaats van 1566.

Originele geuzenpenning 1566

Geuzenpenning type 1567

Argumenten

Er zijn twee goede argumenten die het onwaarschijnlijk maken dat de penning met jaartal 1567 door Jonghelinck zelf is vervaardigd. Ten eerste is een andere geuzenpenning bekend met 1566 in een barokke uitvoering, gegoten in zilver en al dan niet verguld (hoog 45 mm, 20 gram).

De overeenkomst tussen de als eerste en derde weergegeven afsnede is groot. De datum is namelijk in de matrijs 'opgegraveerd', een gewoonte van Jonghelinck in het derde kwart van de zestiende eeuw bij de vervaardiging van matrijzen voor penningen. Daarnaast rechtvaardigt de gelijkenis in tekst en de gekozen vorm voor de afbeelding van Philips de keuze voor werk van Jonghelinck. Bekend is dat Jonghelinck nog voor de beeldenstorm van augustus 1566 de matrijs van zijn oorspronkelijke penning had vernield (hij zou er niets mee hebben verdiend).[1] Omdat de datum 1566 toen in Brabant en Vlaanderen het tijdperk van Pasen 1566 tot Pasen 1567 betrof, zou dit dan een tweede geuzenpenning zijn van Jonghelinck van na de beeldenstorm en vóór Pasen 1567.

Deze penning is zwaarder en zodoende kon bij de levering in edelmetaal wellicht wat meer extra worden berekend. Maar als we aannemen dat deze barokke penning van Jonghelinck is dan wordt het minder aannemelijk dat de penning van 1567 ook nog van hem zou zijn. Immers kleiner, dus in edelmetaal minder verdienste en zoals al gezegd, Jonghelinck moest wel oppassen met zo'n controversieel onderwerp, Alva kwam er aan en dat werd nu zijn broodheer. We mogen aannemen dat Jonghelinck inderdaad oppaste, want het is niet bekend dat hij ooit heeft geclaimd de medailleur te zijn van de barokke penning met 1566. Overigens, het haar van Philips is op deze penning wat minder weelderig en het borstbeeld lijkt nu wat meer op dat van de penning met 1567 en ook de interpunctie van de identieke omschriften is er nu bijna gelijk aan.

Het tweede argument dat gieting door Jonghelinck onaannemelijk maakt hangt samen met de methode van aanbrengen van 1567. Er is een duidelijke gelijkenis in 1566 op de afsnede van de penningen die werk van Jonghelinck worden geacht. 1567 zou in eerste aanleg nog kunnen worden beschouwd als ook opgegraveerd, maar bij een nauwkeurig onderzoek blijkt in de bocht van de 5 een klein hakje. Dat zou dus in de matrijs een niet weggesneden klein en scherp bultje moeten zijn. Dat is onwaarschijnlijk, meer aannemelijk is dat het jaartal na het gieten is aangebracht en dat bij het graveren van de 5 de burijn even is uitgeschoten en een hapje uit de penning nam. Maar wel rijst hierbij de vraag waarom niet gewoon 1567 in de matrijs is gegraveerd: dit is minder werk na het gieten.

Kopie

Resteert de vraag of de penning met 1567 één van de vele late kopieën van het werk van Jonghelinck met een al dan niet onbewuste vergissing in het jaartal is, of dat we moeten denken aan een min of meer contemporaine vervaardiging, zoals er meerdere – met of zonder 1566 – bekend zijn. 1567 is op een geuzenpenning tot nu toe onbe-

kend, maar is er een aanleiding denkbaar dat al zo vroeg – immers vóór Pasen 1568 in Brabant en Vlaanderen, in 1567 in de Noordelijke Nederlanden – de oorspronkelijke geuzenpenning van Jonghelinck werd gekopieerd. Wellicht is die aanleiding te vinden als verwijzing naar het rampzalig begin van de opstand in maart 1567, zoals de inname van het toen door Calvinisten bestuurde Valenciennes en de verloren slag bij Oosterweel met zo'n 800 gesneuvelde en geëxecuteerde geuzen.[2] Mogelijk was de penning niet zozeer bestemd voor de edelen, maar voor gewoner volk, zoals in die periode de vele geusgezinden in en rond Antwerpen of deelnemers aan hagepreken. Ook brons verbaast niet, want Jonghelinck had voorjaar 1566 zijn penning ook gegoten in tin, lood en koper waarbij dat koper waarschijnlijk brons was als legering van tin en koper.[3] Maar ook een wat latere kopie, op grond van de eind zestiende eeuw toenemende vraag, lijkt mogelijk. Daarbij, wij laten de Tachtigjarige Oorlog oorlog beginnen in 1568, omdat het zo'n mooie afgesloten periode van tachtig jaar vormt met de vrede in 1648. Maar een medailleur/gieter uit de late zestiende of uit de vroege zeventiende eeuw wist nog niets van tachtig jaar en voor hem zou 1567 als begin van de vijandelijkheden met Valenciennes en Oosterweel een normale gedachte kunnen zijn.

De penning is vrij massief uitgevoerd. Als voorbereiding voor een latere gieting in zilver of goud is een dunnere rand waarschijnlijker. Bovendien, het portret van Philips doet eerder negentiende-eeuws aan en de uitvoering van de handen op de keerzijde is matig, waaruit de conclusie van een negentiende-eeuwse of nog latere kopie volgt. Is 1567 dan een grap of een vergissing? Al vanaf laat in de zestiende eeuw worden geuzenpenningen en imitaties niet zozeer gegoten, maar in toenemende mate geslagen of eventueel gegraveerd uitgevoerd. En op de grote halve manen

'Barokke' geuzenpenning 1567

na, behangen met kalebasflesjes en bedelnapjes. Ook de kopieën van de penning van Jonghelinck. Voor zover is na te gaan hebben die niet aan 1567 gehangen.

De penning met 1567 vertoont minimale slijtage, derhalve zou hij gedragen kunnen zijn. De voorzijde blijkt nabewerkt, wat naar ik denk in de negentiende eeuw bij gegoten penningen weinig voorkomt. Als negentiende-eeuwse kopie verwacht je dat er ondertussen meer exemplaren bekend zijn, want het maken van een matrijs voor het gieten van één penning is weinig waarschijnlijk, maar dat geldt ook voor een vroege gieting.

Conclusie

Mijn conclusie is dat het een niet door Jonghelinck gegoten kopie is van diens zo vaak geïmiteerde tweede versie van het voorjaar 1566 met na de gieting ingegraveerde datum 1567. Overigens ben ik daarbij de heer Pelsdonk bijzonder dankbaar, omdat hij mij op de mogelijkheid van graveren na het gieten wees. Naar het wanneer blijft het nog gissen. Immers voor zowel de indruk negentiende-eeuws of later met een vreemd jaartal, als voor de mogelijkheid

van gieting in de laat zestiende of vroeg zeventiende eeuw met een correct geïnterpreteerde datum zijn argumenten gevonden.

Ik sta open voor suggesties van lezers en zou buitengewoon verheugd zijn als meer exemplaren van deze penning zouden opduiken, met of zonder ingegraveerde datum en met of zonder aanhangsels.

NOTEN

1. VAN DER MEER, 1980: 91.
2. VAN DER EYK, 1743: 103-119.
3. VAN DER MEER, 1980: 91.

LITERATUUR

EYK, P. VAN DER (mogelijk heruitgegeven door FRANS VAN MIERIS DE JONGERE) *Antwerpsch Chronykje* (Leiden 1743) 103-119.

MEER, G. VAN DER, Geuzenpenningen, napjes en kalebasjes *De Beeldenaar* 3 (1980) 91-95.

Oriental Numismatic Society

ONS

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar

www.onsnumis.org

Weer een nieuwe munt van bisschop Boudewijn II (1178-1196)

ANTON CRUYSHEER

In de MPO-veiling van 26 november 2015 werd een munt aangeboden van de Utrechtse bisschop Boudewijn II (1178-1196). Het betreft een exemplaar dat tot dusver niet eerder is aangetroffen. Hieronder een korte beschrijving met een mogelijke verklaring voor de zeldzaamheid van de munt.
De munt is volgens de beschrijving van MPO gevonden in 2008 te Cothen (Utrecht) en weegt 0,35 gram. Op de voorzijde het borstbeeld van de bisschop naar rechts met kromstaf met cirkel, zonder omschrift binnen een dubbele parelcirkel. De keerzijde heeft een kort gevoet kruis met in de hoeken afwisselend sterren en de letter E. Omschrift: +TRAIE(CT)VM. Het gaat hier waarschijnlijk om een halve penning (obool).[1] De obool is gesleten maar toch is het niet waarschijnlijk dat het hier om een penning gaat. De meeste halve penningen uit deze tijd kennen een gewicht van rond de 0,30 gram.[2] De keerzijde komt overeen met een ander type penning van Boudewijn II, zoals beschreven door Van der Chijs.[3]

Bijzonder is dat op deze penning alleen op de keerzijde tekst staat. De omschriftloze munten uit deze tijd kennen we vooral van de broer van Boudewijn II, graaf Floris III van Holland (1157-1190), zoals de exemplaren van het LEO- en DRACO-type.[4] Ook Boudewijn II liet halve penningen zonder omschrift slaan die voor het eerst werden aangetroffen in de schatvondst *Arnhem 1950*. Het is nu voor het eerst dat een hybride munt is gevonden met op de voorzijde een borstbeeld zonder omschrift en een keerzijde mét een omschrift. De nieuw gevonden munt staat daarom in relatie tot de omschriftloze halve penningen van bisschop Boudewijn II.[5] Overigens heb ik niet lang na het aantreffen van deze penning een tweede – in 2014 gevonden – exemplaar gezien (op het muntenbodemvondsten forum), dat niet stempelidentiek is. Dit tweede stuk meet eveneens 10 mm diameter en weegt 0,24 gram.

Een interessante vraag is waarom bepaalde typen munten van bisschop Boudewijn II zo zeldzaam voorkomen, in tegenstelling tot de vaker voorkomende munten die van hem bekend zijn.[6] Vermoedelijk zijn de zeldzaam voorkomende munten slechts korte tijd geslagen en waren zij voor een specifiek doel bestemd.[7] Het meest voor de hand ligt een productie voor een tijdelijke economische functie, zoals een jaarmarkt. Ook valt te denken aan een tolplaats of belastingplicht. Vermoedelijk was het de bedoeling om met de door de bisschop uitgegeven halve penningen de handel te bevorderen. De spaarzaam aangemunte exemplaren bleven waarschijnlijk in circulatie, zoals ook de schatvondst Arnhem bewijst.[8]

MPO-veiling, kavel 1487 (2 x ware grootte)

Vondst 2014 (2x ware grootte)

NOTEN

1. VAN DER CHIJS, 1859: 56 en plaat 28.
2. VAN GELDER, 1980: 130-131; CRUYSHEER, 2015: 121.
3. VAN DER CHIJS, 1859: 55 en plaat 6.2.
4. CRUYSHEER, 2015: 121-124.
5. VAN GELDER, 1980: 113, 128, 130, nrs. 40-43; CRUYSHEER, 2013: 264-266; CRUYSHEER, 2014: 255-256.
6. VAN DER CHIJS, 1859: 55-56, platen 6 en 28.
7. EPSTEIN, 2009: 70-73.
8. VAN GELDER, 1980; NUMIS 1003308.

LITERATUUR

CHIJS, P.O. VAN DER *De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht, van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem 1859) 55-56.

CRUYSHEER, A. Een halve penning van bisschop Boudewijn II *De Beeldenaar* 37 (2013) 264-266.

CRUYSHEER, A. Een nieuwe halve penning van bisschop Boudewijn II *De Beeldenaar* 38 (2014) 255-256.

CRUYSHEER, A. De Nederlandse oorsprong van de drakenmunten. Analyse en verklaring van een muntserie *De Beeldenaar* 39 (2015) 121-124.

EPSTEIN, S.A. *An Economic and Social History of Later Medieval Europe, 1000-1500* (Cambridge 2009) 70-73.

GELDER, H.E. VAN Vondst van 12e-eeuwse munten te Arnhem *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 107-136.

N.N. MPO-veiling (26 november 2015) kavel 1487.

De muntvondst op De Boel

PAUL
OOSTERVINK

De krakers die sinds half oktober 1999 in een boerderij aan De Boel bij Ressen verbleven, moesten ingevolge een gerechtelijke uitspraak van 2 december 1999 binnen vijf dagen vertrokken zijn.[1] Dat was de uitkomst van het kort geding, aangespannen door de eigenaar van het vervallen pand, de Zandexploitatiemaatschappij K3. Op 20 december 1999 vond de ontruiming plaats.

Ondanks de status van gemeentelijk monument wordt boerderij De Kleine Boel in april 2000 geveld door de slopershamer.[2] In mei 2004 onderging de nabijgelegen boerderij De Groote Boel hetzelfde lot. Achteraf is het wrang te moeten constateren dat deze boerderijen niet hadden hoeven verdwijnen. Anderzijds vormde juist de sloop een enorme stimulans voor nieuw onderzoek naar de oorsprong van deze boerderijen, die ooit samen het adellijke landgoed Den Boel vormden.

Omdat het terrein tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol heeft gespeeld in de operatie Market Garden, is na afloop van de sloop van de boerderijen een uitgebreide munitiesanering op het terrein verricht. Daarbij zijn grote terreindelen machinaal van de bovengrond ontdaan, onder archeologische begeleiding van Bureau Archeologie en Monumenten van de gemeente Nijmegen (BAMN). Het archeologisch onderzoek is met onderbrekingen tussen 2004 en 2007 uitgevoerd.

Over De Kleine Boel en de Groote Boel zijn veel artikelen geschreven en gepubliceerd in het kringblad van de Historische Kring Bemmel (HKB). Het eerste artikel met de titel *Een mooie Boel* van de hand van Gerard Sommers verscheen al in 1996.[3] Het tweede artikel van Gerard Sommers met de titel *De Kleine Boel* verscheen in 2000.[4] In datzelfde jaar verscheen van dezelfde scribent deel 2 met de titel *Van "Den Boel" tot "De Kleine Boel" (1800-2000)*.[5]

Op 21 september 2010 hield Peter van den Broeke (medewerker van het Bureau Archeologie en Monumenten van de gemeente Nijmegen) een lezing voor de HKB over de resultaten van het archeologisch onderzoek op het terrein van De Kleine Boel in de jaren 2004 en 2007.[6] De spreker zegde toe – zodra het onderzoek definitief is afgerond – een artikel voor het HKB Kringblad te schrijven. Dit artikel met de titel *De geschiedenis van De Boel in Nijmegen - Ressen archeologisch ontrafeld* is uiteindelijk in 2013 verschenen.[7] Het is een uitgebreid artikel geworden met veel historische gegevens over De Boel en de uitkomsten van de archeologische bevindingen.

Historie van De(n) Boel

De voorgangers van deze negentiende-eeuwse boerderijen vormden ooit samen het adellijke goed Den Boel. Van de periode voor de achttiende eeuw is uit historische bronnen weinig bekend. In de *'s-Gravenhaegse courant* van 24 juni 1729 wordt uitgebreid ingegaan op het landgoed 'bestaende in een zeer schoon

Boerderij De Kleine Boel voor de sloop in 2000 (foto: hkb).

Boerderij De Groote Boel voor de sloop in 2014 (foto: Henry Hommes, bamn)

Huys, Hof, Boomgaard, Stallingen, Plantagien, Bouw- en Weylanden; waer onder nog gehoord een Erfpagt van 20 gl. Jaerlyks, in 't geheel groot 56 en een halve Margen'.[8] Een morgen (margen) is een gebied dat in een ochtend kon worden geploegd. De Gelderse morgen is 0,86 hectare.

Het landgoed Den Boel is in de achttiende eeuw nog een luxe buitenverblijf, maar vanaf het midden van de negentiende eeuw ligt de nadruk duidelijk op het boerenbedrijf. Het landgoed moet ergens tussen 1783 en 1788 zijn opgedeeld in een luxe buitenverblijf – dat later ook Den Boel wordt genoemd – en een tot boerderij omgebouwde grote schuur uit circa 1780 met bijbehorende tuin, boomgaard/bos, akkers en weilanden. Deze in 1871 ingrijpend verbouwde en omvangrijke boerenhofstede met bijbehorende percelen wordt aangeduid met De Groote Boel. Ten opzichte van 1783 valt de enorme oppervlaktereductie op: van de circa 40 morgen in 1783 resteren bij verkoop in 1788 slechts 6 morgen. Het zou te ver voeren om alle 14 verkopers en kopers tussen 1729 en 1919 hier te benoemen. Op 20 juli 1840 is Den Boel weer per inzet te koop aangeboden in vier kavels en als geheel.[9]

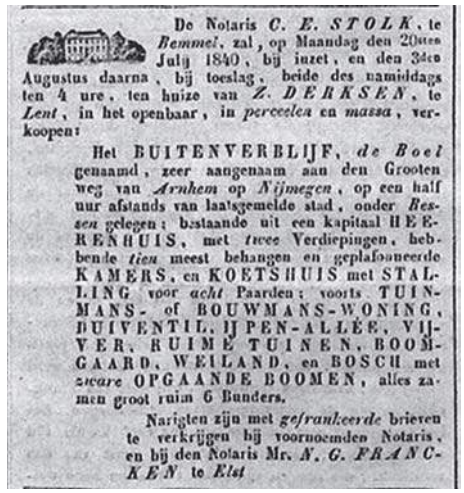

De Notaris *C. E. STOLK*, te *Bemmel*, zal, op Maandag den 20sten Julij 1840, bij inzet, en den 3den Augustus daarna, bij toeslag, beide des namiddags ten 4 ure, ten huize van *Z. DERKSEN*, te *Lent*, in het openbaar, in *perceelen* en *massa*, verkoopen:

Het BUITENVERBLIJF, *de Boel* genaamd, zeer aangenaam aan den Grooten weg van *Arnhem* op *Nijmegen*, op een half uur afstands van laatsgemelde stad, onder *Rossen* gelegen; bestaande uit een kapitaal HEERENHUIS, met *twee* Verdiepingen, hebbende *tien* meest behangen en geplafonneerde KAMERS, en KOETSHUIS met STALLING voor *acht* Paarden; voorts TUINMANS- of BOUWMANS-WONING, BUIVENTIL, IJPEN-ALLÉE, VIJVER, RUIME TUINEN, BOOMGAARD, WEILAND, en BOSCH met *zware* OPGAANDE BOOMEN, alles zamen groot ruim 6 Bunders.

Narigten zijn met *gefrankeerde* brieven te verkrijgen bij voornoemden Notaris, en bij den Notaris Mr. *N. G. FRANCKEN* te *Elst*

Arnhemsche Courant, 4 juli 1840.

Deze advertentie in de Arnhemsche Courant van 4 juli 1840 beschrijft de voorgenomen verkoop van Den Boel. Het plaatje geeft een idee hoe het herenhuis er uit zag, maar is geen reële weergave.

Na verkoop in 1868 wordt het herenhuis afgebroken en op vrijwel dezelfde plek wordt in 1869 een iets grotere boerderij gebouwd, die vanaf deze tijd als De Kleine Boel bekend zal staan. Deze eenvoudige boerderij blijft tot aan de sloop ervan in 2000 vrijwel ongewijzigd. Na de onnodige sloop van De Groote Boel in 2004 herinneren anno 2013 alleen de overgroeide fundamenten nog aan het verleden van deze boerderijen.

Munten

Bij de archeologische begeleiding van het munitieonderzoek en de daaropvolgende opgravingen zijn in totaal 760 munten gevonden, waaronder 89 zilveren en 6 gouden exemplaren. Naast drie Romeinse munten dateren de munten uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Een tussentijdse inventarisatie van de eerste 539 vondsten leerde dat de collectie vooral bestaat uit kopergeld uit de zeventiende en achttiende eeuw. Eén van de meest tot de verbeelding sprekende vondsten op De Boel is een kleine muntschat van gouden en zilveren munten, gevonden in oktober 2004. Met behulp van een metaaldetector is op een oppervlak van ongeveer een kwart vierkante meter een aantal dicht bij elkaar gelegen munten gevonden, dat door hun afwijkende samenstelling als een kleine muntschat beschouwd mag-

worden. De enige andere vondst hiertussen was een zestiende- of zeventiende-eeuws geelkoperen knoopje. Het knoopje is voorzien van een bloemversiering met een afzonderlijk gegoten staafoog en is te dateren in de zestiende eeuw of in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Dit is mogelijk de sluiting van een beursje geweest waarin de muntschat was verpakt.

De kleine muntschat bestaat uit overwegend Spaanse munten en omvat vier gouden en zeven zilveren exemplaren. De Spaanse realen kwamen rond de eeuwwisseling van de zeventiende eeuw veel in de Nederlanden voor. Uit schatvondsten en schriftelijke bronnen is het genoegzaam bekend dat Spaanse munten via de handel hierheen zijn gekomen en een vast bestanddeel van de muntcirculatie in ons land waren. Gelet op de samenstelling van de muntschat is het niet aannemelijk dat deze Spaanse munten uit de zestiende eeuw uit de beurs van een Spaanse soldaat zijn gerold.

De sluitdatum van de muntschat, rond 1610, valt samen met de voltooiing van de Grift, de trekvaart die tot 1742 een belangrijke verbinding vormde tussen Nijmegen en Arnhem.[11] In 1595 besloot Nijmegen, gesteund door Arnhem, tot de aanleg van het kanaal. De 14 kilometer lange Grift was bij de opening in 1611 de allereerste gegraven trekvaart van de Noordelijke Nederlanden bestemd voor vracht- en personenvervoer met lange, brede schuiten. Via een lange met bomen beplante oprijlaan kwam Den Boel uit op deze trekvaart. In 1930 werd de toen al weer lang verwaarloosde Grift gedempt, om een volwaardige aansluiting op de eerste verkeersbrug over de Waal te kunnen realiseren.

Tot slot

Met de sloop van De Kleine Boel en vervolgens De Groote Boel eindigde in 2004 de agrarische historie van een plek waar men goed geboerd had.

Knoopje met staafoog (foto: Rob Moels, bamn)

Oorspronkelijk zou hier volgens overlevering zelfs een kasteel hebben gestaan.[13] Uit geschreven bronnen en kaarten is echter alleen het bestaan van een boerenhofstede af te leiden, die in zijn beste tijd tevens een buitenplaats van adellijke lieden was.

Het opgravingsrapport vormt de eerste publicatie van de landelijke bewoning in de regio Nijmegen. Dit artikel over de muntschat gevonden bij De Kleine Boel wil een bijdrage leveren aan en tevens een aanvulling zijn op de artikelen die over De Kleine Boel en de Groote Boel zijn geschreven.

De enige momenteel nog zichtbare verwijzing naar de Groote Boel is de naam op het hekwerk dat het erf begrenst van een boerderij gelegen aan de Griftdijk, 64. Het is uit historisch besef een goede keuze dat voor de nieuwe woonbuurt in het kader van het inrichtingsproject Waalsprong in Nijmegen-Noord gekozen is voor de naam Grote Boel. Het gebied valt grotendeels samen met het grote landgoed Den Boel zoals dat in de achttiende en negentiende eeuw bestond. ■

Lent, Griftdijk Zuid, datering 1900-1920 (foto: J.B.L. Wildenbeest)[12]

	NUMISNR	stad/staat	autoriteit	muntsoort	jaartal	muntplaats	catalogus
Nederlanden							
1	1035609	Kampen	Stad Kampen	rozenobel	z.j. (ca. 1583-1594)	Kampen	Delmonte 1107
2	1035610	Doornik	Albert & Isabella (1598-1621)	dubbele albertijn	1602	Doornik	van Gelder/ Hoc 284-7b
Spanje							
3	1035611	Spanje	Philips II-IV (1555-1598/1621-1665)	twee escudos	z.j. (ca. 1592-1629)	-	-
4	1035603	Spanje	Philips III-IV (1598-1621-1665)	twee escudos	z.j. (ca. 1610-1652)	-	-
5	1035604	Spanje	Philips II/III (1555-1598-1621)	acht realen	z.j. (ca. 1597-1605)	-	Cayón 3840/4601
6	1035602	Spanje	Philips II (1555-1598)	acht realen	z.j. (ca. 1568-1572)	Mexico-Stad	Cayón 3716
7	1035606	Spanje	Philips II-IV (1555-1598/1621-1665)	vier realen	z.j. (ca. 1570-1665)	-	-
8	1035607	Spanje	Philips II-IV (1555-1598/1621-1665)	vier realen	z.j. (ca. 1588-1665)	-	-
9	1035605	Spanje	Philips II (1555-1598)	vier realen	z.j. (ca. 1570-1580)	Mexico-Stad	Cayón 3568a
10	1035608	Spanje	Philips II (1555-1598)	vier realen	z.j. (ca. 1587)	Valldolid	Cayón 3624
11	1035612	Spanje	Philips II-IV (1555-1598/1621-1665)	twee realen	z.j. (ca. 1588-1659)	-	-

1

2

Samenstelling van de muntschat (foto's: Rob Mols, BAMN)

3

4

5

6

7

8

9

10

11

Dankwoord
Dank gaat uit naar Willem van de Pol (Historische Kring Bemmel), Peter van den Broeke (Bureau Archeologie en Monumenten gemeente Nijmegen) en Jan Pelsdonk (conservator Numismatisch Kabinet van Teylers Museum, Haarlem).

Paul Oostervink (1949) is lid van de Numismatische Kring Oost-Nederland en de Historische Kring Bemmel.

NOTEN

1. N.N., 1999.
2. DEN BRAVEN & VAN DEN BROEKE, 2013: 42-55.
3. SOMMERS, 1996: 21-34.
4. SOMMERS, 2000: 40-46.
5. SOMMERS, 2000: 52-61.
6. DEN BRAVEN & VAN DEN BROEKE, 2012; STUART, 2011: 58.
7. DEN BRAVEN & VAN DEN BROEKE, 2013: 42-55.
8. N.N., 1729: 2.
9. Gelders Archief, Notariële Archieven 1811-1925, C.E. Stolk: Inzet of voorlopige toewijzing van het buitenverblijf (20 juli 1840).
10. Gelders Archief, Notariële Archieven 1811-1925, C.E. Stolk: Verkoop van het buitenverblijf Den Boel (21 augustus 1840).
11. VAN GELDER & BOERSMA, 1967: 7.
12. Regionaal Archief Nijmegen, Fotocollectie F73376.
13. VAN DER AA, 1846: 193.

Hekwerk aan Griftdijk te Lent (Nijmegen-Noord)

LITERATUUR

AA, VAN DER *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* (1846) 193.

BRAVEN, J.A. DEN & P.W. VAN DEN BROEKE *Een hofstede op De Boel in Nijmegen-Noord* (Nijmegen 2012).

BRAVEN, A. DEN & P. VAN DEN BROEKE De geschiedenis van De Boel in Nijmegen-Ressen archeologisch ontrafeld *Kringblad Historische Kring Bemmel* 23 nr 2 (mei 2013) 42-55.

CAYON, J. & C. CASTÁN *Las monedas españolos desde los reyes visigodos año 406 a Juan Carlos I* (Madrid 1983).

DELMONTE, A. *De gouden Benelux* (Amsterdam 1964).

GELDER, H.E. VAN & M. HOC *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960).

GELDER, H.E. VAN & J.S. BOERSMA *MUNTEN in muntvondsten* (Bussum 1967).

N.N. *'s Gravenhaegse courant* (24 juni 1729) 2.

N.N. Uitspraak De Boel: ontruiming na 5 dagen!!! *De Gelderlander* (2 december 1999).

SOMMERS, G. Een mooie Boel *Kringblad Historische Kring Bemmel* 6 nr 1 (januari 1996) 21-34.

SOMMERS, G. De Kleine Boel *Kringblad Historische Kring Bemmel* 10 nr 1 (januari 2000) 40-46.

SOMMERS, G. De Kleine Boel, Deel 2: Van "Den Boel" tot "De Kleine Boel" (1800-2000) *Kringblad Historische Kring Bemmel* 10 nr 2 (mei 2000) 52-61.

STUART, A. De lange voorgeschiedenis van De Boel in Ressen *Kringblad Historische Kring Bemmel* 21 nr 1 (januari 2011) 58.

Bruinsma waarnemend muntmeester

JAN PELSDONK

Met het vertrek van muntmeester Maarten Brouwer wordt de inmiddels lange lijst met muntmeestertekens van het Koninkrijk der Nederlanden weer met een paar regels verlengd. Na 13 jaar actieve dienst heeft Brouwer zijn functie op 1 december 2015 moeten afstaan aan Kees Bruinsma, die nu waarnemend muntmeester is. Bruinsma volgde opleidingen als Chemisch Technoloog bij de TU Delft en Bedrijfskundig ingenieur bij de Universiteit Twente. Hij heeft ruime ervaring met het leiden en optimaliseren van productiebedrijven. Aanleiding voor Brouwers vertrek is een probleem met een grote order van de Centrale Bank van Chili. De Koninklijke Nederlandse Munt (KNM) liep in de zomer van 2015 uiteindelijk een betalingsachterstand van 18 miljoen euro op.[2] Naar verwachting zijn de grootste problemen medio 2016 voorbij, maar het al enige jaren verliesgevende KNM ziet zich wel geplaatst voor herstructurering en strategische heroriëntatie. De laatste in 2015 geslagen euromunten dragen zodoende het muntmeesterteken 'koerszettende zeilen met ster': een begerenswaardige zeldzaamheid voor de euroverzamelaar. Zodra de nieuwe muntmeester in functie treedt – waarschijnlijk in de loop van dit jaar – zal wederom een nieuw muntmeesterteken de munten sieren.

Duizend verschillen

De acht binnen de eurozone geslagen (en overal geldige) muntwaarden – van 1 cent tot en met 2 euro – vormen een voor de doorsnee-gebruiker duidelijk herkenbaar betalingsmiddel. Dat is opvallend, want bij nadere beschouwing is het uiterlijk van de munten vaker dan verwacht aan verandering onderhevig. Zonder dat wij ons er van bewust zijn, nadert het aantal verschillende reguliere euromunten dat in de portemonnee kan worden aangetroffen inmiddels de duizend(!). Zolang tenminste het productiejaar wordt genegeerd. Dit grote aantal is veroorzaakt door de vele landen die inmiddels deel uitmaken van de eurozone, in combinatie met de invoering van een nieuwe gemeenschappelijke zijde in 2007, troonswisselingen en de nodige wijzigingen in munt- en muntmeestertekens. In Nederland is dit sinds de europroductie in 1999 startte al het zesde muntmeesterteken. Nederland neemt hier geen uitzonderingspositie in: zo is de Griekse euro in verschillende munthuizen – met verschillende munttekens dus – vervaardigd en ook in een land als Frankrijk maakt het muntmeesterteken onderdeel uit van de nationale zijde van de munten.

Des te opvallender is het dat de KNM – het bedrijf bij uitstek wat dit onderwerp betreft – in haar laatste nieuwsbrief van 2015 niet alleen rept over 'koestzettende zeilen' wat nog toe is te schrijven aan een tikfoutje, maar blijkbaar de zaken niet geheel op orde heeft als het op de website schrijft over de combinatie tussen munt- en muntmeestertekens: 'Dat maakt de Nederlandse munten uniek, omdat het internationaal

Twee euro van Nederland over tien jaar euro, 2012

Vijf euro over Nederland en de beeldhouwkunst, 2012

gebruikelijk is alleen een muntteken te plaatsen'.[1]

Europa-ster

Op dezelfde website wordt ingegaan op een derde, soms op munten voorkomend teken. De toegevoegde waarde van dit teken is overigens discutabel. De KNM schrijft: 'Sinds 2004 is er ook een gemeenschappelijk Europees muntteken, de Europa-ster.' Één muntteken dat in diverse munthuizen wordt gebruikt? Ook hier blijkt de webtekst wat ondoordacht geplaatst. Er is geen sprake van een muntteken. De Europa-ster wordt geplaatst op euromunten die deel uitmaken van een grensoverschrijdend herdenkingsthema, zoals 'Europese kunst en kunstenaars', waarbij Nederland in 2012 een munt wijdde aan de beeldhouwkunst (ontworpen door Hester en Mirjam Mieras). In de praktijk voert lang niet elke herdenkingsmunt dit teken. Munten van twee euro met een grensoverschrijdend thema wijken af, zoals blijkt bij de herdenking van 10 jaar euro in 2012. Deze munt is ontworpen door Helmut Andexlinger en in diverse eurolanden geslagen. De herdenkingsmunten met een waarde groter dan twee euro zijn een vreemde eend in de Europese bijt, omdat ze alleen betaalwaarde hebben in het land waarin ze zijn uitgegeven. Bovendien is het een gemiste kans dat de munten qua formaat, gewicht en gehalte niet op elkaar zijn afgestemd. De eenheid in Europa is wat dat betreft nog ver weg en het Europa-ster teken doet daar niets aan af.

Hopelijk komt 'onze' nationale Munt spoedig weer in rustiger vaarwater terecht en kan het bedrijf ook in de toekomst weer gaan letten op de hier aangestipte – maar gezien de huidige problemen onbeduidende – puntjes op de 'i'. ■

NOTEN

1. KNM nieuwsbrief (31 december 2015); www.knm.nl/Muntmeestertekens/nl/page/393/ (raadpleging 7-1-2016).
2. WIEBES, E.D. (staatssecretaris van Financiën) brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer (5 november 2015) kenmerk FIN/2015/1309U.

Prins Willem van Oranje en koning Willem-Alexander

Een portretpenning door Eric Claus voor de Raad van State

JIM VAN DER MEER MOHR

Op 17 november 2015 opende koning Willem-Alexander in het gebouw van de Raad van State in Den Haag een portretgalerij met de bustes van prins Willem en de koningen en koninginnen van Willem van Oranje tot en met Willem-Alexander. Deze galerij, die te zien is in een 'etalage' in de zuilengalerij aan de Parkstraat tegenover de Kloosterkerk, symboliseert de continuïteit van het constitutionele koningschap en de continuïteit van de band van het Nederlandse vorstenhuis met de Raad van State en past in de talrijke vieringen rond 200 jaar koninkrijk. De portretbuste van prins Willem van Oranje en koning Willem-Alexander zijn voor deze gelegenheid gemaakt door de bekende beeldhouwer Eric Claus (1936) in opdracht van de Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting en de Raad van State. In *De Beeldenaar* 2013-1 werd reeds bericht over een ander project van deze stichting, die inmiddels in tal van plekken in ons land, maar ook in België en Frankrijk, beelden en beeltenissen van de Vader des Vaderlands heeft opgericht. De overige bustes zijn nieuwe afgietsels van bestaande portretbustes.

Bij deze gelegenheid heeft Eric Claus ook een prachtige penning gemaakt met de portretten van Willem van Oranje en Willem-Alexander. Hiertoe heeft hij de ontwerpen van zijn portretbustes als uitgangspunt genomen, maar deze wel enigszins aangepast. De portretbustes zijn een open geheel en staan vrij in de ruimte. De penning daarentegen is rond en gesloten. De voorzijde toont de beeltenis van prins Willem van Oranje met als randschrift 'PRINS WILLEM VAN ORANJE' en het jaartal '1555'; de keerzijde toont Willem-Alexander met als randschrift 'KONING WILLEM-ALEXANDER' en het jaartal '2015'. Voor het portret van prins Willem van Oranje baseerde Claus zich in zowel de grote buste alsook de penning op het bekende portret van Anthonie Mor van Dashorst, waarvan een kopie zich bevindt in het Delftse Museum Prinsenhof. Bij de

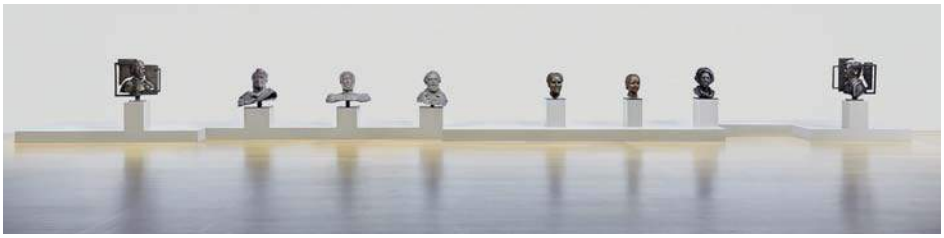

portretten van Willem-Alexander heeft Claus gebruik gemaakt van diverse foto's die van de koning zijn gemaakt bij de inhuldiging in 2013. De penning is gevat in een in perspex uitgevoerde cassette met citaten van Willem van Oranje en Willem-Alexander. Deze heeft de kunstenaar niet als randschrift willen aanbrengen, maar vormen wel één geheel met de penning. De diameter van deze gietpenning in brons is 50 mm; de oplage is 250 exemplaren.

Meer informatie over de portretgalerij en de opdrachten aan Claus is te vinden in EKKART, R. *Beelden van de Raad* Raad van State (Den Haag 2015), voor de penning met name op pagina's 89-90.

Eindelijk digitaal

De Beeldenaar raadplegen via internet

JANJAAP LUIJT

Al een aantal keren heeft u mij in *De Beeldenaar* de wens horen uitspreken om over een digitale, doorzoekbare versie te kunnen beschikken. Sinds begin dit jaar is aan die wens grotendeels tegemoet gekomen. Maar voordat het zover was, is een behoorlijke hoeveelheid water door de Rijn gestroomd.

Het was rond het jaar 2009 toen in de bestuursvergadering het onderwerp 'digitalisering' voor het eerst ter sprake kwam. Het was een tijd waarin steeds meer verenigingen besloten oude jaargangen van hun tijdschrift in te scannen en deze op een CD-rom ter beschikking te stellen. Bekende koplopers waren onder andere de historische tijdschriften *Gens Nostra*, *De Nederlandsche Leeuw* en *Amstelodamum*. De stuwende kracht hierachter was het Amsterdamse bedrijf Historic Future. Het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (KNGMP) zag de publicaties als voorbeeld en gaf hetzelfde bedrijf opdracht de jaarboeken van het genootschap en hun voorgangers digitaal uit te geven. Het resultaat was het *Jaarboek* 2005, dat alle leden in 2010 kregen toegestuurd.

In februari 2011 stuurde het KNGMP het bestuur van De Beeldenaar een brief waarin de wens werd uitgesproken ook *De Beeldenaar* snel te digitaliseren. Het bestuur had hier wel oren naar. De stichting bezat destijds enige financiële reserves waarvoor een gepaste bestemming werd zocht. Met het goede voorbeeld in het achterhoofd startte het bestuur een verkennend onderzoek om *De Beeldenaar* te digitaliseren. Het was vrijwel direct duidelijk dat dit project niet beperkt zou blijven tot *De Beeldenaar*; ook *De Geuzenpenning* en *De Florijn*, de twee tijdschriften waaruit in 1977 *De Beeldenaar* was ontstaan, zouden in het project worden meegenomen. *De Geuzenpenning; munt en penningkundig nieuws* was een gemeenschappelijke uitgave van het KNGMP en de Vereniging voor Penningkunst (VPK), dat verscheen van 1951 tot en met 1976. *De Florijn; Nederlands tijdschrift voor muntenverzamelaars* was een uitgave van de Federatie van Numismatische Kringen en verscheen tussen 1972 en 1976.

Weldra lag er een plan voor het realiseren en distribueren van een gedigitaliseerde heruitgave van de tijdschriften op een 'externe gegevensdrager, die qua technische uitvoering [...] te gebruiken is op platforms, die particulieren en instellingen momenteel redelijkerwijs gesproken operationeel hebben'. Direct werd gedacht aan een DVD-rom, omdat de CD-rom inmiddels op zijn retour was. In de notulen uit die tijd werd genoteerd: 'nagenoeg alle gebruikers beschikken tegenwoordig over een interne of externe DVD-drive'. De DVD-rom zou worden uitgegeven als extra nummer van *De Beeldenaar* en gratis aan alle leden van het

KNGMP en de VPK en losse abonnees worden getuurd. Anderen konden het kopen via de stichting.

Rechten

De ervaringen met het jaarboek hadden geleerd dat de auteursrechten op de geschreven teksten nauwelijks een probleem vormden. Er waren immers nooit honoraria betaald en auteurs vonden het stuk voor stuk een eer en genoegen, dat hun bijdragen opnieuw werden gepubliceerd. Voor *De Beeldenaar* gold sinds 2002 bovendien dat auteurs met publicatie in het tijdschrift automatisch toestemming gaven voor herpublicatie in digitale vorm. Wat wel voor problemen kon zorgen, was een dreigende claim van de Stichting Beeldrecht (tegenwoordig Stichting Pictoright) voor het afbeelden van kunstwerken, in casu hedendaagse penningen. Vandaar dat eerst uitgebreid onderzoek werd verricht naar de juridische kant van digitale herpublicatie. Van alle auteurs en makers van afgebeelde penningen werd een lange lijst gemaakt, waarna pogingen werden ondernomen hen of hun erfgenamen te achterhalen. Het resulteerde in een groot rondschrijven waarin allen het voornemen voor digitalisering werd geopenbaard met het verzoek te reageren indien men geen toestemming wilde verlenen voor vergoedingsloze heruitgave. Deze oproep resulteerde in drie reacties, alle van penningmakers die juist meldden het initiatief van De Beeldenaar te ondersteunen, met de aantekening dat zij zich juist vanwege de dwingelandij van Stichting Beeldrecht bij die club hadden afgemeld. Nadat ook op oproepen in het tijdschrift tot twee keer toe geen auteurs of kunstenaars bezwaar hadden aangetekend, stond niets de digitale publicatie meer in de weg.

Originelen

De volgende stap was de verwerving van een complete reeks *De Geuzenpenning*, *De Florijn* en *De Beeldenaar* en het kiezen van een scanbedrijf. Het verzamelen van de tijdschriften verliep voorspoedig. Drie particulieren stelden een vrijwel volledige serie van respectievelijk *De Geuzenpenning*, *De Florijn* en *De Beeldenaar* ter beschikking. Ontbrekende nummers werden verworven en aan de reeks toegevoegd totdat deze compleet was.

Het te scannen materiaal was redelijk eenvoudig gevonden, maar de keuze voor een scanbedrijf was lastiger. Voorgesteld werd zaken te doen met hetzelfde bedrijf dat het jaarboek naar grote tevredenheid had gedigitaliseerd. In de verkennende fase had dit bedrijf al belangstelling getoond en een offerte uitgebracht, maar toen het echt tot zaken kwam, bleek het inmiddels niet meer te bestaan. Een particulier deed de stichting een aanbod de tijdschriften kostenloos te scannen, maar daar stond tegenover dat die particulier het resultaat zou mogen exploiteren. Uiteraard voelde het bestuur er weinig voor de eigendomsrechten aan een ander over te dragen. Uiteindelijk lagen er drie offertes, waar het bestuur uiteindelijk instemde met die van het bedrijf GMS in Alblasserdam.

Inmiddels was het 2014 en had de computertechnologie niet stilgestaan. Nieuwe computers werkten steeds meer in de 'cloud' en exemplaren mét DVD-speler werden vrijwel niet meer verkocht. Het verschijnsel DVD-rom was de weg van de vergetelheid ingeslagen en een uitgave op dat medium voldeed niet langer aan de eis dat het resultaat te raadplegen zou zijn op platforms, die particulieren en instellingen momenteel redelijkerwijs gesproken operationeel hebben.

Publicatie via internet lag voor de hand, maar dat betekende ook een herijking van het oorspronkelijke plan. Openbaring via internet vergt nu eenmaal andere eisen dan de productie van een optische drager. Aanvankelijk werd gedacht alle lezers van *De Beeldenaar*

een gebruikersnaam en een wachtwoord te sturen, die hen toegang zou geven tot een databank waar zij de scans zouden kunnen raadplegen. Er werd vergaderd over de risico's van downloaden, printen en commercieel verspreiden van de tijdschriften, maar ook over de nadelen van het bijhouden van een gebruikersadministratie, de opslagcapaciteit van de website en de kosten van het permanent onderhouden van de website. De financiële ondersteuning van de Stichting Nederlandse Penningkabinetten (SNP) en de bevordering van de numismatiek in het algemeen deden het bestuur uiteindelijk besluiten de tijdschriften (met een vertraging van vijf jaar) voor iedereen kosteloos op het 'worldwide web' te plaatsen. Voor de uitbreiding en renovatie van de website van *De Beeldenaar* tekende Jonathan Solf.

In de zomer van 2015 zijn de tijdschriften gescand en globaal gecontroleerd. Daarna zijn ze, haast ongemerkt, op internet geplaatst op de website van *De Beeldenaar* www.debeeldenaar.nl. Daar zijn ze te vinden onder het kopje <Archief>. Het beschikbare materiaal is te verdelen in de tijdschriften vóór en ná 2003. De eerste groep bestaat uit relatief grote bestanden die zijn opgebouwd uit twee 'lagen'. De eerste laag is de afbeelding die de bezoeker ziet en leest. Daaronder ligt een niet zichtbare laag, waarin tekst is opgenomen. Deze tekst is het resultaat van OCR (optical character recognition) en kan leesfouten bevatten. Deze onzichtbare tekst is echter het noodzakelijke hulpmiddel om de tijdschriften te doorzoeken. De tijdschriften die dateren ná 2003 zijn geen scans, maar opgemaakte tekstbestanden met afbeeldingen. Hier zijn de teksten letterlijk zoals ze in druk zijn verschenen en kennen dus geen leesfouten. Deze bestanden zijn aanmerkelijk kleiner dan de scans en bovendien beter van kwaliteit.

In het verleden hadden de DVD-roms een indexbestand, maar voor de website is indicering door een zoekmachine zoals Google veel praktischer. Op het moment dat ik dit schrijf, werkt de zoekmachine nog niet optimaal, maar daar wordt nog aan gewerkt. In de komende weken kan het nog gebeuren dat niet alle gescande nummers opvraagbaar zijn. Niemand is perfect en soms zijn bij het scannen pagina's vergeten of zijn persoonlijke opmerkingen meegescand. Op dit moment worden alle onvolkomenheden geïnventariseerd en verzameld. Indien mogelijk, worden tekortkomingen aan scans of de website direct opgelost. Waar dat niet mogelijk is, worden deze voor de zomer in één keer aangepakt. Maar ondanks deze aanloopproblemen hebben numismaten, historici en andere geïnteresseerden er met de nieuwe website een ideale onderzoeksbron bij. ■

www.debeeldenaar.nl

Janjaap Luijt (1966) is oud-hoofdredacteur van *De Beeldenaar*. Sinds 2014 geeft hij leiding aan het bovenbeschreven digitaliseringsproject.

Anachronisme in penningvorm

De rol van Andeles, Chevalier, Smeltzing en Vestner bij een zeventiende-eeuwse overslag op een achttiende-eeuwse penning

JAN PELSDONK

Het bestuderen en beschrijven van de collectie van Teylers Museum brengt een vooralsnog niet-aflatende stroom verrassingen met zich mee. Met dit artikel wil ik de lezer tonen dat het de moeite loont om voorwerpen nauwgezet te bestuderen en te documenteren. Is het niet voor eigen gebruik, dan komt het wel ten goede aan het onderzoek van anderen. Zo ook in dit geval. In eerste instantie komen alle aanvullingen terecht in het collectiebestand waarna ze worden doorgezet naar Teylers website, ten bate van iedere gebruiker.

Jan Smeltzing

In 1687 werd het hoofd van de quiëtisten, Miguel de Molinos (1628-1696), in Rome tot een levenslange gevangenisstraf veroordeeld. Dit was voor de Leidse medailleur Jan Smeltzing (1656-1693) reden om aan de hand van een prent een penning te maken. De afgebeelde penning bevond zich in de collectie van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778) en wordt zo'n 250 jaar later nog steeds in Teylers Museum bewaard.[1] De voorzijde toont De Molinos naar links, met het omschrift MICH: MOLINOS HISP: QUIETIST: ANTESIGN. [Miguel Molinos, Spaanse leider van de quiëtisten]. Op de keerzijde zit hij in een kerker aan een tafel, met het omschrift: TAMEN ET ADHUC QUIETUS / CONDEMNAT: ROM: / 3 SEPT: 1687. [Bovendien nog rustig. Veroordeeld te Rome op 3 september 1687]. De rand is glad, de penning is met een schroefpers vervaardigd. Op de voorzijde onder de buste bevindt zich de signatuur van de maker: I. SMELTZING F. Bij het bestuderen van de keerzijde is geen signatuur aangetroffen, maar in de bakstenen achter De Molinos blijkt heel vaag een tekst te staan. De nog leesbare flarden tekst zijn: /...BO... /...SIAE DOCC... /...IDIT Aº 2... /...DREX C... / ...AEN...C...

Dokkum

Het blijkt dat deze penning is geschroefd over een al bestaande penning heen. De tekstflarden waren groot genoeg om in Teylers collectie vrijwel direct een vergelijkbare oorspronkelijke penning te vinden. Het is een vroedschapspenning van Dokkum met het herstel van de vestingwerken in 1582 als onderwerp. Deze penning is ongedateerd. Qua uiterlijk is het stuk duidelijk niet in 1582, maar eerder 100 jaar later vervaardigd. De voorzijde toont het Dokkumse Bonifatiusklooster en in de lucht een zon, maan en drie sterren. Deze zijde heeft als omschrift SIGIL: MAIUS CIVIT: DOCCUM. [grootzegel van de

Jan Smeltzing, gevangenschap van De Molinos, zilver

Andele Andeles, vroedschapspenning van Dokkum, zilver

stad Dokkum]. De 12-regelige tekst op de keerzijde verhaalt over de geschiedenis van de vesting, waarbij de op de andere penning zichtbare tekstdelen zijn onderstreept: UBBO DVX / FRISIAE DOCCUMBURG / CONDIDIT Aº. 248 UBI / CUNDOBALD REX CIVITATE- / DOCCUM MAENIIS CINXIT. ET / AUREAM MONETAM CUDIT Aº. 739 / MAENIA DOCCUMANA DIRUTA / 1414. RESTAURATA / 1419. / DIRUTA 1422. RESTAURATA / 1516. DIRUTA 1531. / RESTAURATA / 1582. [vrij vertaald: hertog Ubbo van Friesland heeft Dokkumburg in het jaar 248 gesticht, waarna koning Gondobald in het jaar 739 de stad Dokkum van een vestingwal voorzag en er gouden munten heeft laten slaan. Sindsdien zijn de wallen in 1414 verwoest en in 1419 weer opgebouwd, in 1422 verwoest, in 1516 herbouwd, in 1531 verwoest en in het jaar 1582 uiteindelijk weer hersteld]. Deze tekst is een onderzoek op zichzelf waard, vanwege de genoemde dateringen, personen en gouden munten, die waarschijnlijk allemaal zijn ontsproten uit in de achttiende eeuw gangbare legendes of het fantasierijke brein van de opdrachtgever.[2] De penning is beschreven door Van Loon.[3] Het exemplaar in Teyler is een variant van het afgebeelde type: Van Loon meldt de tekst FRISSIAE op de keerzijde, Teyler toont FRISIAE. De bij Van Loon afgebeelde penning draagt geen signatuur en in aansluiting hierop is dit stuk in het collectiebestand beschreven met de vermelding 'anonieme maker'.[4] Teylers exemplaar is op 5 september 1877 gekocht bij veilinghuis Bom te Amsterdam.

Penning over De Molinos (details van veld en rand)

Tabel: Dokkumer vroedschapspenningen volgens Wigersma.

type	signatuur	tekstvariant	randschrift	afsnede
1	-	FRISI	ja	glad
2	-	FRISSI	ja	gras, bloemen
3	V	FRISSI	nee	glad
4	AA	FRISI	nee	begroeid

Toeschrijving

Nadere beschouwing leert dat de penning in Teyler op de keerzijde niet is gesigneerd. De voorzijde draagt onder de rechter toren echter twee sierlijke A's als initialen. Deze signatuur is overduidelijk van de in Leeuwarden werkzame zilversmid en medailleur Andele Andeles (1687-1754), zoals ook blijkt uit andere penningen van zijn hand zoals een vroedschapspenning van Leeuwarden. Blijkbaar is de penning na de eerste bestudering en beschrijving in Teylers eerste collectiecatalogus (1892) nooit meer nader bekeken, want in de tweede catalogus (1909) wordt al niet verwezen naar een door Wigersma in 1903 gepubliceerd artikel over Dokkumse penningen.[5] Daar wordt Andeles reeds als maker aangewezen.

Uit zijn artikel blijkt dat een deel van de Dokkumse penningen is gemaakt door de Neurenbergse graveur Georg Wilhelm Vestner (1677-1740), waardoor het eigenlijke onderwerp van dit artikel – de overslag – er een vraagstuk bij krijgt, want van wie is de oorspronkelijke penning? Wigersma vond vier verschillende exemplaren: drie schrijft hij op basis van stijl, indeling, techniek en lettervorm toe aan Vestner (nummers 1, 2 en 3) en één aan Andeles (nummer 4).[6] De belangrijkste verschillen zijn in de tabel gegeven. Teylers exemplaar is ontegenzeggelijk van type 4. Anders is het echter met de overslag. De oude voorzijde is volstrekt onzichtbaar en op de keerzijde zijn juist bij het woord FRI(S)SI alleen de laatste twee karakters leesbaar.

Eerder is aangegeven dat de rand van Teylers penning glad is. Dit is slechts ten dele waar. De rand is in de schroefpers met een gladde veer gevormd, heel vaag zijn inwaarts de letters C... T te lezen. Mogelijk is bij de productie van de penning over De Molinos een glad gevijlde randveer gebruikt, waarbij een eerder aanwezig randschrift vrijwel volledig is verdwenen. Dit fenomeen is zeldzaam en is ook aangetroffen bij een eveneens in Teylers Museum berustende penning van Smeltzing over het Rotterdamse Costermanoproer in 1690 met als randschrift... O... V... D... AVA....[7] De techniek van de randveer is duidelijk beschreven door Van der Beek in een recent nummer van *De Beeldenaar*.[8] Het is niet achterhaald welk randschrift oorspronkelijk op de veer of op de penning van De Molinos heeft gestaan. De aangetroffen belettering is niet in te passen bij de Dokkumse penningen van type 1 en 2 met het randschrift CONSULARIS DIGNITATIS DOCCUMENSIS ANNUUM MONUMENTUM [jaarlijks teken van de Dokkumer vroedschap].

Hieruit moet helaas geconcludeerd worden dat weliswaar duidelijk is dat de penning van De Molinos is overgeslagen op een Dokkumer vroedschapspenning, maar dat op basis van de fragmenten

Penning over het Costermanoproer (detail van de rand)

niet is te bepalen welke van de vier types het precies was.

Volgorde

Aangenomen dat Vestner en Andeles in het begin van hun tienertijd al als graveur actief waren, zijn de Dokkumer penningen te plaatsen in 1690-1740 voor Vestner en 1700-1754 voor Andeles. Wigersma dateert de penningen van Vestner in de periode 1712-1723, omdat Vestner in 1712 al voor de Staten van Friesland werkte en het werk van Van Loon waarin de penning is afgebeeld, in 1723 is gepubliceerd. Hierbij dateert hij het exemplaar van Andeles niet. Deze moet waarschijnlijk vóór of ná Vestners productie geplaatst worden en gezien zijn lijstvolgorde opteert Wigersma blijkbaar voor de laatste optie.

Wigersma gaat voorbij aan de mogelijkheid dat Vestner al vóór 1712 voor Friesland actief geweest kan zijn. De in Van Loon afgebeelde penning wijkt af van de vier door Wigersma beschreven penningen. Zoals Wigersma terecht aangeeft kan dit komen door onnauwkeurig tekenwerk. Hij geeft aan dat de voorzijde het beste aansluit bij type 4, maar dan zonder signatuur. De keerzijde toont bij Van Loon echter FRISSI, waardoor het ongesigneerde type 2 het meest voor de hand ligt.

Van wie is de eerste penning, Vestner of Andeles? Andeles kan op een gegeven moment zijn gepasseerd door Vestner, maar het is even goed mogelijk dat Andeles het werk na het overlijden van Vestner in 1740 heeft overgenomen. Ook hier liggen de opties open. De stadsrekeningen zullen op deze zaak geen licht werpen, omdat zij volgens Wigersma niet bewaard zijn gebleven over deze periode.[9] Hopelijk duikt er toch nog eens een archiefstuk op dat meer duidelijkheid geeft. Als ervan wordt uitgegaan dat Van Loon de signaturen zou hebben opgemerkt, kan worden aangenomen dat de volgorde van Wigersma (1-4) juist is en het werk van Van Loon is verschenen voordat type 3 en 4 zijn vervaardigd. De productie zou hypothetisch kunnen doorlopen tot in het midden van de achttiende eeuw: de periode waarin Andeles overlijdt. Het is echter net zo goed mogelijk dat alle penningen in 1723 al geproduceerd waren, waarbij Van Loon de verschillende penningen nooit onder ogen heeft gehad.

Kruisende datering

Hiermee is het verhaal nog niet compleet, want de voor de overslag gebruikte penning is ruwweg te dateren in de periode 1712-1754. De penning van Smeltzing is gedateerd op 1687, het jaar waarop De Molinos is gevangen gezet. Hoe kan een ouder stempel op een jongere penning terecht zijn gekomen? Antwoord op deze vraag is uiteraard simpel: dit kan niet als het in de tijd zelf is gebeurd. Hieruit volgt dat het jaartal 1687 niet het jaartal van productie van de penning van Smeltzing is, of dat de stempels van Smeltzing op enig moment later in de geschiedenis zijn hergebruikt.

Daar Jan Smeltzing al in 1693 overleed en zijn penning dus vóór die datum vervaardigd moet zijn, lijkt het najaar van 1687 (of het vroege voorjaar van 1688) wel degelijk het correcte ontstaansmoment van de penningstempels over De Molinos te zijn. Trouwe lezers van *De Beeldenaar* weten dat veel stempels van Jan Smeltzing zijn hergebruikt: drie jaar na zijn overlijden in 1693 verkocht zijn weduwe de schroefpers, de aanwezige penningen en vrijwel alle stempels voor 400 carolusguldens aan Nicolas Chevalier (1661-1720).[10] Chevalier heeft vervolgens tot zijn dood afdrukken en nieuwe combinaties gemaakt van - en met de stempels. Blijkbaar had hij snel materiaal nodig en had hij de beschikking over oude en/of beschadigde penningen. [11] Na zijn overlijden is het stempelgerei in 1721 in Amsterdam geveild.[12] Daarna verdwijnen ze in de nevelen van de geschiedenis.

Conclusie

Dit artikel toont de ongrijpbare periode tussen de productie en vernietiging van penningstempels. Verzamelaars en catalogi nemen hun penningen doorgaans op onder het vroegst mogelijke productiejaar. Hierbij wordt voorbijgegaan aan het economische belang van de producent: een zo groot mogelijke productie. Indien mogelijk werden stempels vele jaren bewaard om bijvoorbeeld te kunnen inspelen op de toekomstige vraag van verzamelaars of – zoals van Chevalier bekend is – om een stempel op een later moment met een ander stempel te combineren tot een nieuwe penning.

Uit de tekst kan gedestilleerd worden dat de in 1687 vervaardigde stempels zijn afgedrukt op een penning uit de eerste helft van de achttiende eeuw. Stempelsnijder Jan Smeltzing was toen al overleden. Het ligt voor de hand dat Nicolas Chevalier in 1696 ook deze penningstempels heeft gekocht en op enig moment daarna Teylers penning heeft geschroefd. Hieruit volgt dat dit vóór zijn overlijden in 1720 is gebeurd. De penning in Teylers collectie toont dat de stempels begonnen te roesten. Zou degene die de stempels uit de nalatenschap van Chevalier kocht er nog mee hebben geproduceerd? Als de veronderstelling van Wigersma juist is, dan valt de productie van deze specifieke penning in de periode 1712-1720.

De datering en volgorde van de Dokkumer penningen blijft onzeker, nog steeds is het mogelijk dat een deel van de penningen ver na 1720/1723 is vervaardigd. Het blijft onduidelijk of Andeles of Vestner de maker van de overgeslagen penning in Teylers collectie is. Onderzoek naar nog bestaande penningen kan – via afwijkende stempels, stempelkoppelingen en gehalteonderzoek – mogelijk nog licht werpen op de productieperiode en volgorde. Er blijft dus gelukkig nog wat numismatisch speurwerk over.

NOTEN

1. TMNK 01043; DIRKS, 1891: nr 1959.
2. TE BOEKHORST, 2001: 6-8.
3. VAN LOON, 1723: 327.2 variant.
4. TMNK 00267; ROEST, 1892: 21.
5. VAN KERKWIJK, 1909: 16; WIGERSMA, 1903.
6. WIGERSMA, 1903: 125.
7. TMNK 01166.
8. VAN DER BEEK, 2011: 9.
9. WIGERSMA, 1903: 125 noot 1.
10. VAN DER MEER, 2007: 65.
11. VAN DER MEER, 2007: 66.
12. LUIJT, 2013: 113.

LITERATUUR

BEEK, M. VAN DER De Amsterdamse dukaten van 1673 *De Beeldenaar* (2011) 5-11.

BOEKHORST, B.H.J. TE *In Friesland geslagen. Een overzicht van in de provincie Friesland geslagen munten vanaf de zevende eeuw* (Anjum 2001).

DIRKS, J. *Penningkundig Repertorium* Deel 2 (Leeuwarden z.j. ±1891).

KERKWIJK, A.O. VAN *Catalogue du Cabinet Numismatique de la Fondation Teyler à Harlem* (Haarlem 1909).

LOON, G. VAN *Beschryving der Nederlandsche Historipenningen* Deel 1 ('s-Gravenhage 1723).

LUIJT, J. '"La librairie s'accorde assez bien avec mon autre négoces"; Nicolas Chevalier: verzamelaar, boekdrukker en penningmaker' *De Vrede van Utrecht - Jaarboek Oud-Utrecht* (2013) 95-116.

MEER, G. VAN DER Problemen bij de toeschrijving van penningen aan Nicolas Chevalier *De Beeldenaar* (2007) 65-73.

ROEST, T.M. *Catalogue du Cabinet Numismatique de la Fondation Teyler à Harlem* (Haarlem 1892).

WIGERSMA HZ., S. Iets over Dockumer historiepenningen *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 11 (1903) 121-125.

Zoekpenning 34

JANJAAP LUIJT

De vorige aflevering van *Zoekpenning* was niet uitsluitend wat betreft de penningen een puzzel, maar ook voor de goede lezer. Bij de nieuwe vragen was namelijk twee keer sprake van de derde en de vierde penning, met tweemaal dezelfde omschrijvingen en dezelfde vraagstelling. En dat niet alleen. De penning in die aflevering aangeduid als de 'tweede penning' was niet afgebeeld, zodat niemand die überhaupt zou kunnen herkennen. Gelukkig had een aantal lezers deze onvolkomenheden opgemerkt, wat in ieder geval bewijst dat deze rubriek gelezen wordt.

De twee penningen die tweemaal beschreven waren, één met als onderwerp de vereniging van verf- en drukinktfabrikanten (VVVF) en de andere van Pons Automobielhandel, werden door verschillende lezers herkend. Zij meldden dat beide genoemd worden in *Begeer*-7 (respectievelijk nummer 4023 en 4185), een beschrijving van penningen vervaardigd door Koninklijke Begeer in Voorschoten van 1976 tot en met 1979. Deze publicatie is destijds samengesteld door Gé Haentjes Dekker, die bij het bedrijf werkzaam was, en bewerkt en uitgegeven door Mevius Numisbooks in Vriezenveen. Dit overzichtswerk noemt bij geen van beide penningen de naam van een medailleur of ontwerper. De conservator van het Nederlands Economisch Penningkabinet in Rotterdam meldde dat exemplaren van de getoonde penningen ook in diens collectie zijn terug te vinden; de VVVF-penning uiteraard met inscriptie op naam van een andere persoon, in zijn geval 'C.F. Pouli; 1998'.

De VVVF-penning komt overigens in verschillende versies voor. De afbeelding op de voorzijde is vermoedelijk voor allemaal gelijk. De keerzijde kent tot nu toe drie varianten:

- Tekst: VEREENIGING VAN VERNIS EN VERFFABRIKANTEN EN HANDELAREN IN NEDERLAND. Deze moet ouder zijn dan 1932.
- Tekst: VERENIGING VAN / VERNIS EN VERF / FABRIKANTEN / IN NEDERLAND (waarvan een exemplaar met het jaartal 1964 in de inscriptie bekend is).
- Het in *Zoekpenning 34* afgebeelde type.

Nieuwe vragen

De nieuwe vragen beginnen vanzelfsprekend met de penning die in de vorige aflevering niet was afgebeeld. Zoals toen al gemeld, betreft het een enkelzijdige penning met uitsluitend het rijkswapen daarop afgebeeld. In eerste instantie kan bij een dergelijke penning worden gedacht aan een legitimatiepenning, maar dan is het opmerkelijk dat er geen draagoog aan zit.

Gesproken over legitimatiepenningen en draagogen, er kwam een vraag binnen over zo'n soort penning. Het betreft een legitimatiepenning met een signatuur. De maker, Begeer, is daarmee wel bekend, maar vervolgens ontbreken verdere aanwijzingen wanneer en voor wie de penning is gemaakt. De eigenaar zou meer willen weten over de penning en stuurde daarom een afbeelding toe. Op de voorzijde toont de penning met oog het rijkswapen met

Enkelzijdige penning met rijkswapen

Penning van de Grens Commissaris van Rijkspolitie

daaronder de signatuur: BEGEER UTRECHT. Het verder gladde veld van de keerzijde is gegraveerd met de tekst: 'Grens Commissaris van Rijkspolitie' als omschrift en 'Commissaris van Politie der gemeente Enschede' als opschrift. De inzender heeft al enig onderzoek verricht, maar kwam niet veel verder. Het gemeentearchief van Enschede wist er geen raad mee en ook de firma Begeer kon hem niet van dienst zijn. Het vermoeden bestaat dat de penning dateert uit circa 1890. Wie kent vergelijkbare penningen uit andere steden of weet meer over de productiedata van de penning door Begeer?
Tot slot nog een draagpenning met oog. Deze penning zou een NederlandsIndische connotatie kunnen hebben. Merkwaardig is in dat geval het vermelde jaartal 1942. In die tijd waren de Oost-Indische koloniën door Japan bezet en de vervaardiging van een (prijs)penning ter plaatse, ligt niet voor de hand. Een verklaring van de afkorting HCL zou al een deel van een oplossing kunnen zijn. De prijspenning(?) is verzilverd en weegt 28,7 gram. Op de rand, noch op het oog is een instempeling aangebracht. Wie weet waar de afkorting HCL voor staat of bij welke gelegenheid deze penning is vervaardigd? Suggesties en antwoorden zijn van harte welkom. ■

Met vriendelijke dank van Herman Gerritsen, Ad Lansen, Johan Mevius, Jan Pelsdonk, Peter Reekers en Jan de Vries.

Holland-Indië penning

Bezit u een of meer penningen waar u meer over zou willen weten, maar waarbij u vastloopt in uw zoektocht naar de maker of meer wilt weten over de context? Stuur een afbeelding met een korte vraagstelling en het formaat van de penning naar redactie@debeeldenaar.nl. Uiteraard zijn antwoorden en aanvullende informatie over de getoonde penningen ook van harte welkom op hetzelfde e-mailadres.

Correctie op het voorgaande nummer

Tijdens het redactieproces is in het artikel in *De Beeldenaar* 2016-1 over Geer Steyn – van de hand van Jadwiga Pol-Tyszkiewicz – een aantal storende fouten geslopen. In de aftiteling is niet de definitieve, maar de voorlopige tentoonstellingstitel opgenomen. De tentoonstelling heet *Geer Steyn. Beeldhouwer*. Bovendien is de correcte website uiteraard www.beeldenaanzee.nl. Verder wordt gesuggereerd dat Jan Bronner en Piet Esser Steyns leermeesters geweest zijn. Steyn heeft echter alleen les gehad van Esser. Als laatste doen de afbeeldingen van de penningen van Brecht en Wotruba uit de collectie van Beelden aan Zee geen recht aan de kunstenaar, die uit eigen archief beter fotomateriaal heeft toegezonden. ■

Geer Steyn, Bertolt Brecht, 1978

Geer Steyn, Fritz Wotruba, 1973

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Algemene Ledenvergadering 2016

De jaarlijkse ALV vindt in 2016 plaats in Museum Het Valkhof in Nijmegen op zaterdag 9 april. Binnenkort ontvangen de VPK leden de uitnodiging. Heeft u vragen over de ALV dan kunt u contact met ons opnemen via info@penningkunst.nl.
Opgeven voor deelname aan deze ontmoeting bij voorkeur via de website of anders per mail met onderwerp 'Ledenvergadering 2016'.

Jaarpenning en inschrijfpenning

Tijdens de ALV presenteren Joop Hollanders en Arie Schippers, de kunstenaars die respectievelijk de VPK jaar- en inschrijfpenning ontworpen hebben, hun penning. De ontmoeting met de makers van de penningen levert altijd boeiende gesprekken op.

Penningmarkt

Na de vergadering is er gelegenheid voor penningmakers hun penningen onder de aandacht van liefhebbers te brengen. Voor deelname aan de penningmarkt kunt u zich voor 1 april aanmelden via info@penningkunst.nl, onderwerp: 'penningmarkt'. Tijdens de markt kunt u de door VPK eerder uitgebrachte jaarpenningen met 10% korting aanschaffen, mits u die ter plekke betaalt. Om van tevoren te zien om welke penningen het gaat, selecteert u op de website onder het kopje Catalogus 'penningen op voorraad'.

Informatie op de website

Over de uitgebrachte penningen vindt u onder het kopje Nieuws op de VPK-website interessante informatie en foto's die een beeld geven van het maakproces.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Voorjaarsbijeenkomst 2016

De eerstkomende bijeenkomst van het genootschap zal plaatsvinden op 30 april 2016 in 's-Hertogenbosch. Voor deze bijeenkomst, die een gedenkwaardige dag belooft te worden, ontvangen de leden te zijner tijd een aparte uitnodiging.

KONINKLIJK BELGISCH GENOOTSCHAP VOOR NUMISMATIEK

175 jaar

Het Belgisch genootschap bestaat 175 jaar. Op zaterdag 21 mei 2016 wordt in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel het symposium *Belgian numismatics in perspective* gehouden. Ook

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
C. Teulings
p/a De Beeldenaar
Postbus 11
3500 AA Utrecht
info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
R. J. de Goeje
Couwenhoven 4412
3703 EK Zeist
tel. 030 6992736
rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

verschijnt er een penning, waarover elders in *De Beeldenaar* wordt bericht. Voor meer informatie: secretaris Cécile Arnould, cecile.arnould@mnha.etat.lu.

TENTOONSTELLINGEN

Hollandse muntslag

Eeuwenlang zijn in het graafschap – en later de provincie – Holland munten geslagen. De expositie geeft een overzicht van de muntproductie, waarbij de nodige zeldzaamheden en rariteiten worden getoond.

Van 1 Maart tot en met 4 september, di.-za. 10-17 uur, zo. 12-17 uur. Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem.
www.teylersmuseum.nl

Euro Meltdown

De fototentoonstelling *Euro Meltdown* van de Amerikaanse kunstenaar Stephen Sack toont twaalf teloorgegane euromunten, bewerkt en opgeblazen tot foto's van ruim één bij één meter. Het zijn verloren euromunten die terechtgekomen zijn tussen het afval van onze maatschappij. Ze zijn in de loop der tijd geplet, bekrast of deels gesmolten in vuilverbrandingsovens en ogen nu als antieke munten. Sacks foto's ervan verwijzen naar het verleden, heden en de toekomst van ons geld.

Tot en met 27 maart, di.-zo. 10-17 uur.
Rijksmuseum van Oudheden, Rapenburg 28, Leiden.
www.rmo.nl

Fonkelend goud

De tentoonstelling *Goud - Gevonden schatten uit de middeleeuwen* neemt de bezoeker mee naar de schatkamers van vroegmiddeleeuws Friesland. De prachtige voorwerpen en hun verrassende details getuigen van de rijkdom, macht en status van de Friezen.

Tot en met 5 juni, di.-zo. 11-17 uur.
Fries Museum, Wilhelminaplein 92, Leeuwarden.
www.friesmuseum.nl

Sign of the Times

Een uiteenlopende serie van honderden eeuwenoude draagtekens of insignes vormt het onderwerp van deze tentoonstelling. In de middeleeuwen zijn deze goedkope voorwerpen op grote schaal gedragen. De geëxposeerde exemplaren zijn veelal uit Zeeuwse bodem afkomstig. Dit is geen toeval; de Zeeuwse klei zorgde voor uitstekende conservering van de veelal tin/loden objecten.

Tot en met 30 oktober, di.-zo. 11-17 uur.
Zeeuws Museum, Abdij 3-4, Middelburg.
www.zeeuwsmuseum.nl

Geer Steyn. Beeldhouwer

Dit voorjaar toont museum Beelden aan Zee een overzicht van het werk van Geer Steyn. Steyn was lange tijd docent aan de KABK en is een Nederlandse beeldhouwer en penningmaker. Het werk van Steyn is nooit illustratief, maar streeft naar de essentie van het onderwerp en uiteindelijk van de beeldhouwkunst zelf.

Tot en met 15 mei, di.-zo. 10-17 uur. Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1, Den Haag.
www.beeldenaanzee.nl

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1807. LEIDEN. 50-JARIG BESTAAN VAN DE VRIJMETSELAARSLOGE 'LA VERTU' EN DE BUSKRUITONTPLOFFING VAN 12 JANUARI DAT JAAR. Door D.P. Wilno

Zilver, verguld, ovaal, 47 x 38 mm, 27,24 gram, met draagoog en ring. Nahuys 32; KPK.3859; Kreeft 6.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Muntenveiling

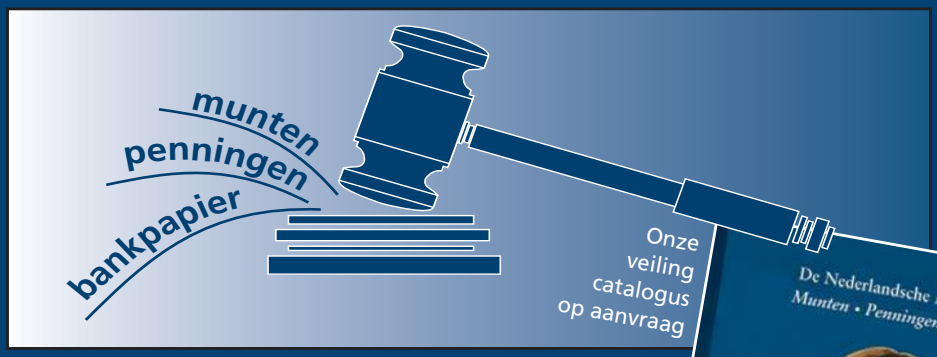

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

www.nmv.nl

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 2016, 40e JAARGANG NR. 3

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Veiling 41 - 12 april 2016

Kavel 596 Taxatie 2.500,-

Wij hebben weer alles uit de **kast** gehaald, om topopbrensten te realiseren!

Veiling 42

wordt gehouden te Veldhoven op 24 en 25 oktober 2016

Heeft u **kastruimte** nodig? Indien u voornemens bent om voor deze veiling uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

SHOWROOM
AMSTERDAM
MUNTEN - PENNINGEN - BANKBILJETTEN - ONDERSCHEIDINGEN

Bezoek onze nieuwe vestiging

Herengracht 500
1017 CB Amsterdam
Tel. 020 320 9101
Fax. 020 620 8040
E-mail: info@schulman.nl

VEILINGEN

Meerdere veilingen per jaar

INTERNET VERKOOP
www.schulman.nl

DE BEELDENAAR 40 (2016) nr. 3

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.koninklijkgenootschap.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

Stichting De Beeldenaar
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
info@debeeldenaar.nl
bic: ingbnl2a
iban: nl10 ingb 0005761252

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredactie: J.E.L. Pelsdonk
Penningen: G.J. van der Meer Mohr, T. Senders
Munten: P.A.M. Beliën, R. Van Laere, W.P.C. van den Nieuwenhof,
Algemeen: L. Boezelijn, J. Luijt

Jaarabonnementen
Nederland: € 27;
binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45
Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november 2016 schriftelijk is opgezegd.
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Verwisselingen en verwijzingen 100
Jan Pelsdonk

Nationale numismatische collectie 101
Ewout van Haeften

Huwelijkspenning van Leopold I en Eleonore uit 1676 103
Paul Oostervink

De vijfde filipsdaalder 1581 van 's-Hertogenbosch 105
Jos Benders

Communiepenning Boxtel 107
Allex Kussendrager

Welkomstpenning Vereniging voor Penningkunst 110
Chris Vegter

Varianten op de penningen voor de nationale schietwedstrijden 1868-1873 111
Ernst Wilschut

www.nepk.nl. Een penningencollectie doorzoekbaar voor iedereen 115
Herman Gerritsen

Langh been, flagenis en verkeerde jacobuszen 119
Jan van der Wis

Aanvulling op de overslag 1790 123
Henk Verschoor

Geknipte kat op koper-nikkel en zilver 126
Atelma van Strien

Vinden en melden van bodemvondsten: Erfgoedwet, Archis en … pan! 129
Jan Pelsdonk

Gold ducats of the Netherlands. Boekbespreking 131
Willem van den Nieuwenhof

Beelden en penningen van Geer Steyn. Een boekbespreking 133
Karel Soudijn

Drie bijzondere hedendaagse erepenningen 135
Jim van der Meer Mohr

Zoekpenning 35 139
Janjaap Luijt

Nieuws 141

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Verwisselingen en verwijzingen

JAN PELSDONK

De Beeldenaar ligt goed op schema. Op sommige vlakken loopt het tijdschrift zelfs voor: het voorgaande nummer vormde de kerstpuzzel al, nadat bij de drukker per vergissing de paginavolgorde in het ongerede was geraakt. Drukkerij Peeters verdient een pluim voor de professionele wijze waarop zij het probleem hebben opgelost zodat zelfs de mensen zonder puzzelvaardigheid uiteindelijk een correct gebonden nummer in de boekenkast konden plaatsen.

Ondertussen toont het huidige nummer weer tal van wetenswaardigheden. Zo zijn recent de ongeveer 2.000 penningen uit de collectie van het Nederlands Economisch Penningkabinet online beschikbaar gekomen. Ook de bij De Nederlandsche Bank bewaarde Nationale Numismatische Collectie (NNC) komt – samen met de muntvondstendatabase NUMIS – stap voor stap weer online. Op dit moment zijn er respectievelijk 21.091 van de circa 300.000 en 56.035 van de circa 276.000 objecten op het internet raadpleegbaar. Het zijn datasets waar numismatisch Nederland de afgelopen tijd reikhalzend naar heeft uitgekeken. Meer informatie en de betreffende websites vindt u verderop in dit nummer. Nu ik u toch naar diverse locaties aan het verwijzen ben: het maken van een online database met moderne penningkunst blijkt niet zonder voetangels te zijn. Daarom verdient de oproep op pagina 118 zeker uw aandacht.

Bij de voorplaat

1655. AMSTERDAM. GEZANTSCHAP VAN JOHAN HUYDECOPER, HEER VAN MAARSSEVEEN, NAAR DE KEURVORST VAN BRANDENBURG BIJ GELEGENHEID VAN HET PETERSCHAP VAN KAREL EMILIUS.
Door Johannes Lutma

Vz. Gekroond wapen van Amsterdam binnen een compartiment van rolwerk en kwab ornamenten gehouden door twee leeuwen.
Kz. Opschrift: *Carolo Æmilio / primogenito Frid. Wilhelmi / Brandenburgici, S.R Imp. Electoris filio / per S. Baptismúm Christianæ Ecclesiæ /Solemniter inserto Ioanne Húydecoper / Eqúite, Marseveniæ Dynasta, Amsteldams / Reip Cos et túnc civitatis nomine / Súsceptoris númús obeúnte X May / Aõ CIC.ICC.LV. Coss. adrei memo / riam monúmentúm hoc / F.C.*
De Vries & de Jonge II, Plaat VIII.3; DPR. I,1248; Tentoonstelling Amsterdam 1876 nr. 4025; Cat. Verzameling K.O.G. dit exemplaar; verguld zilver; 63 mm, 86.54 gram.
Collectie Munthandel Verschoor, foto's Dimitri Verschoor.
Penning uitgereikt aan de leden van het gezantschap naar Berlijn onder leiding van burgemeester Joan Huydecoper Heer van Maarsseveen, die de eervolle opdracht had om volgens het vroedschapsbesluit van 17 april 1655 een rentebrief van 1000 gulden jaarlijks te schenken naar aanleiding van de uitnodiging van de Keurvorst om de stad Amsterdam peter te laten zijn van zijn zoon. De lijfrentebrief werd gepresenteerd in een door Johannes Lutma vervaardigde gouden doos, waarvan de rand gegraveerd was met: Johannem Huydencoper, consulem et equitem.
'Jan Lutma Silversmit betaelt de somma van sestien hondert negentien gul. 5 st. 4 penn. Over 't slaen van eenige goude vrede penninge met Engelant en eenige andre silvere penningen mitsgrs een goude doos daer de lyf pensioen brief van Prins van Brandenb is inne gelecht en enige andre oncosten etc.'
Literatuur: BIEMA, E. VAN 'nalezingen van de stadsrekeningen van Amsterdam vanaf het jaar 1531' *Oud Holland* 24-1 (1906) 171-192. (SAA 5014 1655, fol,.197); BALBIAN VERSTER, J.F.L. DE 'Amsterdam en de grote Keurvorst' *Jaarboek Amstelodamum* 16 (1918) 15-68.

Nationale numismatische collectie

EWOUT VAN HAEFTEN

De Nationale Numismatische Collectie (NNC) is als gevolg van een Koninklijk Besluit sinds eind 2013 in beheer bij De Nederlandsche Bank (DNB). Zij nam daarmee het beheer over van de collectie die zich van 2004 tot de sluiting in 2013 onder de hoede van het voormalig Geldmuseum bevond. In de afgelopen twee jaar is hard gewerkt aan het ontwikkelen van een beheerstrategie, die zich kenmerkt door een intern gericht beheer van de collectie en een extern gericht beleid, waarbij de zichtbaarheid van de objecten centraal staat.

Beheer

Een staf van vijf medewerkers is veelal full time met het beheer van de collectie bezig. De objecten hebben hun vaste plek gekregen, in een aantal gevallen in nieuwe kasten en opbergmiddelen. De kerncollectie bestaande uit papiergeld, munten en penningen is in het gebouw van DNB in Amsterdam gehuisvest. Andere objecten zoals enkele muntpersen zijn elders opgeslagen. Begonnen is met het vervolmaken van de NNC-database. De registratiegraad wordt vergroot en beschrijvingen worden aangepast, verbeterd, toegevoegd en – minstens zo belangrijk – gestandaardiseerd. Dit laatste mede om de doorzoekbaarheid van de (online) collectiedatabase te verbeteren.

Het digitaliseren van de objecten – onder andere om ze via internet zichtbaar te maken aan geïnteresseerden – is een project van ongekende omvang. Tot nu toe was van slechts een zeer beperkt deel van de collectie, afbeeldingen (van voldoende kwaliteit) beschikbaar. Het gaat vele jaren duren voordat van de vele honderdduizenden objecten de benodigde foto's zijn gemaakt. De afgelopen periode is ondanks wat aanloopproblemen een bemoedigende start gemaakt. Inmiddels zijn tienduizenden objecten zichtbaar en dagelijks komen er nieuwe bij.

Belangrijk bij het beheer van een collectie is het kunnen toevoegen van nieuwe aanwinsten. Vanzelfsprekend wordt aan de 'voorzijde' de NNC aangevuld met nieuwe, moderne uitgiften. Via veilingen en schenkingen worden manco's in de collectie gevuld. Zo is recent een zeer zeldzaam door het ministerie van Financiën uitgegeven muntbiljet uit 1852 aan de collectie toegevoegd. Maar ook kon de NNC een munt aankopen met de beeldenaar van de Schotse koning James VI, die tijdens het beleg van Breda van een klop was voorzien. Enkele malen werden interessante Romeinse en vroegmiddeleeuwse muntvondsten aangekocht.

Zichtbaarheid

DNB beschikt niet over de juiste faciliteiten om in haar eigen panden de numismatische objecten, bijvoorbeeld via een expositie, aan het publiek te kunnen tonen. Daarom is vanaf het begin zeer veel aandacht gegeven aan het bruikleenbeleid. Musea en andere instellingen worden in de gelegenheid gesteld om objecten van de NNC te gebruiken voor hun tijdelijke en semi-permanente tentoonstellingen. Vanaf het begin was er een bijzondere band met het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Ook met andere musea zoals het Allard

Pseudo-imperiale tremissis (500-525), goud, 1,45 gram. Recente aanwinst (2015), gevonden op Texel (NUMIS 1108137)

Groot-Brittannië / Schotland, James VI (1567-1625), unite of sceptre piece z.j. (1604-1609) met klop van Breda, goud, 9,326 gram. Recente aankoop (2015)

Pierson Museum in Amsterdam (toevallig gevestigd in het voormalige hoofdkantoor van DNB), wordt samengewerkt om een deel van de NNC zichtbaar te maken. In de Nieuwe Kerk in Amsterdam heeft de NNC mogen meewerken aan de tentoonstelling *Rome, de droom van keizer Constantijn*. En dat is slechts een aantal voorbeelden.

Een andere vorm van bevorderen van zichtbaarheid is het per eind 2015 online beschikbaar stellen van de NNC-database en de NUMIS-database. Beide zijn te vinden op de NNC pagina's op de DNB website. Helaas is nog slechts een beperkt deel van de collectie toegankelijk doch naarmate de kwaliteit van de database toeneemt, wordt een groter deel via internet bereikbaar. En dat 24 uur per dag en zeven dagen per week.

Voor veel numismaten vormt de bibliotheek van de NNC een welkome en onschatbare bron van informatie. Door DNB wordt ook gewerkt aan het, naast via Picarta, ook via de DNB/NNC website beschikbaar stellen van de bibliotheekcatalogus. Een voor de NNC nieuwe methode van zichtbaarheid is aangeboord via een eigen Facebookaccount en de daaraan gekoppelde actie 'Munt en Biljet onder de Loep'. Uiteraard zijn deze bijdrages ook via de website zichtbaar.

NUMIS

Naast de collectie heeft DNB de verantwoordelijkheid gekregen voor NUMIS, het NUMismatische Informatie Systeem voor muntvondsten. Belangrijk is dat nieuwe vondsten nu via een op de website te vinden vondstenformulier online kunnen worden gemeld, waarna de meldingen kunnen worden verwerkt en in NUMIS opgenomen. Het aantal ontvangen formulieren/meldingen geeft aan dat de weg naar de website voor veel mensen te vinden is. Men kan zich daarbij gesteund voelen door het feit dat persoonlijke gegevens en vindplaatsen voor de buitenwereld worden afgeschermd.

Van veel vondstmeldingen zijn in het verleden summier gegevens vastgelegd, te weinig om deze via de online versie van NUMIS beschikbaar te stellen. Deze records met object- en vondstgegevens moeten worden aangevuld, opgeschoond en gestroomlijnd. Evenals voor de NNC-collectiedatabase is voor de NUMIS-database derhalve een inhaalslag noodzakelijk. Daar wordt hard aan gewerkt.

Ewout van Haeften is binnen De Nederlandsche Bank verantwoordelijk voor de Nationale Numismatische Collectie.

Info

Voor meer informatie over de NNC en om de databases te bekijken gaat u naar http://www.dnb.nl/over-dnb/nationale-numismatische-collectie/index.jsp. Daar vindt u ook enkele e-mail adressen voor het stellen van specifieke vragen.

Huwelijkspenning van Leopold I en Eleonore uit 1676

PAUL OOSTERVINK

Leopold I – voluit Leopold Ignatius Joseph Balthasar Felician – (Wenen, 9 juni 1640 - Wenen, 5 mei 1705) was keizer van het Heilige Roomse Rijk van 1658 tot 1705. Hij trouwde voor de derde keer in 1676 met Eleonore Magdalena Therese van Palts-Neuburg (Düsseldorf, 6 januari 1655 - Wenen, 19 januari 1720), dochter van keurvorst Filips Willem van Palts.

Eerder trouwde hij in 1666 met Margaretha Theresia van Spanje (1651-1673), dochter van koning Filips IV van Spanje en in 1673 met aartshertogin Claudia Felicitas van Oostenrijk, kleindochter in vrouwelijke lijn van Cosimo II de'Medici en in mannelijke lijn van Leopold V van Habsburg. Omdat deze huwelijken hem geen troonopvolger opgeleverd hadden, was de druk op zijn nieuwe vrouw erg hoog. Eleonore schonk haar echtgenoot uiteindelijk tien kinderen, waaronder twee overlevende zoons die beiden keizer van het Heilige Roomse Rijk zouden worden: Jozef I (1678-1711) en Karel VI (1685-1740). Ter gelegenheid van het huwelijk tussen Leopold I en Eleonore vervaardigde de Weense medailleur Johann Permann (actief ±1657-±1694) de hier afgebeelde zilveren huwelijkspenning van 67,5 mm en 78,46 gram.[1] De penning is op de voorzijde gesigneerd: IP. Het gestaffelde (uit lagen opgebouwde) borstbeeld op deze penning is in 1677 gebruikt voor de voorzijde van de eerder in *De Beeldenaar* beschreven alchemistenpenning.[2] In dit artikel worden de omschriften nader bestudeerd.

De voorzijde: Augusti

Op de voorzijde staat het omschrift * LEOPOLDVS. I. ET. ELEONORA. AVGVSTI. NEOSPONSI. (Leopold I en Eleonora, het nieuwe gewijde echtpaar). Leopold was sinds 1658 keizer van het Heilige Roomse Rijk. Dit rijk was geen staat in de moderne betekenis, maar een politiek verband (gevormd in de negende en tiende eeuw) van Centraal-Europese staten, dat zich als opvolger beschouwde van het Romeinse Rijk, en waarvan de vele Duitse staatjes de kern vormden. Het keizerschap was niet erfelijk, het werd door de staatshoofden (keurvorsten) toegekend aan een van de meest invloedrijke machthebbers in Europa (ook graaf Willem II van Holland is ooit Rooms koning geweest), die daardoor beschouwd werd als erfgenaam en

hoeder van de waarden van het Romeinse Rijk.

Bij de Romeinen werd de vrouwelijke vorm, Augusta, gebruikt als eretitel voor de echtgenote (de keizerin) maar ook voor de moeder, zus of dochter van de keizer. Op de penning staat echter: Augusti. Het woord neosponsi kan betekenen: pas getrouwd (bijvoeglijk naamwoord), of ook (als zelfstandig naamwoord): de nieuw gehuwden. Het is een merkwaardige vorm. 'Sponsus' is Latijn en betekent: getrouwd (bijvoeglijk naamwoord), of ook: (de) bruidegom (zelfstandig naamwoord). 'Neo' is echter geen Latijn maar Grieks, het betekent nieuw. In de Latijnse spreektaal, dus ten tijde van het Romeinse Rijk zal het woord 'neosponsus' vermoedelijk nooit bestaan hebben.

De combinatie Augusti Neosponsi kunnen we nu als volgt vertalen, afhankelijk van welk van de twee woorden als zelfstandig respectievelijk bijvoegelijk naamwoord wordt opgevat: de pasgetrouwde hoogheden, respectievelijk: het verheven bruidspaar (of synoniemen daarvan).

De keerzijde

De keerzijde toont het omschrift VIRTVTE. ATQVE. MAIESTATE – CONSILIO. ET. INDVSTRIA. De tekst noemt enkele prijzenswaardige eigenschappen die het keizerlijk paar bezit, of geacht wordt te bezitten. Deze woorden staan in de ablatief (de ablativus), de vorm van met - of door. Iets ruimer kan ook gedacht worden aan 'met gebruikmaking van'. Het keizerlijk paar wordt dus toegedicht begiftigd te zijn met deze fraaie eigenschappen en deugden of dat zij door deze fraaie deugden het keizerschap waardig zijn. Hoe dan ook, de penning wuift het keizerlijk paar hulde toe door het benoemen van deze deugden, dankzij welke werd verwacht (bedenk dat Leopold al achttien jaar als keizer regeerde) dat met dit echtpaar op de keizertroon land en volk zullen welvaren.

De vertaling is als volgt, met tussen haakjes de nominatief: VIRTVTE (virtus): met vastberadenheid, dapperheid, deugdzaamheid. ATQVE: en. MAIESTATE (maiestas): met verhevenheid, hoogheid, waardigheid, met majesteit. De laatste -e staat overigens heel klein op de penning, er was bijna geen plaats meer voor. CONSILIO (consilium): met beraad, beleid, weloverwogen. ET: en. INDVSTRIA (industria): met ijver, werkzaamheid, toegewijd. Het omschrift kan dus vertaald worden als: vastberaden, waardig, weloverwogen en toegewijd. In het Latijn klinkt het allemaal nog meer lovend dan in het Nederlands!

Chronogram

Het omschrift van de keerzijde bevat een chronogram: alle letters die erin voorkomen en een Romeins cijfer voorstellen, drukken bij elkaar geteld een jaartal uit. Meestal worden deze letters groter weergegeven dan de andere of hebben ze een afwijkende kleur. Uiteraard kunnen deze letters meer dan één keer voorkomen. De volgorde van de cijfers is hierbij niet van belang. In Latijnse opschriften kan, zoals in de Romeinse tijd zelf al gebeurde, de schrijfwijze V zowel gebruikt worden voor de klank V als voor de klank U. Zo is bijvoorbeeld virtute geschreven als virtvte. Dit is juist bij de getalcodering van belang, want V is tevens een Romeins cijfer.

Bij elkaar opgeteld vormen de cijfers van de penning (VIVVMICILIIDVI) 1676, het jaar van het huwelijk. ■

Met dank aan Frits van Beckum voor zijn hulp bij de vertalingen uit het Latijn.

Paul Oostervink (1949) is lid van de Numismatische Kring Oost-Nederland.

NOTEN

1. Collectie Muntkabinet van het Kunsthistorisches Museum Wien, inventarisnummer MK_1015bb.
2. OOSTERVINK, 2014: 61-70.

LITERATUUR

OOSTERVINK, P. Het *Alchemisten Medaillon* van Leopold I (1677) *De Beeldenaar* 38 (2014) 67-70.

OOSTERVINK, P. The Wedding Medal of Emperor Leopold I and Eleonore *Numismatics International Bulletin* 50 nummers 7 en 8 (juli-augustus 2015) 108-112.

De vijfde filipsdaalder 1581 van 's-Hertogenbosch

JOS BENDERS

In 2007 publiceerde Blok een overzicht van in 's-Hertogenbosch gemunte filipsdaalders en onderdelen ervan.[1] Uit bewaard gebleven rekeningen is bekend dat koning Filips II (1555-1598) vanaf 1581 in deze stad liet munten. Deze rekeningen lieten toe om te berekenen hoe veel exemplaren van de verschillende denominaties in de periode 1581-1598 zijn geslagen. In totaal zijn 96.838 daalders en onderdelen daarvan verantwoord. Slechts een zeer klein deel hiervan is bewaard gebleven. Blok noemde twee halve daalders (uit 1581 en 1598), twee tiende daalders (uit 1592) en drie twintigste daalders (uit 1581, 1592 en 1597).

Twee onderdelen van de filipsdaalder ontbreken in Bloks overzicht: de vijfde daalder en de veertigste daalder. Die laatste bleek toch bekend te zijn.[2] Alleen de vijfde daalder ontbrak nog. Inmiddels is ook deze munt teruggevonden en wel een exemplaar uit 1581. In totaal zijn van de vijfde daalder volgens de rekeningen 4271 exemplaren geslagen. Deze zijn verdeeld over twee perioden:

- 196 in de periode 10 mei 1581 - 19 mei 1584;
- 4075 in de periode 12 maart 1591 - 12 maart 1594.[3]

De vijfde daalder is dus in kleine oplagen geslagen en dat geldt zeker voor 1581. In dat jaar zijn maximaal 196 stuks geproduceerd. Des te opmerkelijker is dat juist van dit jaar een munt bewaard is gebleven.

De stempelsnijder

De stempels voor deze munt zijn gesneden door een Bosschenaar, de lokale goudsmid Herman Hertlyff. Hertlyff werd op 17 december 1580 benoemd tot 'den isersnyder van Zyne Majesteyt munte tot T' S'Hertogenbossch'.[4] Er werd onder meer bepaald dat hij zelf alle stempels moest snijden en dat hij niet mocht werken voor andere munthuizen. Hij begon zijn werkzaamheden op 1 mei 1581. Hij moet zijn gestorven op 17 juli 1582: zijn loon werd uitbetaald voor 'xiiij maenden xvij dagen'.[5] Vanwege 'het overlyden van Herman Hertlyff' begon zijn opvolger, die al in Maastricht als stempelsnijder werkte, op 18 juli 1582.[6] Hertlyff is overigens niet opgenomen in Koldeweij's overzicht van Bossche edelsmeden.[7] Onderzoek in het Bossche stadsarchief door Lei Lennaerts leverde ook geen nadere gegevens op over zijn levensloop.

De boompjes van Hertlyff

De landsheerlijke munten uit 's-Hertogenbosch zijn te herkennen aan een boompje als muntplaatsteken. Dit typisch Bossche symbool is op allerlei verschillende manieren weergegeven op Bossche munten. In 1951 publiceerde Van Erp hiervan een overzicht (zie volgende pagina).[8] Het boompje van de vijfde daalder ontbreekt op Van Erps overzicht.

Dit type boompje is overigens ook gebruikt op andere munten uit 1581: de

Filips II (1555-1598), Brabant (muntplaats 's-Hertogenbosch), vijfde daalder 1581 (5,44 gram) 1½ x ware grootte

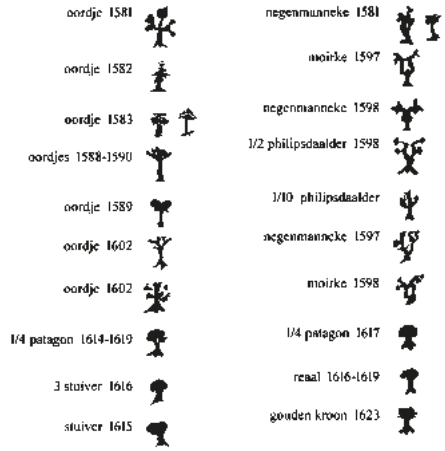

Verschijningsvormen van het Bossche muntplaatsteken (bron: Van Erp 1951)

halve gouden reaal, de halve daalder en de duit. Het mag dan ook worden gezien als kenmerkend voor stempelsnijder Hertlyff. In de veronderstelling dat hij alle stempels zelf sneed, week hij echter ook van dit model af zoals te zien op de bovenste regel van de lijst van Van Erp.[9] Dit boompje is bekend van de twintigste daalder en de oord.

Met dank aan Lei Lennaerts voor zijn onderzoek in het Bossche stadsarchief.

Jos Benders is voorzitter van de redactie van het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde.
Zie voor zijn publicaties http://www.numisbel.be/Benders.htm.

NOTEN

1. BLOK, 2007.
2. PUISTER, 1979; PASSON & VAN DER WIS, 2009: 2.08.07; VANHOUDT, 2015: 311-SH.
3. VERACHTER, 1840: 173-184; DE WITTE, 1896: 317; BLOK, 2007: 116.
4. PINCHART, 1853: 319 noot 3.
5. VERACHTER, 1840: 191.
6. DE WITTE, 1896: 317.
7. KOLDEWEIJ, 1985.
8. VAN ERP, 1951.
9. DE MEY, 1976: nrs 517 en 522.

LITERATUUR

BLOK, J. De zeldzaamheid van onderdelen van Bossche Philipsdaalders *De Beeldenaar* 31 (2007) 115-117.
ERP, J.P. VAN Bijdrage tot de kennis van de munten en penningen van 's-Hertogenbosch *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 38 (1951) 78-83.
KOLDEWEIJ, A.M. *Zilver uit 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1985).
MEY, J.R. DE *Les monnaies des Ducs de Brabant II 1467-1598* (Brussel 1976).
PASSON, T. & J.C. VAN DER WIS *Catalogus van de Nederlandse munten* (Apeldoorn 2009).
PINCHART, A. George Monachy, Guillaume de Doenraedt, Herman Hertlyff *Revue de la Numismatique Belge* 9 (1853) 294-324.
PUISTER, A.T. De muntslag in Noord-Brabant door de eeuwen heen (2de Naschrift) *De Beeldenaar* 3 (1979) 110.
VANHOUDT, H. *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode 1434-1830* (Heverlee 2015).
VERACHTER, F. *Documens pour servir l'histoire monétaire des Pays-Bas* (Antwerpen 1840).
WITTE, A. DE *Histoire monétaire des Comtes de Louvain, Ducs de Brabant et Marquis de Saint Empire Romain; Deuxième Tome* (Antwerpen 1896).

Het muntplaatsteken van de vijfde daalder 1581, 's-Hertogenbosch

Communiepenning Boxtel

ALLEX KUSSENDRAGER

In het *Tijdschrift van het Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde* uit 1894 staat vanaf pagina 46 een artikel van Snoeck over 'Trois médailles relatives au Miracle du très Saint Sang à Boxtel (Brabant septentrional)' oftewel 'Drie medailles op het Mirakel van het zeer Heilig Bloed in Boxtel (Noord-Brabant)'. Op pagina 47 wordt de hierbij afgebeelde penning beschreven. Deze penning is in veiling 22 van Laurens Schulman op 20 april 1999 aangeboden als kavel 1610 met de volgende omschrijving: Boxtel KERKELIJKE PENNING 1570. Voorzijde: omgevallen kelk (verwijzend naar het eucharistisch mirakel) tussen A9 1570 / BOXTEL. TMP 1894 pl. 1.1 (dit exemplaar). Eenzijdig loodtin 19,5 mm. Hoogst zeldzaam, vermoedelijk uniek! Ik denk dat 'A9' gelezen kan worden als A° (Anno) 1570 en dat we hier met een communiepenning te maken hebben.

Vlekken

Op internet heb ik de volgende gegevens over dit mirakel gevonden: Volgens de legende zou in de tweede helft van de veertiende eeuw Eligius van den Aker, een priester die afkomstig was uit Esch, wijn uit de miskelk hebben geknoeid op de doeken die voor het Driekoningenaltaar van de Sint-Petruskerk te Boxtel lagen. De wijnvlekken bleken in bloedvlekken te zijn veranderd. Tevergeefs trachtte hij de bloedvlekken uit te wissen bij de nabijgelegen Boxtelse Watermolen. Hij bewaart de doeken in een kistje en pas op zijn sterfbed biecht hij zijn grote geheim op. Vervolgens zou Willem van Merheim, de toenmalige heer van Boxtel, in 1380 naar kardinaal Pileus de Prata, die aartsbisschop was van Ravenna, zijn gereisd om het wonder door hem te laten bevestigen. Aldus werd Boxtel een bedevaartplaats en werd een Heilig-Bloedkapel in de Sint-Petruskerk gebouwd om de bebloede doeken te bewaren.

Omstreeks 1600 bevonden de doeken zich te 's-Hertogenbosch en werden ze ieder jaar naar Boxtel overgebracht om door de bedevaartgangers op Drievuldigheidszondag (de zondag na Pinksteren) te worden vereerd. Tijdens de Reformatie worden processies en ander katholiek vertoon verboden. De doeken worden veiliggesteld en komen via 's-Hertogenbosch en de Sint-Michielsabdij van Antwerpen in 1652 in Hoogstraten terecht, dat tot de Spaanse Nederlanden behoorde. De bewoners van de Meierij van 's-Hertogenbosch gingen op bedevaart naar Hoogstraten.

Nadat de katholieken in 1799 de Sint-Petruskerk te Boxtel weer terugkregen, probeerden diverse pastoors de doeken weer terug te halen. Uiteindelijk lukte dat in 1922 gedeeltelijk toen Boxtel een van de doeken, het zogenaamde Corporaaldoek, terugkreeg, terwijl het andere doek achterbleef in Hoogstraten. Ook daar wordt een doek jaarlijks in processie aan het volk getoond. Paus Pius XI verleende op 27 februari 1924 toestemming voor de overbrenging. Een gezelschap van 550 mannen en twintig priesters heeft het doek per trein en tram opgehaald,

waarna het bewaard werd in de gerestaureerde Heilig-Bloedkapel. In 1925 werd een processiepark aangelegd, het Heilig-Bloedpark geheten. Het had een slingerend pad, waarover de processie zich voortbewoog. Tot de Tweede Wereldoorlog waren er veel bedevaarten vanuit de omliggende plaatsen en werden er processies gehouden. De deelnemers kregen een rood draadje garen. Dit zou helpen tegen een bloedneus als je het om je pink knoopte. Het processiepark werd in 1944 door oorlogshandelingen beschadigd, maar in 1946 weer hersteld. Het verloor echter haar functie, omdat de processie weer door de straten trok in plaats van door het park.

In de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw begon het park te vervallen, op een deel ervan kwam een school te staan en vandalisme deed de rest. In 1984 werd het park overgenomen door de gemeente en vrijwel geheel gesloopt.

In 1949 werd de processie vernieuwd en werd ook een Heilig-Bloedspel opgevoerd, wat in 1952, 1999 en 2013 herhaald is. Ook tegenwoordig trekt elk jaar op Drievuldigheidszondag de Heilig Bloedprocessie door Boxtel. Hieraan wordt deelgenomen door 600 figuranten in historische kledij.

Altaardwaal

Altaardwaal

In een buitenlandse veiling heb ik een anders uitgevoerde penning van Boxtel aan kunnen kopen. De voorzijde toont het getal 1380 in plaats van 1570, en is verder gelijk aan de in het *Jaarboek* beschreven penning. De diameter is 21 mm.

Deze penning is echter dubbelzijdig en toont aan de andere kant een altaardwaal. Een altaardwaal of dwaal ('mappa' in het Latijn) is een drievoudig wit linnen doek dat over het altaar wordt gespreid en er langs weerszijden van afhangt. Het draagt een voor priester en volk zichtbaar kruis. Deze dwaal staat symbool voor de lijkwade waarin het lichaam van Jezus werd gewikkeld. Gezien het uiterlijk zou ik denken dat deze '1380' penning van een latere datum is als de eerste. De penning met 1570 wordt in de literatuur een 'medaille' genoemd. Ik denk dat we hier te maken hebben met communiepenningen.

Ook dit tweede exemplaar heeft (vermoedelijk) als communiepenning dienst gedaan. Er bevinden zich enkele penningen en medailles betreffende de bedevaart van het Heilige Bloed te

Boxtel in de collectie van het Noordbrabants Museum, maar geen communiepenningen. Op de website van het Meertens Instituut worden wel twee 'Medailles' van Boxtel genoemd:
1) 1570: Ø 1 cm (omgestoten kelk, erboven: anno 1570, eronder: Boxtel);
2) 1924 (twee engelen met corporale, keerzijde: omgevallen kelk, naar medaille 1570).

Bij navraag bleek dat de afmeting van nummer 1 onjuist is. Dit is zeer waarschijnlijk een tweede exemplaar van het type dat in het *Jaarboek* wordt beschreven.

LITERATUUR

SCHULMAN, L. *Veilingcatalogus* 22 (april 1999).

SNOECK, M.A. Trois médailles relatives au Miracle du très Saint Sang à Boxtel (Brabant septentrional) *Tijdschrift van het Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde* (1894) 46-50.

INTERNET

www.loodjes.nl zie Boxtel

www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/122

Inleveringen vanaf heden mogelijk !

Wij zoeken voor onze uitgebreide klantenkring doorlopend goede munten, die wij middels onze regelmatige prijslijsten (duizenden !) ter verkoop aanbieden.

Voor U biedt dat een aantal belangrijke voordelen :

- Uw munten worden verkocht tegen *optimale verzamelaarprijzen.* Deze prijzen stellen wij in overleg met U vast. Dit voorkomt dat munten onder een door U gewenste prijs worden verkocht !
- Zeer zorgvuldige beschrijvingen en kwaliteitsaanduidingen. Betere munten worden afgebeeld.
- U maakt gebruik van onze zeer goede en *omvangrijke klantenkring* die in tientallen jaren is opgebouwd. Hierdoor vinden wij voor Uw munten steeds de juiste kopers.....
- Wij werken met *zeer lage commissies*, meestal tussen de 10 en 20%, maar in sommige gevallen zelfs slechts 5% ! Dit hangt uiteraard af van de te verkopen munten.
- In tegenstelling tot veilingen wordt maar aan een zijde commissie geheven. Hierdoor komt van de waarde van de munt *minimaal 80%* in Uw handen en niet maar maximaal zo'n 60%.
- Zeer vlotte opname van Uw munten in een van onze verkooplijsten. Door deze uiterst efficiënte manier van werken hoeft U niet maanden lang te wachten tot Uw munten worden aangeboden.
- Uitbetaling binnen 1 maand na verkoop. Dus een *zeer vlotte financiële afhandeling.*

Heeft U een collectie te koop en betere losse stukken dan neem eens contact met ons op !

MUNTHANDEL G.HENZEN • POSTBUS 42 • 3958ZT AMERONGEN

☎ 0343-430564 • FAX 0343-430542 • E-MAIL: INFO@HENZEN.ORG • WWW.HENZEN.ORG

Welkomstpenning Vereniging voor Penningkunst

CHRIS VEGTER

Welkom - het is een woord, het staat voor een houding, voor een gebaar, voor een beweging, bij een (eerste) ontmoeting en ook voor actie en reactie.

Welkom - het is de uitgestoken hand die de bezoeker verwelkomt, op z'n gemak stelt en uitnodigt nader kennis te maken met degene die de nieuwkomer binnenlaat in de voor haar of hem nog onbekende omgeving.

Na een welkom zet je een volgende stap, je gaat van buiten naar binnen, je maakt kennis met wat je eerder nog onbekend was.

Een dergelijke gedachte vormt de grondslag voor het uitgeven van een welkomstpenning, uit te reiken aan elk nieuw lid van de Vereniging voor Penningkunst. Vanaf nu hoor je erbij: voel je hier thuis, wees welkom.

Er is een nieuwe welkomstpenning gemaakt als opvolger van de penning die Guus Hellegers destijds ontwierp. Henny van Grol heeft de nieuwe penning ontworpen. Het VPK-welkom blijft onveranderd. De expressie ervan wordt in de nieuwe penning zowel in beeld als in tekst verbeeld, waarbij voorzijde en keerzijde naar elkaar verwijzen. De vorm van de rand van de penning is zo uitgewerkt dat aan beide zijden een elegant kader is ontstaan.

De voorzijde is gelaagd. Binnen de bolle ring is asymmetrisch een cirkelvormig venster geplaatst. Het fijne ruitpatroon in de cirkel biedt de doorkijk naar de PK van de vereniging. Naast dit scherpe ruitpatroon is er ook een schijnbaar nonchalante grotere en ondiepe afdruk zichtbaar van wat hout blijkt te zijn: geen vingerafdruk in strikte zin, eerder het effect van gestolde tijd. De ontwikkeling van de jaarringen is stilgezet, versteend in de tijd.

De keerzijde laat rondom een fijn parelrandje zien zoals ook op de negentiende-eeuwse zilveren voorwerpen werd toegepast. Het binnen de parelrand opbollende vlak lijkt strak gespannen, het vormt de ondergrond voor de opliggende tekst. In een rebusachtige vorm is te lezen wat je met de penning kunt doen, wat je ervan kan verwachten. Op deze wijze is de introductie compleet – je hebt oog gekregen voor de wereld van de penningkunst – en bent er welkom als nieuwe liefhebber.

Chris Vegter is voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst.

Henny van Grol, Welkomstpenning VPK, 2015, terracotta (foto's: Henny van Grol)

Varianten op de penningen voor de nationale schietwedstrijden 1868-1873

ERNST WILSCHUT

Anderhalve eeuw geleden werd de Nederlandse Weerbaarheidsbond opgericht. Deze bond organiseerde tussen 1868 en 1873 vier nationale schietwedstrijden waar de winnaars onder meer beloond werden met prijspenningen van de bond. In zijn standaardwerk over Nederlandse penningen heeft W.K.F. Zwierzina deze beschreven. Er bestaan enige speciale varianten op deze penningen, die onderbelicht zijn gebleven.

Nederlandse Weerbaarheidsbond

Toen als gevolg van de opkomst van Pruisen als militaire macht de politieke spanningen in Europa toenamen, groeide in Nederland het besef dat er meer gedaan moest worden aan de verdediging van ons land. Het gevolg was dat op particulier initiatief in vele gemeenten scherpschutters- en weerbaarheidsverenigingen werden opgericht, die op 22 oktober 1866 tijdens een landelijke bijeenkomst in Utrecht besloten de krachten te bundelen door een 'centraal-comité' te vormen. Dit leidde tot de oprichting van wat bekend werd als de Nederlandse Weerbaarheidsbond. De officiële doelstelling was de 'bevordering van 's lands weerbaarheid', maar daarnaast had de bond ook een sterke affiniteit met een conservatieve, koningsgezinde politiek en kon het rekenen op de bescherming van koning Willem III. In liberale kringen koesterde men daarom een zeker wantrouwen ten aanzien van de bond. Dit wantrouwen zal waarschijnlijk alleen maar zijn versterkt toen de bond in september 1868 in Den Haag een nationale schietwedstrijd organiseerde en de eerste dag samen liet vallen met de officiële opening van de Staten-Generaal, waarbij het liberale Kabinet Van Bosse-Fock aantrad.

Nationale schietwedstrijden

De bond heeft tussen 1868 en 1873 vier nationale schietwedstrijden uitgeschreven, waar verenigingen, schutterijen en militaire eenheden uit het hele land aan konden deelnemen. Zoals gezegd, werden de eerste wedstrijden in september 1868 in Den Haag gehouden, in speciaal daarvoor aangelegde schietbanen op de Waalsdorpervlakte. De tweede nationale schietwedstrijden werden het jaar daarop in De Bilt georganiseerd. In 1870 bleek met het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog dat de oprichters van de bond een vooruitziende blik hadden gehad en werd de mobilisatie afgekondigd. De derde nationale schietwedstrijden werden mede daarom pas in 1872 in Apeldoorn gehouden. De vierde en tevens laatste wedstrijden vonden weer in Den Haag plaats, in 1873. De zegevierende verenigingen en schutters van deze vier wedstrijden konden uitzien naar een grote hoeveelheid prijzen die door diverse instanties ter beschikking waren gesteld. Daarnaast had de bond prijspenningen laten slaan.

Prijspenningen

De prijspenningen die de bond ter beschikking stelde tijdens de vier nationale schietwedstrijden hebben alle hetzelfde ontwerp. Het zijn penningen van de hand van D. van der Kellen (1804-1879) met een diameter van 47 mm. De voorzijde toont een naar links lopende leeuw die in zijn rechter klauw een zwaard houdt en in zijn linker klauw een pijlenbundel met daarboven de tekst 'EENDRAGT MAAKT MAGT.'. Onder de

Zwierzina 116
(2x ware grootte)

leeuw staat vermeld: '22 OCTOBER 1866'. Op de keerzijde staat een krans, omcirkeld door de tekst 'NEDERLANDSCHE WEERBAARHEIDS-BOND'. In het midden van de krans staat een tekst die verwijst naar de specifieke schietwedstrijd en het jaar dat de penning was toegekend. Zwierzina heeft de penningen beschreven onder nummers 116 (voor de wedstrijd van 1868), 140a (voor de wedstrijd van 1869), 249 (voor de wedstrijd van 1872) en tenslotte 277 (voor de laatste wedstrijd in 1873). De penningen komen in zilver en in brons voor en zijn meestal voorzien van een oog en ring.

Er bestaan ook kleine draagbare uitvoeringen met een diameter van 19 mm met op de keerzijde binnen de krans de tekst: 'SCHERPSCHUTTERS-WEDSTRIJD' die door Zwierzina zijn beschreven onder nummers 73 en 256. Bij de eerste is de leeuw overigens naar rechts gewend. Als kleine aanvulling op Zwierzina kan gemeld worden dat deze kleine draagpenningen soms in de rand voorzien zijn van een inscriptie. Zo is mij een exemplaar bekend van Zwierzina 256 met in de rand de tekst: 'C.J. VAN DEVENTER D.D. SCHUTTERIJ UTRECHT 1868'.

Penning voor de commissie

Naast de prijspenningen voor de winnaars van de schietwedstrijden maakt Zwierzina onder nummer 116a melding van een penning met oog en ring die aan de voorzijde gelijk is aan de penning voor de schietwedstrijden, maar op de keerzijde alleen twee kleine roosjes heeft met de tekst 'REGELINGS COMMISSIE.'. De desbetreffende draagpenningen werden toegekend aan de leden van de regelingscommissie, die belast waren met de organisatie van de schietwedstrijden. Dit was overigens geen kleine taak gezien het grote aantal deelnemers en de veiligheidsmaatregelen die getroffen

Zwierzina 116a
(2x ware grootte)

Variant 1
2 x ware grootte

moesten worden. Het jaar van toekenning is bij deze penningen in de rand gegraveerd.

Er zijn tenminste nog drie varianten bekend van dit soort penningen, die net als de draagpenning voor de regelingscommissie op de keerzijde alleen van een tekst zijn voorzien. Deze drie varianten staan niet in Zwierzina vermeld: Zwierzina nam vanwege de grote hoeveelheid uitgereikte prijspenningen niet alle gegraveerde tekstvarianten op.

Variant 1
Er zijn tijdens de schietwedstrijden speciale penningen toegekend voor de winnaars op specifieke onderdelen. De tekst op de keerzijde vermeldt voor welke wedstrijd de penning was uitgereikt. In dit artikel is een voorbeeld van een bronzen draagpenning afgebeeld die op de keerzijde voorzien is van de gegraveerde tekst 'WEDSTRIJD OP ALLE WAPENS 1873'. De penning is tijdens de laatste nationale wedstrijd in Den Haag toegekend.

Variant 2
De collectie van het Centraal Museum in Utrecht bevat een zeer bijzondere variant (inv. 1368): een zilveren penning die is gedragen door de voorzitter van het bestuursorgaan van de bond, het centraal-comité. Op de keerzijde van de penning staat de tekst: 'VOORZITTER VAN HET CENTRAAL COMITE'. De penning is voorzien van een oog en ring en werd om de nek gedragen. Ten tijde van de schietwedstrijden van 1868-1873 was dr. Jan Willem Schubart (1831-1897) voorzitter van het centraal-comité.

Variant 3
In de eerder genoemde collectie van het Centraal Museum wordt ook nog een variant bewaard die bestemd was voor de bestuursleden van het centraal-comité. Deze penning is van brons en draagt op de keerzijde de tekst 'LID VAN HET CENTRAAL COMITE'. Ook deze penningen werden om de nek gedragen. Het centraal-comité bestond naast de voorzitter nog uit een vice-president, een secretaris, een penningmeester en een aantal algemene leden zonder specifieke functie.

Einde
Door politieke druk en budgettaire beperkingen is het bij slechts vier nationale schietwedstrijden gebleven. Er zijn na die tijd echter nog wel provinciale schietwedstrijden gehouden waar door de bond soortgelijke medailles ter beschikking zijn gesteld. In de collectie van Museum Rotterdam bevindt zich onder inventarisnummer 57581 een exemplaar voor de provinciale schietwedstrijden te 's-Hertogenbosch in 1880. De Nederlandse Weerbaarheidsbond heeft officieel nog tot 1890 bestaan, maar in feite was de bond ten tijde van de laatste nationale schietwed-

strijden van 1873 al op zijn retour. Er zullen mogelijk nog meer varianten op de penningen voor de nationale schietwedstrijden van 1868-1873 bestaan en het blijft daarmee een interessant onderwerp voor aanvullend zoek- en speurwerk.

Ernst Wilschut (geb. 1970) is verzamelaar van Nederlandse onderscheidingen, historie- en prijspenningen. Hij is met name geïnteresseerd in de geschiedenis en de toekenningen van deze onderscheidingen en penningen.

LITERATUUR

Centraal-Comité van den Weerbaarheidsbond *De nationale wedstrijd voor scherpschutters-vereenigingen, dienstdoende schutterijen en corpsen der land- en zeemacht, gehouden te 's-Gravenhage op 21, 22, 23, 24, 25 en 26 september 1868* (Den Haag 1869) 3, 4, 5, 6, 9, 10, 14.

SCHOENMAKER, B. *Burgerzin en soldatengeest, de relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Den Haag 2009) 108.

ZWIERZINA, W.K.F. *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen van 1864 tot 31 augustus 1898, deel I 1864-1878* (Amsterdam 1902) 50, 80, 81, 176, 177, 189, 190 en Supplement, 322, 324, 332.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
de GROOTSTE numismatische vereniging in Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:
- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog € 14 (buiten België € 20) op bankrekening IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22 van het EGMP

WWW.EGMP.be

www.nepk.nl. Een penningencollectie doorzoekbaar voor iedereen

HERMAN GERRITSEN

Het Nederlands Economisch PenningKabinet (NEPK) is de naam van een collectie penningen, die is gehuisvest in de Erasmus Universiteit Rotterdam. Het is een themacollectie van (vooral Nederlandse) penningen, in het bijzonder die vanaf 1900, waaraan een motief van economische aard ten grondslag ligt en waarbij persoonlijke bijdragen aan economische activiteiten veelal centraal staan. Het kunstzinnige aspect is geen verzamelcriterium, zie ook de bijdrage in *De Beeldenaar* 2008-2 pagina's 53-64. Naar schatting zijn zo'n 500 à 600 van de circa 2100 penningen niet in andere grote collecties, zoals die van de Nationale Numismatische Collectie, het Rijksmuseum, of Teylers Museum vertegenwoordigd.

Een deel van de collectie wordt sinds 2012 in de Erasmusgalerij van de universiteit door middel van twee zogenoemde 'touchscreen' vitrines tentoongesteld. Naar aanleiding van reacties van bezoekers op deze presentatie in de trant van 'Kan ik die presentatie ook op mijn laptop / thuis bekijken' ontstond het idee de collectie op internet aan een breed publiek te tonen. Gedacht werd aan het ontwikkelen van een website waar een bezoeker de gehele collectiedatabase gericht kan doorzoeken, met de complete beschrijvingen inclusief de registratieafbeeldingen, tenzij geldend beeldrecht dit niet toestaat.

Ontwikkeling

In het voorjaar van 2014 ging het bestuur van de Stichting Universitair Historisch Kabinet, waar het NEPK sinds 1993 is ondergebracht, akkoord met het voorstel om de collectie naar het internet te brengen. Op basis van eerste schetsen en een ruwe kostenschatting is daarop een aantal externe fondsen aangeschreven om de benodigde financiën bijeen te brengen. De looptijd van dit financieringstraject was uiteindelijk negen maanden.

Vanaf januari 2015 kon de inhoudelijke voorbereiding van het project formeel van start. Als eerste is goed gekeken hoe andere instellingen hun numismatische collecties op internet presenteren: Teylers Museum, Amsterdam Museum, Museum Rotterdam en British Museum. Het zelf zoeken in hun internet databases leverde veel nuttige informatie op over wat gebruikersvriendelijk is en wat misschien beter had gekund. Met een aantal conservatoren en ict-ers is over hun aanpak en ervaringen gesproken. Zo kon worden meegelift op het leerproces van deze voorgangers. De wensen en ideeën zijn vervolgens beschreven in een Programma van Eisen en een Voorstel voor Aanpak. Een klankbordgroep van drie personen die ieder eigen ervaring hebben met het presenteren van collecties op internet heeft dit nog eens van nuttig commentaar voorzien.

Openingsscherm van de site www.nepk.nl

In juni 2015 heeft het NEPK de ontwikkeling uitbesteed aan onScreen uit Leiden, een flexibel bedrijf met veel ervaring en bovendien gespecialiseerd in website ontwikkeling en het ontsluiten van databases voor internetgebruik. De NEPK-beheerder kon al snel meekijken hoe de website, die voor derden afgeschermd was, stapsgewijs vorm kreeg. Dit maakte het mogelijk om in overleg tussentijds (en dus efficiënt) bij te sturen als daar naar de mening van ontwikkelaar of opdrachtgever aanleiding toe was.

Technische aspecten

Een van de eisen was dat de ontwikkeling plaats vond met gebruikmaking van Open Source software en dat na oplevering de NEPK-beheerder zelf op een gebruiksvriendelijke manier de inhoud van het systeem binnen de ontwikkelde structuur zou kunnen aanvullen en vervangen. Zo blijft de beheerder de site zelf beheren en dat spaart terugkerende kosten aan derden uit. De online omgeving is gerealiseerd in WordPress, aangedreven door een MySQL database. Naast een statisch deel – de 'vaste' informatie van de site – is er een dynamisch deel (het 'zoek en presentatie' gedeelte). Voor het dynamische deel is een aansluiting gemaakt op de bestaande Filemaker-omgeving waarin de interne registratiedatabase opgezet is. Vanuit Filemaker kunnen direct updates worden uitgevoerd naar het live systeem. Via een speciaal ontwikkelde Wordpress plugin sluit de offline omgeving naadloos aan op de live website. De Filemaker registratiedatabase die los staat van internet is dus altijd de bron van de data die op internet toegankelijk is.

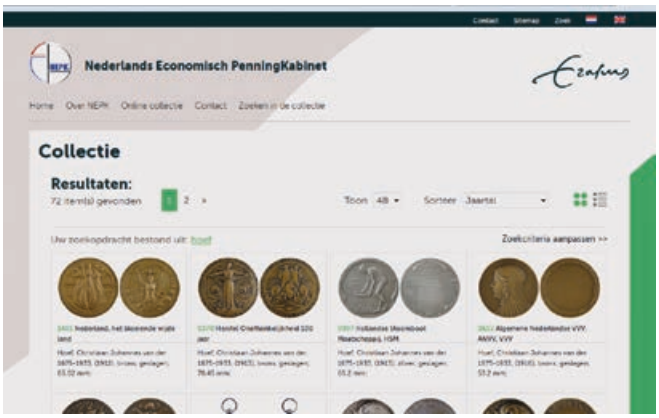

Resultaatscherm bij zoekterm 'Hoef' – 72 penningen

Realisatie

Als eerste stap na opdrachtverlening schreef onScreen een Functioneel Ontwerp; de gedetailleerde beschrijving wat er gemaakt gaat worden. Hiermee werden de aanpak en het product (de website) vanuit het technisch denken van de ontwikkelaar een tweede keer getoetst aan de wensen en ideeën van de opdrachtgever.

De site en het zoekproces zijn tweetalig - Engels en Nederlands (vlaggetjes rechtsboven), wat bij een volledig Nederlandstalige database wel extra voorzieningen vereist. Ten behoeve van Engelstalig zoeken is bijvoorbeeld de inhoud van de velden Category-Group-Type uniek gemaakt zodat die bij een zoekopdracht meteen vertaald worden in corresponderende Nederlandse termen die gebruikt worden in de velden Indeling-Rubriek-Groep. Hetzelfde geldt voor de vier geografische velden.

Een tiental penningliefhebbers heeft in januari 2016 de toen nog afgesloten website getest en is met een aantal nuttige aanbevelingen gekomen die vrijwel alle overgenomen zijn. Medio februari 2016 is de website geheel vrijgegeven. De laatste stap in de ontwikkeling was de overdracht van het Content Management Systeem aan de beheerder, zodat deze nu zelf de inhoud van de statische pagina's kan aanpassen, een nieuwe database kan laden, afbeeldingen kan plaatsen of weghalen, kortom, de website kan beheren.

Resultaat

Iedere penningliefhebber kan nu via www.nepk.nl 24 uur per dag naar harten-

lust in de NEPK-collectie grasduinen. (kanttekening: als de collectie meerdere exemplaren van een penning bevat, wordt er in principe maar één naar de website geëxporteerd). Naast de openingspagina zijn er nog enkele informatieve algemene schermen met uitleg over het NEPK, literatuurconventies, dateringsinformatie, copyright, enzovoorts.

Een bezoeker kan natuurlijk ook meteen de tab 'Zoeken in de collectie' aanklikken. Gebruik van het invulveld onder de vette kop 'Zoeken' houdt in dat de gehele database doorzocht wordt op het voorkomen van de vrij te kiezen zoekterm of zoektermen. Via 'Uitgebreid zoeken' kan de bezoeker zoektermen definiëren voor specifieke velden, zoals medailleur, tekst op voor- of keerzijde, periodes, enzovoorts.

De resultaten van het zoekproces worden in de vorm van een reeks van kleine afbeeldingen met beperkte tekst op het scherm getoond, waarbij de bezoeker op een van de afbeeldingen kan klikken om een detailpagina van de betreffende penningen met vergrote afbeeldingen en complete beschrijving op te roepen. Die kan dan eventueel geprint worden. Als bij een beschrijving nog een achtergronddocument bestaat, kan dit via een enkele klik als PDF opgeroepen worden. Onderin de detailpagina kan een reactieformulier 'Suggesties' worden aangeklikt waarmee een bezoeker eenvoudig suggesties of vragen kan opsturen.

Beeldrecht

Ook al is het ontwikkelingstraject eind februari formeel afgerond, aan de inhoud wordt nog voortdurend gewerkt. Een zeer belangrijke reden hiervoor is het al genoemde beeldrecht. Een afbeelding van een penning mag namelijk alleen maar geplaatst worden indien de ontwerper / kunstenaar hiervoor toestemming gegeven heeft. Het beeldrecht geldt tot 70 jaar na overlijden van de kunstenaar. Meestal heeft een of meer nabestaanden, of een stichting, dan het beeldrecht. Gelukkig hebben veel kunstenaars en andere rechthebbenden inmiddels toestemming gegeven door van hun beeldrecht op afbeeldingen op de NEPK-site af te zien. Toch kunnen meer dan 200 afbeeldingen voorlopig nog niet op de site getoond worden. Het blijkt namelijk moeilijk de contactgegevens van de rechthebbenden te achterhalen, zeker als het overleden kunstenaars betreft. Het NEPK doet veel moeite die alsnog te achterhalen. Daarbij verwijs ik de lezers graag naar de bij dit artikel geplaatste oproep voor contactgegevens.

Voorbeeld van een zoekresultaat zonder afbeeldingen

Herman Gerritsen is beheerder van het Nederlands Economisch Penningkabinet (NEPK)

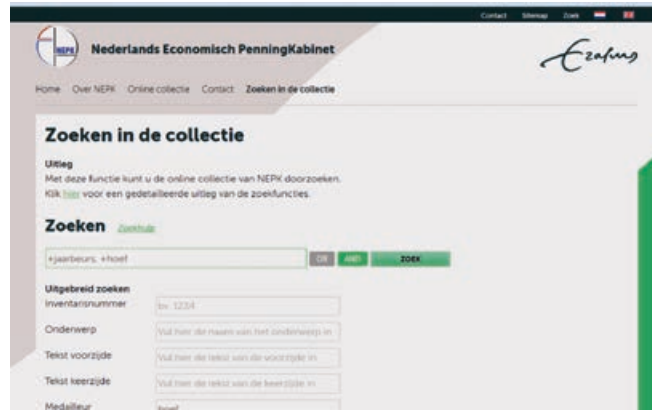

Combinatie van zoektermen Jaarbeurs EN Hoef

OPROEP CONTACTGEGEVENS PENNINGMAKERS IN VERBAND MET BEELDRECHT

De NEPK-collectie is nu via internet toegankelijk en doorzoekbaar (www.nepk.nl). Meer dan 200 afbeeldingen kunnen voorlopig nog niet op de site getoond worden vanwege problemen met het beeldrecht. Ondanks grote inspanningen om de contactgegevens van de rechthebbenden te achterhalen, is dat bij deze gevallen nog niet gelukt.

Hierbij doe ik een oproep aan alle kunstenaars of andere rechthebbenden op afbeeldingen van penningen uit de collectie op de NEPK-site, om in contact te treden met het NEPK zodat afspraken gemaakt kunnen worden betreffende het al dan niet mogen tonen van de afbeeldingen. Het gaat hierbij om penningen van onder andere de (21) volgende levende kunstenaars:

Rudi Augustinus,
Teus van den Berg-Been,
Louise Beyerman,
Ruth Brouwer,
Frans van der Burgt,
Tommaso Geraci,
Henk Groenhuis,
Dick Hegeman,
Joop Hollanders,
Herman Hopman,
Griet (Gretha) Jonker,
mevrouw D. Kaspers,
Ian Rank-Broadley,
Jan Snoeck,
Eduard Speyart van Woerden,
Ed van Teeseling,
Hermance Tielmans-Mees,
Tom Waakop Reijers,
Friedrich Wevers,
Ek van Zanten, *en*
Willem Zwaard.

Daarnaast kom ik graag in contact met de rechthebbenden van afbeeldingen van werk van de volgende (61) na 1945 overleden kunstenaars:

Adri Blok,
Gerrit Bolhuis,
Francoise van den Bosch,
Jacobus Both,
Leo Braat,
Katinka Bruyn-van Rood,
Dirk Bus,
Eefke Cornelissen,
Henk Dannenburg,
Ad Dekkers,
Ab Diekerhof,
VPS (Piet) Esser,
Henri Etienne,
Corinne Franzen-Heslenfeld,
Ben Guntenaar,
Hank Hans,
Auke Hettema,
Renze Hettema,
Frits Hoevenagel,
Pieter d'Hont,
Bon Ingenhousz,
Gijs Jacobs van den Hof,
Fré Jeltsema,
Johan Jorna,
Nel Klaassen,
David van der Kop,
Cor van Kralingen,
Hildo Krop,
Titus Leeser,
Hubert van Lith,
Thees Meesters,
LEJ (Louki) Metz,
Pieter de Monchy,
Theo van der Nahmer,
Nico Onkenhout,
Charlotte van Pallandt,
Theresia (Theets) van der Pant,
Maarten Pauw,
Han Rädecker,
Han Rehm,
Theo van Reijn,
Han Richters,
Anna Roes,
Bram Roth,
Pam Rueter,
Gerarda Rueter,
Dick Scholtus,
Lambertus Sondaar,
Cephas Stauthamer,
Dick Stins,
Eduard Telcs,
Albert Termote,
Albert Urban,
Joos van Vlijmen,
Oscar Wenckebach,
Willem Verbon,
Tjipke Visser,
Frans Werner,
Liesbeth Wezelaar,
Dirk Wolbers,
Lambertus Zijl.

Mocht u contactinformatie hebben van een of meerdere van bovengenoemde rechthebbenden, verzoek ik u vriendelijk contact op te nemen, zodat het beeldrecht op een correcte manier geregeld kan worden en het aantal lege plaatsen steeds kleiner kan worden.

Herman Gerritsen, EUR, Kamer PT-012,
Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam;
email: herman.gerritsen@eur.nl.

Langh been, flagenis en verkeerde jacobuszen

JAN C. VAN DER WIS

Herhaaldelijk worden mij vragen voorgelegd over de betekenis van muntnamen. Daar zitten er nog wel eens bij die aan de numismatische nomenclatuur nog ontbreken. Deze bijdrage behandelt een aantal muntnamen uit Friesland en Groningen die aangeven hoe vindingrijk mensen soms zijn om bepaalde muntsoorten door middel van volksbenamingen van elkaar te onderscheiden. Vaak zijn die benamingen aan het uiterlijk ontleend, soms aan de waarde.

Schuttersgilde van Franeker

De eerste vraag betrof de betekenis van de muntnamen 'langh been' en 'flagenis' die voorkomen in artikel 9 van de statuten van het schuttersgilde van Franeker uit 1462, waarin te ontvangen renten worden vastgesteld: uit de 'fisknya ende da excijs, dat is fan elk tonna koyts een langh been, fan elk tonna hamburgher biers een braspenninck; item een tonna meeds een ald fleemscha ende elke aem wyns IIII.flagenis. ...'[1] De muntnamen daarin laten niet alleen de ontwikkeling van het zilvergeld van Vlaanderen zien, maar ook welke muntsoorten in Friesland in 1462 circuleerden. Daarom passeren alle genoemde volksbenamingen de revue en wordt op 'langh been' en 'flagenis' dieper ingegaan.

Langh been

De eerste muntnaam in het genoemde statutenartikel is 'langh been'. Deze muntnaam zal vermoedelijk slaan op een kruis met lange, dat wil zeggen tot aan de muntrand reikende, armen of benen. Gezien het tijdsgewricht, komt daar de Vlaamse dubbele groot (3,599 g, sinds 1428 iets lichter, gehalte 0,479) voor in aanmerking die door Jan zonder Vrees (1405-1419) in 1418 werd ingevoerd en tot 1430 is geslagen. De voorzijde van deze munt toont de Vlaamse leeuw met gebogen staart die aanleiding was de munt 'cromsteert' of 'kromstaart' te noemen. De dubbele groot kromstaart werd veel geïmiteerd, onder andere door Holland, Brabant en Utrecht. Vervolgens werden ook in de oostelijke provincies munten van min of meer overeenkomstige waarde, maar met andere beeldenaars, in omloop gebracht. De naam kromstaart komt in de bronnen uit het Friesland ten westen van de Lauwers in het geheel niet voor.[2] Hier komen we een benaming als langh been tegen in plaats van kromstaart. Het beestje moest toch een naam hebben.

In het onderhavige geval is niet geheel uit te sluiten, dat met langh been niet de dubbele groot, maar de enkele

Vlaanderen, Jan zonder Vrees (1404-1419), dubbele groot kromstaart of 'langh been', z.j. (1418-1419), zilver, geslagen te Gent

Vlaanderen, Filips de Stoute (1384-1404), dubbele groot botdrager of 'flage', z.j., zilver, geslagen te Brugge

groot is bedoeld. Die zag er namelijk net zo uit.

Braspenninck
De tweede muntnaam in het genoemde statutenartikel is 'braspenninck'. De zilveren Vlaamse munt van 2 groot (weldra 2½ groot) die voor het eerst in 1409 werd geslagen door Jan zonder Vrees (1405-1419) staat bekend als braspenning. Later werd braspenning een benaming voor diverse munten ter waarde van 2½ groot = 1¼ stuiver en een rekeneenheid van dezelfde waarde. De betekenis van deze muntnaam was bekend en leverde geen vragen op.

Ald fleemscha
Met 'ald fleemscha' of oude Vlaamse (groot) wordt de leeuwengroot bedoeld, een zilveren munt ter waarde van 1 groot die in de periode 1337-1365 in zeer grote hoeveelheden in Vlaanderen is geslagen. Vervolgens is de munt in vele gewesten nagemunt en heeft deze in alle Nederlandse gewesten gecirculeerd. Ook deze muntnaam leverde geen problemen op.

Flagenis
De vierde muntnaam in de statuten is de 'flagenis', een tot nog toe onbekende muntnaam. Uit het zinsverband is op te maken, dat het een meervoudsvorm betreft zoals die ook voorkomt in woorden zoals heugenis en gedachtenis (voortdurende herinneringen), erfenis (erfgoederen), etc. De enkelvoudsvorm zal 'flage' of vlag zijn. Dat leidt naar de vlag, banier of botte die bekend is van de dubbele groot botdrager waarop een leeuw staat afgebeeld met een banier op de schoft. Deze zilveren munt werd in 1390 in Vlaanderen ingevoerd. Hoewel de enkele groot botdrager dezelfde beeldenaar had als de dubbele groot botdrager, kan hier gevoeglijk worden uitgesloten dat met 'flagenis' de enkele groten botdrager zijn bedoeld. De laatste werden doorgaans 'butken' genoemd, een benaming die, naast 'buttij', 'butty', 'buttie' en 'buttghie', ook in Friesland is gebruikt.[3] Het is daarom niet aannemelijk, dat 'flagenis' dezelfde zijn als de enkele groten.

Kortom, de statuten van het schuttersgilde van Franeker laten in één zin een kleine honderd jaar Vlaamse muntgeschiedenis aan ons voorbijtrekken. Zij tonen dat Vlaamse munten tot ver over de grenzen en over lange tijd een belangrijke rol in het betalingsverkeer hebben gespeeld.

Hoge Justitiekamer in Groningen
Een tweede vraag had betrekking op zogeheten 'verkeerde jacobuszen' die werden aangetroffen op twee plaatsen in de stukken van de Hoge Justitiekamer in de Groninger Archieven: 'Martis den 13 Febr 1644: 'In saeken Claes Isbrants toe Marslach verdagt hebbende Tobias Hindricks tot Loppersum om betaelinge van 392 gl vermog obligatie, Gte allegerende aen Focco Herens als vulmacht 16 verkeerde Jacobus ende aen deszelven principael ook 16 verkeerde Jacobus in betaelinge gedaen te hebben ...' en

Jacobus I (1603-1625), sovereign of jacobus z.j. (1603-1604), goud

'martis den 19 martii 1644: In saeken Claes Isbrants toe Marslach verdagt hebbende Tobias Hindricks tot Loppersum om betaelinge van 392 Car: gl als reste van een obligatie, Gte allegerende tweemael 16 verkeerde Jacobuszen betaelt te hebben ...'.[4] Ook hier was de vraag welke munten, waarmee een schuld werd ingelost, waren bedoeld. Het antwoord lag in Engeland, waar in november 1604 het gewicht van het gouden pond, de 'sovereign' (genoemd naar de soevereine vorst met scepter en wereldbol in de beeldenaar) werd verlaagd. Als uitvloeisel van die reductie werd een nieuw goudstuk van 20 shilling ingevoerd met ook daarop de afbeelding van James, ofwel Jacobus I (1603-1625). De afbeeldingen op beide goudstukken verschillen nauwelijks van elkaar. De directe aanleiding voor de reductie was het tegengaan van de export van Britse goudstukken naar het vasteland van Europa waar een tekort aan goudgeld was. Het nieuwe goudstuk kreeg in Engeland al gauw de benaming 'unite' naar de opschriften op beide zijden. Rond de afbeelding van de koning op de voorzijde staat namelijk het omschrift 'Henricvs rosas regna Iacobvs' dat op de keerzijde wordt voortgezet met 'faciam eos in gentem unam' ofwel: ik zal van hen één eenheid (natie) (Eng.: unite) maken. Uit het omschrift ontstond de volksbenaming van de munt: 'unite'.

Overheden kunnen van alles bedenken over hoe zij geldstromen kunnen indammen of beperken, maar de praktijk is weerbarstig. De 'unites' vonden dus al gauw hun weg naar het Europese continent. Daar ontstonden lokaal problemen met de naamgeving, iets dat de Engelsen met 'sovereign' en 'unite' al hadden opgelost. Het oude gouden pond werd in de Nederlanden 'den Souverain van Jacobus Coninck van Groot Brittannien' genoemd of kortweg 'Jacobus'. Maar hoe moest het onderscheid met een nieuwe 'Jacobus' worden gemaakt? In *De Beeldenaer van 1610* staat de 'unite' vermeld als 'den nieuwen Souverain van Jacobus Coninck van Groot Brittannien ghenaemt Vnité'.[5] De Engelse oplossing dus. In Groningerland werd het probleem van de naamgeving

Jacobus I (1603-1625), unité of verkeerde jacobus z.j. (1603-1604), goud

anders opgelost. Het oude pond van vóór november 1604 bleef gewoon de 'jacobus', het nieuwe lichtere pond noemde men een 'verkeerde jacobus'.

Interessant is de ontwikkeling van de betaalwaarde van de munt. De 'verkeerde jacobus' had volgens *De Beeldenaer van 1610* een waarde van 10 gulden 12 stuiver en volgens *De Beeldenaer van 1615* van 10 gulden 16 stuiver, een aan de goudprijs gerelateerde waardestijging van 4 stuiver over vijf jaar.[6] In 1621 was de waarde van de munt al gestegen naar 11 gulden 4 stuiver.[7] Uit de stukken uit de Hoge Justitiekamer blijkt, dat 32 'verkeerde jacobuszen' equivalent waren aan 392 carolusguldens. Dat betekent, dat in 1644 de koers van één 'verkeerde jacobus' 12 gulden 5 stuiver bedroeg. Dat is een waardestijging van 21 stuiver ten opzichte van 1621. Over de periode 1610-1644 steeg de waarde van de 'verkeerde jacobus' 33 stuiver, een gemiddelde stijging van ca. 0,97 stuiver ofwel ca. 0,42% per jaar. Mogelijk hield de inflatie gelijke tred met de stijging van de goudprijs. Naar wat de huidige generaties met inflaties hebben beleefd, was de goede oude tijd zo slecht nog niet en het bezit van een 'verkeerde jacobus' bepaald niet verkeerd.

Met 'langbeen' voor kromstaart, 'vlag' voor botdrager en 'verkeerde jacobus' voor unité kunnen drie muntnamen aan de numismatische nomenclatuur worden toegevoegd.

Jan van der Wis (1938) verricht onder andere onderzoek naar de muntslag in de noordelijke provincies van ons land en publiceert geregeld over dit onderwerp.

NOTEN

1. OFO II: 50, r.48. Statuten schuttersgilde Franeker, 1462.
2. HENSTRA & VAN DER WIS, 2010: 250.
3. HENSTRA, 1999: 411-422.
4. Groninger Archieven, Hoge Justitiekamer (toegang 136) inv. 875, fol. 75 en 123v.
5. VAN GELDER, 1995: nr. 359.
6. VAN GELDER, 1995: nr. 359 en 378.
7. VAN GELDER, 1980: 251.

LITERATUUR

BROOKE, G.C. *English coins from the seventh century to the present day* (Londen 1976).

VAN GELDER, H. E. *De Nederlandse munten* (Utrecht/Antwerpen 1980).

ENNO VAN GELDER, H. *Gedrukte muntplakkaten* (Leiden 1985).

HENSTRA, D.J. *The evolution of the money standard in medieval Frisia* (Noordlaren 1999).

HENSTRA, D.J. & J.C. VAN DER WIS 'Laatmiddeleeuwse munten in Oostergo', in D.J. HENSTRA *Fon jelde. Opstellen van D.J. Henstra over middeleeuws Frisia. Bezorgd door A.T. Popkema* (Groningen 2010) 245-252.

SIPMA, P. & O. DE VRIES *Oudfriesche oorkonden* (4 dln) ('s-Gravenhage 1927-1977).

Aanvulling op de overslag 1790

HENK VERSCHOOR

Deze tekst is een aanvulling op het artikel in *De Beeldenaar* 2016-2 over de zilveren afslag van de voc-duit Utrecht 1790 van de heer Erik J. van Loon. De 'onbekende overslag' kwam reeds voor in de Schulman-veiling van 28-29 mei 1929, waar onder andere de verzameling van Jean Pierre Moquette werd verkocht. Onder lot 263 werden vier stukken van acht reaal aangeboden met deze 'onbekende overslag'. De omschrijving luidde: 'Pesos hispano-américains (Mexico 1787, 1803, 1809 et Lima 1801) surfrappés avec les coins des dutes précédentes. Arg. 4 ps. Réfrappes.' In lot 261 en 262 werden dubbele duiten, duiten en halve duiten van 1790 aangeboden vandaar in de omschrijving 'précédentes'. De koper destijds was de heer Dunlop te Bloemendaal welke *f* 28 neertelde om deze munten te verwerven. Zijn verzameling werd later geveild door de firma Schulman, op 7-9 november 1960 (veiling nummer 234). Onder lot 904 werden de vier munten weer verkocht, nu voor *f* 400. Ditmaal was er een zilveren duit uit 1790 aan toegevoegd. In de beschrijving werd het woord 'réfrappes' (naslagen) ditmaal weggelaten. De toevoeging van de zilveren duit uit 1790 is ongetwijfeld gedaan om te laten zien dat het gaat om een tegenstempel hiervan. De heer Dunlop was indertijd ook de koper van lot 261 en 262 uit de Moquette veiling, de munten hiervan maakten in de veiling van 7-9 november 1960 deel uit van lot 903. Na deze veiling zijn de vier stukken van acht reaal niet meer bij elkaar op de markt aangeboden.

Verspreid geraakt

In de vaste prijslijst 206 van Schulman van oktober/november 1975 werd onder nummer 544 de acht reaal 1787 van Mexico met tegenstempel van de duit 1790 aangeboden voor *f* 4.250. Deze werd als volgt beschreven: 'Ontwerp dubbele duit 1790. (1840-1843). Stempelproef op zilveren 8 Realen 1787 Mexico. Mogelijk volgens brief Ministerie van Financiën d.d. 31 oktober 1838. Scho.-. vgl. Scho. 743. Prachtig en van de allergrootste zeldzaamheid.' Hier is de vergissing ontstaan om te verwijzen in de omschrijving naar dubbele duit 1790 terwijl het ging om een duit.

In de veiling van Schulman op 7-8 maart 1989 (veiling nummer 289) werd onder lot 376 aangeboden: 'Stempelproef van de Duit 1790 oud

Mexico, acht reaal 1787

Mexico, acht reaal 1803

provinciaal type van Utrecht, geslagen tussen 1840 – 1843. Gekroond stadswapen met schildhouders. Kz. Monogram van de Compagnie; onder jaartal, boven sterretje. Geslagen op een Bustdollar (8 realen) 1803 Mexico met CAROL IIII. Scho. niet vgl. 745. Dav. 477. Zeer fraai instempeling prachtig RRRR.' De schatting was *f* 2.500, de uiteindelijke opbrengst *f* 2.150. Hier is dus wel omschreven dat het een tegenstempel van een duit betreft.

Van de destijds vier aangeboden acht realen zijn nu dus drie exemplaren gevonden, te weten de acht realen Mexico 1787 en 1803 en het door Van Loon beschreven Lima-exemplaar van 1801. Wellicht vinden we te zijner tijd nog het Mexico-exemplaar uit 1809 terug.

Moquette, collectie Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata deel 4 nr 155-39

Moquette

Wat is de status van deze vier munten van acht reaal met overslag van voc-duit 1790? Dat deze afslagen niet zijn vermeld in de handboeken van Bucknill (1931) en Scholten (1951) is op zich niet verbazend. Deze handboeken zijn gedateerd en de schrijvers hebben ongetwijfeld zaken niet gezien of onderkend. Dit is door de jaren heen gebleken gezien de vele aanvullingen. In dit geval zou het weleens terecht geweest kunnen zijn dat ze niet zijn opgenomen. Hiervoor moeten we terug naar de veiling van 28-29 mei 1929 en de achtergrond van de inzender.

Jean Pierre Moquette (Goor 1856 - Weltevreden 1927) ging op 16-jarige leeftijd naar Nederlands-Indië waar hij werd aangesteld als tuinopziener op de suikerplantage Pleret waar zijn oom de leiding had, hij werkte zich op tot administrateur, deze functie heeft hij op diverse suikerfabrieken bekleed. Hij werd later een expert op het gebied van rietzaaien en rietkruisen en werd hiervoor in 1898 onderscheiden tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten verleende hem voor zijn baanbrekend werk in 1919 de gouden

medaille. Moquette was een fervent verzamelaar van postzegels en munten van Nederlands-Indië. Dat laatste had hij gemeen met zijn tijdgenoot Jacob Schulman. In Soerabaja begon hij naast zijn betrekking een handel in postzegels en munten, in de filatelie werd hij bekend voor het vele 'maakwerk' waarvoor hij verantwoordelijk was.

Na zijn loopbaan wijde hij zich geheel aan de numismatiek en dit bleef niet onopgemerkt. Op 15 januari 1906 werd hij met het oog op het conservatorschap van de numismatische verzameling door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen uitgenodigd om in de directie plaats te nemen. Op 4 februari 1906 werd deze benoeming door hem aanvaard. Er verschenen vele artikelen van zijn hand in het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* van het Bataviaasch Genootschap. Na zijn dood werd zijn muntverzameling ter veiling aangeboden bij de firma Schulman, die veel kennis in huis had over de Nederlands-Indische numismatiek. Bij het verkavelen van zijn collectie viel de aanwezigheid op van de vier acht reaal-stukken met tegenstempel van de voc-duit 1790. Deze stukken werden niet door Moquette genoemd in zijn artikel van 1907 welke gebaseerd was op zijn eigen uitgebreide verzameling en waarin deze acht reaal-stukken aanwezig waren. Wellicht hebben zijn gedragingen uit het verleden, gecombineerd met zijn functie als conservator en privéverzamelaar en met toegang tot het muntkabinet waar het stempelmateriaal aanwezig was van de voc-duit 1790, ertoe bijgedragen dat de firma Schulman deze acht realen hebben opgenomen als 'réfrappes' in hun veilingcatalogus. Bij de totstandkoming van de handboeken van Bucknill en later ook Scholten hebben beide auteurs veel steun gehad van de firma Schulman gezien het voorwoord in beide handboeken. Dit zal er toe geleid hebben dat deze stukken omschreven als 'réfrappes' niet werden opgenomen. Dat de status met het verstrijken van de tijd veranderd is door in de omschrijving het woord 'réfrappes' weg te laten en door het opvoeren van een brief met als inhoud een mogelijke verwijzing naar een stempelproef, hebben de stukken nu min of meer een officieel karakter gekregen, vandaar bij de huidige omschrijving 'niet vermeld bij Bucknill of Scholten'.

Henk Verschoor is mede-eigenaar van Munthandel Verschoor uit Strijen.

LITERATUUR

BESIER, L.W.A. 'Geschiedkundige aantekeningen betreffende den muntslag voor Nederlandsch Indië' *Algemeen verslag van het Munt-College over 1885* (april 1886).

BUCKNILL, J.A.S. *The Coins of the Dutch East Indies: An Introduction to the Study of the Series* (Londen 1931).

CHIJS, J.A. VAN DER *Catalogus der numismatische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* (Batavia 1896).

GOUW, J.E. TER 'De muntslag voor Nederlandsch-Indië met het jaartal 1790' *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 7 (1899) 178-184.

HULSHOFF POL, J. 'J.P. Moquette †' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1927) 155-157.

MOQUETTE, J.P. 'De dubbele, enkele en halve duiten met het wapen van Utrecht, en het jaartal 1790, in de jaren 1817 tot 1840/3 geslagen' *Tijdschrift voor Indische Taal en Volkenkunde* (juli 1907) 198-204.

MULDERS, E.J.P. 'Jean Pierre Moquette' Maandblad filatelie (augustus 1968) 378-380.

N.N. notulen van de Algemene en directie vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 44 1906 (Batavia/'s-Gravenhage 1907).

N.N. Regeeringsalmanak voor Nederlandsch Indie (1881-1896).

SCHOLTEN, C. *De munten van de Nederlandsche gebiedsdeelen overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951).

SCHULMAN veiling (28-29 mei 1929).

SCHULMAN veiling 234 (7-9 november 1960).

SCHULMAN vaste prijslijst 206 (oktober/november 1975).

SCHULMAN veiling 289 (7-8 maart 1989).

SIBINGA MULDER, J. 'Jean Pierre Moquette herdacht' *Cultureel Indie* 3 (1941) 232-235.

VLIST, H.W. VAN DER 'Vervalsingen Herkennen aflevering 55' *Maandblad filatelie* (juli 2007) 508-509.

VLIST, H.W. VAN DER 'Vervalsingen Herkennen aflevering 56' *Maandblad filatelie* (september 2007) 582-583.

website: www.puntstempels.nl

Geknipte kat op koper-nikkel en zilver

ATELMA VAN STRIEN

Al bladerend door de *Muntkoerier* viel mijn oog op een munt uit Wit-Rusland, waarbij het volgende geschreven stond: ‘In de serie “Feesten en tradities” verscheen een 1- en 20-roebelmunt met de huisinwijding als thema. Op de voorzijde staan het staatswapen, de landsnaam en een uit papier geknipte kat afgebeeld. Op de keerzijde is een raam met daarin [bij het 20-roebel exemplaar] een verbronsde sleutel afgebeeld’.

Een geknipte kat en nog wel op een munt afgebeeld… Tsjonge, daar wilde ik als papierknipkunstenares meer van weten. Bij de redactie verwees men mij naar een website van de bank van Wit-Rusland (Belarus). Van een medewerker, genaamd K. Zhukov, ontving ik veel informatie over de munt en waarom men een geknipte kat heeft afgebeeld. Graag wil ik deze informatie met u delen.

‘Huisinwijdingsfeest’ is het onderwerp van de tweede munt in de serie over Slavische familie, traditie en feesten. Ze is geslagen door de Munt van Polen PLC, in Warschau. Het idee en ontwerp zijn van mevrouw Svetlana Nekrasova, een muntontwerpster van de Nationale Bank van Wit-Rusland. Deze serie is gebaseerd op materiaal, verkregen van het Instituut van Etnografie van de Nationale Academie van Wetenschappen van Wit-Rusland.

De munt is opgedragen aan het traditioneel Slavische feest dat heden ten dage gevierd wordt en is bijvoorbeeld als herinneringscadeau te geven. De munten in deze serie hebben zowel overeenkomsten als verschillen. De kat is in dit geval de grote variant. Op de huisinwijdingsmunt wordt de volkskunst weergegeven. Deze volkskunst is een grensoverschrijdende traditie die specifiek hoort bij de landen Wit-Rusland, Litouwen, Oekraïne en Polen. Het is de jongste van alle traditionele gewoonten en was vooral populair als interieurversiering van de plattelandshuizen onder de Slavische bevolking in de negentiende en twintigste eeuw.

Een kat is een van de favoriete afbeeldingen in de volkskunst. Zij heeft altijd een positieve klank, verbonden met thuis, gezelligheid en warmte. Als de eigenaars voor het eerst in een nieuw gebouwd huis komen, laten ze eerst de kat in het huis, voordat zijzelf gaan. Dit zou geluk brengen.

Naast de kat zijn er algemene traditionele volkssymbolen, die in de serie telkens terugkeren. Dit zijn de symbolen voor de zon en de aarde, tekenen van de

20 roebel, zilver.

1 roebel, koper-nikkel

familie, de warmte en vreugde. Al deze symbolen aan de voorzijde, zijn gemaakt in de stijl van de traditionele volkse gewoonten.

Huisinwijding

In de traditionele cultuur van Wit-Rusland, Rusland en Polen is een huis van groot belang als de plaats waar een familie haar leven leeft. Het wordt gezien als de tegenhanger van de buitenwereld en daarom zijn er verschillende rites, gewoonten en overtuigingen bedacht, gebaseerd op het idee dat je invloed kunt hebben op de toekomst van het nieuwe huis. Ze volgen de ontwikkelingen van het gebouw in vier stappen. Als eerste is er het opslaan van de bouwmaterialen en keuzes maken over het bouwwerk. Vervolgens het beginnen en eindigen van de bouw, daarna het erin trekken en tot slot het huisinwijdingsfeest.

Hout is het meest populaire bouwmateriaal bij de Slavische volksgroep. Tijdens de bouw van een nieuw huis moeten de mensen wegblijven van ziekmakende plaatsen, zoals een kruispunt, hoeken op de straat, kerkhoven en lijken van vermoorde mensen. Komen zij daar toch, dan bestaat de angst dat de familie vervolgd zal gaan worden door faillissementen en ziekten.

Geld, graan, wol, stukjes kaas en de kop van een haan of een hen worden op de hoeken van het te bouwen huis geofferd. Als het gebouw af is, wordt het hoogste timmerwerk besprenkeld met graan en hop om zich te verzekeren van een rijk en vruchtbaar huis.

Op de (zaterdag)avond voor het verhuizen naar een nieuw huis, laat de familie een haan of een kat als eerste naar binnen gaan, als een ritueel om zich te beschermen tegen ziekte en armoede. De munt geeft deze gebeurtenis weer.

De levensgezellen gaan achter de kat naar binnen, zodat zij in harmonie, liefde en met begrip voor elkaar kunnen leven. De gastheer en de gasten komen naar binnen met vuur, iconen, een tafel, brood en zout, een pot pap, een emmer pasta enzovoorts: symbolen van weelde, voorspoed en vruchtbaarheid. Attributen zoals een waspit, heilig water en groenten worden gebruikt om het huis in te wijden. Het eerste wat de nieuwe bewoners vastmaken en versieren zijn de iconen bij het huisaltaar. Daarna worden de tafels gedekt, een gebed gedaan en een maaltijd gegeten. Het huisinwijdingsfeest wordt vaak gehouden op de dag van de verhuizing. Gasten brengen cadeaus en gooien munten op de vloer voor de gastheer,

Papierknipkunst met katten

om een bijdrage te leveren in de kosten. Vrouwen brengen zoetigheid, zoals honing, suiker en pasteien, zodat de familie blij is met hun nieuwe huis. De meest grappige en vrolijke van de gasten houdt de tafel bezig, de anderen op het feest wensen het huishouden alle goeds; liederen worden gevolgd door dans en het dansen wordt gevolgd door tafelpraat. De gastheer serveert zijn gasten eten en drinken, zodat iedereen verzadigd en voldaan naar het eigen huis teruggaat.

Ik ontving ook een link naar een Russischtalige website over volkskunst. Mijn vriendin Tanja heeft het voor mij gelezen en vertelde het volgende: zoals Moskou beroemd is om zijn 'matroesjka's', zo is Wit-Rusland beroemd om zijn volkskunst. In elk dorp is wel iemand die aan volkskunst doet, zoals houtbewerken, borduren, tekenen en knippen. De oudste kniptechniek is gebaseerd op vouwen en daarna knippen en weer vouwen en knippen. Zij is ontwikkeld in Wit-Rusland, andere landen gebruikten andere technieken. Later werden symbolen enkel geknipt.. De symbolen zijn overgeleverd uit het verleden. Een vaas staat bijvoorbeeld symbool voor de vrouw en speren voor kracht en mannelijkheid.

De volgende ontwikkeling noemt men 'mela vytinanka'. De verbeelding en illustratie van sprookjes en fabels zoals pauwen, vogels en vissen, die kunnen praten, maar ook van mensen en kabouters en heel veel bloemen. De sprookjes en fabels zijn eeuwenoud en niet alleen voor kinderen, maar juist ook voor volwassenen. Daarnaast worden veel ornamenten en versieringen geknipt, geïnspireerd op schilderijen en gebouwen. Soms dateren ze al uit lang vervlogen tijden. In juni is er een grote papierknipkunsttentoonstelling in Minsk (Wit-Rusland).

Atelma van Strien (1963) is secretaris van de Nederlandse Vereniging voor Papierknipkunst.

Met dank aan: de redactie van de *Muntkoerier*, K. Zhukov, professor A.I. Lakotka en Tanja Plooster.

DRINGEND GEZOCHT !!
Antieke, middeleeuwse en provinciale munten.
Beter koninkrijk, Overzee en oud Buitenland (voor 1900)
Wij kunnen U momenteel zeer hoge prijzen betalen voor dergelijke munten.
Bij ons betaalt U natuurlijk geen hoge veilingkosten of hoge taxatiekosten,
zodat U bij ons altijd het beste af bent en de hoogste prijs voor Uw munten krijgt.
Heeft U een (deel) collectie te koop of betere losse stukken, schroom dan niet
contact met ons op te nemen voor een afspraak. Vele tevredenen gingen U reeds voor.
Let wel ! Wij berekenen nooit kosten en onze taxaties zijn altijd vrijblijvend
MUNTHANDEL G. HENZEN - POSTBUS 42 - 3958 ZT AMERONGEN
☎ 0343-430564 * fax 0343-430542 * e.mail : info@henzen.org

Vinden en melden van bodemvondsten: Erfgoedwet, Archis en … PAN!

JAN PELSDONK

Op het gebied van bodemvondsten is 2016 een markant jaar. Niet alleen wordt op 1 juli de nieuwe Erfgoedwet van kracht, het is ook het jaar waarin de op het succesvolle Engelse voorbeeld geënte 'Portable Antiquities of the Netherlands' (PAN) van start gaat. Daarnaast is Archis – de database met informatie over archeologische vindplaatsen in Nederland – vernieuwd.

Toevalsvondsten

Deze drie onderwerpen kwamen uitgebreid aan bod tijdens een bijeenkomst over de uitwisseling en borging van kennis over metaalvondsten, gehouden bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) op vrijdag 25 maart jongstleden. Doel van de bijeenkomst was het verbreden van de samenwerking tussen amateur- en professionele archeologen.

Archis is vernieuwd. Het systeem heeft zich meer in de richting van afzonderlijke vondsten en particuliere melders – denk met name aan metaaldetectorgebruikers – ontwikkeld. Tevens is het vondstmeldformulier gewijzigd en vereenvoudigd. De nieuwe versie is een stuk gebruiksvriendelijker geworden. De vondsten in Archis krijgen een tiencijferig uniek vondstnummer mee. De idee is dat Archis het centrale punt vormt waar vondstmelders het materiaal kunnen registreren, ongeacht of het potscherven, fibula's, munten of andere voorwerpen (of zelfs complete opgravingen) zijn. Wie moeite heeft met het meldformulier of het gevonden voorwerp niet weet te determineren, zal veel nut gaan hebben van de PAN, waarover verderop meer.

Op 1 juli 2016 wordt de nieuwe Erfgoedwet van kracht. In deze wet – die onder andere de Monumentenwet van 1988 vervangt – staan onder andere regels over de archeologische monumentenzorg, de bescherming van rijksmonumenten en het beheer van de rijkscollectie. Volgens de nieuwe wet mogen alleen daartoe gecertificeerde bedrijven opgravingen verrichten. Vrijgesteld van certificeringsplicht zijn onder andere de metaaldetectorgebruikers: zij mogen de bodem tot 30 cm diep doorzoeken en hun vondsten worden als 'toevalsvondst' beschouwd. Uiteraard mag niet worden gezocht op aangewezen monumententerreinen en op locaties waar een opgraving gaande is. Onder water mag niet worden gezocht, zelfs niet – en dat is op zich opvallend – als dit een recreatieplas is. Vondsten hoeven niet te worden overgedragen, maar wel is er een meldplicht bij Archis en vondsten moeten eventueel ter beschikking worden gesteld voor onderzoek. Duidelijker dan ooit is Archis het centrale meldsysteem voor bodemvondsten.

PAN

De afgelopen jaren is achter de schermen heel hard gewerkt aan de PAN. De PAN is gebaseerd op het al zo'n 16 jaar goed functionerende Engelse PAS-systeem (zie over de PAS onder andere *De Beeldenaar* 2011-5 p. 199-204). Dit voorjaar stelde de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) een subsidie beschikbaar voor de ontwikkeling van de PAN. Daarmee wordt de komende vier jaar een Nederland-brede infrastructuur opgebouwd rond het melden en registreren van vondsten. Samenwerking tussen detectorgebruikers en wetenschappers is daarbij een belangrijk aspect. De

PAN is een verlengstuk van Archis, waarmee Archis wordt verrijkt met kwalitatief goed beschreven vondsten. Alle vondsten – ook muntvondsten – worden aangemeld via Archis en vervolgens door PAN-medewerkers gedetermineerd of kwalitatief opgewaardeerd. Hiermee verdwijnt de lacune voor muntvondsten, die in Archis nu nog vaak te summier zijn beschreven. Op dit moment wordt de digitale functionaliteit van de PAN gebouwd, in september is het de bedoeling dat het systeem *live* gaat. De PAN krijgt een breed platform, verbonden aan onder andere diverse musea en archeohotspots.

Onder de vele partners van PAN bevindt zich De Nederlandsche Bank. Deze heeft toegezegd de via de PAN binnenkomende munten te determineren. Vondsten zullen voorlopig ook direct bij NUMIS blijven binnenkomen. Uiteindelijk zullen alle vondsten aan Archis worden gekoppeld, via *linked-open data* (internetkoppelingen tussen databases op basis van stabiele uri's, zie *De Beeldenaar* 2013-4 p. 170-172). Groot voordeel is dat muntvondsten eenvoudiger dan ooit in verband gebracht kunnen worden met andere vondsten van dezelfde locatie (en *vice versa*). Later dit jaar wordt in *De Beeldenaar* nader stilgestaan bij de ontwikkelingen.

Belangrijke websites:

Melden van gevonden munten en andere vondsten:
www.archeologieinnederland.nl/vondstmeldingsformulier

Archeologie:
www.archeologieinnederland.nl

Archis:
www.cultureelerfgoed.nl/dossiers/archis-30/wat-is-archis

De PAN (een internet-omgeving is in ontwikkeling):
www.nwo.nl/onderzoek-en-resultaten/onderzoeksprojecten/i/20/26420.html

De Erfgoedwet:
www.cultureelerfgoed.nl/dossiers/erfgoedwet

En *last but not least* NUMIS:
https://nnc.dnb.nl/dnb-nnc-ontsluiting-frontend/#/numis/

Oriental Numismatic Society

ONS

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar
www.onsnumis.org

Gold ducats of the Netherlands

Boekbespreking

WILLEM VAN DEN NIEUWENHOF

In oktober 2015 werd tijdens de Muntmanifestatie te Houten deel 1 van een beoogd vierluik van de hand van Dariusz Jasek gepresenteerd. Het boek Gold ducats of the Netherlands biedt een uitgebreide beschouwing van de Nederlandse gouden dukaten in het algemeen en bevat een catalogus van de dukaten van Gelderland (Hertogdom, heren en steden), de Groninger Ommelanden, Gorinchem, Gronsveld, Haarlem, Middelburg, Vianen, Thorn, Breda en Zierikzee.

Het is alleraardigst dat juist een Poolse auteur het catalogiseren van de Nederlandse dukaten op zich heeft genomen. Gedurende enkele eeuwen werden deze munten gebruikt voor de handel met onder andere Polen en ze worden daar nog veelvuldig aangetroffen. De belangstelling van Jasek voor deze munten is gewekt toen hij toevallig stuitte op het gegeven dat de Nederlandse dukaten in de zeventiende en achttiende eeuw de dominante gouden munten waren in het Poolse betalingsverkeer. Jasek heeft veel informatie verzameld. Zo geeft hij aan te beschikken over een databestand met meer dan 20.000 nummers. Het boek telt dan ook dik over de 300 bladzijden. In mijn ogen hadden dat er wel veel minder kunnen zijn. Jasek is duidelijk gegrepen door zijn onderwerp en zijn bevlogenheid spat als het ware af van het werk. Jasek lijkt alle verhalen over de dukaat te willen vertellen. Een vierdelige serie over de Nederlandse gouden dukaten lijkt mij echter voer voor specialisten. Het is de vraag of die in een dergelijk boek behoefte hebben aan acht pagina's over de lijfstraffen die plegers van muntmisdrijven vanaf de elfde eeuw in de Nederlanden riskeerden. Het boek biedt prachtige illustraties van de hand van de echtgenote van de auteur. Het titelblad is goedgekozen met de bekende ridder die de voorzijde van veel dukaten siert met daaromheen een groot aantal wapens van heren en steden waarvan de emissies in het boek worden behandeld. Sommige illustraties zijn even fraai, maar lijken mij minder goed gekozen. Dat er tekeningen van gebouwen waar gemunt is worden gepresenteerd voegt iets toe, maar een tekening van Teylers museum, waar overigens een prachtige en voor dit boek relevante numismatische collectie te vinden is, lijkt mij hier overbodig.

Jasek geeft aan dat volledigheid onmogelijk is, maar met het vermelden van een databestand met 20.000 nummers, met drie volle pagina's aan personen en instanties die bedankt worden

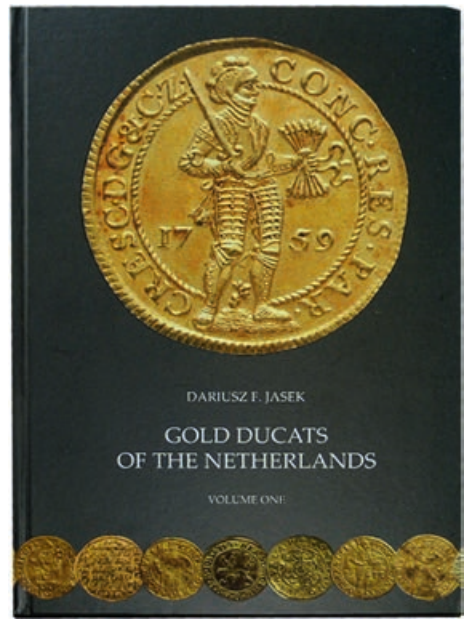

voor hun medewerking en per nummer een overzicht van geveilde exemplaren en gerealiseerde prijzen, wekt hij wel hoge verwachtingen. Het boek opent met Batenburg. Dat nodigde mij uit tot een proef op de som. Mij stond bij dat enkele jaren geleden bij AA Muntenveiling een aantal zeldzame dukaten van Batenburg zijn geveild. In twee opeenvolgende veilingen (nr 42 in mei 2008 en veiling 43 in november 2008) zijn in totaal 7 dukaten en een dubbele dukaat van Batenburg verkocht. Jasek geeft voor Batenburg 20 nummers (nr 1 tot en met 20) waarvan er een door Jasek als "incorrectly identified" wordt weergegeven. Het is overigens een goede keuze van Jasek om dergelijke munten (vervalsingen, in het verleden verkeerd toegeschreven munten en dergelijke) uitgebreid aan de orde te laten komen. Dit maakt het voor de lezer eenvoudig om ook deze munten te identificeren. Voor de 20 Batenburgse nummers geeft Jasek in totaal 59 veilingresultaten. Per nummer varieert het aantal van nul tot negen. Wat blijkt? De munten geveild bij AA Muntenveiling in november 2008 worden alle vier vermeld (01.2, 07.3, 10.1 en 15.1). De vier munten geveild in mei 2008 worden niet vermeld. Zo is nummer 08 als uniek opgenomen (in Teylers Museum, afkomstig van Roest, door hem aangekocht bij Schulman, veiling 25, maart 1895), terwijl een ander exemplaar van dit type is geveild bij AA Muntenveiling (veiling 42 nummer 65).

Gold ducats of the Netherlands is een zeer informatief boek, bevat heel veel informatie over de achtergronden van de munten en de munten zelf, waaronder veel en uitstekend fotomateriaal. Bij de uitspraak van Jan Pelsdonk "With his work on gold ducats, Dariusz Jasek has set a new standard for numismatic publications" die op de achterzijde van de kaft is te vinden, kan ik mij echter niet aansluiten. Het boek is zeer de moeite waard, zowel voor de specialist (die veel informatie vindt over de munten, duidelijke afbeeldingen, veilingresultaten, kloppen op dukaten, vervalsingen, navolgingen enzovoorts) als voor mensen met een meer algemene belangstelling (informatie over de geschiedenis van de Nederlanden, munthuizen, organisatie van de munt, lijfstraffen voor vervalsers, het handelsverkeer en de positie van de dukaat daarin, de geschiedenis van de voc). Meer beperking in de ambitie had een kwalitatief beter boek op kunnen leveren en had het mogelijk gemaakt om in minder dan de beoogde vier banden de gouden dukaat te behandelen. Dat gezegd hebbend, hoop ik van harte dat Dariusz Jasek zijn werk afmaakt, want ik kijk wel uit naar het volgende deel. ■

DARIUSZ F. JASEK *Gold ducats of the Netherlands* volume I (Knight Press, 2015), 352 p., ISBN 978-83-940534-1-3, €135 + €18 verzendkosten, www.gold-ducats.com.

De hoofdredacteur betreurt het oprecht dat in het artikel 'Bijzondere penning vermist' van de hand van Tom Senders in *De Beeldenaar* 2016-1 de suggestie wordt gewekt dat de firma Schulman BV te Amsterdam iets te verwijten valt. Het geschetste beeld is onnodig negatief. Na de ontvreemding bij transportfirma FedEx was het op de veiling gekochte voorwerp – hoe uniek ook – verloren. De firma Schulman is een uiterst competent bedrijf, maar kan uiteraard niet zo een-twee-drie een vervangend exemplaar bemachtigen waar Senders zelf 30 jaar naar heeft moeten zoeken. Hierop is de koop zonder kosten voor Senders ontbonden en is de hele zaak – hoe spijtig ook voor de betrokkenen – een verzekeringskwestie geworden.

Beelden en penningen van Geer Steyn

Een boekbespreking

KAREL SOUDIJN

In 1973 won Geer Steyn de zilveren Prix de Rome voor beeldhouwkunst. Deze prijs stelde hem in staat om zijn opleiding te vervolgen in Wenen, bij Fritz Wotruba. Als Steyn aan hem foto's laat zien van het werk dat hij heeft gemaakt als student aan de Rijksakademie in Amsterdam, krijgt hij te horen: 'Es musz ganz anders sein!' Enkele jaren later, in 1976 en allang weer terug in Amsterdam, ontwerpt Steyn een penning voor de VPK. Op de keerzijde staat een citaat van Bertolt Brecht: 'Es geht auch anders, doch so geht es auch.' Een mooi contrast met de eerder aangehaalde uitspraak. Wotruba zegt dat het anders moet, Brecht dat het anders kan (maar niet hoeft). Het citaat van Brecht lijkt mij een passend motto voor het hele oeuvre van Geer Steyn. We kunnen maar beter tevreden zijn met de mogelijkheden die we op een bepaald moment hebben. De absolute top is onbereikbaar. Tegelijkertijd is de uitspraak van Brecht te lezen als een ode aan eigenwijsheid. Trek je niets aan van anderen: ga je eigen gang. En ook dat is tekenend voor Geer Steyn.

De kunstenaar bereikte in 2015 de leeftijd van 70 jaar. Tot en met 15 mei 2016 heeft hij een grote overzichtstentoonstelling in Museum Beelden aan Zee. Bij deze tentoonstelling verscheen een boek met catalogi van de beelden en penningen van Geer Steyn. Tevens bevat het boek drie beschouwende teksten: een persoonlijk voorwoord van museumdirecteur Jan Teeuwisse, een autobiografische schets van Geer Steyn en een uitvoerige kunstbeschouwing van Hans Sizoo. Voor het catalogiseren van de beelden is Albert Smit verantwoordelijk. Jadwiga Pol-Tyszkiewicz stelde de oeuvrecatalogus van de penningen samen.

Haar overzicht van penningen is genummerd van nul (een dierbaar 'gevonden voorwerp') tot 124. Enkele nummers kennen nog een onderverdeling, want sommige stukken bestaan uit losse delen. Bij de samenstelling van de catalogus moest Jadwiga Pol zich beperken tot wat de kunstenaar zelf als volwaardige penningen beschouwde. Geer Steyn ontwerpt meestal talrijke varianten voordat hij een penning als afgerond presenteert. De meeste varianten vallen echter buiten dit boek. Elk stuk krijgt in de catalogus een korte toelichting. Ook nam Jadwiga Pol verwijzingen op naar publicaties waarin een bepaald exemplaar eerder is beschreven of afgebeeld. Bij alle nummers treffen we foto's op klein formaat aan. Elders in het boek zijn grotere afbeeldingen van een aantal penningen te vinden.

In zijn autobiografische essay merkt Geer Steyn op: 'Sculptuur is voor mij een vorm van serieel denken. De waarneembare natuur is te complex en voor

een beeldende uitspraak moet je kiezen voor een enkelvoudigheid.' Als beeldhouwer heeft hij verschillende thema's en portretten uitgewerkt in reeksen. Elk beeld levert weer een andere vereenvoudiging op. Het citaat van Bertolt Brecht past hier weer bij, want 'het' kan altijd anders. In verschillende reeksen beelden zien we hoe de ene vereenvoudiging een uitnodiging lijkt te bevatten om het onderwerp daarna weer eens anders aan te pakken. Een portret kan beginnen als een weergave waarin iemand nog goed herkenbaar is als persoon, terwijl latere versies zich beperken tot de suggestie van een lichaamshouding. We krijgen dan een reeks van minimaliseren en schematiseren te zien. Over een bepaald beeld schrijft Hans Sizoo: 'niet alles klopt in deze kop'. Steyn zoekt naar mogelijkheden om bekende zaken telkens net iets anders weer te geven dan de toeschouwer zou verwachten.

Wie de catalogus met penningen doorkijkt, ziet het handschrift van Geer Steyn geleidelijk aan veranderen. Als medailleur is de invloed van de Amsterdamse Rijksakademie nog lang zichtbaar, maar Jadwiga Pol merkt bij een portretpenning uit 1980 op, dat vanaf nu 'losse vormen' de compositie gaan bepalen. Het is ook interessant om te kijken naar de belettering. Lange tijd boetseerde Steyn de namen en teksten op penningen in een lettertype dat hem doet kennen als een leerling van Piet Esser. Maar rond 1980 zien we vereenvoudiging. Bij de hoofdletter A verdwijnt de dwarsbalk: een A wordt een omgekeerde V. De poten van de letter M komen verder uit elkaar te staan. Nog weer later boetseert Steyn zijn letters niet meer. Hij krast ze zo simpel mogelijk in het kleimodel. Zijn handschrift gaat de richting uit van spijkerschrift. Ook hier: schematiseren en minimaliseren.

Eigen beperkingen buit Steyn op een verrassende manier uit. Het lukt hem niet goed om bij huwelijksjubilea een conventioneel dubbelportret op een penning te zetten. Van de nood maakt hij echter een deugd. Bij een penning uit 2001 voor Herman Gerritsen en Cathy Salzman zet hij hun sterk geschematiseerde portretten op verschillende kanten van de penning. De jubilarissen houden zich actief bezig met numismatiek. Op beide portretten brengt Steyn nu een 'klop' aan met een kopje van de ander. In 2008 gaat hij een stap verder. Olga Dreesmann en Harry Vehmeyer komen elk op een kant van hun penning te staan, maar direct achter hun eigen portret is een schim (of echo) van de ander te zien. Nog weer verder gaat Steyn in 2011 als hij Lideke Hoffscholte en Frans Peese Binkhorst portretteert. Ze krijgen allebei een eigen portretpenning, met direct achter hun hoofd een echo van de ander. Op de keerzijde is nu bovendien een sterk geschematiseerd eigen portret te zien, waar nauwelijks herkenbaar de partner ook nog weer eens doorheen schemert.

Het is prachtig om al dit werk bij elkaar te zien. Er bestaat weliswaar een groot verschil tussen in steen gehakte beelden en in klei geboetseerde penningen – maar eigenlijk is dit enorme verschil zeer relatief. Althans, bij Geer Steyn.

HANS SIZOO, GEER STEYN, JAN TEEUWISSE, JADWIGA POL-TYSZKIEWICZ & ALBERT SMIT *Geer Steyn: beelden – penningen* (Zwolle, Waanders, 2016), 176 p., ISBN 9789462620674, €24,95 + €1,95 verzendkosten, www.waandersdekunst.nl/geer-steyn-beeldhouwer.html.

Drie bijzondere hedendaagse erepenningen

JIM VAN DER MEER MOHR

In de negentiende eeuw werd het een goede traditie om tal van prijzen te belonen met een prijspenning. Wetenschappelijke publicaties, bijzondere prestaties en andere verdiensten werden beloond met een penning waar vaak op de keerzijde ruimte is voor de naam van de laureaat. Deze traditie is ook in de afgelopen eeuw voortgezet en ook nu worden er gelukkig nog penningen uitgereikt wegens grote verdiensten. Een voorbeeld hiervan is de *Professor van Ruyven-penning* door Barbara de Clercq die ik in *De Beeldenaar* 2012-5 heb beschreven.

Sacha Tanja

De afgelopen jaren zijn er weer enkele van dergelijke prijs- of erepenningen uitgereikt. De eerste penning die ik hier wil noemen is de *Sacha Tanja Penning*. Dit is een eerbetoon aan Sacha Tanja (1942-2004), de te jong overleden oud-hoofdconservator van de ING-collectie die in haar tijd als conservator een zeer grote collectie hedendaagse figuratieve kunst heeft opgebouwd. Maar haar enthousiasme voor deze kunst ging verder en zij heeft zich enorm ingespannen voor de promotie van deze figuratieve kunst in Nederland. Er kan gerust gesteld worden dat zij het boegbeeld was van de Nederlandse figuratieve kunst. De eerste penning is in 2005 postuum uitgereikt aan Sacha Tanja. Er zijn drie categorieën prijzen, waarvan er elk jaar één aan bod komt. Er is een aanmoedigingsprijs voor jonge kunstenaars, er is een oeuvreprijs en er is een categorie van mensen die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de beeldende kunst. Zo ontvingen voorheen onder andere Rutger Brandt van Galerie Mokum, de beginnende kunstenaar Inge Aanstoot en de gevestigde kunstenaar Matthijs Röling deze prijs.

Dit jaar heeft de jury, die bestond uit Wim Pijbes (directeur Rijksmuseum Amsterdam), Emily Ansenk (directeur Kunsthal Rotterdam), Joop van Caldenborgh (verzamelaar) en de winnaar van vorig jaar Inge Aanstoot, de prijs toegekend aan de kunstenaar Arie Schippers (1952) voor zijn gehele oeuvre.

Sacha Tanja Penning

Arie Schippers, Nelson Mandela, 2010

De prijs is uitgereikt op 20 januari jongstleden bij de opening van de kunstbeurs Realisme in Amsterdam. Aan deze prijs is een geldbedrag van € 10.000 verbonden.

Arie Schippers is een veelzijdig kunstenaar. Hij is actief als kunstschilder, portrettist en beeldhouwer. Van zijn hand is onder andere het 3,5 meter hoge standbeeld van Nelson Mandela, dat vlakbij het Museon in Den Haag staat. Hiertoe kreeg hij in 2010 de opdracht van de Stichting Standbeeld Nelson Mandela.

De penning is in 2005 ontworpen door Guus Hellegers (1937), voorwaar geen onbekende in penningland. Op de voorzijde staat Sacha Tanja met haar eigen penning in de hand. Haar handtekening links langs de rand, vormt samen met het woord PENNING de naam van deze penning.

De keerzijde toont het bovenste deel van het gezicht van Sacha Tanja, waaronder de tekst 'een groot realist' staat. Deze tekst slaat zowel op Sacha als op de ontvanger van de penning. Het spiegelende vlak is in de vorm van het voor haar karakteristieke haarprofiel. Op het vlak linksonder kan de naam van de laureaat en het jaartal van de prijs worden opgenomen. De bronzen penning meet 81x82 mm, is gegoten bij de firma G.J. van den Bergh te Schoonhoven en is afgewerkt en gepatineerd door de kunstenaar.

Willy van Heumen

Voor een heel ander doel is de *Willy van Heumen Penning* ontworpen. Opdrachtgever was de Stichting Stimuleringsfonds Alternatieven voor Proefdieren, kortweg Willy van Heumenfonds. Deze stichting is in 2007 bij testament opgericht door Willy van Heumen, een pseudoniem van de stichtster die anoniem wenste te blijven, en heeft als doel het welzijn van de dieren te bevorderen en vooral het gebruik van proefdieren voor medische doeleinden te beperken tot de werkelijk noodzakelijke proefnemingen. De stichting zegt over haar activiteiten op de website: De stichting tracht dit doel in de eerste plaats te verwezenlijken door eenmaal per twee jaar aan een persoon of organisatie die zich in de afgelopen periode bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt op dit terrein een stipendium van 25.000 euro toe te kennen. Het bedrag is door die persoon of organisatie naar eigen inzicht te besteden aan het welzijn van dieren. Deze prijs heet de Willy van Heumen prijs. Deze prijs is voor het eerst uitgereikt in 2009 aan prof. dr T.J.W. Huizinga van het LUMC. Naast dit stipendium krijgt de laureaat sinds 2011 ook een klein beeldje, eigenlijk een 'wisseltrofee', die hij twee jaar mag houden. Het beeldje is een kleinere versie van het ongeveer 50 cm hoge

Willy van Heumen Penning

beeld *Hommage* dat door de Brabantse kunstenaar Joep Coppens (1940) gemaakt is en sinds 2011 in het gebouw van ZonMW staat, de Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie, waarmee het fonds een samenwerkingsverband gesloten heeft. Het beeld stelt zes chimpansees voor die een offertafel dragen. Hierbij heeft Coppens zich laten inspireren door de oude Afrikanen die één meubel overal mee naar toe namen; een soort nektafeltje waar ze het hoofd op ten ruste konden leggen.

Omdat het beeldje iedere twee jaar overgedragen moet worden, is besloten om ook een penning te laten maken, die dan als prijspenning aan de laureaat geschonken kan worden. Dat is de *Willy van Heumen Penning* geworden. Voor het ontwerp tekende eveneens Joep Coppens. Deze bronzen penning heeft een doorsnede van 75 mm en is gegoten bij bronsgieterij Boerekamps te Nederweert.

Op de voorzijde is het vooraanzicht van het beeld te zien met als randschrift in een kader de tekst: WILLY VAN HEUMEN PRIJS. De keerzijde toont een lauwerkrans, het lege veld biedt plaats voor de naam van de prijswinnaar. In 2015 werd de Van Heumenprijs en de bijhorende penning uitgereikt aan twee wetenschappers, dr ir J.L. Louisse, docent Universiteit Wageningen en mevrouw dr E. van den Bogaard van het Radboud Universitair Medisch Centrum.

Joep Coppens, zoon van de kunstfotograaf Martien Coppens, is vooral bekend als beeldhouwer. Daarnaast is

Joep Coppens, Hommage, 2011

Librispenning

hij, als bewoner van een nog werkende molen, ook molenaar. Na in 1958-1959 één jaar de Academie voor Industriële Vormgeving te Eindhoven gevolgd te hebben, is hij in de leer gegaan bij de Italiaanse beeldhouwer Fred Carasso aan de Jan van Eijck Academie in Maastricht. Vervolgens heeft hij in 1965-1966 zijn studie voltooid bij de Ateliers '63 in Haarlem onder leiding van de Joodse beeldhouwer Wessel Couzijn en de Japanse beeldhouwer Shinkichi Tajiri. Hij heeft tal van opdrachten in binnen- en buitenland vervuld, waaronder in Costa Rica en op Aruba (een bronzen beeld van Anne Frank in Oranjestad). Zijn werk is ook in openbare ruimtes in Nederland te vinden. Behalve de *Willy van Heumen Penning* heeft Coppens ook een penning over Golgotha gemaakt.

Librispenning

Tot slot noem ik hier de Librispenning die sinds vorig jaar verbonden is aan de jaarlijkse, inmiddels ruim 25 jaar oude Libris Literatuur Prijs. De prijs is alom bekend en werd vorig jaar toegekend aan Adriaan van Dis. Aan deze uiterst prestigieuze prijs is een geldbedrag van 25.000 euro verbonden. Op 11 mei 2015 is deze penning dus voor het eerst uitgereikt. De penning is ontworpen door Irma Boom (1960), een van huis uit grafisch ontwerpster, iets wat ook in het ontwerp van deze penning zeer zichtbaar is. De bronzen penning heeft een diameter van 60 mm en in het midden is een gat aangebracht, zodat deze ook met een lint om de nek gehangen kan worden. De penning heeft geen beeld, maar uitsluitend een tekst, die in het lettertype Gill Sans is aangebracht. Het is een van de oudst bekende Nederlandstalige teksten: HEBBAN OLLA VOGALA NESTAS HAGUNNAN HINASE HIC ENDA THU WAT UNBIDAN WE NU (Alle vogels zijn nesten begonnen, behalve ik en jij. Waar wachten wij nu op).

Bij de penning hoort een vierkant doosje, waarop de naam van de winnaar staat. Het is de eerste penning van de hand van Irma Boom. Toen Wim Pijbes, de juryvoorzitter van afgelopen jaar, de penning uitreikte, zou hij deze direct hebben willen confisqueren om deze toe te voegen aan het penningkabinet van het Rijksmuseum, zo fraai vond hij hem!

Zoekpenning 35

JANJAAP LUIJT

Deze aflevering van *Zoekpenning* begint met een oplossing. *Zoekpenning 34* toonde een penning van Volkswagen - Audi uit 1978. De modelleur van die penning meldde zichzelf bij de redactie. Het model van deze penning is vervaardigd door Henk van Bommel (geb. 1938). Van Bommel werkte in 1978 als hoofdontwerper bij Koninklijke Begeer BV en kreeg de opdracht de voorstelling te vervaardigen. De andere penning in *Zoekpenning 34* uitgegeven door de Vereniging van Verf- en drukfabrikanten kon Van Bommel niet thuis brengen. Een uitgebreid artikel over zijn oeuvre door Lucie Nijland verscheen in *De Beeldenaar* 2008-2.

Op de andere penningen ontving de redactie eveneens reacties, al waren dat geen antwoorden, maar hints of aanvullende informatie die wellicht tot een oplossing kan leiden. Zo meldde een lezer, dat in januari 2016 in de Collect Plaza veiling een identieke Holland-Indië-penning opdook (kavel 153), maar dan met op de keerzijde de datum: 17-5-1937. Met andere woorden: deze penning is ouder dan 1942. De herkomst is echter nog niet vastgesteld.

Ook op de legitimatiepenning van de Rijkspolitie volgde aanvullende informatie. Een lezer wees er op dat het Historisch Centrum Overijssel het archief van de Grenscommissarissen van Enschede beheert. De digitaal toegankelijke inleiding op dit archief vertelt dat op 29 januari 1907 het Vestigingsverdrag inwerking trad. Daarin werd geregeld dat Nederlanders en Duitsers zich in elkaars land mochten vestigen zonder hun nationaliteit te verliezen. In voorkomende gevallen (met name als personen in armoede vervielen) mochten ze worden teruggestuurd naar hun eigen land. Ter begeleiding en ondersteuning werden grenscommissarissen van Rijkspolitie aangesteld. Op 1 januari 1949 is het grenscommissariaat te Enschede opgeheven. Op basis van de gravering vermoedt de schrijver van de tip dat de afgebeelde penning in of vlak na 1907 zal zijn vervaardigd.

Een tip over de NCB-penning uit *Zoekpenning 33* ontvingen we net na de deadline van het vorige nummer, vandaar dat we deze nu pas met de lezers kunnen delen. De reactie behelst de afkorting en geschiedenis van de NCB. De letters staan voor Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond, een organisatie die rond 1997 is opgegaan in de ZLTO met een hoofdkantoor in 's-Hertogenbosch. De NCB was eigenaar van een adviesorganisatie op fiscaal en administratief gebied en de mogelijkheid wordt niet uitgesloten dat de adviesorganisatie 25 of 50 jaar bestond in 1924. De lezer

die deze aanwijzing aandroeg, is voornemens nader onderzoek te doen bij de ZLTO. Kortom, wordt vervolgd...

Nieuwe vragen

Allereerst stuurde een lezer een afbeelding in van een penning met oog aan een oranje strik. De penning met een diameter van 35 mm en een gewicht van 17,5 gram, toont op de voorzijde een portret van koningin Wilhemina en profil naar links met een lauwerkrans op het hoofd. De keerzijde heeft een veld geschikt voor een inscriptie met daaronder het rijkswapen. De penning draagt geen zilvermerken, zodat wordt aangenomen dat het een verzilverd exemplaar betreft. Op de zijde met het portret van Wilhelmina zijn rechtsonder initialen te lezen: ZD. De keerzijde van het getoonde exemplaar draagt de inscriptie: 'Etalagewedstrijd Tegelen 6-9-'23 2e Pr.' Uit overlevering is bekend dat de penning is uitgereikt aan H.A. van Heesch, eigenaar van een schoenmakerij te Tegelen. De inzender van deze penning verneemt graag wie de ontwerper is en in hoeverre het portret van de koningin een eigen ontwerp is of dat dit afkomstig is van een bestaand beeld. Het jaartal 1923 op de keerzijde wekt de indruk dat deze penning is vervaardigd ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van de koningin.

De tweede penning waar vragen over zijn, werd ooit gevonden in een antieke kast samen met een Engelse munt (waarschijnlijk een penny). Het is een bronzen penning met een diameter van 37 mm. De voorzijde lijkt de beeltenis te tonen van een Admiraal met een kanon en een schip op de achtergrond; de keerzijde negen schepen met de datum 22 november 1739. De vraagsteller heeft deze datum op internet nagezocht en ontdekte op Wikipedia dat die dag de Battle by Porto Bello met vice-admiraal Vernon plaatsvond. Een ander zoekresultaat leidde naar de website van eBay, waardoor het mogelijk werd het slecht leesbare omschrift te ontcijferen. Op de voorzijde luidt die: 'THE BRITTISH GLORY REVIV D BY ADMIRAL VERNON en op de keerzijde: 'HE TOOK PORTO BELLO WITH SIX SHIPS ONLY' en 'NOV 22 1739'. Opmerkelijk was echter dat het bij eBay gevonden exemplaar de admiraal spiegelbeeldig toonde ten opzichte van de zoekpenning, terwijl de teksten wel normaal leesbaar waren. De vraag is: weet een van de lezers wanneer de penning is gemaakt en door wie?

Met dank aan Henk van Bommel, Paul Geraads, Jan Pelsdonk, Ad Lansen, Tom Senders en Jan de Vries.

Bezit u een of meer penningen waar u meer over zou willen weten, maar waarbij u vastloopt in uw zoektocht naar de maker of meer wilt weten over de context? Stuur een afbeelding met een korte vraagstelling en het formaat van de penning naar redactie@debeeldenaar.nl.
Uiteraard zijn antwoorden en aanvullende informatie over de getoonde penningen ook van harte welkom op hetzelfde e-mailadres

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Nieuwtjes
In het volgende nummer van *De Beeldenaar* zullen er weer diverse nieuwtjes over de VPK te melden zijn.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsbijeenkomst 2016
De eerstkomende bijeenkomst van het genootschap zal plaatsvinden op zaterdag 24 september 2016 in Anholt (Duitsland). Voor deze bijeenkomst, die een gedenkwaardige dag belooft te worden, ontvangen de leden te zijner tijd een aparte uitnodiging.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
C. Teulings
p/a De Beeldenaar
Postbus 11
3500 AA Utrecht
info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
R.J. de Goeje
Couwenhoven 4412
3703 EK Zeist
tel. 030 6992736
rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

TENTOONSTELLINGEN

Fonkelend goud
De tentoonstelling *Goud - Gevonden schatten uit de middeleeuwen* neemt de bezoeker mee naar de schatkamers van vroegmiddeleeuws Friesland. De prachtige voorwerpen en hun verrassende details getuigen van de rijkdom, macht en status van de Friezen.

Tot en met 5 juni, di.-zo. 11-17 uur. Fries Museum, Wilhelminaplein 92, Leeuwarden. www.friesmuseum.nl

Sign of the Times
Een uiteenlopende serie van honderden eeuwenoude draagtekens of insignes vormt het onderwerp van deze tentoonstelling. In de middeleeuwen zijn deze goedkope voorwerpen op grote schaal gedragen. De geëxposeerde exemplaren zijn veelal uit Zeeuwse bodem afkomstig. Dit is geen toeval; de Zeeuwse klei zorgde voor uitstekende conservering van de veelal tin/loden objecten.

Tot en met 30 oktober, di.-zo. 11-17 uur. Zeeuws Museum, Abdij 3-4, Middelburg. www.zeeuwsmuseum.nl

Geer Steyn. Beeldhouwer
Dit voorjaar toont museum Beelden aan Zee een overzicht van het werk van Geer Steyn. Steyn was lange tijd docent aan de KABK en is een Nederlandse beeldhouwer en penningmaker. Het werk van Steyn is nooit illustratief, maar streeft naar de essentie van het onderwerp en uiteindelijk van de beeldhouwkunst zelf.

Tot en met 15 mei, di.-zo. 10-17 uur. Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1, Den Haag. www.beeldenaanzee.nl

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Verzamelen is een heerlijke hobby!
Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.
Wij delen dat graag met u!

Bekijk onze voorraad op:

www.LaurensSchulman.nl

Échte munten koopt u bij de leden van de

Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Bezoek ook onze website

www.nvmh.nl

De NMVH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaar op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NMVH-lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen, tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NMVH-lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen, warvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of hoort te twijfelen.
- Een NMVH-lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NMVH-lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NMVH-lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam
Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1807. LEIDEN. 50-JARIG BESTAAN VAN DE VRIJMETSELAARSLOGE 'LA VERTU' EN DE BUSKRUITONTPLOFFING VAN 12 JANUARI DAT JAAR.
Door D.P. Wilno

Zilver, verguld, ovaal, 47 x 38 mm, 27,24 gram, met draagoog en ring.
Nahuys 32; KPK.3859; Kreeft 6.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

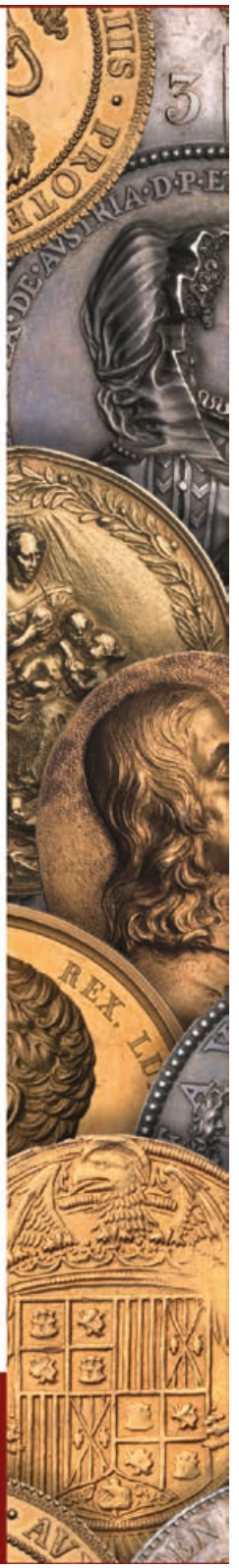

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

www.nmv.nl

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 2016, 40e JAARGANG NR. 4

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Veiling 42

wordt gehouden op 24 en 25 oktober 2016

Wij zullen weer alles uit de **kast** halen, om topopbrengsten te realiseren!

Heeft u **kastruimte** nodig?

Indien u voornemens bent om voor deze veiling uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

SHOWROOM
AMSTERDAM
MUNTEN - PENNINGEN - BANKBILJETTEN - ONDERSCHEIDINGEN

Bezoek onze nieuwe vestiging

Herengracht 500
1017 CB Amsterdam
Tel. 020 320 9101
Fax. 020 620 8040
E-mail: info@schulman.nl

VEILINGEN

Meerdere veilingen per jaar

INTERNET VERKOOP
www.schulman.nl

DE BEELDENAAR 40 (2016) nr. 4

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.koninklijkgenootschap.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

Stichting De Beeldenaar
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
info@debeeldenaar.nl
bic: ingbnl2a
iban: nl10 ingb 0005761252

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredactie: J.E.L. Pelsdonk
Penningen: G.J. van der Meer Mohr, T. Senders
Munten: P.A.M. Beliën, R. Van Laere, W.P.C. van den Nieuwenhof,
Algemeen: L. Boezelijn, J. Luijt

Jaarabonnementen
Nederland: € 27;
binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45
Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november 2016 schriftelijk is opgezegd.
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Oogsttijd 148
Jan Pelsdonk

Jeroen Bosch. vpk-Inschrijfpenning(en) 2016 149
Henny van Grol

Atelierbezoeken 152
Tom Senders

Valse vierkante munten uit 1591 153
Bengt Hemmingsson

De jaargeschenken van Janjaap Luijt 157
Jim van der Meer Mohr

De bakenloodjes met het wapen van Haarlem 163
Allex Kussendrager

Nieuwe variant van een halve groot van de Utrechtse bisschop Frederik van Baden 170
Arie van Herwijnen

Een hand van de kunstenaar 171
Karel Soudijn

Een onverwachte wending 174
Tom Senders

De schatvondst Dordrecht 1817 175
Anton Cruysheer & Bouke Jan van der Veen

In memoriam Dick Purmer 1939-2016 180
Herman Gerritsen

Verslag vpk Algemene Ledenvergadering 9 april 2016 181
Da van Daalen

Zoekpenning 36 183
Janjaap Luijt

De eerste grote zilveren munten in Vlaanderen 1269-1322. Boekbespreking 186
Raf Van Laere

Nieuws 189

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Oogsttijd

JAN PELSDONK

Inmiddels is de zomer over Nederland uitgerold. Menig munt- of penningliefhebber is weer buitenshuis te vinden, afhankelijk van de interesse met een hark, metaaldetector of met een luie stoel en dit nummer van *De Beeldenaar*.

Voor wie geen lust in tuinieren heeft: geen nood, er zijn genoeg alternatieven. Hebt u al eens een van Nederlands archieven bezocht? Uit eigen ervaring moet ik daarbij wel de kanttekening maken dat het leven van een onderzoeker lang niet altijd over rozen gaat. Op zoek naar bronnen over het gebruik van middeleeuwse loden penningen bivakkeerde ik aan het begin van deze eeuw wekenlang in diverse archieven. Het resultaat was nihil. Dit is duidelijk anders gesteld met het in dit nummer gepubliceerde onderzoek naar jongere exemplaren – Haarlemse bakenloodjes – waar na vele eeuwen de onderste steen boven water lijkt te komen. Wat vondsten betreft geeft dit nummer overigens meer nieuws prijs. Naast recent materiaal ook een schatvondst uit Dordrecht van bijna twee eeuwen geleden.

Wie de afgelopen jaren een onderzoek heeft afgerond en in *De Beeldenaar* heeft gepubliceerd kent ze wel: de jaargeschenkjes van de voormalige hoofdredacteur. Alles bijeen vormen zij weer een verzameling op zich en als afsluiting van de periode-Luijt wordt in dit nummer een overzicht van deze collectorsitems gegeven. Er bevinden zich zelfs enige heuse penningen onder, die – geliefd of verguisd – dezelfde reacties oproepen als menig andere moderne penning. Ook buiten dit overzicht is de moderne penningkunst wederom rijk vertegenwoordigd. Diverse nieuwe exemplaren worden onder uw aandacht gebracht. Op een daarvan zijn elementen verwerkt uit wederom een tuin: de Tuin der Lusten van Jeroen Bosch. Blijkbaar gaan groene vingers prima samen met de numismatiek.

Bij de voorplaat
1723. NOORWEGEN. 100-JARIG BESTAAN VAN DE ZILVERMIJNEN IN KONGSBERG. *Door Olav Wif.*
Voorzijde: geharnast borstbeeld met sjerp en mantel van Frederik IV naar rechts met de Orde van de Olifant. In de afsnede: NORSKE. SØLV-VERKS. / FØRSTE. IUBEL. AAR. / 1723. Omschrift: FRIDERICH. 4. DANMARKIS. NOR-GIS. DE. VEND. OG. GOTH. KONGE.
Keerzijde: rivier met zijarmen, ook zijn er verscheidene schachtopeningen, gebouwen, bomen en open velden te zien. Opschrift: SANDSWÆR. NUMMEDAL. Omschrift: ✻. NYT. SECLVM [1700] GUDS. ORDS. LYYS [1717] OG. NORGIS SØLV. VERK [1723] VOLDT. AT. FIERDE. FRIDERICH. 3. IUBEL-FESTER. HOLDT
Galster 338; zilver, 43 mm, 29,25 gram. Collectie Munthandel Verschoor, foto's Dimitri Verschoor.
In 1623 ontdekte de boerenzoon Jacob Christophersøn bij toeval bij het huidige Kongsberg zilver. Deze vondst bleek een meevaller en rijkste zilvermijn in Noorwegen te zijn. Honderd jaar later vervaardigde graveur Olav Wif in opdracht van secretaris Frederik Rostgaard deze penning ter gelegenheid van dit jubileum. In zijn afrekening benadrukt Olav Wif dat voor de opschriften 'nieuw ontworpen letters' gebruikt zijn en 'dat hiervoor tenminste 60 Taler betaald moest worden'. Koning Frederik IV, die deze penning liet vervaardigen in een oplage van 60 stuks en uitdeelde op zijn verjaardag, betaalde de gevraagde prijs en stelde Olav Wif aan als graveur van de Munt in Kongsberg.

Jeroen Bosch

VPK-Inschrijfpenning(en) 2016

HENNY VAN GROL

De eerste keer dat ik Arie Schippers zag was waarschijnlijk tijdens de roerige jaren op de Rijksakademie. Arie was al afgestudeerd en ik was net met mijn tweede jaar begonnen. Hij was toen een *sluve* [lange, dunne, red.] jongen met sluik haar, hij woonde op de zolder van het Vana-gebouw, het ateliergebouw van de Rijksacademie in Amsterdam waar ik zelf ook twee jaar mijn atelier heb gehad. Sindsdien is hij altijd wel ergens in de omgeving geweest. Een kleine twintig jaar geleden kreeg ik een atelier op Wittenburg in Amsterdam waar hij in het gebouw ernaast tot voor kort zijn atelier had. Kleine gesprekjes op straat, Arie met zijn hond. Door de jaren heen heb ik zijn werk steeds gevolgd.

Arie Schippers is een rastekenaar, schilder en beeldhouwer. In 1977 won hij de gouden ereprijs van de Prix de Rome met een schilderij van een anorexia-achtige vrouw in een desolate omgeving. Na een periode van schilderen en niet weten hoe daarmee verder te gaan is hij begonnen met beeldhouwen. De basis daarvoor lag al in de opleiding waar in de twee basisjaren naast schilderles ook beeldhouwen werd gegeven door Paul Grégoire. Een citaat van Schippers: 'Iedere schilder moet kunnen tekenen, en als je wilt tekenen moet je kunnen beeldhouwen, want als je het niet driedimensionaal begrijpt, dan begrijp je het helemaal niet'. Het schilderen en beeldhouwen wisselen elkaar sindsdien af. Eerder dit jaar ontving hij voor zijn hele oeuvre de Sacha Tanjaprijs (*De Beeldenaar 2016-3* p. 135-136).

Penning A, Jeroen Bosch, het portret

Opdracht

De opdracht van de VPK was een portretpenning te maken met als mogelijk thema

Jeroen Bosch (1450-1516). Schippers was zoals we al verwachtten meteen enthousiast over het thema.

Het leek het bestuur spannend om te zien wat Arie Schippers met de portretopdracht zou doen. Misschien wel gebruik van kleur, zoals bij zijn imaginaire portretten, of gebruik van afwijkende materialen. Zoals u op de foto's kunt zien is het materiaal brons geworden. Voor kleurtoevoeging vindt hij de vormen op de penning een veel te klein oppervlak hebben.

Penning B, Jeroen Bosch, het paradijs

Tijdens de ledenvergadering van de VPK heeft Schippers zijn Jeroen Bosch penningen op een joyeuze manier gepresenteerd. Hij leidde het verhaal in door middel van een flinke reeks foto's van cameeën. Een camee is een in reliëf gesneden veelkleurige steen waarbij de ruimte om het portret wordt weggeslepen zodat het portret er in reliëf uit naar voren komt. Maar bij Arie zijn de 'cameeën' groot en vlot geboetseerd in twee kleuren 'klei' die je kunt bakken in iedere doorsnee oven, zoals hij vertelt.

Voor de inschrijfpenning 2016 heeft Arie twee verschillende exemplaren gemaakt uit de enorme hoeveelheid voorstellingen die zichtbaar zijn op de schilderijen van Jeroen Bosch. De gekozen voorstellingen zijn details, Arie heeft ze losgehaald uit de omgeving, er een eigen draai aan gegeven en op een vlakke achtergrond geplaatst. Daarbij is gekozen voor de hier volgende combinaties:

Penning A Jeroen Bosch, *Portret* met op de keerzijde een varkenskop, diameter 77 mm, en penning B Jeroen Bosch, *het paradijs* met op de keerzijde de slang met de appel in het paradijs, 90 mm.

Van Jeroen Bosch bestaan niet meer dan drie portretten, die allemaal pas na zijn dood zijn gemaakt. Men gaat er tegenwoordig vanuit dat het portret afkomstig uit Arras en de gravure van Hieronymus Cock teruggaan op een verloren gegaan portret of zelfportret. Het portret op penning A is de vertaling van de tekening uit Arras in reliëf. Het is een schetsmatig portret met zwarte gaten als ogen die je van alle kanten blijven aankijken. Verbeeldt het varken op de keerzijde dat geportretteerd is als een

mens met mensenoren en krullen een verborgen kant van Jeroen Bosch?

Penning B *het paradijs* toont op de voorzijde een fragment uit de hel, een voorstelling die terug te vinden is op het rechter zijpaneel van de *Tuin der Lusten*. Twee enorme oren met een mes ertussenin geklemd, een mensfiguurtje dat er door de duivel onder is geduwd. Is het één van de gruwelijke folteringen die men in de hel mag verwachten? De keerzijde toont een boom en een vrouwelijk wezen met zowel een slangenstaart als klauwen. Ze biedt een appel aan; de verleiding van Adam door Eva in het paradijs waar hun uitzetting op volgt. De voorstelling is terug te vinden op het schilderij *Het Laatste Oordeel*. Daar staan Adam en Eva onder de boom en reikt een hagedisachtige vrouw met klauwen en een dikke lange staart de appel aan. Eva heeft al een appel in haar hand en Adam steekt zijn hand er naar uit.

Arie Schippers, zelfportret, viltstift op papier, 28 x 21 cm, 1995

Meer van het werk van Arie Schippers is te zien op www.arieschippers.nl.

Henny van Grol is beeldhouwer en penningmaker. Sinds 2011 is ze als kunstenaar bestuurslid van de VPK.

Inschrijfpenningen 2016
Leden van de Vereniging voor Penningkunst kunnen de inschrijfpenning tot medio september bestellen via de website: www.penningkunst.nl.
Prijs: **Penning A Jeroen Bosch, *het portret*** € 160 inclusief verzendkosten.
Prijs: **Penning B Jeroen Bosch, *het paradijs*** € 170 inclusief verzendkosten.
De prijs voor niet-leden is € 320 voor **penning A** exclusief verzendkosten en € 340 voor **penning B** exclusief verzendkosten. (Verzendkosten binnen Nederland € 8,60 en buiten Nederland € 15).
Na overboeking van het bedrag op banknummer NL65 INGB 0000 0968 20 (BIC INGBNL2A)
ten name van Vereniging voor Penningkunst onder vermelding van **'Boschpenning A het portret'** of **'Boschpenning B het paradijs'**, ontvangt u een bevestiging van uw inschrijving. Degenen die elektronisch betalen, wordt verzocht tevens naam en adres te vermelden.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Atelierbezoeken

TOM SENDERS

Vanaf 2008 heeft Maja Houtman atelierbezoeken georganiseerd bij een groot aantal bekende en minder bekende beeldend kunstenaars die kunstpenningen maken. Vanaf medio 2013 hebben Mia van der Wilt en Joan Bakker de organisatie van haar overgenomen tot medio 2015 toen het – voorlopig – laatste atelierbezoek plaatsvond bij Francien Valk. Heel veel penningliefhebbers hebben in die acht jaren met groot plezier deelgenomen aan de inspirerende bijeenkomsten bij kunstenaars die soms zelfs meer dan eens hun atelier open hebben gesteld en een toelichting hebben gegeven op hun werk.

Gebleken is dat er onder de penningliefhebbers nog steeds een behoefte bestaat om kennis te nemen van de achtergronden en het maakproces van penningen. Het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst heeft mij gevraagd om de organisatie ter hand te nemen. Het ligt in de bedoeling om de atelierbezoeken te laten plaatsvinden op de laatste zaterdag van de maand, behalve in juli en december, te beginnen bij 27 augustus 2016.

In overleg met Maja, Mia en Joan is een (zeker niet complete) lijst opgesteld van kunstenaars die benaderd zullen worden met de vraag of zij bereid zijn belangstellenden te ontvangen. Zij kunnen zelf het maximale aantal deelnemers bepalen, afhankelijk van de mogelijkheden in hun atelier. Een aantal kunstenaars heeft al toegezegd.

Eerste bezoek

De eerste bijeenkomst met maximaal tien deelnemers zal plaatsvinden op zaterdag 27 augustus in Zaltbommel bij Maria van Gerwen, bekend van de VPK-jaarpenning 2014 *Go*. Het tweede atelierbezoek met maximaal vijftien deelnemers vindt plaats in Utrecht op zaterdag 24 september bij Erica van Seeters, bekend van de relatiepenning *Movement of the heart*, de extra VPK-penning 2014. Liefhebbers kunnen zich bij mij opgeven en de deelnemers (in volgorde van opgave) zullen tijdig per e-mail worden ingelicht over adres, tijdstip en dergelijke.

Oproep

Graag doe ik hier ook een beroep op penningmakers zich bij mij te melden als zij hun atelier willen openstellen zodat ik het programma voor de komende tijd verder kan opstellen.

Opgave of contact via www.tomsenders.nl of tomsenders@planet.nl

Valse vierkante munten uit 1591

BENGT HEMMINGSSON

Uit bewaard gebleven procesdocumenten blijkt dat er in de Republiek der Verenigde Nederlanden valse Zweedse vierkante munten zijn geslagen met het jaartal 1591. Dit artikel belicht de gebeurtenissen aan zowel de Nederlandse als de Zweedse zijde.

Productie in Zaltbommel

In 1595 stond een burger van Amsterdam, Syvert Meynertsz, voor de rechtbank van de stad terecht omdat hij had meegewerkt aan het maken en uitgeven van de valse munten.[1] Een goede vriend van Syvert, de koopman Simon van Kerkhoven, had in mei 1591 tijdens een bezoek aan Syvert gesproken van 'Sweedsche Clippingen' die in Zweden circuleerden tegen een veel hogere koers dan de metaalwaarde. Simon kwam met Syvert overeen dat ze samen zouden proberen om Clemens van Eembrugge, muntmeester van de stad Zaltbommel, over te halen om op hun kosten stempels te maken en Zweedse vierkante munten aan te munten.

Uiteindelijk stemde de muntmeester ermee in om voor 300 mark (troois 246,084 gram per mark) te produceren. In juni en augustus 1591 werd in totaal ongeveer *f* 1223 ter compensatie van de geproduceerde valse munten betaald, waarbij ze gebruik maakten van een 'vercierde' (valse) naam. Simon ontving de eerste hoeveelheid vierkante munten, met een totaalgewicht van 113,25 mark. Dit komt overeen met ongeveer 3700 munten (een echt stuk van acht öre woog volgens de Zweedse muntinstructie 7,51 gram). Deze vierkante munten bracht Simon naar Zweden. Syvert ontving vervolgens de resterende circa 196,5 mark aan munten, ongeveer 6400 stuks, die de muntmeester naar zijn adres in Amsterdam zond.

Clemens van Eembrugge werd in 1579 benoemd tot muntmeester van Zaltbommel. Twee jaar later nam hij er ontslag.[2] Hij werkte voordien in Maastricht en Bergh en later nog in andere munthuizen, zoals die van het aartsbisdom Keulen.[3] In de jaren 1589-1591 was hij wederom muntmeester in Zaltbommel. In laatstgenoemd jaar sloot het Bommelse munthuis. Van zijn eerste periode in Zaltbommel is een interessant schilderij bewaard gebleven. Het toont de muntmeester en het muntpersoneel in 1581.

Productie in Culemborg

Simon van Kerkhoven had moeite de vierkante munten in Zweden uit te geven, omdat muntmeester Clemens van Eembrugge de voorbeeldmunten niet exact genoeg gekopieerd bleek te hebben. Simon zond daarom een deel van de munten terug naar Syvert, verborgen in zakjes in een vat met tarwe. Hij vroeg Syvert om nieuwe vierkante munten te laten maken, volgens de

Zaltbommels muntmeester Clemens van Eembrugge en zijn personeel, anoniem, 1581 (collectie Museum Huis Bergh, 's-Heerenberg)

Vierkante acht öre 1591, echt exemplaar van de Munt van Stockholm

voorbeelden die Simon eveneens mee had gezonden.

In oktober 1591 reisde Syvert naar Culemborg, waar hij een ontmoeting had met Hendrik Craeyvanger. Een andere 'ruimdenkende' muntmeester die sinds 1589 in de stad had gewerkt. Syvert sloot een overeenkomst met Craeyvanger. De muntmeester zou kopieën van vierkante munten en ronde Zweedse markmunten vervaardigen tegen een prijs van vier en een halve gulden per markgewicht. In totaal werd voor 510 mark aan munten geslagen, omgerekend circa 16.700 stuks. Syvert en Simon betaalden voor deze levering circa *f* 2295 aan realen van achten, wederom onder een valse naam. Zij werden naar Simon in Zweden gezonden, die de niet uitgeefbare exemplaren terugzond met een gewicht van 310 mark, ongeveer 10.150 munten. In de tussentijd was in Zweden de waarde van de echte munten – zowel de vierkante als de ronde – gedaald, waardoor de beoogde winst verdampte.

Syvert probeerde de teruggekomen munten aan de muntmeesters van Harderwijk en Leeuwarden te verkopen, maar zonder resultaat. In plaats daarvan werden de valse munten door de Amsterdamse autoriteiten in beslag genomen en Syvert werd opgepakt. Syvert zag een levenslange gevangenisstraf boven zijn hoofd hangen en probeerde zichzelf te verdedigen door te zeggen dat noch hij noch Simon winst

Vierkante acht öre 1591, eigentijdse vervalsing

met deze muntproductie hadden gemaakt. Daarom lieten uiteindelijk de burgemeesters van Amsterdam genade voor recht gelden. Zij veroordeelden Syvert op 16 september 1595 alleen tot een boete van *f* 4000. Muntmeester Hendrik Craeyvanger was in januari 1591 voor het gerecht gedaagd maar is blijkbaar vrij snel weer vrijgelaten, omdat hij later dat jaar de Zweedse vierkante munten produceerde. Hij zat tijdens het proces van Syvert Meynertsz om een andere reden gevangen 'op de Voorpoort van den Hove'. Hij moest zich verantwoorden voor het vervaardigen van onder andere rozenobels op Engelse voet.[4] Zijn stempelsnijder Gerrit Gerritsz van Utrecht werd daarna ook in het proces betrokken. Mogelijk was Gerrit ook verantwoordelijk voor het vervaardigen van de stempels van de tweede serie valse Zweedse munten. In april 1592 werden zijn stempels en smeltovens vernietigd.[5]

Door beide muntmeesters zijn in totaal bijna 27.000 munten voor Simon en Syvert vervaardigd, een grote hoeveelheid. Volgens het verhaal zijn hiervan slechts 10.000 stuks naar Zweden gezonden, waarvan ook nog eens een deel naar Amsterdam is teruggestuurd. Bij dit aantal moet wel worden bedacht dat Syvert zo slim was de handel met Zweedse munten als een commercieel fiasco te bestempelen om een lagere straf te krijgen. Hoe dan ook, het lukte zijn compagnon Simon om duizenden valse vierkante munten in Zweden te verspreiden.

Proces in Stockholm

Op 6 mei 1592 begon in Stockholm een rechtszaak die in verband zou kunnen worden gebracht met de vervalsingen uit de Republiek.[6] Caspar Leuhusen, een van de rijke kooplieden in de stad, werd ervan beschuldigd dat hij geprobeerd had om 'verdachte' vierkante munten uit te geven. Deze munten, niet minder dan 900 stuks, werden

aangetroffen bij een van zijn dienaren in Kalmar (een provincie en stad in het zuidoosten van Zweden nabij het eiland Öland). Leuhusen verdedigde zichzelf door te zeggen dat deze munten vermengd moesten zijn geweest met andere exemplaren die hij had ontvangen – in totaal 'zo'n 1000 daalder in vierkante munten' (circa 4000 munten van acht öre) – van Willem van Wijk (op hoger niveau betrokken bij het muntbedrijf) en anderen die hem geld verschuldigd waren geweest. Van dit bedrag had hij wat aan zijn bediende gegeven. Caspar had hem naar Kalmar gezonden om aan de andere kant van de grens met de zuidelijk gelegen provincie Blekinge goederen met de vierkante munten te kopen. Leuhusen verklaarde dat hij zich niet bewust was van de valse munten in de partij.

Het gerechtshof dagvaardde vervolgens muntmeester Gillis Coyet, munter Simon Mårtensson en Wulf isersnidare (Wulf de ijzersnijder) samen met 'enige andere personen van de Munt'. Hen werd gevraagd of zij 'dezelfde munt en stempel' herkenden en of deze door hen waren gemaakt. Iedereen antwoordde 'kortweg nee': dat zij deze munten nooit hadden gezien en dat voor zover zij wisten deze munten niet bij het munthuis waren vervaardigd. De munter Simon was het meest overtuigend in zijn verklaring. Hij was zelfs bereid om te zweren dat de valse munten niet van de Munt afkomstig waren.

Het proces werd vervolgd op 24 mei. Plotseling bleken zowel de muntmeester als de stempelsnijder niet zo zeker meer in hun uitspraken. Gillis Coyet vertelde nu dat hij 'niet zeker was of de valse munten op de Munt waren geslagen of niet'. Wulf de ijzersnijder zei dat hij 'geen andere stempels had gemaakt dan de exemplaren die hij aan de Muntkamer had geleverd en dat hij niet heel stellig meer achter zijn eerdere verklaring stond'. De enige die vasthield aan de eerste verklaring was Simon

Vierkante acht öre 1591, eigentijdse vervalsing

Mårtensson maar 'zijn verklaring werd vrijwel niet in overweging genomen en klonk niet goed in het gehoor'. Dit was aangemerkt in het verslag. Zelfs Casper Leuhusen heeft zijn verklaring herzien, op het punt dat hij verklaarde dat hij vierkante munten van Van Wijk had vermengd met enige die hij van andere personen had ontvangen van wie hij geld tegoed had. Hij kon niet zeggen 'van wie hij de munten had ontvangen'.

Het zal de huidige lezer duidelijk zijn dat de getuigen onder druk waren gezet. De enige die aan zijn eerdere versie vasthield was Simon, maar zijn verklaring werd opvallend genoeg door het hof genegeerd. Leuhusen kreeg slechts een lichte straf. De schuldvraag bleef onduidelijk, daarom moest hij de in Zweden gebruikelijke 'twaalf mannen-eed' zweren (een eed waarbij hij twaalf personen moest noemen die voor zijn onschuld konden instaan) dat hij de vierkante munten niet had gemaakt en dat hij niet wist van wie hij ze had ontvangen.

Op 10 juni 1592 werd Leuhusen wederom voor het hof gedaagd, samen met de twaalf personen van de eed. Hij moest een document ondertekenen dat hij, in het geval dat in de toekomst kon worden bewezen dat hij crimineel had gehandeld, een boete van 5000 daler zou krijgen. Hiermee werd de zaak gesloten.

Vierkante acht öre 1591, eigentijdse vervalsing

Stockholm, ingekleurde kopergravure door Frans Hogenberg, circa 1570

Terugblik

Wij zullen wel nooit de hele waarheid achter het verhaal van de vervalsingen te weten komen. Het lijkt erop dat Willem van Wijk en misschien zelfs belangrijke personen op hoger niveau – ervoor hebben gezorgd dat de hele zaak werd gesust. Hoe dan ook, er zijn interessante verbanden met de Republiek aanwijsbaar. Van Wijk was uit de Nederlanden naar Zweden gekomen tijdens de regering van koning Erik XIV (1560-1568) en de familie Leuhusen had zijn wortels in Mechelen in de Zuidelijke Nederlanden. Het ligt voor de hand dat Simon van Kerkhoven geprobeerd heeft om zijn valse munten te verspreiden via Nederlandse contacten in Zweden.

Meer mensen probeerden om valse vierkante munten uit te geven aan een onwetend publiek. De meest bekende vervalsingszaak aan het gerechtshof van Stockholm ging over de voormalige muntmeester in Vadstena (circa 40 kilometer ten westen van Linköping, aan het Vätternmeer), Mickel Hansson, die eveneens in 1592 samen met zijn zoon Måns terechtstond omdat hij 192 vierkante munten had geproduceerd. Beiden kregen de doodstraf maar ontvingen op het laatste moment pardon. In vergelijking tot de productie in de Republiek was die van Mickel klein.

Er worden soms vierkante munten van acht öre uit 1591 aangetroffen met een duidelijk andere stijl van gravure. Een aantal hiervan is bij dit artikel afgebeeld. Als zij worden vergeleken met echte munten wordt het duidelijk dat ze niet uit het munthuis te Stockholm komen. Het bovenstaande verhaal over valse munten is vast niet de enige bron voor deze illegale muntslag. Vierkante munten waren relatief eenvoudig te vervalsen en zolang de vastgestelde koers en de metaalwaarde zover van elkaar afweken, waren zij kwetsbaar voor malversaties door minder scrupuleuze ondernemers in Zweden.

Met dank aan Leendert Verhoeven in Arnemark die mij wees op het Nederlandse proces.
Dit artikel is eerder verschenen in het *Svensk Numismatisk Tidskrift* en vertaald door Marie-Astrid Pelsdonk.[7]

Bengt Hemmingsson woont in Zweden en publiceert sinds de jaren ’70 over numismatiek. Hij werkt aan een boek over de muntgeschiedenis van het huis Wasa, als onderdeel van een project over de Zweerde muntgeschiedenis.

NOTEN

1. SCHULMAN, 1915: 169-172.
2. TANGELDER, 1955: 106.
3. TANGELDER, 1955: 32,75 en 94.
4. SCHULMAN, 1915: 158.
5. SCHULMAN, 1915: 160.
6. ALMQVIST, 1939: 40, 46 en 55f.
7. HEMMINGSSON, 2016: 56-58.

LITERATUUR

ALMQVIST, K.A.D. (ed) Verslagen van het proces van Caspar Leuhusen in *Stockholms stads tänkeböcker från* år *1592*, *I: 1592-1595* (Stockholm 1939).

HEMMINGSSON, B. ‘Falska klippingar från år 1591’ *Svensk Numismatisk Tidskrift* 3 (2016) 56-58.

SCHULMAN, M. ‘De munten der Ommelanden 1579-1591’ *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 2 (1915) 129-181.

TANGELDER, F.B.M. *Muntheer en muntmeester, een studie over het Berghse muntprivilegie in de tweede helft der zestiende eeuw* (Arnhem 1955).

De jaargeschenken van Janjaap Luijt

JIM VAN DER MEER MOHR

Begin dit jaar heeft Janjaap Luijt met *De Beeldenaar* 2016-1 afscheid genomen als hoofdredacteur van *De Beeldenaar*. Hij heeft het hoofdredacteurschap vele jaren met verve vervuld en de redactie is hem daar zeer dankbaar voor. Maar ook de vele auteurs die de afgelopen jaren voor *De Beeldenaar* hebben geschreven zullen nog lang aan hem terug denken. Janjaap heeft namelijk vanaf jaargang 25 (2001), met uitzondering van de jaargangen 26 en 27, alle auteurs en mederedactieleden ter afsluiting van een jaargang een tastbaar aandenken gestuurd. Die aandenkens varieerden van een kleine penning met een inktpot, ontworpen door zijn vrouw Maja Houtman in 2006, tot een zelf in elkaar geknutselde kaart met een *one penny*, die, zo schreef hij op de bijgaande kaart, 'ik helemaal uit Seoul voor je heb meegenomen'.

Het eerste geschenk – in 2001 – was een Chinees geluksmuntje. Na een korte periode dat Janjaap geen hoofdredacteur was, volgde in 2004 de *Wokkelspeld*, die eveneens is gemaakt door Maja Houtman. Hierbij waren er twee varianten: een kwartje voor auteurs en een stuiver voor het bestuur. Eén exemplaar werd volgens Janjaap teruggestuurd omdat de ontvanger geen 'verkreukelde' koningin in zijn collectie wenste te hebben. In 2005 heeft Janjaap zelf iets in elkaar gezet en in 2006 werd wederom een beroep gedaan op Maja Houtman, die toen de *Inktpot* maakte. Het jaar daarna, in 2007, maakte zij de mooie *Schrijfveer*. In 2008 viel Henk van der Vorst de eer ten deel om als geschenk een linodruk te maken met als titel *Oude munten, moderne penningen*. In 2009 tekende Nico Smit voor het ontwerp van de *Aar*. De voorzijde toont een aar en inktpot en de keerzijde toont inktvlekken, verwijzend naar de oude schrijfpen. Daarna is Janjaap van 2010 tot en met 2013 weer zelf aan de slag gegaan met het maken van de geschenken, om de afgelopen twee jaren te eindigen met twee informatieve boekjes, over modern zilver in 2014 en de lotgevallen van een penning in 2015.

Bij het afscheid van Janjaap als hoofdredacteur past het nu een kleine catalogus van zijn geschenken te publiceren. Helaas is het niet gelukt een afbeelding van het eerste geschenkje, het Chinese muntje te vinden. Desalniettemin is het al met al een bonte verzameling van *gifts* geworden.

Catalogus van Jaargeschenken van Janjaap Luijt over de jaren 2001-2015

2001, jaargang 25
Chinees geluksmuntje, diverse varianten, 16 mm.
Drager: met dubbelzijdige tape geplakt op een bedankbrief op *De Beeldenaar*-papier.

2004, jaargang 28
Wokkelspeld, ontwerp Maja Houtman (1963).
Versie *kwartje* voor auteurs, doorsnede circa 23 mm.
Versie *stuiver* voor bestuur, doorsnede circa 26 mm.
Drager: geplastificeerde foto van gewokkelde munten en tekst op achterzijde, 102 x 66 mm.

2005, jaargang 29
Gerecyclede bankbiljetten
Tekst op beide zijden.
Papier, geplastificeerd, 96 x 68 mm.

2006, jaargang 30
Inktpot, ontwerp Maja Houtman (1963)
Voorzijde: beeltenis van een inktpot.
Keerzijde: in de pot een Belgische 25 centimes met de B van Beeldenaar (en soms ook koning Boudewijn) met daarboven xxx en signatuur MH.
Messing, 35 x 30 mm.

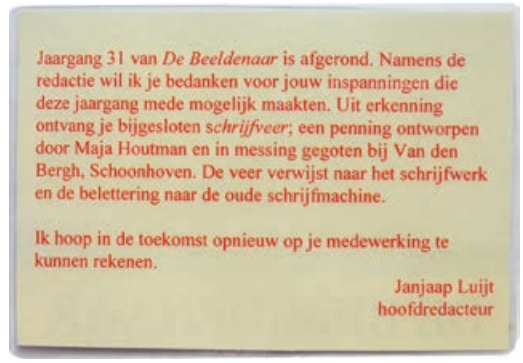
Jaargang 31 van *De Beeldenaar* is afgerond. Namens de redactie wil ik je bedanken voor jouw inspanningen die deze jaargang mede mogelijk maakten. Uit erkenning ontvang je bijgesloten s*chrijfveer*; een penning ontworpen door Maja Houtman en in messing gegoten bij Van den Bergh, Schoonhoven. De veer verwijst naar het schrijfwerk en de belettering naar de oude schrijfmachine.

Ik hoop in de toekomst opnieuw op je medewerking te kunnen rekenen.

Janjaap Luijt
hoofdredacteur

2007, jaargang 31
Schrijfveer, ontwerp Maja Houtman (1963)
Voorzijde: een veer en tekst 2007 DE BEELDENAAR.
Keerzijde: een veer en signatuur MH.
Messing, 75 x 36 mm, gegoten bij Van den Bergh, Schoonhoven.
Bijlage: kaartje met tekst, 96 x 68 mm.

2008, jaargang 32
Oude munten, *moderne penningen*, ontwerp en uitvoering redacteur Henk van der Vorst.
Linodruk op papier, oplage 70, 180 x 130 mm.

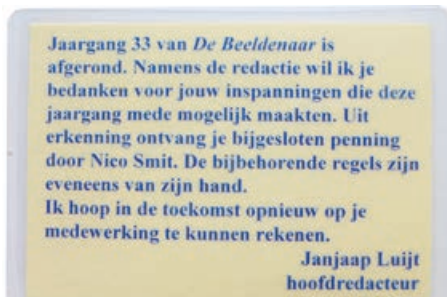
Jaargang 33 van *De Beeldenaar* is afgerond. Namens de redactie wil ik je bedanken voor jouw inspanningen die deze jaargang mede mogelijk maakten. Uit erkenning ontvang je bijgesloten penning door Nico Smit. De bijbehorende regels zijn eveneens van zijn hand.
Ik hoop in de toekomst opnieuw op je medewerking te kunnen rekenen.
Janjaap Luijt
hoofdredacteur

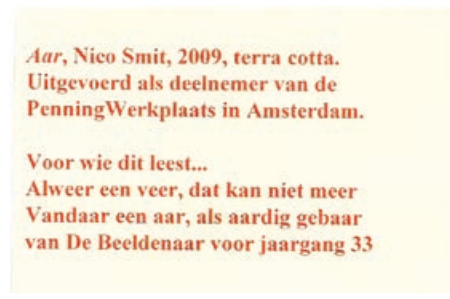
Aar, Nico Smit, 2009, terra cotta.
Uitgevoerd als deelnemer van de PenningWerkplaats in Amsterdam.

Voor wie dit leest...
Alweer een veer, dat kan niet meer
Vandaar een aar, als aardig gebaar
van De Beeldenaar voor jaargang 33

2009, jaargang 33
Aar, ontwerp Nico Smit
Voorzijde: een inktpot met een aar als schrijfveer en de signatuur NS.
Keerzijde: tekst VOOR WIE DIT LEEST... en daaronder een inktvlek met daarin de letters PW voor Penningwerkplaats. Nico Smit was een vaste deelnemer van de Penningwerkplaats van Lucie Nijland.
Terracotta, zilver gepatineerd, 54 mm.
Bijlagen: geplastificeerd kaartje met blauwe tekst van Janjaap Luijt (96 x 68 mm) en toelichting van de kunstenaar in rode tekst (60 x 40 mm).

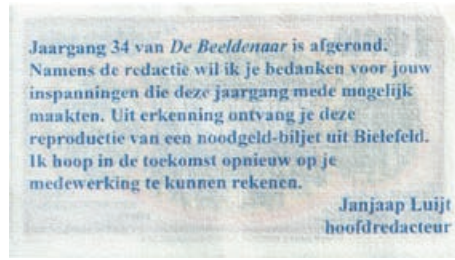
Jaargang 34 van *De Beeldenaar* is afgerond. Namens de redactie wil ik je bedanken voor jouw inspanningen die deze jaargang mede mogelijk maakten. Uit erkenning ontvang je deze reproductie van een noodgeld-biljet uit Bielefeld. Ik hoop in de toekomst opnieuw op je medewerking te kunnen rekenen.

Janjaap Luijt
hoofdredacteur

2010, jaargang 34
Gold Mark
Voorzijde: reproductie van een noodgeldbiljet uit Bielefeld.
Keerzijde: tekst.
Textiel, 100 x 55 mm.

2011, jaargang 35
Heaven Bank Note, waarde 10000
Bijlage: kaartje met tekst.
Papier, 212 x 100 mm.

Namens de redactie wil ik je bedanken voor jouw inspanningen die de 36ste jaargang ven *De Beeldenaar* mede mogelijk maakten. Als kleine 'tegemoetkoming' ontvang je one-penny, die ik helemaal uit Seoul voor je heb meegenomen. Ik hoop in de toekomst opnieuw op je medewerking te kunnen rekenen.

Janjaap Luijt
hoofdredacteur

2012, jaargang 36
One penny
Koreaanse imitatie van Engelse penny op naam van Elizabeth II uit 1989.
Drager: geplastificeerd kaartje met tekst, 96 x 68 mm.

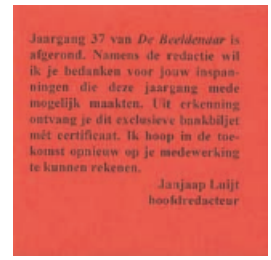
Jaargang 37 van *De Beeldenaar* is afgerond. Namens de redactie wil ik je bedanken voor jouw inspanningen die deze jaargang mede mogelijk maakten. Uit erkenning ontvang je dit exclusieve bankbiljet mét certificaat. Ik hoop in de toekomst opnieuw op je medewerking te kunnen rekenen.

Janjaap Luijt
hoofdredacteur

2013, jaargang 37
Exclusief bankbiljet
Plak chocolade met opdruk van vijf-euro biljet.
Bijlage: rood certificaat van echtheid, 60 x 60 mm.
Chocolade, zilverpapier en papier, 55 x 35 mm.

Jaargang 38 van *De Beeldenaar* is afgerond. Namens de redactie wil ik je bedanken voor je inspanningen die deze jaargang mede mogelijk maakten. Uit erkenning ontvang je dit boekje dat ik onlangs mocht schrijven. Ik hoop in de toekomst opnieuw op je medewerking te kunnen rekenen.

Janjaap Luijt
hoofdredacteur

2014, jaargang 38
Ideeën voor een hedendaagse Kunstkammer. Opdrachten voor jonge zilversmeden
Boekje ter gelegenheid van de Nacht van het Zilver 2014, 150 x 150 mm.
Bijlage: kaartje met tekst, papier, 70 x 63 mm.
Janjaap Luijt (Utrecht 2014) ISBN 978-90-809328-5-2

2015, jaargang 39
Jeroen Bosch 500 jaar penning. Een stripverhaal.
Boekje over de lotgevallen van een door Tom Senders ontworpen penning, ingezonden voor de *9th Cheongju International Craft Biennal*. Uitgegeven als blijk van erkenning aan allen die dankzij hun inspanningen de 39ste jaargang van het tijdschrift *De Beeldenaar* mede mogelijk hebben gemaakt.
Uitgegeven door Stichting De Beeldenaar (Utrecht 2015) ISBN 978-90-76300-00-9.

Met dank aan Herman Gerritsen, Raf Van Laere, Jan Pelsdonk, Tom Senders en Henk van der Vorst voor het aanleveren van informatie en afbeeldingen van diverse geschenken.

De bakenloodjes met het wapen van Haarlem

ALLEX KUSSENDRAGER

Omstreeks 1625 diende een aantal schippers een verzoek in bij de 'Heere van Alckemade', Albert (of Albrecht) van Wassenaer (1599-1657). Ze hadden het in hun verzoekschrift over 'mistige dagen, duijster weder, ende donckere nachten'. Als in dergelijke omstandigheden vanaf het Spaarne naar 'het Canael ofte encte vande Oudewateringe' gevaren werd, raakte men dikwijls op het Meer uit de koers. Zeker als bij harde noordenwind de schepen naar het zuiden gedreven werden, waar ze geen andere keus hadden dan de Oude Wetering in te varen, konden schepen door het water overvallen worden, zoals gebeurd was bij enkele incidenten kort daarvoor. Het zou heel wat schelen als er bij mist, duister en 's nachts een vuurbaak zou branden. De schippers zouden daar zoveel profijt van hebben dat ze maar al te graag een bijdrage wilden leveren. Ze stelden een bedrag voor 'naer de grootte van ijders schip', gemeten in lasten, waarbij de lichtste schepen werden omschreven als schouwen en schuiten:

– acht stuivers bij meer dan twintig lasten
– zes stuivers van zes tot twintig lasten
– vier stuivers bij minder dan zes lasten

De paar dozijn schippers die het document ondertekenden – velen kwamen van 'Amsterdam' – hadden duidelijk voor ogen waar de gewenste vuurbaak moest komen: 'opt Noordwesteijnde vande oude wateringe in Alckemade'. De (klerk van de) heer Van Wassenaar schreef het verzoekschrift van de schippers bijna letterlijk over. Deze tweede versie, nu in een netter handschrift, werd gericht aan 'de Hooge Edelmogende De Heeren Staten van Hollant En Westvrieslant'. Die moesten namelijk toestemming verlenen in de vorm van een octrooi voor de oprichting van een vuurbaak. Of dat octrooi is verleend, blijkt vooralsnog niet uit archiefbronnen. Vermoedelijk niet, want op de kaarten

Zeventiende-eeuwse kaart van Rijnland (detail), met:
1. De (stenen) Lantaarn bij de mond van het Spaarne
2. De (houten) Lantaarn bij de mond van de Oude Wetering
3. De kruisbaak of haspel bij Lisserbroek
4. De tonnebaak op het eiland Abbenes

van Rijnland is in de halve eeuw na 1625 geen vuurbaak te bespeuren. Het lijkt erop dat Albert van Wassenaer minder in de melk te brokkelen had dan zijn illustere vader Johan van Duvenvoirde en Woude.

Tweede verzoek

Een volgende generatie schippers, nu in groteren getale, verzocht omstreeks 1670 weer om de oprichting van een vuurbaken. Het verzoek werd nu gericht aan de burgemeesters en regeerders van de stad Haarlem. Hoewel Haarlem toen bezig was met de voorbereiding voor een kostbare stadsuitbreiding (de eerste schop ging in 1671 de grond in), reageerde de stad snel en adequaat. Mogelijk zag het Haarlemse bestuur in de oprichting van vuurbakens (en de bijbehorende contributie door schippers) een kans om het scheepvaartverkeer nog meer via het Spaarne te leiden.

Duidelijk blijkt dat de stad in staat was om mankracht, materialen, materieel en, als belangrijkste, financiële middelen bijeen te brengen. Er werden maar liefst twee vuurbakens gebouwd, één aan het Spaarne en de tweede aan de Oude Wetering. Ook wist Haarlem een organisatie op poten te zetten voor de inning van de bakengelden en een administratie met de verantwoording van de inkomsten en uitgaven, inclusief een soort accountantsverklaring door de 'rendant' (zeg maar de accountant). Haarlem had hier ervaring mee, want voor de Spaarndamse tol en de trekvaarten naar Amsterdam en Leiden bestond deze al.

Bouw van de vuurbaak

De stad Haarlem beschikte over een organisatie met diverse specialisten, zoals de stadstimmerman, de stadsslotenmaker, de stadsscheepsmaker en de stadssmid. Het was een soort Publieke Werken met aan het hoofd de 'stadsfabrycq'. Voor de bouw van de lantaarns werden onder andere meester stadstimmerman Pieter Albertsz en zijn collega Pieter Maerts ingeschakeld. Zij togen naar de Molenwerf aan het Spaarne en naar het Noordwesteinde aan de Oude Wetering. Vermoedelijk zijn daar in de zomer van 1671 vanuit de Haarlemse stadswerf diverse vrachten met materialen aangevoerd. In een overzicht van geleverd hout worden elf masten (heipalen) genoemd. Deze zullen in de grond gedreven zijn voor het 'fondament', vermoedelijk gebeurde dit in september 1671. Hierna gingen de stadstimmerman en zijn knechten en stouwers aan de slag met eiken balken, gordingen en staanders.

Voor het zware werk schakelde de stadstimmerman 4 à 7 knechten en 3 à 5 stouwers in, voor zes dagen per week. Hun dagloon bedroeg respectievelijk 20-22 en 18 stuivers. Dit blijkt uit een overzicht van wekelijkse uitbetalingen in de maanden september, oktober en (begin) november 1671. Pieter Alberts zelf verdiende *ƒ* 54 'aen dit werck'. Ook 'Huijbert Heijnes timmerman opde weetering' werkte aan de bouw van de vuurbaak. Hij ontving een bedrag van *ƒ* 277. Mogelijk kwam hij niet uit Oude Wetering, in ieder geval wordt zijn naam aldaar niet vermeld bij de belastingplichtigen in het kohier van 1680.

Financiering

Hoe wist Haarlem dit alles te financieren? Tussen de aankoop van de bakenlanden in Oude Wetering en Heemstede en de bouw van de vuurbakens en de eerste genoteerde inkomsten verliep door verschillende oorzaken twee jaar. Pas op 6 maart 1673 stelde de stad een akte op ter regeling van de contributie van de schippers die door de stad voeren. Dat de kosten niet mis waren, blijkt uit de frase 'supportering vande extraordinaire swaare kosten gedaen Int maecken ende onderhouden vande voornoemde twee vierbakens' in de eerste rekening met inkomsten die opgesteld werd door 'Aelbert de Klerck'. In de

rekeningen voor de bouw van de vuurbakens wordt expliciet gesteld dat de kosten die de stadstimmerman en andere specialisten maakten niet ten laste van de fabrycq mochten komen. Ze zouden later betaald worden uit de opbrengsten van de contributie van schippers. Met andere woorden: er was dus een overbruggingskrediet nodig.

Uit diverse documenten kan opgemaakt worden dat burgemeester Dirck Deijman in de bres sprong. Hij had 'verschote penningen tot het oprechten van voorn[oemde] Vierbakens ende aencoop van Lant opt welcke die gestelt sijn'. Voor het voorgeschoten bedrag kreeg de burgemeester een obligatie gedateerd op 7 maart 1672. Hij ontving op het bedrag van *ƒ* 4637,60 jaarlijks 4% rente, een som van *ƒ* 185,5. Deze bedragen worden genoemd in een document uit 1683, toen Burgemeesteren en Regeerders de Haarlemse thesaurier opdracht gaven tot het aflossen van het restant van de obligatie. Aangezien Dirck Deijman in 1678 overleden was, ging het afgeloste bedrag via François Lemont en zijn dochter Alette uiteindelijk naar Simon van Castelen als begunstigde.

Nieuwe uitleg en Rampjaar

De schippers waren ten tijde van hun verzoek aan de Burgermeesteren en Regeerders waarschijnlijk niet op de hoogte van de Haarlemse voorbereidingen van een uitbreiding van de stad. Op 28 april 1671 werd de voorgenomen stadsuitbreiding aan de noordkant bekend gemaakt via een proclamatie vanaf het stadhuis. De wekelijkse betalingen in 1671 wijzen erop dat in november van dat jaar al een vuurbaak was opgericht. Of hij afgebouwd was (met lantaarn) en gebruiksklaar was voor het winterseizoen dat tot mei 1672 duurde is onzeker.

De vuurbakens waren amper klaar, of berichten over de samentrekking van een Frans leger aan de Rijn bereikten de Republiek. Onder de hertog van Luxemburg vielen de Fransen in juni 1672 de Republiek binnen. De baljuw van Alkemade begaf zich kort daarop onder kolonel Johan Schimmelpenningh naar de verdedigingspost bij Nieuwerbrug aan de Oude Rijn. In Haarlem ontstond oproer. De notabelen ontvluchtten de stad. De met huisraad volgeladen pramen en schuiten verstopten het Spaarne. De hertog van Luxemburg wist op 28 december 1672 als verste punt Zwammerdam te bereiken. Het is de vraag in hoeverre er toen nog doorgaande scheepvaart was op de route Haarlem-Oude Wetering-Gouda. De Goudse sluis bij Alphen in de route lag namelijk op luttele kilometers van Zwammerdam. De gebeurtenissen in 1672 doen vermoeden dat het aan organisatie ontbrak (voor de inning van bakengeld). Het is zelfs de vraag in hoeverre er in dat jaar (en begin 1673) gebruik gemaakt werd van de eventueel gebruiksklare vuurbakens. De stad Haarlem miste die winter van 1672-1673 vrijwel zeker de contributie van schippers voor de twee vuurbakens. Haarlem heeft op 6 maart 1673 een akte opgesteld. Hierin werd de contributie geregeld van de schippers die door de stad voeren. Zij moesten een bijdrage leveren aan de 'extraordinaire groote [of zwaare]' kosten, gedaan voor het oprichten van de twee lantaarns.

Tarieven en inkomsten

Om gebruik te mogen maken van de faciliteiten die de lantaarns aan het Spaarne en de Oude Wetering boden, moesten de schippers bakengeld betalen. Hun eerder omstreeks 1625 voorgestelde indeling in drie tariefgroepen naar het aantal lasten (1 last = 2 ton), werd vereenvoudigd tot twee tarieven. In een rekening uit 1674 staat: 'van yder smal off grooter schip twaelff stuijvers ende van ijder minder schip off schuijt acht stuijvers int Jaar.' Hoe de verschillende genoemde scheepstypen exact gedefinieerd

Type HC

werden, in lasten of breedte, is onduidelijk. Een Haarlemse resolutie uit 1761 schept enige duidelijkheid. Toen werden de tarieven verhoogd tot 10 en 15 stuivers voor kleine en grote schepen, die in de Haarlemse resolutie onderscheiden werden door de breedte van 12½ voet.

De gelden die in 1673 en 1674 ontvangen waren in de vorm van Vlaamse ponden, groten en schellingen werden door 'Aelbert de Klerck' in een kluis bewaard. Het overgrote deel kwam binnen in de vorm van lantaarngeld. Verder ontving Haarlem pacht voor de landen waar de lantaarns op stonden. Zo betaalde de Weteringse lantaarnopsteker Koeck enkele ponden voor land dat hij pachtte.

De Haarlemse inkomsten van lantaarngeld varieerden in de loop van de achttiende eeuw van *f* 600 tot *f* 2700. De fluctuaties konden soms geweten worden aan de persoonlijke inzet van degene die de lantaarngelden inde. De opbrengst van het lantaarngeld was in 1794 *f* 1454. Het volgende jaar mocht ene Abraham Lieste tegen een vast loon de lantaarngelden innen. De beloning was zeker te laag, want hij inde slechts *f* 1043 in 1795. Haarlem stelde voor hem dan maar *f* 15 te betalen voor elke *f* 100 ontvangen lantaarngeld. De stad besteedde in 1803 de inning van het lantaarngeld uit voor een periode van vijf jaar. Michiel van Steenwijk was de 'gelukkige'. Maar de jaarlijks op te brengen pacht van *f* 975 viel hem zwaar. Van Steenwijk probeerde

Type HD

er onder uit te komen, maar het is onbekend of dit hem lukte.

Lantaarnopstekers

De eerste (in de archieven genoemde) lantaarnopsteker in Oude Wetering heette Cornelis Dirckxe Koeck en hij ontving in 1674 *f* 70 als loon. Het land waar de lantaarn op stond (pro forma van Cornelis van Campen) pachtte hij voor een bedrag van zes pond. De bedragen werden in die tijd afwisselend in guldens en stuivers of (Vlaamse) ponden en schellingen uitgedrukt. In het kohier van 1680 staat Cornelis vermeld als 'arbeijder'. Hij woonde met zijn vrouw en drie kinderen in Oude Wetering. Op een gegeven moment liet Haarlem bij de toren een huis bouwen, dit 'huijs van de Stadt' staat aangegeven op een kaart uit 1731. Hierin mochten de opvolgers van lantaarnopsteker Koeck gratis wonen. Het huis werd afgebroken in 1773 volgens de Lijst Afgebroken Huizen 1772-1794. Latere lantaarnopstekers, zoals Maria van Dijk geboren Overpelt en Pieter Heins hadden hun eigen onderkomen.

Het loon of tractement van de lantaarnopsteker was opvallend constant in de loop van ruim een eeuw. Op het laatst bekende overzicht van Haarlemse uitgaven wordt nog steeds een bedrag van *f* 70 genoemd voor het opsteken van de lantaarn.

Haarlem probeerde aanvankelijk de volledige bedrijfsvoering van de lantaarn in zijn 'overzeese' bezitting vanaf 'het Spaarne' (de Stadswerf) te laten regelen door Haarlems ingezetene Cornelis van Campen. Daar viel ook de betaling van verpondingen en dergelijke onder, zoals vastgelegd in het door notaris Willem van Kittensteyn opgestelde contract. Dat ging een tijd lang goed. Van Campens naam komt voor bij transacties in Hillegom en Nieuwe Wetering. Hij had dus contacten in Oude Wetering en omgeving.

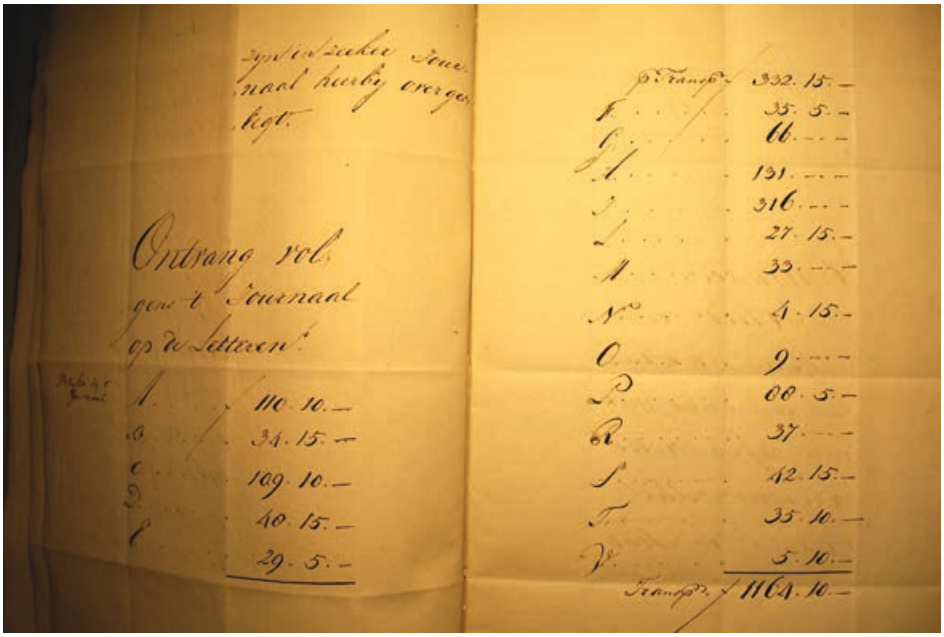

Loodjes en letters

Verspreid over Nederland, en soms in het buitenland, zijn Haarlemse bakenloodjes gevonden. Op de voorzijde staat het wapen van de stad Haarlem bestaande uit een veld met daarin een zwaard, dat geflankeerd wordt door vier zes puntige sterren waarboven een kruis. Dankzij de database op de website www.loodjes.nl hebben we de beschikking over een overzicht van ruim zestig Haarlemse bakenloodjes waarbinnen twee types zijn te onderscheiden. Het eerste type, Kussendrager HC, toont op de keerzijde de laatste twee cijfers van het jaartal. Vanaf ongeveer 1690 volgt het tweede type, HD, met het volledige jaartal en ingeslagen letter(s) en / of de waarde in stuivers. Het oudst bekende loodje waarop een waarde (zes stuivers) vermeld staat dateert van 1691.

In de laatste decennia van de achttiende eeuw zijn de bakenloodjes geleverd door de Haarlemse loodgieter Arend van Kempen, later door de weduwe van Kempen. De oplage was vrij constant: in de periode 1781-1794 leverde het bedrijf jaarlijks 2100 à 2200 bakenloden. Bij het uitreiken van het bakenlood aan een schipper werd een letter ingeslagen, de initiaal van de achternaam van de betalende schipper. Als uitgiftepunt komt de Melkbrug in Haarlem in aanmerking, waar burger Johan Verwyde in 1799 het bakengeld inde. Maar ook de Langebrug is een (eerdere of noordelijkere) mogelijkheid. In de borderellen over 1780 en 1781 noteerde de rendant namelijk: 'Bij den brugophaalder van de lange brug is […] geen lantaarngelde ontvangen'.

In de verantwoordingen voor de jaarlijkse borderel, neemt de rendant ook ontvangsten op van een commissaris(se). Daar komen ook ontvangsten van vrouwen in voor, bijvoorbeeld in 1784: 'Ontvangen van Femmetje van de Weetering commissarisse na aftrek van derdepart van 22 Schippers, welke binnen de stad Haarlem hebben gelost en niet zijn doorgevaaren, volgens memorie hierbij overgeleeverd ….. 7:7:4.' Kennelijk was er een regeling dat schippers niet-gebruikte vuurloden inleverden bij de commissaris, die daarvoor een bonus ontving: het derdepart. Maar hoe die regeling precies in elkaar stak, is nog niet duidelijk.

Journaal

Al in de eerste rekening van 1673 is sprake van een 'zeeker Journaal' waarin 'de naamen der Schippers gestelt zyn'. De namen van de schippers waren dus van te voren bekend. Een tweede Journaal (jaarlijks bijgehouden) bestond voor de uitgifte van de bakenloden en de betalingen door de schippers, het 'Journaal op de letteren'. Hierin werden de ontvangsten genoteerd, gerubriceerd volgens de eerste letter van de achternaam van de schipper. Uit de jaren tachtig van de achttiende eeuw zijn diverse Journaals op de letteren bewaard gebleven. In vier beschouwde jaren (1780, 1781, 1784 en 1785) is de verhouding tussen de ingeboekte bedragen constant. De hoogste bedragen worden onder I ingeboekt (maximaal *f* 316) en de laagste onder de letters N en V (*f* 3 à *f* 5) in 1780. Voorts valt het op dat de letters K, Q, X, Y en Z ontbreken zowel in het Journaal op de letteren als in de borderellen. Dat is te verklaren door het feit dat achternamen die met die letter beginnen, niet veel voorkwamen. Ook is het opmerkelijk dat er tussen 1710 en 1725 in sommige gevallen twee letters ingeslagen zijn, een grote én een kleine. Een verklaring hiervoor is nog niet gevonden.

De tariefswijziging van 1761 is duidelijk zichtbaar in de database. De oudste bakenloodjes hebben waarden van zes en twaalf stuivers. De jongere hebben waarden van tien en vijftien stuivers. Het Journaal met de namen van schippers is nog niet opgedoken. Van hun namen is vooralsnog alleen schipper Vereijcken uit Brussel bekend. Hij beklaagde zich in 1799 over het niet branden van de Lantaarn in Oude Wetering, waardoor zijn schip met 'costelijke' lading verloren ging. Bekend is dat er vanaf halverwege de achttiende eeuw een intensieve handel in Hollandse haardas naar Brabant en Vlaanderen bestond, waar de as gebruikt werd voor bemesting van akkers. De

Letter	1780	1781	1784	1785
A	98,00	110,50	100,25	105,25
B	39,75	34,75	27,00	23,75
C	93,00	109,50	90,25	96,50
D	45,25	48,75	43,75	55,75
E	25,00	29,25	32,00	22,50
F	35,00	35,25	31,50	23,50
G	63,25	66,00	61,50	53,50
H	142,75	131,00	138,75	134,50
Transp.	542,00		525,00	
I	290,00	316,00	293,25	290,00
L	27,75	27,75	31,50	28,00
M	28,75	33,00	27,50	26,00
N	3,00	4,75	4,00	3,25
O	9,50	9,00	8,50	6,50
P	85,50	88,25	76,00	78,50
R	42,25	37,00	38,25	40,25
S	41,75	42,75	48,00	46,00
T	27,25	35,50	28,25	31,50
V	3,25	5,50	4,00	5,25
W	51,75	61,25	58,50	61,50
TOT	1152,75	1225,75	1142,75	1132,00
Comm.	9,00	8,331	7,363	5,00

Tabel: Ontvangsten van schippers in 1780, 1781, 1784 en 1785, in guldens

'costelijke' lading zou wel eens uit haardas bestaan kunnen hebben.

De rendant

Van de vele Haarlemse functionarissen die genoemd worden in de documenten speelt de rendant een centrale rol. Hij was de 'accountant', die de rekeningen van de twee lantaarns aan het Haarlemmermeer opstelde. Albert de Klerck zou als eerste rendant beschouwd kunnen worden. Hij stelde de rekeningen in 1673 en 1674 op. De overzichten van inkomsten en uitgaven die hij maakte, werden qua structuur nauwgezet gevolgd. De als 'borderel' aangeduide overzichten bleven opvallend identiek, ook qua bewoordingen en betalingen, zoals het loon voor de lantaarnopsteker.

Van één Haarlemse rendant is vrij veel bekend. Op een rekening uit 1780 maakt hij zich bekend als Gysbert Adriaan Patyn. Hij leefde van 1721-1790. Het is duidelijk dat Patyn zich goed in de historische documenten verdiept had. Cornelis van Campen en Albert de Klerck noemt hij, alsmede ene Fredrik Rents, de 'vijfde voorzaat' van rendant Patyn. Eerder was hij 'contrarolleur' van de grafelijkheidstol bij Spaarndam. Daar was hij na het aantreden van stadhouder Willem IV in 1747 en de daaropvolgende 'wetsverzettingen' van 1748, aangesteld door burgemeester Pieter Steyn, zijn latere zwager. Patyn heeft het tot raad, schepen en burgemeester van Haarlem geschopt. Verder was hij honorair lid van de Kunstliefde Spaart Geen Vlijt (KSGV) van 1772-1778, directeur van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (opgericht in Haarlem in 1752) vanaf 1777 en Hoogheemraad van Rijnland.

Patyn verwerkt de inkomsten op jaarlijkse borderellen. Voor de periode 1780-1785 zijn de inkomsten volgens het door hem gebruikte Journaal op de letteren op een rijtje gezet. Deze zijn weergegeven in de tabel. De bedragen in de onderste regel hebben betrekking op ontvangsten van de 'commissarissen'.

In 1780 werd *f* 9 'ontvangen van Dina van de Weetering commissarisse na aftrek van een derde part van zeeven en twintig Schippers, welke binnen de stad Haarlem hebben gelost en niet zyn doorgevaaren, volgens de Memorie hierneevens overgeleevert'. Eerder is al vermeld dat in 1784 'Femmetje van de Weetering 7:7:4 ontving. In 1785 ontving zij *f* 5. Samen met de huur van landen à *f* 10 beliepen de totale inkomsten in dat jaar *f* 1147. Daar stonden *f* 632:8:14 aan uitgaven tegenover. Rendant Gijsbert Adriaan Patyn kon voor het jaar 1785 dan ook concluderen: 'dus meerder ontfangen als uitgegeeven *f* 514:11:2'. Het is nog niet duidelijk waarop het geld dat de commissarissen inbrachten precies betrekking had. In elk geval maakte de stad Haarlem in de meeste jaren winst op het bedrijf van de twee lantaarns.

In het tweede deel van dit artikel worden de kosten voor het instandhouden van beide vuurbakens nader belicht en volgt de literatuurlijst. Tesamen geven de artikelen een opvallend goed gedocumenteerd inzicht in het gebruik van bakenloodjes.

Met dank aan Alfred Bakker voor het beschikbaar stellen van zijn documentatie.

Nieuwe variant van een halve groot van de Utrechtse bisschop Frederik van Baden

ARIE VAN HERWIJNEN

In 2015 is een nieuwe variant gevonden van een halve groot van het bisdom Utrecht. Dit type halve groot van Frederik van Baden (1496-1516) heeft als referentie Van der Chijs 21.11 en is daar afgebeeld met het jaartal 1499 (half in Romeinse cijfers: MCCCC99). Op de voorzijde van de vondstmunt staat het wapen van de bisschop met de afwijkende tekst + MONE FREDRICI EPI' TRAIECTVM. Op de keerzijde is rond het kruis eveneens een afwijkende tekst aangebracht: + MO NO ANNO DOMIN MCCCCCII. Deze munt is dus in 1502 geslagen. Het meest opvallend is het wapentje van het Sticht in het hart van het kruis op de keerzijde. Dit wapentje is alleen bekend van de kwart groot van deze bisschop. Van der Chijs maakt echter diverse vergissingen in zijn tekst op pagina 233. Hij beschrijft het wapentje bij nummer 20, maar beeldt het als nummer 19 af op plaat 22. De vondstmunt heeft een diameter van 20 mm en weegt 0,60 gram.

Halve groot Frederik van Baden met wapenschild in het hart

Detail met het Stichtse wapen in het hart van het kruis

LITERATUUR

CHIJS, P.O. VAN DER *De Munten der Bisschoppen, van de Heerlijkheid en de Stad Utrecht* (Haarlem 1859).

Een hand van de kunstenaar

Naar aanleiding van een penning van Linda Verkaaik

KAREL SOUDIJN

Lang geleden, in 1975, vond het zestiende FIDEM-congres in Krakau plaats. Gay van der Meer schreef hierover een kort verslag in *De Geuzenpenning* 1976-1. Via de website van *De Beeldenaar* is haar artikel na te lezen (doorklikken naar Archief). Bij het verslag staan foto's afgedrukt van de congrespenning die aan alle deelnemers werd uitgereikt. Gay van der Meer schrijft over dit door de Poolse kunstenaar Jerzy Nowakowski (1947) ontworpen werk: 'Hij heeft het ontstaan van een penning en de worsteling met het materiaal willen uitdrukken door een gestileerde weergave van een stuk klei, waarin de vingers van de kunstenaar afgedrukt staan.'

De sporen van vier vingers en een duim staan op de rand van deze penning tegenover elkaar. Nowakowski suggereert hiermee niet alleen zijn artistieke worsteling, maar hij lijkt ook aanschouwelijk onderwijs te geven, want hij laat zien dat penningen stevig vastgehouden mogen worden. Bovendien lijkt hij ons uit te nodigen om zijn plaats in te nemen. Wie de penning van Nowakowski beetpakt, kan eigenhandig de vingers van de kunstenaar vervangen.

Het effect van stevige vingerafdrukken op penningen is dubbelzinnig. De kunstenaar heeft zijn werk afgerond, maar het lijkt alsof hij nog bezig is. Hij heeft zijn eindproduct al de wereld in gestuurd, maar hij houdt het nog vast. Het artistieke proces (werk in uitvoering) en het eindresultaat lijken samen te vallen. Wij mogen de illusie koesteren dat we het handwerk kunnen overnemen, maar onze vingers vallen nooit precies samen met die van de kunstenaar.

Linda Verkaaik

In 2015 ontwierp Linda Verkaaik een penning die letterlijk en figuurlijk 'van haar hand' is. Ze voerde deze penning uit in twee varianten, maar de essentie ervan komt op hetzelfde neer: een afdruk in brons van de binnenzijde van haar hand. De palm is volledig weergegeven. Wie de andere kant bekijkt, ziet een glad gepolijst vlak opbollen; aan de bovenste rand zijn afdrukken van vingers diep ingesneden. De gepolijste vorm bevat aan de onderkant een tekst: 'I can only control what's in the palm of my own hand'. In maart 2016 zag ik exemplaren van deze penning op de kunstbeurs Art Breda, in de stand van Galerie Bianca Landgraaf uit Blaricum. De galeriehoudster was zo vriendelijk om de stolp waaronder de penningen lagen even op te tillen, zodat ik op

Jerzy Nowakowski, FIDEM-congrespenning 1975, brons

Linda Verkaaik, I can only control what's in the palm of my own hand, brons

afstand Linda Verkaaik een hand kon geven. Ik moest meteen denken aan de hierboven beschreven FIDEM-penning uit 1975 van Jerzy Nowakowski, maar ook vallen meteen de enorme verschillen op. Nowakowski laat zien dat een penning inderdaad kan worden vastgehouden. De vingers van Linda Verkaaik bieden echter geen steuntje aan iets dat een zelfstandig kunstwerk zou kunnen zijn. Integendeel: ze klauwen in een stuk brons. Het opbollende metaal lijkt verwrongen te worden in een stevige greep. Op mij maakt dit de indruk van een agressieve daad. Waarschijnlijk heeft Linda Verkaaik tijdens het ontwerpproces haar hand heel zorgvuldig en weloverwogen in een bol van klei gedrukt, maar het gegoten eindresultaat lijkt een emotionele aanval op de materie. De gegoten penning is 'af', maar de aanval gaat dóór. Alsof het brons straks helemaal zal verkruimelen in de stevige greep van de kunstenaar. Zij is hier de baas.

In veel opzichten is de emotionele lading van deze penning groter dan bij Nowakowski. Dit komt ook door het contrast in de afwerking. De bolle kant van Verkaaiks penning is glanzend; de afdruk van haar hand op de keerzijde is mat van kleur. Dit geeft een intiem effect. De greep op het brons mag dan agressief lijken, de binnenkant van de hand suggereert intimiteit. Juist omdat Linda's hand gespiegeld is weergegeven, lijkt het bovendien alsof ze geen greep meer heeft op de materie. Haar hand ligt hier open en bloot, heel kwetsbaar. Daar kunnen we weer een mooie paradox in zien. Het gedeelte van de penning dat spiegelt door het polijsten, toont hooguit ons eigen beeld. Het matte deel van de penning 'weerspiegelt' veel duidelijker iets van de maakster.

De tekst op deze penning vergroot de dubbelzinnigheid. Vrij vertaald staat er: 'Ik kan alleen controleren wat zich in de palm van mijn eigen hand bevindt.'

Deze penning kan echter een andere eigenaar krijgen. Linda Verkaaik bepaalt dan niet meer zelf wat er met haar hand gebeurt. De veronderstelde beheersbaarheid kent grenzen. De tekst op de penning lijkt een nuchtere constatering, maar heeft toch ook iets van een bezwering. Zijn we echt de baas over datgene wat we in handen krijgen?

Deze penning valt te associëren met de magische betekenis die vanouds aan handpalmen is toegekend. Boeken over prehistorische kunst beginnen vaak met een verwijzing naar handafdrukken op de wanden van grotten. Kleine Duitse muntjes (hellers) uit de middeleeuwen vertoonden de afbeelding van een hand, ontleend aan het wapen van Schwäbisch Hall en mogelijk als teken van vertrouwen. Eeuwenlang is gedacht dat iemands toekomst voorspeld zou kunnen worden door de lijnen en heuvels in de handpalm te onderzoeken.

Chiromantie staat voor waarzeggerij op basis van de bestudering van iemands handen. Er zijn zelfs geleerden geweest die geprobeerd hebben om er een wetenschap van te maken: chirologie, een vorm van karakteranalyse op basis van lijnen die door de handpalm lopen. Chirologen die Linda's penning onder ogen krijgen, menen dingen over haar te kunnen vertellen waar zij zelf geen greep op heeft.

Tot ieders geruststelling kan hier aan worden toegevoegd dat de chirologie tegenwoordig verbannen is naar het rariteitenkabinet van de wetenschap. Misschien heeft Linda Verkaaik groot gelijk: ze bepaalt zelf wat ze aanpakt. Blijft over: een intieme penning. Want hoeveel mensen uit uw omgeving geven u de kans om de binnenkant van hun hand te bestuderen? Gewoonlijk stellen alleen bedelaars en persoonlijke relaties ons hiertoe in staat.

Een onverwachte wending

Alsnog een Ronald Holst-penning bemachtigd

TOM SENDERS

In *De Beeldenaar* 2016-1 heb ik verslag gedaan van mijn zoektocht naar een enigszins betaalbaar exemplaar van de penning *A. Ronald Holst 1888 – 1976* van de hand van Charlotte van Pallandt. Mijn schriftelijke bieding bij een veiling van Schulman B.V. in Amsterdam bleek weliswaar het hoogste bod, maar de penning kon niet geleverd worden omdat de zending uit een bestelbus van FedEx werd gestolen. Het artikel kende een open eind en leverde verschillende reacties op. Eén bijzonder onprofessionele, enkele kritische maar vooral veel aardige anekdotische verhalen, bijvoorbeeld over wat het uitbrengen van die penning in 1977 zoal teweeg had gebracht, van het uit boosheid opzeggen van het lidmaatschap van de VPK tot enorm enthousiaste verhalen over een nieuw tijdperk van 'de portretpenning'. Ook werden mij enkele exemplaren van de bewuste penning aangeboden.

Een van de reacties kwam van Maartje Zijp, de weduwe van Ron Geurs, de bekende en zeer enthousiaste penningpromotor. Zij vond mijn adresgegevens in zijn bestanden en bood mij de bewuste penning per e-mail aan. Tijdens een bezoek bij haar, bleek het exemplaar in goede staat en de koop werd gesloten voor het bedrag waarop bij de veiling was ingeschreven. Een onverwachte wending!

Ron Geurs en twee penningliefhebbers

Ron Geurs

Het stimuleren van kunstpenningen deed Ron Geurs in eerste instantie in zijn Galerie De Steenlinde in Soest waar hij in 2006 een grote penningtentoonstelling organiseerde met de titel *Ruimte verbeeld(t)*. Hij nodigde gevestigde penningmakers uit, maar prikkelde ook kunstenaars met minder ervaring met het maken van penningen zodat ook nieuwe ideeën een kans kregen zoals de roestvrij stalen structuren van Frans Stokhof de Jong (*De Beeldenaar* 2007-2, p. 90). In 2008 heeft Geurs zijn penningen verhuisd naar Amsterdam waar hij in de voormalige Begijnhofshop (voorheen Galerie Imago) aan de Nieuwezijds Voorburgwal, zijn Galerie Geurs vestigde. Ook hier nodigde hij beeldend kunstenaars uit, onder andere met advertenties in *De Beeldenaar*, om rond een thema penningen te maken voor een tentoonstelling. De laatste keer was dat 'het Mirakel van Amsterdam' (*De Beeldenaar* 2009-1, -2 en -3). Helaas overleed Geurs veel te jong in 2009. Enige tijd daarna is de Galerie gesloten. Om hem op gepaste en toepasselijke wijze te herdenken, ontwierp kunstenaar Maja Houtman de penning *Ron Geurs 1946-2009* (*De Beeldenaar* 2009-5).

De schatvondst Dordrecht 1817

ANTON CRUYSHEER & BOUKE JAN VAN DER VEEN

In 1839 beschreef Simon Hendrik van der Noordaa (1793-1851) een aantal onbekende middeleeuwse penningen die in 1817 te Dordrecht waren gevonden. Over deze onderzoeker schetsen we eerst een achtergrond, aan de hand van een 'levensbericht' door numismaat Van der Chijs, gevolgd door een overzicht van de vondsten en hun determinaties.

Simon Hendrik van der Noordaa

'Het ware zeer te wenschen dat zijne verzamelde bouwstoffen en aanteekeningen niet ongebezigd bleven liggen', schrijft Pieter Otto Van der Chijs als slotzin in zijn Levensberigt over Van der Noordaa.[1] Hij vervolgt met de opmerking dat na het overlijden van de Dordrechtse liefhebber van letterkunde, geschiedenis en oudheden 'voor zoo veel zijne beroepsbezigheden hem zulks slechts eenigzins toelieten, in alle vrije uren beoefende'.

Van der Noordaa was geen academicus zoals Van der Chijs, aangezien 'Noordaa's vader die, vroeger bemiddeld, door de bankbreuk en de kwade trouw van een kassier al zijne effecten verloren had, dezen niet in staat stelde om zijnen Simon eene Hoogeschool te laten bezoeken. Daar zoude de leergierige jongeling niet in naam, maar met der daad Student geweest zijn.' Hij was enige tijd werkzaam bij een notaris in Leiden en vanaf 1810 bij een andere notaris in Dordrecht, nadat hij zich daar gevestigd had. Hierna beoefende hij het ambt van Commies-Griffier der Regtbank der beide Vredegeregten en in 1840 werd hij benoemd tot Commissaris van Politie en Waterschout. Dit beroep vervulde hij tot aan zijn dood in 1851.

Naast zijn werk begaf Van der Noordaa zich onder kunstenaars en verzamelaars en bracht hijzelf een collectie Griekse, Romeinse en middeleeuwse Nederlandse munten bijeen. Evenals munten 'tot die van het vaste land van Indië, naar aanleiding van eene bijzonder fraaije bezending, die hij eenmaal door tusschenkomst van een verdienstelijk zee-officier, uit Calcutta ontving'. Volgens het 'levensberigt' geschreven door Van der Chijs, verhief 'onze waardige overledene de munten en gedenkpenningen tot een echt wetenschappelijk doel. Zij gaven hem aanleiding tot allerbelangrijkste historische en artistische nasporingen.' Van der Chijs heeft alle lof voor 's mans smaak, kennis en nauwkeurigheid in zijn verzamelen en nasporingen op numismatisch gebied: 'In zijne verzameling heerschte eene netheid en keurigheid die allen lof verdient. Geen slecht bewaard stuk werd daarin opgenomen. Hij bezat, door gelukkige omstandigheden, vooral onder de antieke munten, stukken van groote zeldzaamheid, en had een groote tact om het valsche van het echte te onderkennen.'

Toen Van der Chijs in 1831 het *Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde* startte, was Van der Noordaa niet meteen alleen een enthousiast voorstander en intekenaar, maar 'sloeg zelf dadelijk handen aan het werk tot medewerking en ondersteuning.' Op het gebied van vondsten publiceerde Van der Noordaa een aantal artikelen onder de hoofdtitel *Geschied- en Penningkundige aanmerkingen, naar aanleiding van eenige hier te lande gevondene munten*.

III

Nummer III: **Niet toegeschreven**
Afbeelding uit Van der Noordaa (1839) (vdChijs --; vHengel --; Ilisch --; Grolle --).

IV

Nummer IV: **Utrecht, Godebald (1112-1127)**
-- vdChijs 3.6 (Koenraad), 4. 1-5, 27 & 28; Ilisch 10.32, p. 151 en noot 107.

V

Nummer V: **Holland, Floris III (1157-1190)**
-- vdChijs 35.3; vHengel (2000) C2 (KPK 0,42 gr), daar toegeschreven aan graaf Floris III van Holland (1157-1190); Grolle (2000) 8.1.1a, daar toegeschreven aan Willem I als graaf van Friesland (1195-1213).

VI

Nummer VI: **Holland, Floris V (1256-1296)**
Grolle (2000) 11.8.1 uitgaande van alleen het type kruis (maar hier met portret naar links) of 11.1.1 uitgaande van de tekst (Florens) (maar hier met dubbel lang kruis). Afbeelding uit Van Alkemade (1700).

VII

Nummer VII: **Holland, Floris V (1256-1296)**
Grolle (2000) 11.6.1 (1275-1284). Afbeelding uit Van Alkemade (1700).

Schatvondst Dordrecht 1817
Een van deze 'bouwstoffen en aanteekeningen over vondstmunten' betreft de vondst van acht middeleeuwse penningen in 1817 te Dordrecht en door Van der Noordaa in 1839 beschreven.[2] De nummering in het artikel van Van der Noordaa begint bij III, aangezien hij de nummers I en II reeds in eerdere artikelen in zijn reeks *Geschied- en Penningkundige aanmerkingen, naar aanleiding van eenige hier te lande gevondene munten […]* had gebruikt voor elders gevonden munten. Het blijft onduidelijk of de bij Dordrecht gevonden munten bij elkaar verborgen zijn – een schatvondst – of dat het gaat om een aantal losse vondsten.[3] De wijd uiteenlopende dateringen lijken te duiden op losse vondsten, mogelijk afkomstig uit opgebrachte grond uit de binnenstad. Over de nummers VI en VII schrijft Van der Noordaa dat beide munten niet goed leesbaar zijn, alleen de letters H en NT zijn herkenbaar (van HOLLANT). Verder schrijft hij dat beide munten veel overeenkomsten vertonen met twee afbeeldingen uit Van Alkemade.

Munt nummer III
De 'schatvondst' Dordrecht uit 1817 bestaat uit acht munten, waarbij nummer III vier keer voorkomt. Deze vier munten kunnen redelijkerwijs wel als schatvondst(je) worden beschouwd. Van der Noordaa beschrijft de voorzijde van deze munt als volgt: 'Het hoofd van eenen Bisschop, door eene kap gedekt en door eenen geparelden kring omgeven; ter linker zijde, tusschen het aangezigt en den kring, een palmtak aan welks boveneinde een kruis is gehecht. Links aan den rand zijn alleen leesbaar de letters: TRAiectum. Utrecht.' Door de veronderstelde letters 'TRA' wees hij de munt toe aan Utrecht en moest de afgebeelde persoon wel een bisschop zijn. Tot voor kort bleef het bij deze tekening van een onbekende munt. Het is ook niet bekend waar de vier Dordtse exem-

plaren nu zijn. Groot was dan ook de verbazing en verassing, toen recentelijk drie gelijke vondsten bekend werden. Deze exemplaren zijn alle gevonden met behulp van een metaaldetector te Bodegraven, Zaltbommel en Erichem. Het exemplaar uit Bodegraven (NUMIS 1052798) werd gevonden bij het uitgraven van de bouwput Rijnhof op de hoek Overtocht / Oud Bodegraafseweg, in de oude Rijnbedding en heeft een diameter van 13 mm en weegt 0,58 gram. Het iets uitgebroken exemplaar uit Zaltbommel heeft een diameter van 12 mm en weegt 0,538 gram. De munt uit Erichem (Buren, Gelderland) is gevonden op 12 september 2015, heeft een diameter van 12 mm en weegt 0,41 gram.

Penning gevonden in Bodegraven

Penning gevonden in Zaltbommel

Penning gevonden in Erichem

Op de recent gevonden munten is in alle gevallen geen omschrift leesbaar. Hooguit zijn enkele aanzetten tot letters te bespeuren, maar ook met goede wil is hiervan geen TRAIECTVM te maken. Van der Noordaa ziet in de kap die van een geestelijk persoon, zoals gedragen door de Utrechtse bisschop Koenraad van Zwaben (1076-1099). Echter, op de zegel waar Van der Noordaa in zijn voetnoot naar verwijst, draagt de bisschop geen kap maar is een schetsmatig hoofd van de bisschop zonder hoofdbedekking te zien.[5] Bovendien stemmen gewicht (te licht) en formaat (te klein) niet overeen met de bisschoppelijke penningen die bekend zijn. Tot slot ontbreken de standaardattributen van bisschoppelijke waardigheid (bisschopsstaf of kromstaf, hoofddeksel of kruinschering / tonsuur).

Een belangrijke vraag is of we iets meer kunnen maken van de datering van de munt? Er is bij ons geen twijfel over dat we de munt in de twaalfde eeuw moeten plaatsen. Wel was er enige discussie of de datering van de munt voor of na 1150 moest worden gezocht. Het belangrijkste aanknopingspunt voor een meer duidelijke datering werd eerder opgemerkt door Van der Noordaa. Hij schreef dat 'deze muntjes overigens te duidelijk en te wel zijn bewaard; dan dat men zoude kunnen veronderstellen, dat het omschrift ware afgesleten.' Dat is precies wat op de drie nieuw gevonden exemplaren is te zien: haarscherpe afbeeldingen en slechts aanzetten tot letters in het randschrift. Op basis van eigen waarneming, zoals bij penningen toegeschreven aan bisschop Godebald, komen dergelijke halfbakken omschriften vooral voor in de periode circa 1110-1150. Dit is onzes inziens de periode waarin de munt geplaatst moet worden.

Op grond van de drie nieuwe vindplaatsen wordt voor de herkomst gedacht aan een lokale munt uit de Maasregio. Een alternatief is een mogelijke herkomst uit het graafschap Holland. In ieder geval lijkt het aannemelijk dat de munten een Nederlandse herkomst hebben.

Vrouw

Aangezien de afgebeelde persoon op de munt geen bisschop lijkt te zijn, rijst de vraag of het misschien kan gaan om een vrouw. In geval van een vrouw kan het gaan om de afbeelding van een heilige of een 'wereldlijk' persoon. Uit Verdun is een penning van bisschop Dirk van Verdun (1046-1089) bekend met daarop Maria met kap en nimbus (aureool) en haar naam in het omschrift rond het hoofd. Maar die munt stamt uit de elfde

eeuw en lijkt geen verband te hebben met het munttype III uit de schatvondst Dordrecht. Bovendien zijn op de penning uit Verdun de letters in het omschrift duidelijk gesneden in tegenstelling tot het munttype III uit Dordrecht. Ook een nimbus ontbreekt op munttype III, zodat een afbeelding van Maria met bijbehorend omschrift valt uit te sluiten. De afgebeelde persoon op het munttype III uit de schatvondst Dordrecht is daarom, mede door het ontbreken van een nimbus, waarschijnlijk een wereldlijk persoon.

Jacobi beschreef in zijn onderzoek naar de muntvondsten uit het tracé van de Willemspoortunnel te Rotterdam een munt met daarop een persoon met kap. Het betreft een munt met dubbelportret met de tekst: + GREVE + O. Na een analyse kwam Jacobi uit op twee mogelijkheden voor het graafschap Holland waaruit hij geen voorkeur kon uitspreken. Het kon een munt zijn van gravin (regent) Othilde met haar minderjarige zoon Floris II uit 1091 of een munt van gravin Petronilla (regent) met haar minderjarige zoon Dirk VI uit 1121.[6] De letter 'o' in het omschrift zag hij als betekenisloos, maar mogelijk staat deze letter gewoon voor Othilde. In ieder geval lijkt de persoon met kap hier een vrouw te zijn.

Tot slot

Als de afgebeelde persoon op het munttype III uit de schatvondst Dordrecht inderdaad een vrouw is, kan het dus gaan om een vrouwelijk heerser (regentes) uit de periode circa 1120-1150. Vermoedelijk afkomstig uit het Maas-Waalgebied of eventueel uit het graafschap Holland. In geval van dit laatste kan gedacht worden aan gravin Petronilla van Holland (circa 1082-1144). Zij trouwde rond 1113 met graaf Floris II van Holland en regeerde over het graafschap tussen 1121-1132, na het overlijden van haar man in 1121.[7] 'Uit de gebeurtenissen na de dood van de graaf blijkt dat gravin-weduwe Petronilla niet alleen een vrome, maar ook een krachtige persoonlijkheid is geweest die, volgens de Egmondse jaarboeken, het land 'met krachtige hand regeerde'. De vraag rijst of zij reeds bij het leven van haar dikke, trage echtgenoot ook al de dienst uitmaakte.'[8] Gravin Petronilla, die buiten het graafschap dus een opmerkelijke activiteit ontplooide, heeft ook in het binnenland op even krachtige als merkwaardige wijze het bewind gevoerd. In Vlaanderen gold Petronilla als gravin van Holland en zowel op politiek als op religieus gebied heeft ze een zeer actieve rol gespeeld in de jaren die volgden op de dood van haar man.[9] Met keizer Lotharius III had Petronilla ook een machtige halfbroer, waardoor haar regeertaken eerder werden vergemakkelijkt dan bemoeilijkt. Muntslag is hierdoor voorstelbaar. Of het munttype III uit de schatvondst Dordrecht aan haar gekoppeld kan worden blijft echter gissen. Hopelijk duikt er ooit een exemplaar van munttype III op met een meer leesbaar omschrift. Tot die tijd houden we het op een munt afkomstig uit het Maas-Waalgebied of eventueel Holland.

De schatvondst Dordrecht 1817 houdt ons na bijna 200 jaar nog altijd bezig, maar in ieder geval zijn de munten uit die vondst nu beter geduid. ■

Met dank aan Tonny Kollenburg en de andere vinders voor het mogen beschrijven van hun munten (munttype III), en met dank aan het Team Ruimtelijke Ordening/Archeologie van de gemeente Dordrecht, waar deze vondst (met niet meer informatie dan reeds bekend) geregistreerd staat onder 'projectcode 181701'.

NOTEN

1. VAN DER CHIJS, 1851: 55-61.
2. VAN DER NOORDAA, 1839: 259-271.
3. VAN DER NOORDAA, 1839: 269.
4. VAN ALKEMADE, 1700: plaat 13 en 14 nr. 2.
5. VAN DER NOORDAA, 1839: 260; VAN MIERIS, 1726: plaat 2 nr. 2.
6. JACOBI, 1997: 282-285.
7. CORDFUNKE & HUGENHOLTZ, 1990: 45.
8. DE BOER & CORDFUNKE, 2010: 49.
9. CORDFUNKE & HUGENHOLTZ, 1990: 46-49.

LITERATUUR

ALKEMADE, K. VAN *De goude en zilvere gangbaare penningen der Graaven en Graavinnen van Holland* (Delft 1700).

BOER, D.E.H. DE & E.H.P. CORDFUNKE *Graven van Holland. Middeleeuwse vorsten in woord en beeld (880-1580)* (Zutphen 2010).

CHIJS, P.O. VAN DER 'Levensberigt van S.H. van der Noordaa', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1851) 55-61.

CHIJS, P.O. VAN DER *Munten van Utrecht. De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht, van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem 1859).

CORDFUNKE, E.H.P. & E.W.N. HUGENHOLTZ *Gravin Petronilla van Holland. Holland in het begin van de 12e eeuw* (Zutphen 1990).

GROLLE, J.J. *De Muntslag van de Graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434* (Amsterdam 2000).

HENGEL, C. VAN *Penningen Hollants* (Amsterdam 2000). [uitgave in eigen beheer]

ILISCH, P. Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen. I: Die Münzprägung in den Räumen Utrecht und Friesland im 10. und 11. Jahrhundert.', in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 84-85* (1997-1998).

JACOBI, H.W. 'Muntvondsten uit het tracé van de Willemspoortunnel te Rotterdam' *BOORbalans 3* (1997) 279-298.

MIERIS, F. VAN *Beschryving der Bisschoplyke munten en zegelen van Utrecht in 't byzonder (…)* (Leiden 1726).

NOORDAA, S.H. VAN DER 'Geschied- en Penningkundige Aanmerkingen, naar aanleiding van eenige hier te lande gevondene munten […]; III. Vier Zilveren Bisschoppelijke munten in het jaar 1817 te Dordrecht gevonden', in: *Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde* 2 (1839) 259-271.

In memoriam Dick Purmer 1939-2016

HERMAN GERRITSEN

Op 7 mei 2016 verloor de numismatiek in de persoon van Dick Purmer een numismaat met een grote kennis, vooral op het gebied van de Provinciale muntslag. Hij was gedreven, grondig en wilde altijd het naadje van de kous weten.

Beroepsofficier en registeraccountant Purmer werd op 19 mei 1984 lid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Zijn organisatietalent en praktische kordaatheid vielen al snel op. In 1990 werd hij bestuurslid van het genootschap en trad hij toe tot de redactie van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*. Van 1994 tot 2001 vervulde Dick met verve en veel genoegen zeven jaar lang het voorzitterschap. Daarnaast was hij enkele jaren voorzitter van de Numismatische Kring Twente en was hij tot recent een zeer actief lid van de Kring Oost-Nederland.

Dicks naspeuringen en archiefstudies, specifiek op het gebied van de provinciale muntslag, hebben vanaf 1988 hun weerslag gevonden in een groot aantal belangwekkende artikelen in *De Beeldenaar* en het *Jaarboek*. Zijn *Handboek Nederlands Kopergeld 1523-1797* uit 1996 is een internationaal gebruikt standaardwerk geworden. Samen met Alko van der Wiel publiceerde hij in 2006 het *Handboek van de Nederlandse Provinciale muntslag*, *Deel I*. Drie jaar later verscheen deel II, met Dick als enige auteur.

Dick Purmer (foto: Etko Cretier, 2006)

Nog dit voorjaar verscheen zijn zeer toegankelijke publieksboek over de bijzondere Collectie Lopez Suasso in het Amsterdam Museum, dat hij samen met zoon Michiel afrondde. Het aanbieden van het eerste exemplaar op 17 februari tijdens de schouw van het Amsterdam Museum was een bijzonder moment en betekende een waardig afscheidscadeau aan zijn numismatische vrienden.

Bij de numismatische kringen en het genootschap was Dick met zijn heldere voordrachten een graag geziene spreker. Inhoudelijk goed onderbouwd en steeds levendig gebracht. Wat kon hij glunderen als hij weer iets bijzonders ontdekt had. Hij genoot, deelde en toonde belangstelling, dat alles vanuit een groot hart. De maatschappelijke erkenning voor zijn vele verdiensten blijkt onder andere uit zijn erelidmaatschap van het genootschap en de benoeming tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau tijdens de genootschapsbijeenkomst in Lelystad, op 7 oktober 2006.

Dick blijft in onze herinnering als iemand met een innemende persoonlijkheid, enorme inzet en groot belang voor de Nederlandse numismatiek. Zijn artikelen en boeken vormen een blijvende herinnering aan hem. Het genootschap herdenkt zijn oud-voorzitter en erelid Dick Purmer met respect.

Verslag VPK Algemene Ledenvergadering 9 april 2016

DA VAN DAALEN

Een flinke groep leden werd verwelkomd in Museum het Valkhof in Nijmegen voor de 91ste Algemene Ledenvergadering van de Vereniging voor Penningkunst. ‘De penning krijgt minder aandacht, minder vaak is de penning de keus voor het verankeren van een mijlpaal. Ook de penningkunst krijgt minder maatschappelijke, kunst-bewuste aandacht, en de kunstopleidingen verliezen aandacht voor de penning.’ Met deze woorden opende Chris Vegter, de aftredende voorzitter, de vergadering. In zijn toespraak belichtte hij de huidige situatie van de 91-jarige vereniging.

Hij vertelde: ‘Het ledental van de VPK is dramatisch aan het krimpen, tot ruwweg 40% van tien jaar geleden. Dit baart het bestuur ernstige zorgen, en heeft de volle aandacht. (…) De jaarpenning 2015 door Eylem Aladogan heeft een ondubbelzinnige verrijking gebracht, zowel door de aan de islamitische architectuur ontleende vormen, als door de transparantie en de kleuren in het toegepaste materiaal. Henny van der Meer koos voor de inschrijfpenningen voor ijzer en het lassen als techniek voor het verbinden én verrijken van het materiaaloppervlak in structuren en tint. De door de VPK uitgebrachte penningen zijn het resultaat van het opdrachtgeverschap van de VPK. Als architect heb ik ervaren hoe belangrijk opdrachtgeverschap is.’ Vegter haalde een publicatie van Christiaan de Moor aan, waarin die zijn visie op postzegelontwerpen condenseert in twaalf geboden. ‘Maar de penningkunst mag niet de weg van de postzegel opgaan, waarvoor nu geldt: “doe zelf maar iets leuks”. Hoewel de VPK de enveloppe, zoals de belastingdienst wel heeft gedaan, niet zal afschaffen, is er geld en aandacht geïnvesteerd in het vernieuwen van de website, waardoor deze als belangrijk communicatiemiddel zal fungeren.’ De voorzitter memoreerde ook de Van Gelder-lezing, gezamenlijk georganiseerd door de Stichting Nederlandse Penningkabinetten en De Nederlandsche Bank, in Teylers Museum, waarvan hij zeer genoten had. ‘Het FIDEM-congres, dit najaar in Gent te houden, stelt een groot aantal Nederlandse penningmakers in staat hun werk op dit internationale podium te tonen.’

Af- en aantreden

De vergadering vervolgde met het financiële jaarverslag, dat met enige vertraging tot stand gekomen is. De penningmeester, Ad Merx, merkte op dat de financiële toestand niet zorgelijk is, maar zeker niet zonder zorgen. De kascontrolecommissie concludeert dat het financieel jaarverslag over 2015 een realistisch beeld geeft, dat er geen

Mia van der Wilt en Joan Bakker-ter Braak ontvangen de Penning van Verdienste

De penningen worden ter hand genomen

onregelmatigheden geconstateerd zijn, en daarom adviseert ze het bestuur decharge te verlenen. Penningmeester Ad Merx lichtte de begroting toe: de contributie-inkomsten zullen iets teruglopen, de uitgaven houden gelijke tred met vorige jaren. Het nadelig saldo van € 3000 is minder dan in het afgelopen jaar. IJnze den Hengst treedt af als lid van de kascontrolecommissie, Willem Zuidhof treedt aan en Peter Don blijft lid.

Voorzitter Chris Vegter en secretaris Willem Zuidhof treden af conform de reglementen, Ad Merx draagt na een jaar penningmeesterschap het stokje over. Als nieuwe bestuursleden worden gekozen Jan Kamps (secretaris), Jan Leijs (penningcommissaris) en Marius de Goeje (penningmeester), inderdaad broer van Rein de Goeje, die de nieuwe voorzitter wordt. De bestuursleden Henny van Grol en Da van Daalen blijven aan. Tijdens de rondvraag komt het gesprek op het tekort aan jonge leden. De scheidend voorzitter zegt hierover: 'Krimp en vergrijzing speelt in veel verenigingen. Het is absoluut een punt dat aandacht behoeft. Wij willen graag dat het een levendige actieve vereniging blijft.'

Penning van Verdienste

De afgelopen jaren werden zeer gewaardeerde bezoeken aan ateliers van penningmakers georganiseerd door Mia van der Wilt en Joan Bakker-ter Braak. Voor hun jarenlange inspanning ontvangen zij de *Penning van Verdienste*, overhandigd door Chris Vegter. De penning is ontworpen door Guus Hellegers. Rein de Goeje, de nieuwe voorzitter, bedankt de aftredende bestuursleden Chris Vegter, Willem Zuidhof en Ad Merx voor het verrichte werk, de vele gezellige bijeenkomsten en de gastvrije ontvangsten.

Vervolgens geven Joop Hollanders, penningmaker van de jaarpenning, en Arie Schippers, maker van de inschrijfpenningen, een korte toelichting op hun werk en de penningen. In dit nummer van *De Beeldenaar* staat een uitgebreid artikel over de penning van Arie Schippers, in het volgende nummer komt het werk van Joop Hollanders aan bod. Na een gezellige lunch en geanimeerde penningmarkt sluit de bijeenkomst in Museum Het Valkhof.

Zoekpenning 36

JANJAAP LUIJT

In deze rubriek lijkt het soms wel dat hoe ouder de penning, des te groter het aantal reacties. De bronzen Vernonpenning afgebeeld in het vorige nummer van *De Beeldenaar* was daar een voorbeeld van. Uit verschillende hoeken wisten lezers te melden dat in 1739 deze penning in groten getale is geslagen en dat er bovendien honderden varianten bekend zijn. Een en ander netjes beschreven in het in 2010 verschenen boek *Medallic portraits of admiral Vernon* door Adams en Chao.

Edward Vernon (1684-1757) was een Engelse marineofficier die gedurende de Spaanse Successieoorlog opklom tot de rang van admiraal. Tijdens de koloniale oorlog tussen Groot-Brittannië en Spanje over de heerschappij van Midden-Amerika, veroverde Vernon op 22 november 1739 de havenstad Porto Bello, een zilverexporterende stad op de kust van Panama. Met slechts zes schepen nam hij binnen 24 uur de slecht verdedigde haven in. De Britten bezetten de stad en sloopten binnen drie weken de vestingwerken, haven en magazijnen. Deze inname bracht de Spaanse schatkist ernstige schade toe.

De eerste grote serie Vernonpenningen verbeeldt de verovering van Porto Bello 'with six ships only'. Een tweede grote serie Vernonpenningen verscheen naar aanleiding van de aanval op Cartagena de Indias. Deze serie is eigenlijk zeer bijzonder, aangezien de belegering van Cartagena uiteindelijk uitliep op een groot fiasco en Vernon met hangende pootjes moest afdruipen zonder de stad ooit te veroveren. Vrijwel alle Vernonpenningen zijn propagandapenningen gemaakt door onbekende medailleurs.

In *Zoekpenning 34* stond een penning afgebeeld met op de voorzijde een molen, een palm en een banderol met daarin de tekst HOLLAND-INDIË en op de keerzijde de gravering H.L.C. 1942. Vlak nadat het vorige nummer van *De Beeldenaar* naar de drukker was gestuurd, ontving de redactie een reactie van een liefhebber die meldde een soortgelijke penning te bezitten, maar dan met het 'meegeslagen' opschrift '1E LUSTRUM / 20-11-'38'. Met deze informatie viel via de website delpher.nl – de grootste digitale krantenbak van Nederland – al snel informatie over de gelegenheid van uitgifte van de penning te vinden. De eerste treffer

Lustrumpenning Holland-Indië te water, 1938

Gooi en Eemlander, 21 november 1938

HOLLAND—INDIË TE WATER.

Holland wint de ontmoeting met 95 tegen 87 punten.

In alle opzichten kan de ontmoeting „Holland —Indië te water", gistermiddag voor de vijfde maal gehouden in het zwembad „Mauritskade" te Den Haag geslaagd genoemd worden.

Er werd aan deze „lustrum-ontmoeting" luister bijgezet door de aanwezigheid van den Pangeran Hangabehi van Soerakarta en den voorzitter van den Ned.-Indischen zwembond, kapitein C. W. van der Eem, die met verlof in Nederland vertoeft. De tot de laatste plaats bezette zaal — velen moesten nog bij den ingang teleurgesteld worden — is getuige geweest van spannende zwemwedstrijden.

De bezetting van de verschillende nummers was zeer sterk. Alle bekende Nederlandsche zwemsters en zwemmers namen deel en alleen Rie van Veen liet verstek gaan.

In het algemeen bleken de Hollanders op de baannummers sneller — Hoving en de Indische 10×100 M. estafetteploeg vormden daarop een uitzondering — doch het water-polo en schoonspringen bracht Indië meer puntjes op.

Holland won deze uiterst sportieve en geanimeerde ontmoeting ten slotte met 95 tegen 87 punten.

kwam uit de *Gooi en Eemlander* van 21 november 1938. Hierin valt te lezen dat voor de vijfde maal in Den Haag de ontmoeting Holland-Indië te water werd gehouden. Vervolgens leverde een zoektocht met de combinatie 'Holland-Indië te water' op internet een groot aantal vergelijkbare zoekresultaten op. Met deze achtergrondkennis viel op vergelijkbare wijze echter geen informatie te vinden over de inscriptie H.L.C. 1942 op de eerder gepubliceerde penning.

Nieuwe vragen

Voor deze aflevering wist een aantal lezers ook zijn weg naar de redactie te vinden. Als eerste een archeologische vondst uit 2002. Tijdens het uitbaggeren van de Oude Haven van Schoonhoven kwam een gegoten zilveren (925/1000) plaatje van 46 gram letterlijk boven water. Het plaatje toont op één zijde een onregelmatige reeks letters in dezelfde schildcontour (A tot en met W), rond een wapenschild. Dit wapenschild verbeeldt een schip en is gedekt met monogram DIS. Er bestaat al wel een hypothese rond dit plaatje, maar die houd ik nog even voor me om de lezers van *De Beeldenaar* onbevooroordeeld hun visie op het gebruik en de herkomst van dit plaatje te geven.

De volgende twee penningen hebben betrekking op de tuberculosebestrijding. De eerste is de zogenaamde *Robert Koch-penning*, een uitgave van de Koninklijke Nederlandse Centrale Vereniging voor TBC-bestrijding gevestigd in Den Haag. De penning is van messing en weegt 30,6 gram. Meer weet de inzender niet. De tweede TBC-penning is eveneens een slagpenning. Deze penning weegt 27,7 gram en is vervaardigd van koper.

Tot slot nog een aardige zilveren penning met een draagoog. De voorzijde van dit exemplaar toont twee handen die elkaar de hand schudden, met op de achtergrond een boom waarin twee nesten en een aantal volwassen vogels. Deze zijde heeft als omschrift: ALGEMEENE NEDERLANDSCHE BOND VOOR KANARIETEELT EN VOGELBERSCHERMING. De keerzijde vermeldt de tekst: EERE MEDAILLE binnen een lauwerkrans. Op deze zijde zijn een zilvermerk (zwaardje) en een meesterteken JDK te onderscheiden. Dit meesterteken is ongetwijfeld van de maker van de penning, maar is hij ook de ontwerper? Antwoorden, suggesties en aanvullingen zijn van harte welkom bij de redactie van *De Beeldenaar*. ■

Bodemvondst uit Schoonhoven

Met vriendelijke dank aan Martin Kamminga, René Kappers, Ad Lansen, Jacco Scheper, Tom Senders en Jan de Vries.

Robert Koch-penning

TBC-penning

Eremedaille

Bezit u een of meer penningen waar u meer over zou willen weten maar waarbij u vastloopt in uw zoektocht naar de maker of meer wilt weten over de context? Stuur een afbeelding met een korte vraagstelling en het formaat van de penning naar redactie@debeeldenaar.nl.
Uiteraard zijn antwoorden en aanvullende informatie over de getoonde penningen ook van harte welkom op hetzelfde e-mailadres.

De eerste grote zilveren munten in Vlaanderen 1269-1322

Boekbespreking

RAF VAN LAERE

Nadat de auteur in 2014 zijn omvangrijke studie over het munthuis van Gent publiceerde (zie *De Beeldenaar* 39, 1, 2015, p. 37-38) was hij de aangewezen figuur een bredere blik te werpen op de muntgeschiedenis van het graafschap Vlaanderen in zijn geheel. Voor de periode van de kleine deniertjes beschikt men over het werk van Joseph Ghyssens (*Les petits deniers de Flandre des XIIe et XIIIe siècles*, Bruxelles 1971) dat slechts op enkele punten bijgestuurd kan worden. Voor de aansluitende periode mist men echter een grondige studie, die rekening houdt met nieuw numismatisch materiaal en dit tegelijk toetst aan het beschikbare archiefmateriaal. De lange ondertitel - *Historische en numismatische studie van de muntslag van Margaretha van Constantinopel (1244-1280), Gwijde van Dampierre (1278-1305), Filips IV de Schone (1285-1314), Willem van Gulik (1302), Jan van Namen (1303), Filips van Chieti en Loreto (1303-1305), Robrecht III van Béthune (1305-1322) in Aalst, Brugge, Damme, Dendermonde, Gent, Ieper en Ninove* - legt meteen de spanwijdte vast van het werk dat in grote delen de publicatie van Gaillard uit 1857 vervangt.

Net als bij het driedelige werk over het munthuis te Gent is ook dit boek overzichtelijk gestructureerd. Elke muntheer krijgt een eigen hoofdstuk dat begint met een historische en een monetaire situering die in vlot verstaanbare taal geschreven is. Daarna volgt een gedetailleerd overzicht van alle munttypes, telkens afgebeeld op ware en op dubbele grootte waarbij de bewaarplaats steeds zorgvuldig aangegeven wordt. De nauwgezetheid waarmee de muntopschriften genoteerd zijn wekt bewondering op, maar roept tevens de vraag op naar de soms flinterdunne grens tussen wat een relevant 'type' is of een betekenisloze 'stempelvariant'. Uit de nummering van de munten blijkt echter duidelijk waar de auteur deze grens legt: het eerste cijfer geeft het type aan, daarna volgt de identificatie van het munthuis en dan het volgnummer van de varianten. De opschriften zijn weergegeven in een lettertype dat het origineel zo dicht mogelijk benadert en dat deels speciaal voor deze publicatie aangemaakt werd zoals we dat inmiddels gewoon zijn van numismaat en vormgever Jan Moens. Kruisverwijzingen naar Gaillard, Schutyser en andere werken zijn ruim voorhanden. En ook ditmaal is het geheel stevig onderbouwd door een uitgebreide

selectie van archiefteksten die samen goed zijn voor bijna 150 bladzijden, ondanks het feit dat veel relevant materiaal in de loop der tijden verloren ging. Een stevige bibliografie, met een kleine schoonheidsfout sluit het geheel af. Het werk van Eddy Schutyser (*De muntomloop in Vlaanderen*, Brugge 2002) dat nochtans vaak geciteerd wordt, is klaarblijkelijk het slachtoffer geworden van het spreekwoordelijke zetduiveltje.

In 1269 breekt Margaretha van Constantinopel (p. 5-34) resoluut met de monetaire politiek van haar voorgangers door voor het eerst 'zware' zilveren munten te slaan, voorzichtigheidshalve niet in Kroonvlaanderen, dat onder de jurisdictie - *jurisprudentie* lijkt mij hier niet het juiste woord te zijn - van de Franse koning valt, maar wel in Rijksvlaanderen dat formeel deel uitmaakt van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. De kleine denieren uit de eerste periode van haar regering en wellicht ook nog later, komen niet aan bod. Het strekt de auteur trouwens tot eer dat hij hier het voorstel aanvaardt van Haeck, die in een bespreking van *Het Munthuis in Gent*, de dubbele sterling van Margaretha van Constantinopel aan Aalst in plaats van Gent toewijst. De catalogus voor Margaretha van Constantinopel beschrijft beide types nieuwe 'zware' zilveren munten: de dubbele sterling met adelaar (vierentwintig varianten) en later de dubbele sterling met leeuwenschild (twee varianten). Beide types verwijzen trouwens niet alleen uitdrukkelijk naar Vlaanderen, maar ook naar Henegouwen waarvoor Margaretha te Valenciennes ook *baudekins* liet slaan. Waarom het precies tot deze, gedeeltelijk parallelle uitgiften kwam is voorlopig niet duidelijk hoewel men zich een aantal scenario's kan voorstellen.

De veelbewogen regering van Gwijde van Dampierre (p. 35-84) is ook op monetair vlak een moeilijke periode. Vooral de productie in Damme, waar hij onder meer Engelse sterlingen imiteert, krijgt al snel een bedenkelijke reputatie hoewel niet de graaf, maar wel de plaatselijke geldwisselaars als schuldigen naar voren geschoven worden. Waarschijnlijk mag een verband gelegd worden tussen de vele varianten van sommige types en de al dan niet tijdelijke gehalteverlagingen van het muntmetaal. Spijtig genoeg ontbreken op dit ogenblik echter metallurgische analyses om deze hypothese te onderbouwen. De catalogus somt de verschillende munttypes op: halve arendsgroten, verschillende types sterlingen, dubbele en zwarte denieren en groten uit de munthuizen van Aalst, Damme, Douai, Gent en Ieper. Sommige van deze types zoals de anonieme groot uit Gent blijven controversieel. Martiny geeft in dit geval een evenwichtig overzicht van de verschillende standpunten. Sommige argumenten zoals 'De leeuw was het dynastieke symbool bij uitstek van Gwijde van Dampierre' wegen mijns inziens echter lichter dan de auteur voordoet. Zelf ben ik geneigd hierin het standpunt van Elsen te volgen (p. 55-56) die er een uitgifte van 1303 in ziet, hoewel ik een iets oudere datering niet wil uitsluiten.

Het opvallend grote aantal types Tourse groten te Brugge geslagen door de Franse koning Filips IV de Schone – vier types, elk met meerdere varianten vooral in de interpunctie – gedurende een relatief korte periode (1297-1302) doet een belangrijke productie vermoeden (p. 85-92) waarvoor spijtig genoeg relevant archiefmateriaal grotendeels ontbreekt.

De korte muntslag van de flamboyante Willem van Gulik, kleinzoon van Gwijde van Dampierre, is vertegenwoordigd door drie varianten van groten met het 'Brabants' kasteeltje geslagen in Dendermonde (p. 93-101). Ondanks de korte periode van uitgifte zijn er waarschijnlijk meer emissies geweest, omdat de kwaliteit van het muntmetaal van de verschillende

exemplaren sterke onderlinge afwijkingen lijkt te vertonen. Metallurgisch onderzoek, dat hierover zekerheid zou kunnen geven, ontbreekt voorlopig echter. De kwaliteitsverschillen verklaren misschien waarom deze emissie als inspiratiebron diende voor heel wat eigentijdse vervalsingen.

De muntslag door Jan van Namen te Aalst en te Dendermonde (p. 102-114) duurt nauwelijks langer dan deze van zijn voorganger, maar is desondanks gekenmerkt door een groot aantal varianten (15 voor Aalst). Voor Filips van Chieti kan de auteur verder bouwen op de uitputtende studie die in 2006 door Gheerardijn gepubliceerd werd. Filips sloeg munt te Aalst, Gent en Dendermonde (p. 115-141) hoewel het laatste type groot met stadspoort (22. DE/1) dat Martiny aan dit atelier toeschrijft mij om verschillende redenen eerder het product van een valsmunteratelier lijkt dan een officiële emissie. Met Robrecht van Béthune (p. 142-188) normaliseert de situatie zich op monetair vlak stilaan. Over die periode zijn we trouwens vrij goed ingelicht door relatief uitgebreid archiefmateriaal. Robrecht sloeg een uitgebreide reeks munttypes te Dendermonde, Brugge, Gent en Aalst.

Uit deze publicatie blijkt opnieuw de gedegen speurzin van de auteur die niet alleen een uitgebreide reeks archiefdocumenten doornam, maar ook een indrukwekkend aantal verzamelingen raadpleegde in zijn zoektocht naar nieuw materiaal. Tegelijk wordt een aantal lacunes in het wetenschappelijk onderzoek blootgelegd, vooral op het vlak van metallurgisch onderzoek. Men kan alleen maar hopen dat Martiny binnen afzienbare tijd de muntslag van de opvolgers van Robert van Béthune op dezelfde deskundige manier zal aanpakken zodat we aan het begin van de eenentwintigste eeuw eindelijk over een hedendaags naslagwerk over de Vlaamse muntslag kunnen beschikken.

JEAN-CLAUDE MARTINY *De eerste grote zilveren munten in Vlaanderen 1269-1322* (Snoeck Publishers, Gent 2016), VIII + 351 p., ill.. ISBN 978-94-6161-301-1. Prijs: € 70 (verzending niet inbegrepen).

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

de GROOTSTE numismatische vereniging in Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:
- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog € 14 (buiten België € 20) op bankrekening IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22 van het EGMP

WWW.EGMP.be

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Bestuurswisseling
Tijdens de algemene ledenvergadering in april zijn Chris Vegter en Willem Zuidhof afgetreden als respectievelijk voorzitter en secretaris conform het rooster van aftreden. Ad Merx is als penningmeester opgevolgd door Marius de Goeje. Jan Kamps is de nieuwe secretaris en Jan Leijs de penningcommissaris. Rein de Goeje is aangetreden als voorzitter. De kunstenaars Henny van Grol en Da van Daalen blijven aan als bestuurslid.

Nieuwe bestuursleden
Jan Kamps, de nieuwe secretaris, is een fervent verzamelaar van penningen en al vele jaren lid van de VPK. Een bekend gezicht tijdens de algemene ledenvergaderingen en andere activiteiten van de VPK. Zo heeft hij in 1998 meegewerkt aan het FIDEM-congres in Den Haag.
De nieuwe penningbeheerder is Jan Leijs, van beroep goudsmid en edelstenenzetter Via een boekenmarkt kwam hij in contact met de VPK. Hij hoopt zijn kennis en ervaring via de VPK in te zetten om de penningkunst onder jonge mensen te promoten.
Bij Marius de Goeje, de nieuwe penningmeester, waren penningen van huis uit altijd al aanwezig. Hij werkt als onderzoeker bij TNO bij de afdeling ruimtevaart en is enthousiast (amateur) hoboïst. In het verleden heeft hij vaker als penningmeester of kascommissielid opgetreden. Hij was al betrokken bij het opstellen van de jaarstukken van de VPK in 2015, zodat hij een snelle start kan maken.

VPK inschrijfpenningen 2016
De VPK inschrijfpenningen 2016 zijn ontworpen door Arie Schippers. Hij heeft verschillende ontwerpen gemaakt en daaruit voor u een keuze gemaakt. Een artikel over deze nieuwe penningen en over hoe deze zijn te bestellen kunt u elders in dit blad lezen. Leden van de Vereniging voor Penningkunst kunnen de inschrijfpenning bestellen via de website: www.penningkunst.nl.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsbijeenkomst 2016
De bijeenkomst vindt plaats op zaterdag 24 september 2016 in Anholt (Duitsland).

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
C. Teulings
p/a De Beeldenaar
Postbus 11
3500 AA Utrecht
info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
R.J. de Goeje
Couwenhoven 4412
3703 EK Zeist
tel. 030 6992736
rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

MA-SHOPS®

Online-portaal voor verzamelaars

Nederland | Munten | Biljetten

Handleiding

Bij MA-SHOPS® vindt u ca. 500.000 munten, penningen, bankbiljetten, onderscheidingen en literatuur.

Deze artikelen worden aangeboden door gecontroleerde **vakhandelaren**. U koopt met garantie.

* De kortingscode kunt u gebruiken bij het plaatsen van uw bestelling op www.ma-shops.nl
Bij de adresgegevens kunt u bij het veld "Tegoedbon " de kortingscode ingeven.

€10,-
Tegoedbon*

Kortingscode:
VALMAE9

Bestel-hotline
+49-(0)2871-2393415

CERTIFIED SHOPS MA SHOPS GEPRÜFTE HANDLER

www.ma-shops.nl

Échte munten koopt u bij de leden van de

Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Bezoek ook onze website

www.nvmh.nl

De NMVH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaar op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NMVH-lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen, tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NMVH-lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen, warvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of hoort te twijfelen.
- Een NMVH-lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NMVH-lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NMVH-lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam
Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmmunten

ZEELAND. Leicesterreaal 1586.

Vz. Gelauwerd borstbeeld van Robert Dudley graaf van Leicester naar rechts.
Omschrift: CONCORDIA.RES.PARVAE.CRESCVNT.ZEL.(burchtje)
Kz. Pijlenbundel met daaromheen de zes provinciewapens.
Omschrift: MO.ORDIN.PROVIN.FOEDER.BELGIAE. 1586.
zilver, 42,5 mm., 33,80 gram. Delm. 892.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

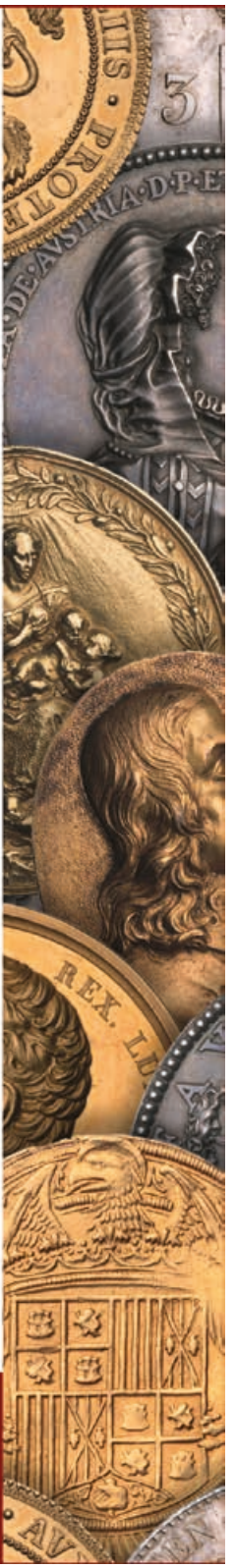

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

www.nmv.nl

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/OKTOBER 2016, 40e JAARGANG NR. 5

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Veiling 42

wordt gehouden op 24 en 25 oktober 2016

Wij zullen weer alles uit de **kast** halen, om topopbrengsten te realiseren!

Heeft u **kastruimte** nodig?

Indien u voornemens bent om voor deze veiling uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

SHOWROOM
AMSTERDAM
MUNTEN - PENNINGEN - BANKBILJETTEN - ONDERSCHEIDINGEN

Bezoek onze nieuwe vestiging

Herengracht 500
1017 CB Amsterdam
Tel. 020 320 9101
Fax. 020 620 8040
E-mail: info@schulman.nl

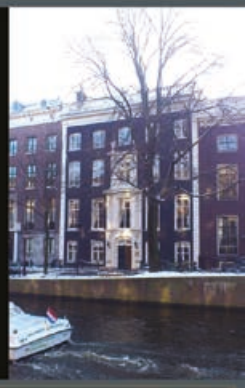

VEILINGEN

Meerdere veilingen per jaar

INTERNET VERKOOP
www.schulman.nl

DE BEELDENAAR 40 (2016) nr. 5

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.koninklijkgenootschap.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

Stichting De Beeldenaar
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
info@debeeldenaar.nl
bic: ingbnl2a
iban: nl10 ingb 0005761252

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredactie: J.E.L. Pelsdonk
Penningen: G.J. van der Meer Mohr, T. Senders
Munten: P.A.M. Beliën, R. Van Laere, W.P.C. van den Nieuwenhof,
Algemeen: L. Boezelijn, J. Luijt

Jaarabonnementen
Nederland: € 27;
binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45
Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november 2016 schriftelijk is opgezegd.
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Jong en oud, mooi en lelijk 196
Jan Pelsdonk

ercvli victori... een zonderlinge muntvondst 197
Hendrik de Backer

Hypothese aangaande de naamloze kwart groot van het bisdom Utrecht 200
Arie van Herwijnen

Monumentaal karakter op klein formaat 201
Raymond Baan

In Memoriam Inka Klinckhard 1922-2016 203
Jadwiga Pol-Tyszkiewicz

Nieuw biljet van vijftig euro 205
Ewout van Haeften

Twee bijzondere gouden penningen op tefaf 2016 207
Jim van der Meer Mohr

De bakenloodjes met het wapen van Haarlem (slot) 209
Alfred Bakker en Allex Kussendrager

Het melden van munten en andere bodemvondsten: pan gaat van start 217
Stijn Heeren

Aanvullingen op penningen en draagtekens van de mobilisatie van 1914-1918 220
Ernst Wilschut

Bestaan ze wel of bestaan ze niet iv 223
Jan C. van der Wis

Nader over een geuzenpenning met het jaartal 1567 226
Kees van der Pols

Engelse leeuwen in Gelre 228
Jan Pelsdonk

Een set servetklemmen met opmerkelijke keurtekens 237
Janjaap Luijt

De 'Poros' munten van Alexander de Grote 240
Hans Jongeling

't Bosch kwartierke 246
Chris Teulings

Nogmaals de portretpenning door Eric Claus 250
Jim van der Meer Mohr

Zoekpenning 37 251
Jan Pelsdonk

Nieuws 252

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Jong en oud, mooi en lelijk

JAN PELSDONK

Van een fonkelnieuw vijftig euro-biljet tot munten van Alexander de Grote en van geuzenpenningen tot de jongste inschrijfpenning: *De Beeldenaar* toont het allemaal. Zoals u van het tijdschrift gewend bent komt er weer een grote variëteit aan korte en langere bijdragen aan bod. Zelfs aan niet-bestaande munten wordt ditmaal aandacht besteed. Tussen al dit moois bevindt zich een zilveren muntje met een uniek, contemporain portret van Eleonora van Gelre. Helaas blijkt het niet echt een aanwinst want ze is ronduit lelijk. Of het aan haar, aan de munt of aan mij ligt, laat ik graag aan de lezer over.

Net als de inhoud van het blad is ook het lezerspubliek gevarieerd. Het blijken niet alleen munt- en penningkundigen te zijn. Onder de belangstellenden bevinden zich onder andere verzamelaars van papiergeld en muntgewichten, al komen deze onderwerpen weinig aan bod in dit tijdschrift. Zelfs mijn dochter van vier (en een half) is geïnteresseerd. Althans: begerig zette zij op een onbewaakt moment de schaar in het voorgaande nummer om 'mooie plaatjes' uit te knippen en in haar eigen schrift te plakken.

Het vinden van een goede balans is lang niet eenvoudig. Gelukkig ken ik veel tevreden lezers; er wordt amper of niet gemopperd over de inhoud. Cruciaal is uiteraard het relatief kleine aanbod aan schrijvers. Wie geïnteresseerd is in een specifiek onderwerp zou eens zelf de pen ter hand kunnen nemen om zijn of haar kennis met de andere lezers te delen. Ook instellingen met een collectie munten of penningen zouden best wat vaker en met trots voorwerpen uit hun verzameling mogen tonen. Het e-mailadres info@debeeldenaar.nl staat altijd open voor vragen, verzoekjes en opmerkingen.

Bij de voorplaat
Veiling 351. 16 september 2016. Amsterdam.
Hollandse Steden, Vianen. **Sint jansgoudgulden z.j.** Hendrik van Brederode 1556-1568. Staande heilige Johannes de Doper met Lam Gods op de arm en everzwijnskop tussen de voeten HEN: DO: D - BRE: LI: D: VI. Keerzijde: kort leliekruis met de wapentjes van Brederode, Mark, Vianen en Ameide-Nieuwenaar ✠ MONETA: NOVA: AVREA: VIAN. Delm 832; vdCh 40.8; Fr. 205 (321). 3,30 g. RRRR NUMIS 1129521. Met Zeeuwse klop A27 (2 variant). *Zeer fraai+*. Taxatie: € 20.000.
Het stempelen binnen het gewest Holland werd voorgeschreven in het plakkaat van 7 februari 1573. In Zeeland zijn slechts fragmentarisch gegevens gevonden over het kloppen. De waarde van elke geklopte munt werd verhoogd. Het waardeverschil diende door de inbrenger betaald te worden. Zo mochten rijksdaalders met een waarde van 32 stuivers na instempeling en betaling van vier stuivers voor 36 stuivers worden uitgegeven. Alleen al in de eerste maanden werd hiermee in het Noorderkwartier 21.000 gulden bijeengebracht, bestemd voor de oorlogskas. Het kloppen werd voortgezet tot ver in 1574.
Van Zeeland zijn zes verschillende typen stempels bekend. De klop die voorkomt op het door Schulman aangeboden stuk wijkt af van de tot nu toe bekende typen. De vormgeving van de leeuw lijkt sterk op de gebruikte klop van de instempelingen op de velddaalders, aangemunt te Middelburg in de periode 1572-1574! Als zodanig een uiterst boeiend en tot op heden onbekend fenomeen. Goudguldens van Vianen, Delmonte 832, van Hendrik van Brederode, zijn uiterst zeldzaam. Delmonte kende slechts één exemplaar, in het Koninklijk Penningkabinet.

ERCVLI VICTORI... een zonderlinge muntvondst. Een voorlopige identificatie na 111 jaar?

HENDRIK DE BACKER

In november 2008 vond Rem Vermeylen met behulp van zijn metaaldetector een kleine zilveren munt in de ploeglaag van een akker in Koninksem bij Tongeren. Omdat hij het muntje zelf niet kon identificeren plaatste hij het op een detectorforum en ging hij te rade bij een paar numismaten. Een identificatie bleef echter uit. Hij meldde het stuk bij de Centrale Archeologische Inventaris van de Vlaamse Overheid aan als onbekend (nr 52413). Tijdens een zoekdag liet hij het mij terloops zien. Mijn numismatische kennis was toen vrij beperkt en de foto's van het stuk verdwenen al snel onder nieuw materiaal. Het verschijnen van het werk van Peter Ilisch in 2014 bleek een goede gelegenheid om een nieuwe poging te wagen het stuk te determineren, omdat Ilisch enkele stukken publiceerde die als vergelijkingsmateriaal in aanmerking zouden kunnen komen.[1] Na een toevallige ontmoeting met de vinder, mei 2016, was mijn belangstelling opnieuw gewekt.

Numismatisch verleden

Bij mijn zoektocht naar de bron kwam ik uit bij De Coster die in 1856 gewag maakt van een muntschatvondst te Maastricht van een negenhonderdtal denieren van de elfde eeuw die vanaf 1842 stelselmatig beschreven werden door verschillende numismaten.[2] Uit zijn bevindingen blijkt dat de schat in de beginperiode van Hendrik van Verdun (1075-1091) moet verborgen zijn. Een halve eeuw later voegt De Chestret de Haneffe ten onrechte aan de inventaris van deze vondst de beschrijving toe van een 25tal stuks die volgens hem verborgen waren gebleven voor De Coster.[3] Samen met deze munten publiceert hij een zestal exemplaren gevonden te Mirwart (Saint-Hubert, provincie Luxemburg). De Chestret maakt er ook de eerste en tot nog toe enige tekening van.

Weer een halve eeuw later, in 1958, beschrijft Frère de nalatenschap van baron Guillaume-Pascal de Crassier.[4] Hij vermeldt een vondst die in 1729 gedaan werd in de omgeving van Mirwart en die bestond uit 39 denieren waarvan twee gelijkende stukken (nummers 35 en 36) en plaatst de verberging na 1099. Hij wijst daarbij op de vergissing begaan door De Chestret en de onterechte toekenning aan Maastricht!

Het vondstexemplaar van Koninksem (dubbele grootte)

Tekening van De Chestret

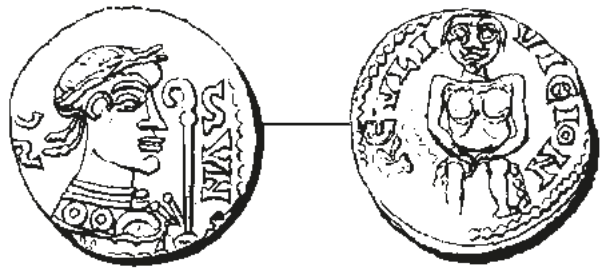

Drie jaar later dateert Meert de vondst in de periode 1083-1090.[5]

Ilisch beschrijft het stuk als volgt: op de voorzijde een borstbeeld met diadeem naar rechts, ervoor een naar binnen gekeerde kromstaf; het omschrift begint links onderaan(?) [LAMBERTVS?].[6] De keerzijde beschrijft hij als: zittende figuur (?) en het omschrift.RCVLI VI€I°N. Hij somt vier exemplaren op: Änggården, Zweden (foto); Räpina, Estland en de twee stuks uit de vondst van Maastricht, met andere woorden Mirwart en merkt een gelijkenis op met stukken die onder voorbehoud aan Munsterbilzen (Belgisch Limburg) worden toegeschreven waarop een zittende de man in vooraanzicht afgebeeld staat.

Jean-Luc Dengis maakt voor het eerst melding van het stuk dat hier besproken wordt en schrijft het toe aan Hendrik van Verdun.[7] Hij beschrijft het als volgt: voorzijde: groot hoofd met diadeem naar rechts, een lange kromstaf met 'NVS' rechts en 'sc' achter zijn hoofd; keerzijde: een zittende naakte man, rondom het omschrift VIGVN. Behalve dit stuk vermeldt hij enkel de stukken van Mirwart. Hij kent geen varianten. De tekening is deze van De Chestret maar hij geeft een andere foto waarbij hij de voorzijde van denier 5 combineert met de keerzijde van denier 6 van Frère.

Keerzijde van een aureus van Maximianus Herculius (286-305)[8]

Beschrijving

De denier heeft een massa van 0,71 gram en een diameter van 13,5 à 14,0 mm. De stempelstand is ongeveer 33° of 2 uur. Het muntplaatje is wat ovaal en de muntslag is zoals meermaals op stukken uit die periode onregelmatig tot zwak en de keerzijde is een eind uit het centrum geslagen. Bovendien zijn er sterke gebruik- en corrosiesporen.

De voorzijde toont de buste van een bisschop naar rechts, de kromstaf voor zijn gelaat naar binnen gericht. Van zijn hoofdtooi is niets te zien maar hij draagt een diadeem waaraan twee lintjes met telkens twee bolletjes hangen. De versiering op de kraag van zijn mantel bestaat uit twee dubbele diagonale lijnen met ertussen een ring. Het omschrift lees ik als]NVS[tussen kromstaf en muntrand, met de S platliggend en de v naar buiten gekeerd, links van het hoofd ontwaar ik D[IE?]...

De keerzijde, die jammer genoeg sterk aangetast is, is veel zwakker geslagen maar ik ontwaar deels de naakte persoon die frontaal gezeten is met een hand in de vorm van een 'C' voor zijn kruis alsook zijn rechter been. Zijn zetel heeft een rechte poot bestaande uit twee lijntjes, links onder zijn arm zijn er wat bolvormige voorwerpen (armleuning, rotsblokken?). Van het omschrift kan ik enkel de letters [ERC?]VL lezen.

Conclusie

Het door mij bestudeerde stuk is van hetzelfde type als de vondst uit

Änggården (kraag bisschop en oriëntatie NVS) maar er is een verschil met het voorwerp/poot zetel links van de naakte man op de keerzijde. De varianten tussen de bestudeerde munten zijn: de oriëntatie van de 'v' in NVS, de versiering op de kraag van de bisschop, de vorm van de poot van de zetel. De muntheer lijkt me dezelfde te zijn maar de kleine variaties kunnen op een subtype of zelfs een ander atelier wijzen.

Na studie van de afbeeldingen van de exemplaren uit Änggården en Räpina, de tekening van De Chestret en het muntje zelf meen ik het keerzijde omschrift te kunnen reconstrueren als 'ERCVLI VICTORI'. De stempelsnijder is voor de beeldenaar duidelijk te rade gegaan bij een aureus die in Rome of Trier door Maximianus Herculius (286-305 na Chr.) wellicht bij het begin van zijn regering geslagen werd.

Voor wat betreft de voorzijde wil ik wat voorzichtiger zijn maar met de letter D en de flarden die ik meen te zien op het stuk van Räpina opteer ik voor DIETVVI / NVS en schrijf hem dan ook toe aan Theoduinus (1048-1075), de muntplaats en jaartal moet ik echter schuldig blijven al past de munt wel in het rijtje dat aan Maastricht toegeschreven wordt. Inmiddels is er na de publicatie door De Chestret de Haneffe 111 jaar verstreken, maar ondanks mijn verwoede pogingen om tot een sluitende identificatie te komen blijf ik nog steeds met onbeantwoorde vragen achter...

Dank aan mevrouw Isabelle Jansen en de heren Rem Vermeylen, Raf van Laere, Ivar Leimus, Peter Ilisch, Patrick Bultinck, Arie van Herwijnen, Jan Moens en Jean-Luc Dengis.

Hendrik de Backer is nu negen jaar actief als amateur op enkele detectorfora waarbij hij een brug wil bouwen tussen het aangebracht materiaal, de numismatiek en de archeologen. Het publiceren van onbekende munten is hiervan een logisch gevolg.

NOTEN

1. ILISCH, 2014.
2. DE COSTER, 1856: 398-439, platen 19-22; MEYERS, 1853: 131.
3. DE CHESTRET DE HANEFFE, 1905: 437-444(443), plaat 11 tekening 10.
4. FRERE, 1958: 108, fig. 4 tekening 2 en fig. 5 tekening 35; FRERE, 1995: 207 en pl. p. 214; 5 & 6.
5. MEERT, 1961: 131.
6. ILISCH, 2014: 276 nr. 35.34. De tekst bij de foto's van de denier van Räpina 'W. Anderson 158 = Molvögin 58.15' kan onmogelijk bij deze foto's horen.
7. DENGIS, 2012: 134 nr. Li-76; DENGIS, 2016: 151 nr. 202.
8. NAC veiling 91 (23 mei 2016) lot 58, zie https://www.sixbid.com/browse.html?auction=2715&search=58

LITERATUUR

DE CHESTRET DE HANEFFE, J. 'Monnaies inédites du XIe et du XIIe siècle découvertes la plupart à Maestricht en 1856' *Revue belge de numismatique* 61 (1905) 437-444.

DE COSTER, L. 'Trouvaille de monnaies du onzième siècle' *Revue belge de numismatique* 12 (1856) 398-439, platen 19-22.

DENGIS, J-L. 'Trouvailles et trésors monétaires en Belgique. XV. Province du Limbourg de l'antiquité à 1794' *Moneta* 150 (Wetteren 2012).

DENGIS, J-L. 'Les monnaies de la principauté de Liège. I. De Notger à Henri de Gueldre' *Moneta* 192 (Wetteren 2016).

FRÈRE H. 'La collection du baron de Crassier (1662-1751) et la trouvaille de Mirwart (1729)' *Revue belge de numismatique* 104 (1958) 95-126.

FRÈRE H. 'Monnaies Liégoises de Maastricht aux types imperiaux' *Bulletin de l'institut archéologique de Liége* 107 (1995) 201-215.

ILISCH P. 'Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 100 special (2014).

MEERT, C. 'Les monnaies de Henri de Verdun et la date de l'enfouissement de la trouvaille de Mirwart' *Revue belge de numismatique* 107 (1961) 117-136.

MEYERS 'Notice sur un dépot de monnaies du XIIe siècle trouvé à Maestricht' *Revue belge de numismatique* 14 (1853) 129-159.

NUMISMATICA ARS CLASSICA NAC AG veiling 91 (23 mei 2016).

Hypothese aangaande de naamloze kwart groot van het bisdom Utrecht

ARIE VAN HERWIJNEN

Het in 2015 gevonden muntje dat hier wordt gepresenteerd is niet onbekend. Waarschijnlijk is het een kwart groot, de diameter is 16 mm en het gewicht 0,54 gram. De vondst is wel de aanleiding om eens nader naar dit munttype te kijken. Van der Chijs weet zich er niet echt raad mee. Hij beklaagt zich over het gelijktijdig werken aan twee delen; het drukken van het deel Holland en Zeeland en het leveren van de platen voor het deel Utrecht. Daardoor heeft hij niet in alle rust kunnen kijken naar de hem ter beschikking staande exemplaren van dit type en hij schrijft: 'De zaak is uiterst moeijelijk'. Mede daardoor is het munttype per ongeluk twee keer afgebeeld: bij David van Bourgondië (Van der Chijs 19.50) en bij Jan 'van (?)' (Van der Chijs 28.3). Dat het muntje niet bij David van Bourgondië thuishoort wordt direct door hem vastgesteld. Maar door welke bisschop is dit muntje dan wel geslagen? Er komt namelijk geen naam op voor. Het omschrift loopt door van de kruis- naar de portretzijde en luidt: MONETA EPISCO / PI TRAIECTENSIS. Het muntbeeld is simpel, een lang gevoet kruis en de *en face* afbeelding van een gemijterde bisschop. Zowel de getekende exemplaren in Van der Chijs als het vondstexemplaar zijn van slechte kwaliteit. Het vondstmuntje heeft nogal wat randschade en is gedeeltelijk zwak geslagen.

Kwart groot van een niet nader vastgestelde bisschop

Van der Chijs noemt als mogelijke muntheer bisschop Guy (Gwijde) van Avesnes, aan wie geen munten met zekerheid zijn toe te wijzen. Het munttype oogt eerder uit de tweede helft veertiende eeuw dan uit de periode van Guy (1301-1317). De bisschoppen die dan het meest in aanmerking komen als muntheer zijn Jan van Arkel (1342-1364), Jan van Virneburg (1364-1371) en Arnold van Hoorne (1371-1379). Maar allen sloegen munten met hun naam erop en voerden veelal een wapentje. Van der Chijs oppert in voetnoot 1 op pagina 97 dat de Utrechtse munt geslagen zou kunnen zijn bij 'uitlandigheid' van de bisschop; ik meen dat dit niet juist is. Waarom zou een bisschop munten slaan zonder zijn naam als hij aan het reizen was? Mijn hypothese is dat het door een tegenbisschop is gelagen. Er zijn meer tegenbisschoppen die in aanmerking komen maar Reinald van Vianen (1379) lijkt het meest passend. Een tegenbisschop had (nog) niet de macht en rechten van een bisschop. Maar vanwege economische redenen was het slaan van munten wel aantrekkelijk en mogelijk noodzakelijk. Door voor een munttype te kiezen dat aansloot bij andere gangbare munten werd het als betaalmiddel met weinig problemen geaccepteerd. Na eventuele inwijding tot bisschop kon vervolgens eenvoudig plaats worden gemaakt voor munttypes die karakteristiek waren voor deze nieuwe wereldlijke en geestelijke heerser. Dus pas vanaf dat moment konden de naam en het wapen van de nieuwe bisschop erop worden geplaatst, maar zover is het bij Reinald nooit gekomen.

LITERATUUR

CHIJS, P.O. VAN DER *De Munten der Bisschoppen, van de Heerlijkheid en de Stad Utrecht* (Haarlem 1859).

Monumentaal karakter op klein formaat

RAYMOND BAAN

De jaarpenning 2016 van de Vereniging voor Penningkunst is gemaakt door beeldhouwer en penningkunstenaar Joop Hollanders (Amsterdam, 1944). Op de voorzijde is het woord *Harmonie* aangebracht, op de keerzijde het woord *Destructie*, een contrast waarmee Hollanders wil duiden op de grote tegenstellingen die zich in onze tijd voordoen. 'Er zijn krachten werkzaam die uit zijn op destructie en ontregeling met geweld. Aan de andere kant zijn er grote groepen mensen die zich inzetten om door rede en overleg ons cultuurgoed veilig te stellen en in harmonie samen te leven.'

Het omvangrijke oeuvre van Joop Hollanders bestaat uit sculpturen en penningen. Een opmerkelijk verschil in formaat: de vaak metershoge beelden komen tot stand in zijn atelier in het Noord-Hollandse Schoorl en worden vervolgens gegoten in brons of uitgevoerd in cortenstaal. De penningen ontstaan terwijl de beeldhouwer 'met loep en lamp' achter zijn werktafel zit. Er is een duidelijke overeenkomst. 'Op het kleine formaat van de penning wil ik het monumentale karakter van mijn beelden handhaven.'

Spanning

Veel van zijn werk kenmerkt zich door een spel van vlakken en volumes. In sommige werken raken die elkaar, in andere bewaren ze een beperkte afstand, een engte die onmiskenbare spanning oproept. De kunstenaar vergelijkt dit met ballet: de spanning in de ruimte tussen dansers die elkaar naderen, vervolgens het 'dode punt' van de ontmoeting, en dan de spanning tussen de dansers wanneer ze zich weer van elkaar verwijderen. 'Ook de ruimte die niet door materie wordt ingenomen heeft een vorm' zegt hij. 'Ik combineer de volumes met de ruimte daartussen. Als die volumes bij elkaar komen, is het of het beeld even de adem inhoudt. Er is een samenspel tussen spanning en ruimte.'

Bij zijn sculpturen gaat het niet alleen om het schikken van vlakken en volumes, ook contrasten spelen daarbij een beeldbepalende rol. Bijvoorbeeld het 'organische', dat hij stelt tegenover het 'mathematische', het scherpe waar je je aan kunt bezeren. 'Dat contrast tref je ook in de natuur en bij mensen aan. Het scherpe van een grasspriet of een rietstengel waar je je aan kunt snijden, tegenover het ronde van een boomstam. De scherpe tong als wapen waarmee je iemand geestelijk kunt verwonden tegenover de vloeiende lijnen van een lichaam. Als je zulke tegenstellingen op een goede manier 'componeert', dan krijg je iets dat meer is dan de som der delen. Je moet het gevoel hebben dat de massa als vanzelfsprekend op de goede plek zit, dat het zo overtuigend overkomt, dat je niet de behoefte voelt er nog iets aan te veranderen.'

Sprekend over de beeldhouwkunst wijst hij veelvuldig op parallellen met andere disciplines, zoals met muziek, zijn andere grote passie. Een plastiek maken is te vergelijken met het componeren van een muziekstuk. Een

Jaarpenning 2016

melodielijn die zich op allerlei manieren ontwikkelt, de momenten van rust en de spanning die daardoor wordt opgeroepen. Alles is al gedaan, maar het is als een overbekend muziekstuk: als het door een briljant musicus wordt gespeeld, klinkt het als nieuw. Dan hoor je opnieuw hoe magnifiek zo'n stuk in elkaar zit.

Loopbaan

Joop Hollanders studeerde aan de meest gerenommeerde opleidingsinstituten in Amsterdam. Na de Rietveld Academie, waar alle ruimte werd geboden aan het experiment – 'je kon je gang gaan' – ging hij naar de Rijksakademie van Beeldende Kunsten. Daar lag de nadruk op gedegen studie: onder andere anatomie, naakt en portret. Juist de combinatie van die ogenschijnlijk tegengestelde benaderingswijzen is volgens hem gunstig geweest. In essentie verschillen zij niet.

De beeldtaal in al zijn sculpturen is non-figuratief, maar op zijn penningen komen veel figuratieve elementen voor. Die laten zien dat Hollanders ook in dit onderdeel van het vak volledig thuis is.

Letters

Penningen bieden hem bovendien de gelegenheid om te spelen met de vormgeving van letters. Op de voorzijde van de VPK-Jaarpenning is het woord *Harmonie* geïntegreerd in een abstracte compositie. Balans en sereniteit hebben daar de overhand. Op de keerzijde roepen zowel de letters van het woord *Destructie* als de omliggende ruimte een sfeer op van verval, chaos en desintegratie.

'In 1971 kwam ik van de academie af, dus ik zit het grootste deel van mijn leven in het vak. Bij alle kennis en bagage die je in de loop der jaren hebt opgedaan is het altijd weer nieuw. Je moet je kennis natuurlijk paraat hebben en op de juiste manier gebruiken, maar die kan ook een hinder zijn. Je moet het als het ware tijdelijk parkeren om een volgende stap te zetten. Waar het uiteindelijk om gaat is ruimte te creëren en vanuit daar nieuw werk te maken.'

Een groot aantal van Hollanders' sculpturen hebben een plaats gekregen in de openbare ruimte, niet alleen in Nederland, maar bijvoorbeeld ook in Duitsland en de Verenigde Staten. Zijn werk bevindt zich in collecties van gemeenten, musea, bedrijven en particulieren.

Raymond Baan is kunstrecensent.
Meer over het werk van Joop Hollanders: www.joophollanders.nl

Joop Hollanders, Variaties op een thema. Circa 2006, brons, collectie kunstenaar

In Memoriam Inka Klinckhard 1922-2016

JADWIGA
POL-TYSZKIEWICZ

Op 26 mei van dit jaar is beeldhouwer en penningmaker Inka Klinckhard op de hoge leeftijd van 93 jaar in het Rosa Spierhuis in Laren overleden. Het is goed om even stil te staan bij het leven van deze unieke kunstenaar en mens en daarbij haar verdienste voor de penningkunst nog eens in herinnering te roepen.

60 jaar actief

Geboren in 1922 in Berlijn, kwam Inka met haar ouders in 1939 als vluchteling voor het nazi-regime naar Nederland, waar zij haar tweede vaderland vond. In de jaren veertig van de twintigste eeuw studeerde zij beeldhouwen aan de Rijksakademie in Amsterdam bij Jan Bronner en Piet Esser. Zij behoorde samen met vele anderen tot de fameuze *School van Esser* die de Nederlandse penningkunst een nieuw gezicht gaf. In de jaren '60, '70 en '80 was zij vertegenwoordigd in de Nederlandse inzending voor de internationale FIDEM-tentoonstellingen. In 1975, tijdens het FIDEM-congres in Krakau werd Inka's penning *25 jaar Bevrijding* door het Poolse cultuurministerie met de eerste prijs bekroond.

In 2010 werden penningen van Inka Klinckhard in het museum Beelden aan Zee tentoongesteld. De aanleiding hiervoor was, behalve haar 88e verjaardag, ook haar lange staat van dienst: 60 jaar lang was zij actief als medailleur. Tijdens deze lange periode heeft zij een omvangrijk oeuvre opgebouwd dat representatief is voor de Nederlandse penningkunst uit die periode. Daarbij sprak uit het werk ook haar eigen karakter: vorm en stijl van de penningen waren even typerend als de sociaal-bewogen boodschap die zij ermee uitdroeg.

De genoemde expositie werd destijds vergezeld door twee publicaties over Klinckhards werk. Het eerste artikel verscheen in *Sculptuur Studies* 2010 en besloeg haar leven en beeldhouwen in het algemeen. Het andere artikel in *De Beeldenaar* 2010-6 richtte zich op de analyse en catalogus van haar penningwerk. Genoemde catalogus kon slechts spaarzaam geïllustreerd worden, maar wel werd toen het volledige oeuvre gefotografeerd om dit later via internet zichtbaar te maken. De penningen van Inka bevinden zich in vele particuliere en publieke collecties in binnen- en buitenland. De grootste verzameling van haar werk werd samengebracht door het Koninklijk Penningkabinet, nu ondergebracht in de Nationale Numismatische

Inka in haar atelier met een boek over Jan Bronner

Kerst, 1982, brons, 107x103 mm (foto: Wim de Boer, Beelden aan Zee)

Collectie (De Nederlandsche Bank) te Amsterdam.

Expositie

In het museum Beelden aan Zee in Den Haag is momenteel een bescheiden overzicht van Inka's werk te zien. Behalve penningen is er ook een terracotta beeldje, *Naomi, Ruth en Orpa*, uit haar studietijd en een kaart met gedroogde bloemen tentoongesteld. De laatste twee jaar van haar leven, toen het beeldhouwen niet meer mogelijk was, hield zij zich bezig met het maken van composities van gedroogde bloemen die zij zo bewonderde. Deze werden als kaarten in het Rosa Spierhuis verkocht.

Het laatste woord is aan Inka Klinckhard, overgenomen van de rouwkaart:

Als mijn lichaam sterft
is mijn ziel er nog.
De dood is geen einde,
het is het begin
van een nieuw avontuur.
Neem geen afscheid,
ik blijf
als energie
en door mijn kunst.

Verloren zoon, 1983, brons, 75 mm (foto: Wim de Boer, Beelden aan Zee)

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Nieuw biljet van vijftig euro

EWOUT VAN HAEFTEN

Op 4 april 2017 komt in het gehele eurogebied het nieuwe € 50 bankbiljet in omloop. Centrale banken spreken over ES2 € 50: het € 50 biljet van de tweede Euroserie ook wel Europa-serie genoemd. Qua vormgeving past het biljet perfect in deze serie waarin eerder nieuwe bankbiljetten van € 5 (2013), van € 10 (2014) en van € 20 (2015) uitkwamen. De ontwerpen van Reinhold Gerstetter hebben helderdere en krachtiger kleuren dan de biljetten van de eerste serie en wat opvalt zijn de beter zichtbare waarde-cijfers op de voorzijde. Uit onderzoeken blijkt dat consumenten waarde-herkenning het belangrijkste element van het ontwerp van een bankbiljet vinden.

Het nieuwe biljet van 50 euro

Evenals bij het € 20 bankbiljet uit de Europa-serie heeft het nieuwe € 50 biljet een portretraampje met daarin Europa, de mythologische Fenicische prinses. Overigens ook in het watermerk vindt men, zoals bij alle modellen van de Europa-serie, een afbeelding van Europa terug. Aan de voorzijde van het biljet valt het smaragdgroene waarde-cijfer op, gedrukt met een optisch variabele inkt (in dit geval Spark). Wat gebleven is zijn de beide vensters in renaissance stijl.

De € 100 en € 200 bankbiljetten met een nieuw ontwerp worden pas over ten minste twee jaar verwacht. In de Europa-serie wordt geen € 500 bankbiljet uitgegeven.

Vijfde

Voor Nederland wordt het nieuwe biljet het zesde bankbiljet met de waarde 50. De geschiedenis van de coupure begint echter met twee muntbiljetten (respectievelijk uit 1852 en 1884). Het duurde tot 1930 voor dat het eerste vijftig gulden bankbiljet (model Minerva) in Nederland in omloop werd gebracht. Met weinig succes. Het biljet had in elk geval een relatief kort leven want in juni 1942 kwam al de Oestereetster in circulatie, kort daarop gevolgd door een muntbiljet (Wilhelmina 1943). Binnen enkele jaren had het publiek wederom een nieuw model in handen: deze keer een bankbiljet met het portret van een jonge Stadhouder Willem II. Ook dit biljet was geen lang leven beschoren en ging juli 1960 uit circulatie. Net als het evenmin populair geworden 20 gulden bankbiljet bleef de circulatieomvang beperkt tot slechts enkele procenten (zowel naar aantal als naar waarde).

Het duurde bijna een kwart eeuw voordat De Nederlandsche Bank het weer aandurfde een 50-gulden bankbiljet uit te geven. Deze keer met meer succes. Het biljet bleef bijna 20 jaar in omloop ook al was de circulatieomvang eind 2001, 8% van het totale aantal in omloop zijnde biljetten, mede doordat het biljet niet of nauwelijks via geldautomaten werd gedistribueerd. De Zonnebloem werd samen met de later uitgegeven Vuurtoren (*f* 250) – beide naar een ontwerp van Oxenaar en Kruit – tot de mooiste biljetten van de laatste gulden serie beschouwd.

Het eerste € 50 biljet is, zowel in Nederland als in de rest van het eurogebied, het meest gebruikte biljet. De ruime verspreiding via geldautomaten en de – voor Nederland – met het 100-gulden bankbiljet vergelijkbare waarde, hebben daar het meest aan bijgedragen. Het nieuwe 50-euro bankbiljet zal die weg zeker verder bewandelen.

Meer informatie vindt u op www.nieuwe-eurobankbiljetten.eu.

Ewout van Haeften is binnen De Nederlandsche Bank verantwoordelijk voor de Nationale Numismatische Collectie.

DRINGEND GEZOCHT !!
Antieke, middeleeuwse en provinciale munten.
Beter koninkrijk, Overzee en oud Buitenland (voor 1900)
Wij kunnen U momenteel zeer hoge prijzen betalen voor dergelijke munten.
Bij ons betaald U natuurlijk geen hoge veilingkosten of hoge taxatiekosten,
zodat U bij ons altijd het beste af bent en de hoogste prijs voor Uw munten krijgt.
Heeft U een (deel) collectie te koop of betere losse stukken, dan schroom niet
contact met ons op te nemen voor een afspraak. Vele tevredenen gingen U reeds voor.
Let wel ! Wij berekenen nooit kosten en onze taxaties zijn altijd vrijblijvend
MUNTHANDEL G. HENZEN - POSTBUS 42 - 3958 ZT AMERONGEN
☎ 0343-430564 * fax 0343-430542 * e.mail : info@henzen.org

Twee bijzondere gouden penningen op TEFAF 2016

Addendum bij *Drie bijzondere hedendaagse erepenningen*

JIM VAN DER MEER MOHR

TEFAF, afkorting voor The European Fine Art Fair in Maastricht, is elk jaar in maart weer een feestje voor de liefhebbers van kunst en antiek. Gedurende tien dagen zijn daar de beste kunsthandelaren en antiquairs van de wereld bijeen, om het mooiste en bijzonderste dat ze in huis hebben te tonen en hopelijk ook te verkopen. Het is dan ook een klein museum waar alles te koop is!

Ook voor de penning- en muntliefhebber is er meestal wel iets te vinden. Tradart is altijd vertegenwoordigd met een kleine stand en ook de in Griekse en Romeinse antiquiteiten gespecialiseerde handelaren als Mieke Zilverberg tonen doorgaans munten. Soms hebben ook antiquairs enkele penningen. Dit jaar was er voor de liefhebber het nodige te vinden bij de vooral in antiek zilver gespecialiseerde antiquair John Endlich, die naast zilveren penningen een aantal fraaie gouden exemplaren had meegenomen. Daags na de opening was een aantal van deze penningen al verkocht. Twee van de in totaal vijf gouden penningen die door Endlich op TEFAF werden getoond zal ik hier kort even belichten.

Abeele

De eerste penning is een fraai exemplaar van een algemene huwelijkspenning van de hand van de bekende medailleur Pieter van Abeele (1608-1684). De voorzijde geeft een paar weer dat elkaar de hand geeft met tussen hen Amor met een lauwertak. Eronder staat de tekst OMNIA AMOR VINCIT (liefde overwint alles). De keerzijde toont een zogenaamde Caritasvoorstelling, een zittende moeder met drie kinderen die een van hen de borst geeft. De rand van deze penning heeft als tekst: 'd'Olyftack wordt van Godt geplant – Als in syn Vrees twee Zielen Strengelen, Daer zijne trouw vindt Hart en Handt, Daer queeckt de liefde lieve Engelen 1676 – 3 Maert'.

Helaas is het niet bekend voor welk echtpaar deze gouden penning is gemaakt. Het stuk heeft een doorsnede van 65 mm en weegt maar liefst 104,87 gram. Van deze penning is een variant bekend, onder andere in zilver, waarbij de afbeelding van het paar op de voorzijde afwijkt en waarbij in plaats van de lauwerkrans op beide zijden een omschrift op voor- en keerzijde is aangebracht. De voorzijde van de variant toont als omschrift 'Het Huwelijck Is

Pieter van Abeele, algemene huwelijkspenning, 1676

Anoniem, vijftigjarig huwelijk van Slicher en Spiegel, 1701

Goddelijck Van Aert Wanneer men Tsaam Uyt Reine Liefde Paart' en de keerzijde 'Oprechte Liefde Tusschen Man En Vrouw Duurt Eewiglijk Wel Zalig Is De Trouw'.

Slicher en Spigel

De tweede penning is een vrij traditionele huwelijkspenning. Het betreft de penning die is geslagen op het vijftigjarig huwelijk van Wigbolt Slicher en Elisabet Spiegel uit 1701. De penning toont op de voorzijde de alliantiewapens van Slicher en Spiegel met daaronder de datum '6. IUN. 1701' en als randschrift 'WIGBOLT. SLICHER * ELISABET. SPIGEL *'. Op de keerzijde staat: 'DEZE TWE. HEEFT GOD. GEGEVEN VYFTIG. IAER IN. ECHT. TE. LEVEN'. De penning heeft een doorsnede van 24 mm en weegt 8,57 gram.

Mr. Wigbolt Slicher (1627-1718) behoorde tot de Amsterdamse notabelen, was zeer vermogend en bekleedde onder andere het ambt van Raadsheer aan het Hof van Hollant en was tevens enige jaren ontvanger-generaal van de Admiraliteit van Amsterdam. Op 6 juni 1651 is hij in de Nieuwe Kerk te Amsterdam gehuwd met Elisabet Spi[e]gel (1628-1707). In het Dordrechts Museum bevindt zich een allegorisch portret van het echtpaar Slicher-Spiegel door Ferdinand Bol (1616-1680) uit 1656, waarop zij zijn geportretteerd als Venus, Paris en Cupido.

Ferdinand Bol, Wigbolt Slicher en Elisabet Spiegel als Paris en Venus, 1656 (collectie Dordrechts Museum inv. DM-953-471)

Addendum

Naar aanleiding van mijn artikel over drie hedendaagse Erepenningen ontving de redactie een reactie van Gijs van der Ham, conservator penningen van het Rijkmuseum, die een en ander rechtzette over de *Libris-penning*. Van der Ham wees er op dat mijn opmerking dat Wim Pijbes als directeur van het Rijksmuseum 'de penning direct wilde confisqueren' bezijden de waarheid was. Deze, zo blijkt nu onjuiste, anekdote was mij zijdelings ter ore gekomen. Van der Ham stelde in zijn reactie dat het juist Pijbes als voorzitter van de jury van de Librisprijs is geweest die het initiatief tot de uitgave van de penning heeft genomen en daartoe zijn conservator penningen om advies voor een kunstenaar heeft gevraagd. Zo is Irma Boom uiteindelijk de ontwerpster geworden van de door Emile Estourgie gegoten penning. Een apart exemplaar van deze penning is vervolgens geschonken aan het Rijksmuseum ter uitbreiding van de inmiddels ongeveer 350 prijspenningen die een onderdeel zijn van de circa 11.500 exemplaren tellende penningcollectie.

De bakenloodjes met het wapen van Haarlem (slot)

ALFRED BAKKER
EN ALLEX
KUSSENDRAGER

In *De Beeldenaar* 2016-4 schreef ik over het oprichten van bakens aan de Haarlemmermeer en over de loodjes die de schippers gebruikten als bewijs voor het betaalde lantaarngeld. Dit vervolgartikel toont wat er met de inkomsten van het lantaarngeld werd gedaan.

Geldstromen

Waaraan werd het door de schippers betaalde lantaarngeld uitgegeven? De uitgaven kwamen voor beide lantaarns op één rekening. Voor de interpretatie aan welke lantaarn het bedrag besteed werd, is het dus van belang om te weten bij welke lantaarn de betrokken personen werkten. Een interessant gegeven is de verschijning van de lantaarnopstekers zoals Maria Overpelt en Pieter Heins op 1 mei voor de rendant in Haarlem om hun loon in ontvangst te nemen. Op die datum was het stookseizoen van de lantaarns afgelopen. Er was in totaal *f* 1116 en zestien stuivers opgehaald. Uit de sterfdata van de hieronder vermelde Dina van de Wetering (1740-1781) en Jan Otter (1732-1782), gehuwd met Dina in 1767, blijkt duidelijk dat de functie van commissaris van het ene familielid op de ander overging. In de rekeningen staat bij de inkomsten bijvoorbeeld:

1780

'Ontvangen van Dina van de Weetering commissarisse na aftrek van eenderde Part van zeeven en twintig Schippers, welke binnen de stad Haarlem hebben gelost en niet zyn doorgevaaren, volgens de Memorie hierneevens overgeleevert, *f* 9.–.–.

By den Brugophaalder van de lange brug is in den Jaare 1780 geen Lantaarngelde ontvangen dus alhier ……. Niet.

Ontvangen van Willem van den Berg voor een Jaar landhuur van 't land daar de Lantaarn opstaat in den Banne van Heemstede, op de hoek van de Haarlemmer Meer, groot omtrend drie honderd Roeden gekogt voor een Somma van twee Honderd en vyftig gulden contant geld, met de lasten van tweeendertig stuijvers en agt penningen jaarlijks ter leen gehouden werdende by den Heere van heemsteede, volgens de koop en opdragtsbrieven daarvan zynde verscheenen kerstijd 1780, zynde *f* 10.–.–.

1781

Ontvangen van Jan Otter, commissaris na aftrek van een derde part van vijf en twintig Schippers, welke binnen de stad Haarlem hebben gelost, en niet zijn doorgevaaren, volgens Memorie hierneevens overgeleevert *f* 8.6.10.

Andreas Schelfhout (1787-1870), Vuurtoren van Oude Wetering, 1852. Olieverf op doek

1784
Ontvangen van Femmetje van de Weetering commissarise na aftrek van derdepart van 22 Schippers, welke binnen de stad Haarlem hebben gelost en niet zijn doorgevaaren, volgens memorie hierbij overgeleeverd *f* 7.7.4.

1785
Ontvangen van Femmetje van de Weetering, commissarisse na aftrek van een derde part van vijftien Schippers, welke binnen de stad Haarlem hebben gelost en niet zijn doorgevaaren, volgens de Memorie hierneevens overgeleevert, *f* 5.–.–.'

Tegenover deze inkomsten stonden de nodige uitgaven.

1781
'… betaald aan den Bailluw van Alkemade over verponding en etc van vijf morgen honderd vier en sestig roeden lands, geleegen in de vrye Heerlykheid van Alkemade, eene Somma van volgens quitantie *f* 31.13.9. Alles in gevvolgen de ordere vervat in 't Contract van den 8e April 1735 tusschen de Heeren Burgemeesteren der stad Haarlem ter eener, en den Schout Dijkgraaf en de Heemraden van de Googer Polder ter andere zijde aangegaan te vinden in de Reekening van de lantaarnen, van de Jaare 1735.

Nog betaald aan G.S. Gortzak als penningmeester van de Googer Polder voor Maalloon van zeeven Morgen lands buyten de voornoemde Polder geleegen, voor den jaare 1779 eene Somma van volgens quitantie *f* 7.7.–.

Anderen uitgave van allerhande zaaken: Betaalt aan Arend v. Kempen Mr. Lootgieter, voor leverantie van 2200 Merklooden, na aftrek van het oude loodt.

Betaalt aan Jan Vervooren Mr. Timmerman voor een nieuw kis[t]je tot berging voor Stempels en Merklooden, volg. Quitantie *f* 4.18.–.'

Borderellen
De tabel toont de uitgaven voor de twee lantaarns in 1780, 1781, 1785 en 1794, op basis van gegevens in het Noord-Hollands Archief. Deze is qua bedragen in eerste instantie gebaseerd op de borderel van 1785. Hier zijn de specificaties van de rekeningen en de borderellen van 1780 en 1781 aan toegevoegd. Voor het leesgemak zijn de bedragen omgerekend naar guldens van 100 cent. Sommige bedragen en de bijbehorende specificaties in de drie jaren zijn identiek. De specificaties uit 1781 die afwijken van 1785 zijn tussen ronde haken gezet. De verponding van Alkemade komt niet in de borderel van 1785 voor; kennelijk is deze verantwoord in een aparte memorie voor Joost Timmers.

De variabele kosten van de brandstof voor de twee lampen in de lantaarns waren het hoogst. De rendant beloonde zichzelf met een vast bedrag van *f* 200. Hierna kwamen de vaste kosten voor de beloning van de twee lantaarnopstekers in Oude Wetering en Heemstede, elk *f* 70. De burgemeester, pensionaris en secretaris in Haarlem kregen ook hun salaris. Of dit het geld was dat aan de strijkstok bleef hangen, waaraan Rijnlands archivaris Fockema Andrea refereert? Verder waren de jaarlijkse aanschaf van merklooden en de betaling van 'ongelden' aan Alkemade en Heemstede een vaste kostenpost. Onder ongelden worden de verpondingen, de 100ste en 200ste penning, maalgeld, dijkgeld en erfpacht verstaan. Het lantaarngeld kon in 1799 betaald worden bij 'burger Johan Verwyde', die bij de Melkbrug in Haarlem woonde. Dit was de zuidelijkste brug over het Spaarne.
De *Opregter Haarlemsche Courant* meldt op 2 maart 1799: 'De Municipaliteit der Stad Haarlem, vernomen hebbende, dat sommige Schippers, de voorsz. Stad doorvaarende, niettegenstaande herhaalde aanmaaningen en behoorlyke precautien daartegen gedaan, nogtans verzuimen het gewoon Lantaarngeld,

Borderel	1780	1781	1785	1794	Specificatie 1785 en (1781)
verponding	5,20	5,20	5,20		Aan de schout van Heemstede, verponding van het land bij de Lantaarn
	1,625	1,625	1,625		Aan de voornoemde schout, Rentmeester van het huis te Heemsteede, erfpacht
	31,678	31,678			(1781: aan den Baljuw van Alkemade, verponding van vijf morgen en 164 roeden land, later door Joost Timmers betaald)
	7,35	7,35			(1780 en 1781: aan penningmeester G… Gortzak van de Googer Polder voor Maalloon van zeven morgen land buiten de polder gelegen)
1e Somma van	45,866	45,866	6,825		
Van 100 penning		2,158	2,154		Aan schout Willem Bolleman van Heemstede na aftrek van de 200ste penning en extra dijkgeld over 1784 voor het land bij de Lantaarn
		9,725			(1781: aan de baljuw van Alkemade voor de 100ste en 200ste penning van vijf morgen en 164 roeden land)
2e Somma van		11,912	2,169	2,251	
Van tractementen	70	70	70	70	Aan Maria Overpelt een jaartraktement voor het aansteken van de Lantaarn bij de Oude Weetering
	70	70	70	70	Aan Willem van den Berg voor een Jaar aansteken van de Lantaarn bij Heemsteede
		4,80			(1781: voor het brengen van de olievaten bij de Oude Wetering en bij de Molenwerf en het ophalen van de lege vaten)
3e Somma van	144,8	144,8	140		
Van allerhande Zaaken		18,6 [2100 M l]	23,6	23,65	Aan Arend van Kampen, meester loodgieter, voor levering van 2200 merkloden, na aftrek van het oude lood
		11,5	29,35		Aan Johannes van Basselaar, voor levering van kaarsen en katoen
		5,05	1		Aan Maria Overpelt, voor levering van kaarsen op de Oude Wetering
		3,806			(1781: Aan Hendrik Outhof meester glazenmaker te Heemstede, voor het stoppen en maken van de ruiten in de lantaarn op de Molenwerf)

			1,40		Joannes en
			4,90		Jan Vervooren meester timmerman, voor een nieuw kistje voor het opbergen van stempels en merkloden
		11,40			(1781: Aan de Rendant over 107 ballastschepen die de stad Haarlem passeerden 'maar des Rendants comptoir niet gehouden aan te spreeken, over zulks voor extra moeite van die aan te roepen extra ontvangen moet worden')
		6			(1781: Aan de Rendant voor onkosten tijdens twee à drie reizen om de lantaarn bij de Molenwerf te inspecteren)
	164,7	219,6	147,80	320	Hendrik Huskus, fabrijkk deezer stad voor leverantie van oly aan de Lantaarnen en voor vragt van het haalen en brengen van de olyvaten zoo op de Oude Weetering als aan de Molenwerf in den Jaar 1785, volgens Quitantie
			12,40		Hendrik Outhof glasemaker te Heemstede
			12,30		Gerrit Munk, voor leverantie & arbeidsloonen aan de lantaarn onder Heemstede
	3,60		6,45		Hendrik Knegjes, smit
			10,50		Hermanus Kiel, Mr. Kuyper voor een nieuw olyvat
	1,058				[1780: Nog betaald voor de helfte in de zeegels voor de Huur[eedullent] van eenige stukken lands, in de Goger Polder op de oude Weetering]
4e Somma van	372,208	277,151	269,70		
Van Salarissen	22,50	22,50	25		Burgemeester en Pensionaris
	1,25	1,25	1,25		Secretaris voor het apostelleeren van deeze en gelijk luidende reekening
	200	200	200		Rendanten voor hun salaris van deezen Ontvang voor den Jaare 1785
	9,30	9,30	6,30		Minuteeren, grosseeren en doubleeren van deeze reekening
	1,20	1,20	1,20		Bode voor het bewaaren van de kamer geduurende het hooren en sluiten deezer reekening
5e Somma van	234,25	234,25	233,75		
		713,972	632,444		
Totaal ontvang		1344,575	1147		
Dus meerder ontfangen als uitgegeeven		630,125	514,556		

tot onderhoud van de Lantaarns aan de Haarlemmer Meer te betaalen; waarschouwd by deeze alle en een iegelyk, wien zulks zonde mogen aangaan, om zorg te draagen, dat zy de voorsz. Stad, en in 't byzonder de Melkbrug, niet doorvaaren, ten zy dezelve vooraf het vereischt Loot tegens betaaling van het daartoe staande Lantaarngeld hebben afgehaald by den Burger Johan Verwyde, aan gemelde Brug woonende, die tot den Ontvangst van voorsz. Lantaarngeld is gequalificeerd; zullende voorsz. Schippers by verzuim hiervan, zonder nader waareschouwing, vervallen in de boete daartoe staande.' Uit het bericht valt op te maken dat schippers betaling probeerden te ontduiken en dat daar een boete op stond.

Overige uitgaven; voorbeeld 1794:
Aan het bedrijf van de twee lantaarns zat een waaier van financiële verplichtingen vast.
De stad moest bijvoorbeeld in 1794 betalen:

- tractement opsteker Pierter Heins in Oude Wetering *ƒ* 70
- tractement opsteker Pieter van Schooten in Heemstede *ƒ* 70
- 100ste en 200ste penning aan baljuw Alkemade *ƒ* 2:5:2
- 2.200 merkloden aan weduwe Van Kempen *ƒ* 21:2:–
- Kaarsen, katoen en werk Joannes van Besselaar *ƒ* 12:6:–
- Joannes *ƒ* 1:15:–
- Oly aan Fabrijk hendrik Huskus en transport vaten *ƒ* 192:16:–
- Stoppen van ruyten in de lantaard door Hendrick Outhof *ƒ* 5:1:–
- Betaald aan Pieter Heins voor kaarsen en verschotten *ƒ* 1:14:–
- Betaald aan Jan van Theel voor vermaken van lampen *ƒ* 1:4:–
- Burgemeesteren, Pensionaris en secretaaris *ƒ* 22:10:–
- Secretaris voor het aposilleren van de rekening

Lantaarnopsteker
Het is verleidelijk om in het 'huis van de Stadt' het onderkomen te zien van de lantaarnopsteker of -wachter. Daar bewaarde hij de sleutel van de Lantaarn. En inderdaad, dankzij achttiende-eeuwse kohieren weten we dat de stad Haarlem er op z'n vroegst vanaf 1731 een huis bezat. De opstal werd toen omschreven als 'De stad Haerlem een bouwhuijs; voor niet verhuurt voor 't aensteeken van de voorz. Vierbaken'. Het huis wordt nog genoemd als eigendom van de stad Haarlem in 1771 en 1772. Volgens de lijst van afgebroken huizen is het in 1794 afgebroken. Kort na de bouw van de lantaarn was ene Cornelis Dirckxse Koeck werkzaam als lantaarnopsteker. Hij ontving *ƒ* 70 per jaar van de stad Haarlem.

De lantaarnopsteker kon ook een vrouw zijn. Uit een document uit 1780 blijkt namelijk dat Maria van Dijk, geboren Overpelt, in dat jaar een 'tractement' (loon) van 70 gulden kreeg voor het opsteken van de lantaarn. Ook leverde ze kaarsen en katoen voor de lantaarn. De levensloop van Maria Overpelt is een verhaal apart. Geboren in Oude Wetering (westzijde) als dochter van de poldermeester van de Grietpolder in 1741 huwde ze oculist J. Brikkenaar van Dijk die zich in Oude Wetering vestigde. Na zijn dood huwde ze opnieuw een medicus, Reinerus van Drunen. Ze stierf in 1806 als zijn weduwe in een huis aan de Amsterdamse Keizersgracht 395 dat bij de belastingheffing in 1815 de hoogste aanslag had. Haar opvolger komen we tegen in 1784, als ene Pieter Heins kaarsen levert. Deze man blijven we in verschillende hoedanigheden tegenkomen in de krantenadvertenties, in rekeningen en bestekken tot zijn dood in 1822. Hij wordt genoemd als lantaarnopsteker, 'lantaarnopziener', aannemer, zeilmaker, voorganger in de kerk en ambachtsbewaarder. Hij was geboren in Groningen in 1750, huwde op 24 februari 1781 met Hendrijntje Hazevoet en schopte het tot lid van de Leimuidense municipaliteit in

Aankondiging dat het bakengeld wordt afgeschaft

*** KENNISGEVING.

Burgemeester en Wethouders der Stad HAARLEM, brengen mits deze ter kennisse van het algemeen, dat de Edel Achtb. Raad dezer Stad, als daartoe bij 's Konings Besluit van den 8sten dezer, No. 11, gemagtigd, besloten heeft, tot de afschaffing van het zoogenaamde *Vuurloot* of *Lantaarngeld*, tot hiertoe geheven van Schepen welke het Haarlemmer-Meer bevaren, voor het onderhoud van de 's nachts brandende Vuren of Lantaarnen aan hetzelve, zoo aan het einde van het Spaarne als aan de Oude Wetering.

Haarlem, 30 *Januarij* 1846.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
C. J. DE BRUYN KOPS.
Ter ordonnantie van dezelve,
H. J. GERLINGS.

1798-1803 en daarna van de gemeenteraad tot zijn dood 1822. (vandaar zijn bekendheid met de juiste aanhef en afsluiting van brieven gericht aan autoriteiten). Eventuele vooroordelen over lantaarnopstekers worden hierdoor weggenomen: het waren in Leimuiden en Oude Wetering geen arme, zielige sloebers. Alleen Cornelis Dirxxe Koeck was een arbeider.

De constructie van de Lantaarn

Rond 1670 werden in opdracht van de gemeente Haarlem door Huijbert Pzn. Heijn, timmerman uit Oude Wetering, twee nieuwe houten lantaarns gebouwd. In een kwitantie uit 1671 staat dat hij eerst naar Hoorn reisde, waar een lantaarn stond die als voorbeeld moest dienen. Vervolgens ging de reis naar Amsterdam, waar hij bij Jan van der Heijden, 'woonende op de achter burch wal bij de stiersteegh', twee olielampen kocht. Jan van der Heijden, ook bekend als uitvinder van de brandspuit, had voor de stad Amsterdam betere straatlantaarns ontworpen. Ze hadden vier ruiten, waarvan er één als deurtje was uitgevoerd, met bovenop een soort schoorsteentje (snuiver). Als brandstof werd een mengsel van raap- en lijnolie gebruikt. Ook voor de vuurtorens bleek deze nieuwe lantaarn een uitkomst. Het werd een constructie van acht houten palen met bovenin een houten omloop, zodat de lantaarnopsteker de lamp kon bereiken. De ene lantaarn kwam te staan bij Oude Wetering, de ander 'aan de Moolentochte' (Molenwerf naast Huis te Heemstede) bij Heemstede. Het eiland Myent was onder water komen te staan, zodat de nieuwe lantaarn op het vasteland werd geplaatst. Het weiland bij de molen was eigendom van de Heer van Heemstede en werd door de gemeente Haarlem voor 250 gulden gekocht.

Op 22 april 1799 ging het schip van een beurtschipper uit Leuven verloren omdat de lantaarn van Oude Wetering niet brandde. De schipper eiste een nieuw schip van de stad Haarlem, welke de lantaarnwachter Pieter Heins om opheldering vroeg. Hij antwoordde op 16 mei dat de lantaarn op die bewuste avond inderdaad niet gebrand had. Bij noordoosterstorm werd het Lantaarnveld overspoeld door golven, waardoor de Lantaarn onbereikbaar was. De lantaarnopsteker Pieter Heins had het in dat jaar over de enorme hoogte van de lantaarn, die geheel open was, waardoor hij blootstond aan winden van alle kanten, regen en overstuivend water van de Meer bij harde wind, waardoor hij doornat werd bij het beklimmen van het gevaarte. In de achttiende eeuw werd de Lantaarn

betiteld als 'openbare verlichting'. Een goed bedoeld initiatief om die verlichting uit te breiden tot nut van de burgers van Oude Wetering, veroorzaakte consternatie voor de scheepvaart. In 1786 werd langs de kade van de Oude Wetering straatverlichting aangebracht in de vorm van (olie)lantaarns. Maar na protesten van schippers die de monding van de Oude Wetering door de vele lichten niet meer konden vinden, werd de straatverlichting ijlings verwijderd.

Op de Haarlemse rekeningen werden ook uitgaven voor olie verantwoord. De Stads Fabrijk (een soort directeur Publieke Werken) bracht jaarlijks honderden guldens in rekening voor 'geleeverde Olij uit 't Stads Magazijn' van Haarlem. Ook staat er informatie over vrachtkosten voor volle en lege olievaten. Achter de ruiten van de lantaarn stond dus een olielamp die brandde op een mengsel van raap- en lijnolie. We komen meer te weten over die lamp dankzij brieven van Pieter Heins uit 1799 en 1800 gericht aan zijn 'Meede Burgers' in Haarlem. De eerste brief was een verweerschrift tegen de klacht van een Brabantse schipper over het niet branden van de lantaarn. In de brief doet de lantaarnopsteker een suggestie, wellicht om zijn verweer kracht bij te zetten, of de aandacht van zijn Haarlemse chef af te leiden. Het licht van de olielamp kon volgens Pieter Heins versterkt worden door twee à drie geelkoperen platen achter 'de pijpen van de lamp' te plaatsen. Zijn raad voor een soort reflector werd blijkbaar opgevolgd, want in de tweede brief uit 1800 vroeg Pieter Heins loonsverhoging nu hij ook de platen moest poetsen. Helemaal ongelijk had hij niet, want de beloning à 70 gulden was het zelfde gebleven sinds het 'tractement' van Maria van Dijk in 1780, die hij ongetwijfeld kende. Sterker nog: Cornelis Dircxe Koeck kreeg in 1674 al precies hetzelfde bedrag.

De Lantaarn na 1814

De (voorganger van) Rijkswaterstaat besteedde in 1814 het aansteken en onderhouden van de lantaarn aan. Pieter Heins was de laagste inschrijver met *f* 320. In dit bedrag was de levering van materialen zoals olie inbegrepen. In 1818 wordt de lantaarn van Oude Wetering nog genoemd bij de zogenaamde 'binnenvuren' (aan zeearmen). De 'buitenvuren' bevonden zich langs de kust. Een kadastrale kaart uit de negentiende eeuw en afbeeldingen uit de nadagen van de lantaarn doen vermoeden dat de eerder beschreven constructie tot aan het definitieve einde van de Lantaarn hetzelfde is gebleven. Op de kaart zijn schoorpalen en een trap zichtbaar die rusten op in de grond geheide palen. Op kaarten en in beschrijvingen wordt de lantaarn nog genoemd tot 1846. In het Staatsblad van 1836 is de Lantaarn van Oude Wetering echter al afgevoerd van de lijst met 'binnenvuren'.

De lantaarns aan de Oude Wetering en aan het Spaarne werden met de aanleg van de Ringdijk en de naderende drooglegging van het Haarlemmermeer overbodig, en dus ook de inning van het Lantaarngeld. De stad Haarlem schafte het Vuurloot of Lantaarngeld af in 1846. De nutteloos geworden (stenen) lantaarn aan het Spaarne werd geveild op 8 september 1848. Over de sloop van de Weteringse lantaarn zijn nog geen gegevens gevonden. Wel weten we dat na de drooglegging van het Haarlemmermeer de nutteloos geworden houten beschoeiing langs de voormalige oevers door Rijnland te gelde werd gemaakt. In de Staatscourant lezen we dat op 11 maart 1851 gegadigden in het Raadhuis aan de Wetering 'Het Oude Paalwerk' konden kopen. Misschien zaten hier ook de palen van de Lantaarn bij.

De kunstenaar Andreas Schelfhout legde in 1852 de 'vuurtoren van Oude Wetering' vast op een schilderij. Hij baseerde zich daarbij op eerder gemaakte schetsen. Toen Schelfhout het schilderij maakte, was het staketsel van de lantaarn waarschijnlijk al gesloopt, of geroofd door ondernemende lieden. De jaren na 1850, toen de Meer droog begon te vallen, zijn vol van roof van hout, puin en

steen. De tegenmaatregelen in deze zijn veelbetekenend. Na het droogvallen van de boorden van de Meer vanaf 1850 moet het Lantaarnveld een aanblik hebben geboden zoals het voormalige eiland Schokland in de Noordoostpolder. Hoog boven de voormalige bedding van de Oude Wetering torend, met houten beschoeiingen en puinbestoritingen. De venige grond werd spoedig afgegraven (waarbij de heipalen uit 1671 ongetwijfeld vrij kwamen) en te gelde gemaakt. Hierna werd de vrijgekomen zeekleigrond verkaveld zoals in de rest van de Meer, de Veldweg, de Lisserdwarstocht en –weg aangelegd, een spoorbaan voor de Haarlemmermeerlijn gerealiseerd, nog een tweede wegbaan voor de Weteringweg aangebracht, een Duits verdedigingsstelsel aangelegd en een uitbreiding van Weteringbrug gerealiseerd. Er werd een straat aangelegd, die Vuurbaak werd genoemd. De noordwestelijke hoek van die straat bevindt zich exact ter plaatse van de voormalige Lantaarn. Met dit artikel is een kijkje gegeven in de inkomsten en uitgaven van een lantaarn welke bekostigd werd door de verkoop van bakenloodjes.

Allex Kussendrager doet al vele jaren onderzoek naar het voorkomen en gebruik van loodjes, waarover hij geregeld publiceert. Hij houdt de website www.loodjes.nl bij.

BRONNEN

Kaartenarchief Hoogheemraadschap van Rijnland
Krantenarchief Koninklijke Bibliotheek
Nationaal Archief
Noord-Hollands Archief, Haarlem, NHA DSC 0708 (en toegang 3993 inventaris 6611 Stadsbestuur van Haarlem 1573-1813).

LITERATUUR

BAKKER, A. 'Tonnen en lantaarns langs het Haarlemmermeer' *Tijdinghen* 17 nr 1 (2014) 20-23.
BAKKER, A. 'De Vuurbaak aan de Oude Wetering' *Tijdinghen* 17 nr 2 (2014) 18-24.
BAKKER, A. 'De Vuurbaak aan de Oude Wetering, deel 2' *Tijdinghen* 17 nr 3 (2014) 18-23
BAKKER, A. 'Brusselaren aan de Braassem. Opkomst en teloorgang van de ashandel in Alkemade' *Alkmadders* (december 2015) 6-8.
KUSSENDRAGER, A. 'Bakenloodjes nader bekeken' *Detector Magazine* 130 (2013) 12-15.
KUSSENDRAGER, A. 'Bakenloodjes nader bekeken' vervolg *Detector Magazine* 132 (2013) 18-21.
KUSSENDRAGER, A. 'Bakenloodjes nader bekeken (slot)' *Detector Magazine* 133 (2013) 16-19.
PELSDONK, J. *Penningcxkens van Loode* (Goudswaard 2003).
STEUR, A.G. VAN DER *Tussen Kaag en Braassem. Bijdragen tot de geschiedenis van de gemeente Alkemade* (Alphen aan den Rijn 1985).

Inleveringen vanaf heden mogelijk !

Wij zoeken voor onze uitgebreide klantenkring doorlopend goede munten, die wij middels onze regelmatige prijslijsten (duizenden !) ter verkoop aanbieden.

Voor U biedt dat een aantal belangrijke voordelen :

- Uw munten worden verkocht tegen *optimale verzamelaarprijzen.* Deze prijzen stellen wij in overleg met U vast. Dit voorkomt dat munten onder een door U gewenste prijs worden verkocht !
- Zeer zorgvuldige beschrijvingen en kwaliteitsaanduidingen. Betere munten worden afgebeeld.
- U maakt gebruik van onze zeer goede en *omvangrijke klantenkring* die in tientallen jaren is opgebouwd. Hierdoor vinden wij voor Uw munten steeds de juiste kopers.....
- Wij werken met *zeer lage commissies,* meestal tussen de 10 en 20%, maar in sommige gevallen zelfs slechts 5% ! Dit hangt uiteraard af van de te verkopen munten.
- In tegenstelling tot veilingen wordt maar aan een zijde commissie geheven. Hierdoor komt van de waarde van de munt *minimaal 80%* in Uw handen en niet maar maximaal zo'n 60%.
- Zeer vlotte opname van Uw munten in een van onze verkooplijsten. Door deze uiterst efficiënte manier van werken hoeft U niet maanden lang te wachten tot Uw munten worden aangeboden.
- Uitbetaling binnen 1 maand na verkoop. Dus een *zeer vlotte financiële afhandeling.*

Heeft U een collectie te koop en betere losse stukken dan neem eens contact met ons op !

MUNTHANDEL G.HENZEN • POSTBUS 42 • 3958ZT AMERONGEN

☎ 0343-430564 • FAX 0343-430542 • E-MAIL: INFO@HENZEN.ORG • WWW.HENZEN.ORG

Het melden van munten en andere bodemvondsten: PAN gaat van start

STIJN HEEREN

Munten uit de tijd van de Republiek en het Koninkrijk zijn vaak van verzamelaar op verzamelaar doorgegeven en hebben nooit in de grond gezeten. Geldstukken uit oudere perioden (Keltische, Romeinse en middeleeuwse munten) zijn vaak wel bodemvondsten. Het melden van bodemvondsten was altijd al verplicht, maar gebeurde niet zo vaak. Er gaan een paar zaken veranderen om het melden ervan makkelijker te maken.

Nederland is nu een dichtbevolkt land, ook al in de middeleeuwen, de Oudheid en in de prehistorie waren veel gebieden bewoond. In Nederland wordt best veel archeologisch onderzoek uitgevoerd, toch is nog maar een heel klein deel van alle woonplaatsen uit het verleden archeologisch onderzocht. Veel locaties zijn eigenlijk niet meer interessant om op te graven, bijvoorbeeld omdat woonplaatsen of grafvelden uit het verleden zijn verploegd door landbouwers of beschadigd door de bebouwing van steden, dorpen en snelwegen. Dan is er vaak niets meer van gebouwen of graven over, alleen nog kapotte gebruiksvoorwerpen in de akkerlaag of in tuinen.

Die losse en kapotte vondsten zijn in veel gevallen niet meer interessant voor musea, maar wel voor de wetenschap: ze geven aan waar gewoond, gewerkt of begraven werd in het verleden. Munten zijn extra interessant, want ze geven een datering: daarmee is bekend wanneer die woonplaats of begraafplaats in gebruik was. Het wetenschappelijke belang van de losse vondsten is dus groot. Tot nu toe werden de vondsten maar af en toe gemeld.

De situatie tot het voorjaar van 2016

Veel munten (en andere bodemvondsten) worden gevonden met een metaaldetector. Tot nu toe was het zoeken met de metaaldetector, of eigenlijk het opgraven van een vondst nadat de detector zijn signaal heeft gegeven, illegaal. Vondsten die bij toeval werden gedaan, bijvoorbeeld bij bouwwerkzaamheden, moesten worden gemeld bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), waarna ze in Archis werden ingevoerd, het archeologische informatiesysteem. Speciaal voor munten bestaat de database NUMIS. Die is ontwikkeld bij het toenmalige Koninklijk Munt- en Penningkabinet en werd voortgezet bij het Geld- en Bankmuseum. De database is enige tijd uit de lucht geweest en wordt nu beheerd door De Nederlandsche Bank (DNB). Er werden wel mondjesmaat vondsten gemeld, maar heel veel vondsten bleven ook onbekend. Dat kwam vooral omdat melden via Archis vrij ingewikkeld was en het onduide-

De Griekse godheid Pan

delijk was wat wel en niet gemeld moest worden. Alles omtrent het melden werd aan de vinder zelf overgelaten.

Nieuwe Monumentenwet en PAN

Twee dingen gaan veranderen. Ten eerste wordt de Monumentenwet aangepast. Vanaf deze zomer is het zoeken met de detector en het graven in de bovenste 30 cm van de bodem toegestaan, met enkele beperkingen en voorwaarden. Archeologische monumenten en lopende archeologische opgravingen zijn uitgezonderd: hier mag absoluut niet gezocht worden. Uiteraard geldt nog steeds dat een detectorzoeker toestemming moet hebben van de grondeigenaar. Van elke vondst dient de grondeigenaar de helft van de waarde te krijgen. Na het delen is de vondst het eigendom van vinder of grondeigenaar. Belangrijk is dat er ook een meldplicht bestaat: alle (metaal)vondsten dienen te worden aangemeld. Het doel hiervan is om de wetenschappelijke informatiewaarde van de vondsten te behouden. Het bezit van vondsten die niet zijn aangemeld, wordt na verloop van een redelijke termijn als illegaal beschouwd. Verkoop via handelaren of websites is alleen toegestaan met een bewijs dat de vondst is aangemeld.
Ten tweede gaat het project PAN op 1 september 2016 van start. PAN staat voor *Portable Antiquities of the Netherlands*. Vrij vertaald betekent dit 'kleine oudheidkundige vondsten uit Nederland'. De naam lijkt op die van een Britse organisatie (PAS) die archeologische vondsten registreert en is ook een knipoog naar de Griekse godheid Pan, de figuur die voor de natuur staat, en het Griekse woord dat 'alles' betekent.

PAN is een netwerk van universiteiten, (semi-)overheidsinstellingen, musea en DNB. Zij gaan samenwerken met als doel detectorvondsten te fotograferen, determineren en online te publiceren op internet. De website zal vanaf eind 2016 actief worden en dit wordt het meest zichtbare deel van PAN. Verder zullen vanaf september vondstregistratoren actief zijn, die met detectorzoekers c.q. verzamelaars kunnen afspreken om hun vondsten te fotograferen en beschrijven. Het verschil met de voorgaande periode is dat registratoren werktijd krijgen om actief met detectorzoekers c.q. verzamelaars aan de slag te gaan. Als de eigenaars van de vondsten dat willen, komen registratoren de bodemvondsten fotograferen en registreren.

NUMIS en PAN

Komen er ook munten in PAN? Blijft NUMIS bestaan? Op allebei de vragen is het antwoord 'ja'. Vondstregistratoren van PAN zullen alle objecten in verzamelingen fotograferen. Vondsten zoals kledingspelden, gespen en gewichten gaan naar de PAN-website, de foto's van munten worden naar DNB gestuurd voor opname in NUMIS. Vervolgens wordt een link naar het juiste NUMIS-record weergegeven in PAN. Zo is alle muntinformatie toch gekoppeld aan de overige vondsten van dezelfde vindplaats.

Kunnen andere detectorzoekers mijn vindplaatsen via PAN achterhalen?

Nee. Locatiegegevens van vindplaatsen worden niet exact op de PAN-website getoond. Een voorbeeld: een munt gevonden op de akker van boer Jansen bij het dorp Valburg, wordt op de website weergegeven als een grote ronde vlek boven de hele gemeente Overbetuwe (waar Valburg onder valt), die zich over meer dan 10 km uitstrekt. PAN werkt met verschillende inlogniveaus. Een willekeurige bezoeker zonder account krijgt alleen foto's van de objecten te zien. Een geregistreerde gebruiker van de website die een account heeft aangevraagd, krijgt de niet-exacte locatie van vondsten te zien volgens het net gegeven voorbeeld. Alleen onderzoekers van universiteiten, musea en de RCE kunnen een aanvraag doen voor een inlogniveau waarop zij de exact ingevoerde locatie kunnen bekijken. Zij moeten daarvoor verklaren dat zij de vindplaatsgegevens niet doorgeven aan derden (bijvoorbeeld andere detectorzoekers) en alleen gebrui-

ken voor wetenschappelijk onderzoek. Over een paar jaar zal PAN worden vastgemaakt aan Archis3, het computersysteem van de RCE. Dan kunnen meer archeologen de vindplaatsgegevens inzien. Indien een detectorzoeker dit absoluut niet wil, kan hij/zij een minder exacte vindplaats laten invoeren, net zoals dat bij NUMIS altijd mogelijk is geweest.

Komen mijn naam en adres in beeld bij PAN?
Nee. Privacy-gevoelige informatie wordt niet op de website getoond. Behalve een foto en informatie over de munt is alleen de mededeling 'privé-collectie' te zien.

Hoe kunnen detectorzoekers en verzamelaars van munten (bodemvondsten) meedoen?
Als uw munten (bodemvondsten) in NUMIS of Archis staan, hoeft u niets te doen. Als uw munten (bodemvondsten) hebt die nog niet gemeld zijn, mag u zelf weten of u bij NUMIS meldt of bij PAN. Het voordeel van PAN is dat u hulp krijgt van de vondstregistratoren en bovendien krijgt u een inlog, waarmee u uw eigen vondsten kunt beheren en informatie kunt aanvullen of corrigeren. Belangrijk is wel dat u weet op welke plaats de munten (ongeveer) zijn gevonden. Als u de munten niet zelf hebt gevonden maar aangekocht, komen wij graag in contact met de vinder. Overlegt u in dat geval met de vinder/verkoper wie van u de melding doet. Is de vinder niet meer in beeld maar kent u wel de vindplaats, neemt u dan zelf contact met ons op: via e-mail (zie onder), en binnenkort ook via Facebook. De zoeker/eigenaar bepaalt zelf of hij/zij een afspraak met een PAN-registrator in bijvoorbeeld een museum of archeologisch depot wil maken, of dat hij/zij de PAN-registrator thuis uitnodigt. PAN-mensen zullen ook vaak aanwezig zijn op zoekdagen of speciale open-museumdagen, zodat zoekers ook daar hun vondsten kunnen laten registreren.

Komen alle munten in NUMIS en PAN te staan?
PAN-vondstregistratoren richten zich in eerste instantie op de prehistorie, Romeinse tijd en Middeleeuwen. Ook NUMIS richt zich in principe op deze perioden: alleen bijzondere munten en muntschatten uit de 16e eeuw tot 1945 worden opgenomen. Dat betekent dat bijvoorbeeld koperen duiten uit de periode van de Republiek der Zeven Verenigde in principe niet worden meegenomen. Volgens de officiële regels dienen deze wel aan Archis3 van de RCE gemeld te worden [http://archeologieinnederland.nl/vondstmeldingsformulier]. Sommige munten van de zestiende tot de achttiende eeuw worden wel via PAN in NUMIS opgenomen, vooral als ze gevonden zijn op een vindplaats met oudere vondsten. Neem bij twijfel contact op met PAN (zie onder).

PAN-partners
PAN wordt gefinancierd door de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en wordt gecoördineerd door de Vrije Universiteit Amsterdam, in nauwe samenwerking met Universiteit Leiden, Universiteit Groningen en de RCE. NUMIS van DNB verzorgt de determinaties van munten. Diverse ArcheoHotspots, samengebracht door het Allard Pierson Museum van de Universiteit van Amsterdam, steunen PAN door ontmoetingsplaatsen te bieden. ArcheoHotspot Nijmegen, behorend bij het Gelders Archeologisch Centrum, is een vaste standplaats van een PAN-vondstregistrator. De meldpunten van de provincie Noord-Brabant en Landschap en Erfgoed Utrecht zullen in de toekomst met PAN gaan werken. De Archeologische Werkgemeenschap Nederland, de detectorverenigingen De Detectoramateur en Coinhunter Company en de website www.bodemvondstenwereld.nl steunen het project. Zie ook de webadressen in *De Beeldenaar* 2016-3 op pagina 130.

Vragen? Meedoen? Stuur een bericht naar pan.fgw@vu.nl of S.Heeren@vu.nl

Stijn Heeren is de drijvende kracht achter de totstandkoming van PAN.

Aanvullingen op penningen en draagtekens van de mobilisatie van 1914-1918

ERNST WILSCHUT

Honderd jaar geleden werd Europa geteisterd door de Eerste Wereldoorlog. Ons land bleef neutraal maar de strijdkrachten waren gemobiliseerd en op het ergste voorbereid. De heer W.F. Bax heeft in een serie artikelen in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (JMP) van 1932, 1935 en 1940 een groot aantal penningen en draagtekens beschreven met betrekking tot de krijgsmacht tijdens de mobilisatie van 1914-1918. Dat Bax hier destijds geen half werk heeft geleverd blijkt wel uit het feit dat hij, als ik het goed geteld heb, in totaal 47 verschillende mobilisatiepenningen en -draagtekens heeft weten te traceren. Ik was dan ook verrast dat ik enige penningen heb kunnen vinden die niet door Bax zijn opgenomen. Daarnaast bestaan er varianten op de door Bax gedocumenteerde penningen. Hieronder en in een volgend artikel worden deze beschreven.

Muziekconcours

Er werd tijdens de mobilisatie naast de militaire taken ook veel gedaan aan wat genoemd werd 'de ontwikkeling en ontspanning' van de gemobiliseerde militairen. Hiertoe waren speciale comité's gevormd. Op tweede Paasdag, 5 april 1915, werd in Hellevoetsluis door het comité voor de stelling van de Monden van de Maas en het Haringvliet een muziekconcours gehouden waaraan deel kon worden genomen door mobilisatiemuziekkorpsen van de daar gelegerde militaire eenheden. Het concours werd gehouden op het militaire exercitieterrein aan het Voornse kanaal en er werd door zes korpsen aan deelgenomen, te weten die uit Brielle, Hellevoetsluis, Hoek van Holland, Nieuwenhoorn, Nieuwland en Rockanje. Uit het dagboek van de vestingcommandant van Hellevoetsluis, dat in het Nationaal Archief in Den Haag wordt bewaard, blijkt dat er verguld bronzen draagpenningen werden toegekend aan de deelnemers van het winnende korps, vervolgens verzilverd bronzen draagpenningen aan hen die de tweede prijs behaalden en tenslotte bronzen draagpenningen voor de muzikanten van het korps dat de derde prijs in de wacht sleepte. Tenslotte ontvingen alle overige deelnemers ter herinnering een bronzen draagpenning. De penning heeft een diameter van 21 mm en is voorzien van een oog en ring. Op de voorzijde staat een harp, omgeven door een krans. Op de keerzijde staat de tekst: MOB. 1914-15 MUZ. CONC. H'SLUIS 5-4-1915, met daaronder een tak met eikeblad. Het concours werd gewonnen door het muziekkorps van Brielle, gevolgd door Hellevoetsluis en tenslotte Rockanje.

Draagpenning muziekconcours te Hellevoetsluis, 1915

Schietwedstrijden

Uiteraard werden er tijdens de mobilisatie veel schietoefeningen gehouden. Op eerste Pinksterdag, 23 mei 1915, organiseerde de Koninklijke Vereniging van Nederlandse Scherpschutters op het landgoed Ockenburg bij Loosduinen een mobilisatie-schietwedstrijd voor

militaire reserve-eenheden, de zogenaamde vrijwillige landstormafdelingen. De Koninklijke Vereniging van Nederlandse Scherpschutters had voor het onderdeel 'tirailleervuren' speciale draagpenningen laten slaan. Deze hebben een diameter van 25 mm en zijn voorzien van een oog en ring. De voorzijde van de penning toont het gekroonde Nederlandse wapenschild gehouden door leeuwen en de tekst: KON: VEREENIGING VAN NED: SCHERPSCHUTTERS. Op de keerzijde staat een krans waarbinnen de tekst: TIRAILLEURVUUR MOBILISATIE 1914-'15 LOOSDUINEN E PRIJS.

Bij het tirailleervuren werd door ploegen van vijf schutters op een afstand van 200 meter geschoten en was het zaak acht schijven te raken, waarbij de tijd waarin dit gebeurde en het aantal patronen dat verschoten werd beslissend was voor de uitslag. De leden van de schietploeg die de schijven binnen 25 seconden met ten hoogste 25 patronen wisten te raken ontvingen de draagpenning in verguld zilver. De zilveren draagpenningen werden toegekend als de schijven binnen 35 seconden met ten hoogste 30 patronen werden geraakt en de bronzen draagpenning die is afgebeeld was bestemd voor de leden van de ploeg die de schijven binnen 50 seconden met ten hoogste 40 patronen wisten te raken.

Mobilisatie-wandeltocht

Kort na de schietwedstrijden bij Ockenburg werd door het Haags comité ter bevordering van openluchtsport een

Draagpenning schietwedstrijden K.V.v.N.S.

wandeltocht gehouden waar ook de gemobiliseerde troepen aan deelnamen. De wandeltocht vond plaats op 6 juni 1915. Zij die het parcours binnen de gestelde tijdslimiet liepen ontvingen een bronzen draagpenning die beschikbaar was gesteld door de opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten, generaal C.J. Snijders. Er zijn ook zilveren exemplaren geslagen. De penning, een variant op de penning die Bax in JMP 1932 onder nummer 199 heeft vermeld en met een diameter van 30 mm, is beschreven in JMP 1950 en *De Beeldenaar* 2015-5. Ik beperk mij hier dan ook tot het plaatsen van de afbeelding van de penning. Op basis van de deelnemers- en uitslagenlijst die destijds gepubliceerd zijn, zullen er naar schatting 250 tot 300 bronzen draagpenningen zijn uitgereikt.

Loevesteijn

Slot Loevesteijn was tijdens de mobilisatie een militair fort en onderdeel van de Hollandse Waterlinie. Ter herinnering aan de mobilisatiejaren zijn destijds draagpenningen geslagen naar een ontwerp van Cornelis L.J. Begeer. Bax heeft de penning in JMP 1932 onder nummer 235 beschreven. De voorzijde toont slot

Draagpenning mobilisatie-wandeltocht, 1915

Draagpenning Oudejaarsavond 3-i-16 r.i.

Loevesteijn en aan de keerzijde staat de tekst TER HERINNERING AAN DE MOBILISATIE 1914-15 FORT LOEVESTEYN. Boven de tekst is de boekenkist afgebeeld waarin Hugo de Groot uit het slot zou zijn ontsnapt en onder de tekst staat een vlammende granaat met gekruiste geweren en gekruiste sabels. Van deze draagpenning bestaat een variant met een andere voorzijde en zonder oog en ring. Als voorzijde is gekozen voor het ontwerp van de keerzijde van de draagpenning van de mobilisatie-wandeltocht die hiervoor is vermeld.

Oudejaarsavond

Het zestiende regiment infanterie was gedurende de mobilisatie gekantonneerd op de Molenschotse heide in Noord-Brabant. Om het feit te herdenken dat de militairen van de derde compagnie van het eerste bataljon van het regiment in 1915 op zowel Kerstdag als met Oud en Nieuw paraat waren en de Oudejaarsavond van 1915 gezamenlijk moesten vieren zijn speciale penningen geslagen. Het initiatief daartoe was genomen door de commandant van de compagnie, kapitein François Edouard Knoote, die de penningen op eigen kosten bij Begeer liet slaan en als blijk van erkentenis aan ieder van zijn 240 militairen cadeau heeft gedaan. Bax heeft de penning in JMP 1932 opgenomen onder nummer 223. Het zijn draagpenningen met een diameter van 21 mm met aan de voorzijde een krans met de tekst OUDEJAARSAVOND 1915 3.I.16 R.I.. Op de keerzijde is volgens Bax alleen een krans afgebeeld.

Uit correspondentie van Knoote, die bewaard wordt in de collectie van het Nationaal Militair Museum blijkt echter dat de penning die Bax heeft beschreven niet het originele exemplaar betreft. Het origineel heeft op de keerzijde namelijk geen krans, maar is wat ontwerp gelijk aan die van de mobilisatiepenning die Bax in JMP 1932 onder nummer 201 heeft beschreven en toont twee geweren, twee vaandels en een schietschijf, waaronder een afsnede met de tekst: GOD BEHOEDE NEDERLAND. François Knoote verliet op 1 november 1930 de dienst in de rang van luitenant-kolonel en is in 1971 op 98-jarige leeftijd overleden.

De beschrijving van aanvullingen op de mobilisatiepenningen die W.F. Bax in artikelen in het JMP heeft beschreven zal in een volgende uitgave van *De Beeldenaar* worden vervolgd.

BRONNEN EN LITERATUUR

Algemeen Handelsblad van 25 mei 1915.
BAX, W.F. 'Ridderorden, Eereteekenen, Draagteekens en Penningen, betreffende de Weermacht van Nederland en Koloniën (1813-heden)' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 19 (1932) 1-196.
BAX, W.F. 'Eereteekenen, Draagteekens en Penningen, betreffende de Nederlandsche Vrijwillige Burgerwachten' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 22 (1935) 99-119.
BAX, W.F. 'Aanvullingen op: Ridderorden, Eereteekenen, Draagteekenen en Penningen betreffende de Weermacht van Nederland en Koloniën (1813-1940)' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 27 (1940) 46.
BENSCHOP, B. *Kanongebulder in de verte, Hellevoetsluis en omgeving tijdens de mobilisatie 1914-1918* (Zaltbommel 2008).
Maas- en Scheldebode van 10 april 1915.
Nationaal Archief, toegang 2.13.04, Stamboeken officieren landmacht en koloniale troepen, bestanddeel 447 nummer 58 en bestanddeel 731 nummer 22.
Nationaal Archief, toegang 3.09.24 Stelling van de Monden van de Maas en Haringvliet, bestandeel 173, Stelling van de Monden van de Maas en het Haringvliet, dagboek van de Vestingcommandant Hellevoetsluis 2 Augustus 1914 t/m December 1918.
Nieuwe Rotterdamsche Courant van 25 mei 1915.

Bestaan ze wel of bestaan ze niet IV

JAN C. VAN DER WIS

Piedforts spreken vaak tot de verbeelding. Voor mij zijn ze interessant om te zien met welke stempels ze zijn geslagen om ze onder de diverse stempelvarianten van normale afslagen te kunnen indelen. Daarvoor is het soms nodig in de literatuur vermelde referenties na te trekken. Dat levert nog al eens verrassingen op.

Sint Oswald

Zo vermeldt Delmonte onder 's-Heerenberg een tweetal piedforts van halve sint oswalddaalders z.j. met en zonder de waardeaanduiding 15 S ter weerszijden van het borstbeeld van Sint Oswald.[1] Het exemplaar zonder waardeaanduiding zou zich in Teylers Museum bevinden. Onderzoek leert, dat een dergelijke piedfort zich daar niet in de collectie bevindt en ook nooit heeft bevonden. Het andere exemplaar met waardeaanduiding zou volgens Delmonte in 1891 bij de firma Jacques Schulman zijn geveild, maar het doorspitten van de bewuste catalogus leverde geen resultaat op. Wel staan er enkele normale sint oswalddaalders in. De vermeldingen van Delmonte zijn inmiddels een eigen leven gaan leiden en in diverse catalogi opgenomen. Omdat het bestaan van de beide piedforts twijfelachtig is geworden, kunnen ze gevoeglijk uit die catalogi worden geschrapt totdat het tegendeel is bewezen.

Een andere piedfort waar ik benieuwd naar was, is die van de West-Friese rijksdaalder 1588, die zich volgens Delmonte in de collectie van het Fries Museum zou bevinden.[2] Een blik in de database van de rijke muntencollectie van dat museum leverde helaas geen resultaat op. Wel zit er een zilveren kwart rijksdaalder 1588 van Saksen in, die ooit in Ferwerd is gevonden. Een zoektocht langs enkele andere musea leverde ook al niets op. Kennelijk bestaat ook deze piedfort niet, tenzij het tegendeel wordt aangetoond en een eventuele bezitter zich meldt.

Nu we toch bij de West-Friese rijksdaalders zijn: in de collectie van Teylers Museum komt onder de halve West-Friese rijksdaalders het jaartal 1591 tweemaal voor. Dat jaartal is door meerdere auteurs overgenomen en ook een eigen leven gaan leiden. Helaas blijkt in het verleden een menselijke vergissing er de oorzaak van te zijn geweest, dat bij TMNK 09897 in de lijst 1591 in plaats van 1588 is komen te staan. De munt blijkt namelijk het jaartal 1588 te dragen. Het andere exemplaar, TMNK 09909, blijkt een jaartalwijziging te zijn: 1591 over 1588, met punten tussen de jaartalcijfers. Hieruit mogen we concluderen dat er, voorzover thans bekend, geen halve West-Friese rijksdaalders 1591 *sec* bestaan. Conservator Jan Pelsdonk zou Jan Pelsdonk niet zijn geweest, als hij niet terstond de vergissing ongedaan zou hebben gemaakt en de lijst zou hebben aangepast.

Meer speurwerk

Er zijn overigens nog meer munten die niet blijken te bestaan. In diverse catalogi staan dubbele Utrechtse dukaten

West-Friesland, halve West-Friese rijksdaalder 1591/1588, zilver (collectie Teylers Museum inv.nr. TMNK 09909, 14,525 gram)

Utrecht, dubbele dukaat 1764/1763, goud (Nationale Numismatische Collectie inv. nr. HNM-00289)

Utrecht, dubbele dukaat 1765/1763, goud (Karel de Geus te Veldhoven)

1764 en 1765 vermeld die door mij in natura nergens zijn aangetroffen en ook daar ligt weer de bron bij Delmonte.[3] Wel zijn er exemplaren bekend met de jaartalwijzigingen 1764/1763 en 1765/1763. De jaartalwijzigingen zijn in het verleden eenvoudigweg over het hoofd gezien. Utrechtse dubbele dukaten 1764 en 1765 *sec* blijken niet te bestaan; men heeft in die jaren gemakshalve stempels uit voorgaande jaren gebruikt waarin het jaartal aan het lopende jaar is aangepast. Ook de stukken in openbare collecties blijken jaartalwijzigingen te zijn.[4] Op alle stukken is het meest duidelijk links van de 4 nog een fragment van de 3 te zien.

Een volgend misverstand bestaat uit jaartalwijzigingen van Gelderse driegulden 1697. Daarvan zouden jaartalwijzigingen voorkomen: 1697 over 1694 en 'mogelijke overslag'.[5] De werkelijkheid is, dat er in de stempel bij de 7 een breukje heeft gezeten. Bij oppervlakkige beschouwing heeft zich dat op de munt in een 4 of 'overslag' laten vertalen. Op andere exemplaren is de stempel gerestaureerd en een 'verse' 7 over de oude gesneden, maar in een iets gewijzigde stand. De genoemde jaartalwijzigingen, die inmiddels eveneens een eigen leven zijn gaan leiden, bestaan dus niet.

Na al deze negatieve berichtgeving over (waarschijnlijk) niet bestaande munten ook iets positiefs. Utrechtse Nederlandse rijksdaalders 1645 ontbreken in alle tot nu toe verschenen catalogi, alhoewel over de periode 15 september 1645 tot en met 13 november 1648 voor 3142 mark aan enkele en halve rijksdaalders in de rekeningen zijn verantwoord. Halve rijksdaalders 1645 zijn tot nu toe wel aangetroffen, enkele niet. En dat zouden we wel mogen verwachten. Maar in juli 2015 werd op *eBay* door een onbekende verkoper een Utrechtse Nederlandse rijksdaalder 1645/1635 aangeboden en inmiddels is een tweede exemplaar bekend. Verwachtingen willen dus wel eens uitkomen.

Vondst

Op zaterdag 12 maart organiseerde vereniging *De Detectoramateur* een toogdag in het Friese Veenklooster. Mij was gevraagd om munten te determineren. Groot was de verrassing, toen een vinder een onooglijk klein zilveren muntje op mijn tableau legde, dat na bestudering een Friese kwart groot zonder jaartal van Karel V bleek te zijn. Van Gelder

Gelderland, driegulden 1697 met gerestaureerde 7, zilver (Gijs Henzen te Amerongen)

Utrecht, Nederlandse rijksdaalder 1645/1635, zilver (particuliere collectie)

en Hoc beschrijven de kwart groten van Brabant (Antwerpen en Maastricht) en Vlaanderen en delen mee, dat deze muntsoort ook in Holland, Friesland en Overijssel is geslagen, maar van deze gewesten nog niet is teruggevonden: 'non retrouvé'.[6] Op de voorzijde van ons muntje zien we nog gedeeltelijk het gekroonde Oostenrijks-Bourgondische wapen en het tekstdeel KAROLVS. Op de keerzijde staat een lang gelelied kruis met het muntteken klimmende leeuw van de Friese Munt te Leeuwarden in het open hart en in de kwadranten afwisselend een kroon of een lelie. Voorts zijn van het afgekorte omschrift DA MICHI VIRTVTEM CONTRA HOSTES TVOS nog enige fragmenten te zien. De diameter van de kwart groot, die op 13 september 2015 langs de Beetsterweg te Beetsterzwaag werd gevonden, is ca. 17,2 mm en de massa 0,50 gram. De mededeling 'non retrouvé' betekent nog niet, dat het twijfelachtig is of ze ooit zijn geslagen. Dit is inmiddels het derde bekende exemplaar: zie *De Beeldenaar* 2012-6. Vooralsnog blijft de Friese kwart groot een zeer zeldzaam muntje.

Met dank aan Dirk Boomsma, Ronald Kiezebrink, Jan Pelsdonk, P.M. de Raaf, Alice van der Wiel en Nelleke IJssennagger.

Jan van der Wis verricht onder andere onderzoek naar de muntslag in de noordelijke provincies van ons land en publiceert geregeld over dit onderwerp.

NOTEN

1. DELMONTE, 1967: 141 nr. 579.
2. DELMONTE, 1967: 214 nr. 925a.
3. DELMONTE, 1964: 142 nr. 962.
4. 1764/1763: NNC inv. nr. HNM-00289; De Nederlandsche Muntenveiling (november 2005) kavel 2372, (december 2010) kavel 395 en (juni 2011) kavel 254; Munten- en PostzegelOrganisatie te IJsselstein, veiling 16 (mei 2007) kavel 1629.
   1765/1763: Ponterio & Associates te San Diego, veiling (januari 2015) kavel 1314; Kurpfälzische Münzhandlung te Keulen, veiling 46 (2015) kavel 387; Karel de Geus te Veldhoven, veiling 27 (april 2009) kavel 74.
5. 1697/1694: Coin Investment te Lisse, veiling 31 (november 1988) kavel 63 = G. Henzen te Amerongen, lijst 259 (juni 2014) nr. 950.
   1697 mogelijk overslag: Munten- en PostzegelOrganisatie te IJsselstein, veiling 46 (2015) kavel 631.
6. VAN GELDER & HOC, 1960: 92-93 nr. 194-8.

LITERATUUR

DELMONTE, A. *Le Benelux d'or. De gouden Benelux* (Amsterdam 1964).
DELMONTE, A. *Le Benelux d'argent. De zilveren Benelux. The silver Benelux* (Amsterdam 1967).
GELDER, H.E. VAN & M. HOC, Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713 (Amsterdam 1960).
HERWIJNEN, A. VAN 'Friese kwart groot van Karel V nu ook "retrouvé" in Nederland' *De Beeldenaar* 36 (2012) 297-299.

Friesland, Karel V (1506-1555), kwart groot z.j. (1527-1530), zilver, geslagen te Leeuwarden (vondstexemplaar Veenklooster 2016, 2x ware grootte)

Nader over een geuzenpenning met het jaartal 1567

KEES VAN DER POLS

In *De Beeldenaar* 2016-2 werd door mij een geuzenpenning met het overigens onbekende jaartal 1567 besproken. Het betrof een gegoten bronzen, licht nabewerkte, geuzenpenning naar het kleine model van Jonghelinck met een gegraveerde datum '1567' in de afsnede van de beeltenis van Philips II en zonder aanhangsels als napjes en flesjes, zoals gebruikelijk voor zeventiende-eeuwse en latere exemplaren. Als conclusie stelde ik 'naar het wanneer blijft het nog gissen. Immers voor zowel de indruk negentiende-eeuws of later met een vreemd jaartal, als voor de mogelijkheid van gieting in de laat zestiende of vroeg zeventiende eeuw met een correct geïnterpreteerde datum zijn argumenten gevonden'. Tot slot een oproep aan de lezers voor informatie of suggesties.

Veiling

Ten aanzien van de penning is niet gereageerd. Maar op het ongebruikelijke jaartal '1567' reageerde mevrouw C.J.M. Schulman-Ruhé, die vanaf 1987 met haar echtgenoot, de heer Laurens Schulman, het bedrijf Laurens Schulman bv leidt. Zij wees op een penning met dat jaartal, opgenomen in hun veiling 16 van februari 1996, kavel 1450. Het betreft een gegoten zilveren exemplaar van 57 bij 42 mm in een barokke uitvoering met de aanduiding 'later werk 17/18e eeuw'. De foto in de catalogus is hierbij opgenomen.

Zelf vond ik onlangs bij het Zwitserse veilinghuis SINCONA AG in veiling 29, van mei 2016, een gegoten verguld zilveren geuzenpenning, met afgebroken oogje maar vervaardigd zonder aanhangsels, marginaal groter dan het kleine model van Jonghelinck, met als beeldzijde een vrijwel volledige afdruk van diens beeltenis van Philips II en op keerzijde de twee geuzen, die sporadisch al dan niet met een geuzenpenning op de borst en al dan niet met een degen als keerzijde van een geuzenpenning voorkomen. De belettering was na de gieting ingesneden, evenals het jaartal '1567'.

De penningen met deze datum sterken mij in mijn aanname dat door velen destijds het jaartal 1567 als aanvangsdatum van de opstand/oorlog werd aan-

Geuzenpenning 1567, veiling laurens Schulman

Gegoten, verguld zilveren geuzenpenning, veiling SINCONA AG

genomen, zolang nog niet algemeen een Tachtigjarige Oorlog met einddatum 1648 werd bedacht. Ook omdat aan de eerstgenoemde penning nog geen aanhangsels waren aangebracht en door het barokke karakter ben ik van mening dat het veilinghuis nogal voorzichtig was; een aanduiding 'laat zestiende/midden zeventiende eeuw' zou verantwoord zijn geweest. Door de verwijzing en mijn eigen vondst ben ik nu van mening dat de eerder besproken gegoten bronzen penning met '1567' eveneens mag worden gedateerd in de laat zestiende tot midden zeventiende eeuw.

Zonder jaar

Er is nog één bijzonderheid die met de getoonde barokke penning samenhangt. In veiling 269, september 1969, veilde Jacques Schulman onder kavel 2385 een zilveren penning van 58 bij 41 mm, die vrijwel identiek was aan de boven genoemde barokke penning. Maar opmerkelijk genoeg ontbreekt het jaartal. Dat feit – en gegeven de wat dikkere uitvoering van details – leidt tot de conclusie dat deze penning is gegoten nadat van een exemplaar met '1567' afdrukken waren gemaakt. Men vond '1567' maar vreemd en in de matrijs werd het jaartal weggewerkt. Dit is daadwerkelijk 'later werk'.

Geuzenpenning zonder jaar, veiling Jacques Schulman

Engelse leeuwen in Gelre

JAN PELSDONK

Vanouds waren de Gelderse munten getooid met drie mispelbloemen. Onder graaf Otto II (1229-1271) wijzigde dit in een klimmende leeuw op geblokt veld. Dit wapenschild heeft op munten bestaan tot de tijd van zijn kleinzoon Reinoud II (1326-1343). Deze verwijderde de blokken, kroonde de leeuw en gaf hem een dubbele staart. Dit deed hij ter gelegenheid van zijn verheffing tot hertog in 1339. Daarna heeft deze Gelderse leeuw eeuwenlang de munten gesierd en nog steeds maakt de gekroonde, dubbelstaartige leeuw deel uit van het provinciale wapen. Dit blijkt niet het hele verhaal te zijn. Nadere bestudering leert dat er gedurende korte tijd munten zijn geslagen waar de Gelderse leeuw ontbreekt. Dit is de tijd van prinses Eleonora (Alianora) van Engeland, gravin en hertogin van Gelre.

Wapenwijzigingen

Na het overlijden van Reinoud II zijn gedurende enige tijd munten geslagen op naam van zijn weduwe Eleonora. Ter ondersteuning van het hierna volgende verhaal zijn twee van haar zegels afgebeeld. Op het langwerpige exemplaar (aan een document uit september 1338) wordt zij op de eerste plaats betiteld als dochter van de koning van Engeland en daarna als gravin van Gelre en Zutphen.[2] Zij staat met een valk op haar hand en tussen de Gelderse en Engelse wapenschilden. Dit zegel en de penning bij nummer 6 in het catalogusdeel tonen de twee contemporaine afbeeldingen die van haar bekend zijn, waarbij het uiteraard zeer de vraag is in hoeverre zij de werkelijkheid benaderen. Het ronde zegel van Eleonora als hertogin – dus van in of na 1339 – toont haar wapenschild: heraldisch rechts de Gelderse leeuw, links drie naar links lopende (gaande) leeuwen.[3]

De muntslag van Eleonora is enigszins in de vergeethoek geraakt. Haar munten zijn zeldzaam en vaak flink gesleten. De meeste bekende exemplaren worden bewaard in de nationale numismatische collectie bij De Nederlandsche Bank (DNB) en in Teylers Museum (TMH). In 2005 is er tijdens een opgraving van het Bureau Archeologie Architectuurhistorie Cultuurhistorie in

Zegels van Eleonora[1]

	autoriteit	muntsoort	periode	muntplaats	literatuur	massa (gram)
	Gelre					
vo1	Reinoud II	kwart groot	1326-1343	Roermond	vdChijs 2.9	0,607
vo2	Reinoud II	kwart groot	1326-1343	Roermond	vdChijs 2.9	0,438
vo3	Eleonora	kwart groot	1343-1344	Harderwijk		0,727
vo4	Eleonora	kwart groot	1343-1344	Harderwijk		0,796
vo5	Eleonora	kwart groot	1343-1344	Harderwijk		0,718
vo6	Eleonora	kwart groot	1343-1344	Harderwijk		0,605
	Gulik					
vo7	Willem I	kwart groot	1328-1361		Noss 26-27	0,326
vo8	Willem I	kwart groot	1328-1361		Noss 26-27	0,498
vo9	Willem I	kwart groot	1328-1361		Noss 26-27	0,276
	Frankrijk					
vo10	Philips IV	denier tournois	1285-1310		Duplessy 223-224	0,398

Groesbeek een kleine schat van tien munten gevonden. Deze bestaat bijna uitsluitend uit kwart groten van Reinoud II, Eleonora en graaf/ markgraaf Willem I van Gulik. Na de conservering bij Restaura zijn de munten bij het Geldmuseum gedetermineerd en vervolgens is het materiaal gepubliceerd in het verslag van de opgraving.[4] De vondst is gezien de determinatie in of na 1343 verborgen. Merkwaardig is dat de schat is gevonden onder de zuidoosthoek van de op 1302 gedateerde fundering. Was de verbergplaats nog lang bereikbaar of is de ouderdom van het bouwwerk verkeerd geschat?

Het bepalen van het laatst mogelijke verbergingsjaar is lastig door een gebrek aan vergelijkingsmateriaal. Volgens NUMIS zijn ook de kwart groten van Reinoud II zeldzaam in muntvondsten. Aan de hand van de schatvondst *Arnhem 1957*, met 1378 als uiterste verbergingsjaar (taq), is het uiterste verbergingsjaar van *Groesbeek 2005* in dezelfde periode te plaatsen.[5] Ergens tussen 1343 (tpq) en 1378 (taq) zijn de munten in de grond terecht gekomen. Gezien de geringe slijtage van de munten ligt het voor de hand dat dit verbergingsmoment rond 1350 ligt.

Eleonora

Eleonora van Engeland (1318-1355) was de oudste dochter van koning Edward II (1307-1327). Zij werd in 1331 op dertienjarige leeftijd uitgehuwelijkt aan de ongeveer vijfentwintig jaar oudere Reinoud II, sinds 1326 graaf van Gelre. Twee jaar eerder was zijn eerste vrouw overleden: de rijke Mechelse erfdochter Sophie van Berthout.

Eleonora arriveerde in 1331 in de Nederlanden en zou er altijd blijven. In oktober van dat jaar vond in Nijmegen het huwelijk plaats.[6] In het huwelijkscontract beloofde de graaf zijn toekomstige bruid als huwelijksgift ('nomine donacionis propter nupcias') een jaargeld van 16.000 pond Tours. Als waarborg voor deze inkomsten diende het land Veluwe voor 14.000 pond Tours en de grafelijke inkomsten onder Elst, Gendt en Angeren in de Over-Betuwe

vo1

vo2

vo3

vo4

vo5

vo6

vo7

vo8

vo9

vo10

voor 2000 pond Tours.[7] Het paar kreeg twee kinderen: in 1333 Reinoud III en in 1336 Eduard. De Gelderse graven waren nog nooit zo machtig als op dit moment. Het huwelijk speelde ongetwijfeld een rol bij de verheffing van het graafschap tot hertogdom in 1339, door keizer Lodewijk de Beier.

In deze periode brak de Honderdjarige Oorlog uit. Zowel de Engelsen als de Fransen probeerden hun machtsbasis te vergroten en dit drong ook door tot in het Gelderse hof, waar de Fransgezinde partij (met aan het hoofd kanselier Johan Moliart) tegenover de Engelsgezinde partij – met Eleonora – kwam te staan.[8] Volgens de overlevering – hiervoor bestaat slechts de Dominicaanse monnik Hendrik van Herford als bron – werd op een gegeven moment het gerucht verspreid dat Eleonora aan melaatsheid leed: in die tijd een dodelijke ziekte.[9] Waarschijnlijk was deze beschuldiging afkomstig uit de Franse hoek: als ze melaats zou zijn geweest moest ze geïsoleerd worden en kon ze geen invloed meer uitoefenen op haar man en aan het hof. Eleonora liet zich niet kennen. In het Valkhof ontkleedde zij zich ten overstaan van alle edelen zodat iedereen haar ongeschonden lichaam kon zien.

Op 12 oktober 1343 overleed Reinoud II, naar het schijnt door een noodlottige val uit zijn bidstoel waarbij hij zijn nek brak.[10] Waarschijnlijk was hij de laatste maanden van zijn leven zwaar ziek, hij woonde toen dagelijks meerdere missen bij.[11] Zijn zoon Reinoud III 'de Dikke' volgde hem op, met zijn moeder als voogdes. De voogdij duurde slechts een paar maanden, want al voor 12 maart 1344 werd de dan elfjarige Reinoud meerderjarig verklaard.[12] Daarna trok Eleonora zich als 'Vrouwe van Veluwe' terug op haar weduwgoed, dat ze actief bestuurde. Nog in 1354 hield zij met haar zoon Eduard het gravengericht (heimaal) in of bij Arnhem.[13] Ze overleed in Deventer op 22-4-1355.

Tijdens haar leven kwam het in 1349 tot een vete tussen de Heeckerens en de Bronckhorsten, waarbij Eduard tegenover zijn broer Reinoud III in het kamp van de Bronckhorsten kwam te staan.[14] De strijd en de tegelijkertijd woedende pest deden het hertogdom geen goed. Na de slag bij Tiel (1361) nam Eduard zijn broer gevangen en werd hij zelf hertog van Gelre. Tien jaar later, in 1371, sneuvelde hij bij Baesweiler. Reinoud III volgde hem op. Nog in hetzelfde jaar stierf hij, kinderloos, waarna het hertogdom in een strijd om de erfopvolging belandde.

Engelse invloeden

De muntslag van Eleonora wordt het eerst vermeld in een artikel van Piot in 1847.[15] Naast Piot kende Van der Chijs van haar alleen een paar kwart groten. De toen bekende exemplaren waren door slijtage slecht leesbaar. Van der Chijs dacht op deze munten een naar links klimmende leeuw te zien en zo heeft hij ze ook afgebeeld.[16] De Voogt maakt als eerste melding van het bestaan van een tweede muntsoort; de groot.[17] Deze munt bevond zich op dat moment in zijn collectie. Bij de beschrijving beeldde hij een naar links klimmende leeuw af, met enkele staart en boven de kop omhoogstekende manen die wat weg hebben van een kroon.

Tegen het einde van de negentiende eeuw waren inmiddels meer kwart groten bekend geworden. Zij werden door Roest beschreven in de *Revue Belge*.[18] Roest benoemt het afgebeelde dier als 'lion léopardé faisant face' (gaande, aanziende geluipaarde leeuw, waarbij in de heraldiek de luipaard als gaande leeuw wordt beschouwd). De kwaliteit van de bekende munten laat echter nog steeds te wensen over en uiteindelijk laat ook hij het dier klimmend afbeelden. De schatvondsten *Arnhem 1945*, *Arnhem 1957* en *Groesbeek 2005* bieden het lang verwachtte betere materiaal.[19] Opvallend is dat Van Gelder de groot van Eleonora bij de beschrijving van de vondst *Arnhem 1945* vrijwel volkomen negeert. Ook de aandacht voor haar in de tweede vondstbeschrijving is miniem. Bovendien wordt het dier daar voor een leeuw uitgemaakt.

Nadere beschouwing leert, dat op de munten van Eleonora de klimmende leeuw tijdelijk plaats maakt voor een gaande leeuw. Ongetwijfeld is dit afgeleid van het wapenschild van de Engelse koningen met drie gaande, aanziende leeuwen boven elkaar. Het dier op Eleonora's munten klimt niet, maar het loopt naar links. Ook draagt het geen kroon. De staart is niet dubbel en heeft een houding die aansluit bij de leeuwen van het Engelse wapenschild. Het omschrift begint hoogst ongebruikelijk op negen uur, mogelijk is dit ontstaan doordat de tekst op de eerdere munten bij de kop van de leeuw begon.

Het heraldische uitstapje duurde niet lang, want Reinoud III herintroduceerde zijn vaders Gelderse leeuw. Alleen op een Arnhemse groot van hertog Eduard kwam de Engelse leeuw nog even terug.[20] De keerzijde van deze munt toont in de kwartieren van het kruis afwisselend een Gelderse en een Engelse leeuw.

Over het bestaan van een derde munttype – de Hollandse penning – bestond lange tijd onzekerheid. Er zou er in 1910 een aangetroffen zijn in de schatvondst van Kaiserswerth (aan de Rijn, ten noorden van Düsseldorf), maar dat muntje is bij reiniging verloren gegaan.[21] Van Hengel heeft het stuk met een vraagteken opgenomen bij de imitaties van de Hollandse penningen. Dankzij de vondst van een tweede exemplaar te Gorinchem in 2011, is het bestaan van de penning van Eleonora nu zeker.[22] Overigens is de munt daar per abuis beschreven als penning van Willem III van Holland; gezien de zeldzaamheid en matige kwaliteit van het aangetroffen muntje een begrijpelijke fout. Zoals Van

Eduard, groot (1361-1371) uit Arnhem

Hengel al aangaf is deze munt een imitatie van de penningen van de Hollandse graven Jan I, Jan II en Willem III. Ze zal een waarde gehad hebben van 2 d. klein: de kleine penning was toen de rekenmunt bij uitstek in de Gelderse administratie.

Datering

Wanneer vond Eleonora's muntslag plaats? De aanvang is vast te stellen op het moment dat zij weduwe werd in 1343. Het bepalen van de eindtijd is lastiger. Was dit toen haar zoon Reinoud III meerderjarig werd verklaard (1344) of is de muntslag voortgezet op haar weduwgoed tot zij in 1355 overleed? Van der Chijs, De Voogt en Roest geloofden niet dat zij na 1344 nog munten heeft laten slaan. Haar munten zijn zo zeldzaam dat de productieperiode mogelijk kort is geweest. Op alle munten draagt Eleonora de titel hertogin. Mogelijk duidt dit erop dat de munten alleen zijn geslagen tijdens haar regentschap over Reinoud III.

Daar staat tegenover dat haar periode als voogdes erg kort was (minder dan een half jaar) en dat zij haar weduwgoed ook na die tijd actief bestuurde. Het zegel waarop zij zich dochter van koning van Engeland en gravin van Gelre en Zutphen noemt en dat gemaakt is voordat het graafschap Gelre tot hertogdom verheven werd is nog in september 1343 is gebruikt.[23] Dat duidt erop dat niet altijd correct met de titulatuur is omgesprongen. Zonder meer gegevens is het beter om Eleonora's overlijden in 1355 als laatste jaar aan te houden, zoals Van der Meer en Van Gelder gebruiken in hun artikel over de schatvondst *Arnhem 1957* en ook in de Encyclopedie staat vermeld.[24] Overigens besteden Van der Meer en Van Gelder buiten de vondstlijst geen enkele aandacht aan Eleonora en is zij achter in plaats van voor de munten van haar zoon Reinoud III geplaatst. Een deel van de munten uit deze vondst is indertijd in de collectie van het Penningkabinet (nu bij DNB) opgenomen.

Eleonora maakte gebruik van de munthuizen op haar weduwgoed. Mocht daar al bezwaar tegen zijn geweest, zal de partijenstrijd tussen haar twee zoons tot een zwakker centraal gezag hebben geleid waardoor het zeer de vraag is of haar muntslag zou zijn betwist. Opvallend is dat ook Reinoud III in Elburg en Harderwijk gemunt heeft: plaatsen in het weduwegoed van Eleonora. Het ligt voor de hand dat hij die muntplaatsen pas na haar overlijden ging gebruiken, in de periode 1355-1361.

Conclusie

Dankzij diverse vondsten begint er meer duidelijkheid te komen in de Gelderse muntslag van Eleonora van Engeland. Waarschijnlijk zijn haar munten in de periode 1343-1355 geslagen, te Harderwijk (penningen en kwart groten) en Arnhem (groten). Opvallend is de gaande leeuw op haar munten, waarmee net als op haar zegels haar Engelse vorstelijke afkomst wordt benadrukt.

Met dank aan Ronald Wientjes voor zijn waardevolle opmerkingen en aanvullingen.

Jan Pelsdonk is conservator van het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum en onderzoeker van muntvondsten. Hij bekleedt diverse neventaken in numismatisch en museaal Nederland.

Catalogus
Overzicht van de bekende munten van Eleonora. De afgebeelde exemplaren zijn met een * aangegeven.

1Aa

1 groot, zilver, geslagen te Arnhem
voorzijde: naar links gaande, aanziende leeuw in achtpas
A + ALIANORA: DVCISSA: GELR' (lees ':' als drie cirkels boven elkaar)
keerzijde: gevoet kruis met dubbel omschrift
a + SIGNVM: CRVSIS / + MONETA: ARNEMENSIS: +: (lees ':' als twee cirkels boven elkaar)
b + ALIANORA: DVCISSA: GELR' / + MONETA: DE: ARNE' (lees ':' als twee cirkels boven elkaar)

Referenties: 1Aa= vdM/vG 40b (dit exemplaar, NUMIS 1052847*, uit *Roermond 1947*), 2,969 gram. DNB 1960-0160.
1Ab = NUMIS 1056968, afkomstig uit de in 1968 beschreven aanvulling op de schatvondst *Arnhem 1957*.[25] Waarschijnlijk is dit het stuk dat in 1996 bij Schulman is geveild.[26] Ook in de in 1953 bij het Penningkabinet gemelde aanvulling op schatvondst *Arnhem 1945* komt een exemplaar voor.[27]

2 groot, zilver, geslagen te Arnhem
voorzijde: naar gaande, aanziende leeuw in versierde zespas
A + ALIANORA: DVCISSA: GELR' (lees ':' als twee cirkels boven elkaar)
keerzijde: gevoet kruis met dubbel omschrift
a + SIGNVM: CRVSIS / + MONETA: ARNEMENSIS (lees: als twee cirkels boven elkaar)
b + SIGNVM: CRVCIS / + MONETA: ARNEMENSIS (lees: als twee cirkels boven elkaar)

Referenties: 2Aa = vdM/vG 40a (dit exemplaar, NUMIS 1052830 uit *Roermond 1947*), 2,925 gram. DNB 1947-0207; NUMIS 1052375* (schatvondst *Arnhem* 1957).

2Ab = De Voogt 4.8 (dit exemplaar), vdM/vG 40a, 2,463 gram (gelijmd). DNB NM-00107; NUMIS 1088594* (alleen keerzijde afgebeeld, schatvondst *Arnhem 1957*).

Roest beschrijft in zijn *Essay* vijf kwart groten (nummers 58-62) uit de collectie van het Penningkabinet (nu in DNB), deze zijn afkomstig uit de collectie Willem Jacob de Voogt (1837-1875), die daar sinds 1876 ligt. Door slijtage van de munten in combinatie met nieuwe inzichten aan de hand van betere exemplaren, zijn de door Roest aangegeven verschillen vaak discutabel: de munten zijn op basis van zijn beschrijving en gewichtsbepalingen zelfs niet in alle gevallen aan te wijzen. Ook de elders beschreven munten zorgen voor interpretatieproblemen. Grootste boosdoener zijn de slecht leesbare – of weggesleten – tekens zoals een apostrof aan het einde van het woord GHE op de voorzijde en de samengevoegde letters NE, HE en ER op de keerzijde. Om deze redenen is ervan afgezien om alle verschillende stempels apart te vermelden en zijn ze gegroepeerd in hoofdtypen.

3Aa *3Ab*

3Ac *3Bd*

3 kwart groot, zilver, geslagen te Harderwijk
voorzijde: naar links gaande, aanziende leeuw
- A (9h) + ALYNORA DVCISSA GH(E:L'R) (soms HE of EL, altijd LR in ligatuur)
- B (9h) + ALYANORA (*) DVCISSA GHEL(R) (LR in ligatuur)

keerzijde: lang gevoet kruis
- a MONE – TAHE – RDER – WICH (soms NE, HE of ER in ligatuur)
- b MONE – TAHE – RDEI – WICH
- c MONE – TAHE – RDE – WICH (soms HE in ligatuur)
- d MON – ETAH – ERDE – (R)WIC(H)

Referenties: 3Aa = Van der Chijs 3.2; Roest 60, 62-64, 0,740-0,974 gram. DNB (NM-00109, NM-00115, NM-00112); NUMIS 1024982 (losse vondst Rotterdam ca 1995); TMH (TMNK 06034, 06036, 06037 en 12847*, de laatste komt uit het bruikleen van de collectie Roodenburg).
3Ab = Roest 59, 0,605-0,882 gram. DNB (NM-00110*); NUMIS 1052058 (schatvondst *Groesbeek 2005* vo6).
3Ac = Roest 61, 0,582-0,827 gram. DNB (NM-00111*); NUMIS 1054223.
3Ad = Roest 58, 0,802 gram. DNB (NM-00113).
3Bb = 0,718-0,796 gram. NUMIS 1052052 en 1052057 (beide schatvondst *Groesbeek 2005* respectievelijk nummers vo4 en vo5).

3Bd = Roest 57, 0,870 gram. DNB (NM-00108*).
Onzekere toeschrijvingen: 3AB = 0,338 gram. NUMIS 1024983 (losse vondst Rotterdam circa 1995) en 1058162 (gevonden te Doesburg in 2006); TMH (TMNK 06035); Stadsmuseum Harderwijk (o-05493).

4 kwart groot, zilver, geslagen te Harderwijk
voorzijde: naar links gaande, aanziende leeuw
A (9h) + LYNORA DVCISSA GHEL …
keerzijde: lang gevoet kruis
a MON – … – … GE – LRIEN

Referentie: vdChijs 3.1*; Piot 6.3. Verblijfplaats onbekend.
Dit is een van de eerste ooit aan Eleonora toegeschreven munten en mogelijk verkeerd geïnterpreteerd door slijtage. Begint haar naam echt met een L of is de + verkeerd geïnterpreteerd? Het laatste is waarschijnlijk. Ook de keerzijde wijkt opvallend af van de overige kwart groten. Staat er in werkelijkheid GHEL + AL op de voorzijde en RDE – WICH op de keerzijde, dan is type 4 een spookmelding en is het in werkelijkheid type 3Ac.

5 kwart groot, zilver, geslagen te Harderwijk
voorzijde: naar links gaande, aanziende leeuw
A (9h) + DVXISSA: GELREN. SIS:
keerzijde: lang gevoet kruis
a MONE – TAHE – RDER – WICH

Referentie: Roest (niet), 0,727 gram. NUMIS 1052053* (schatvondst *Groesbeek 2005* nummer vo3).

(dubbele grootte)

6 penning, zilver, geslagen te Harderwijk
voorzijde: hoofd naar links
A + ALY[NORA GEL DVCI]SSA
keerzijde: lang gevoet kruis
a MONE – TAHE – RDER – WICH

Referentie: Van Hengel 13.6.07, 0,6 gram. NUMIS 1029743 (losse vondst Gorinchem, opgraving Groenmarkt, in 2011, deels een dubbelslag). Een tweede exemplaar, met leesbaar voorzijdeomschrift, is aangetroffen in de schatvondst Kaiserwerth en indertijd helaas verloren gegaan bij de reiniging.[28]

NOTEN

1. Gelders Archief (GldA), Graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen, Charterverzameling 0243-188/2 en 0243-364/1.
2. VAN SCHILFGAARDE, 1967: 38 nr 64 (dit exemplaar).
3. VAN SCHILFGAARDE, 1967: 38-39 nr 64a.
4. PELSDONK, 2006: 38-41, NUMIS 1052049.
5. VAN DER MEER & VAN GELDER, 1959: 1.
6. JAHN & VAN WINTER, 2003: 38.
7. GldA, Graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen, Charterverzameling 225.
8. WIENTJES, 2003: 167-168.
9. VAN SLICHTENHORST, 1654: 129-130; PAQUAY, 1998: 38.
10. VAN SLICHTENHORST, 1654: 130.
11. GldA, Graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen (0001), inv.nr. 207, f.77vo.
12. JAHN & VAN WINTER, 2003: 38; DE VOOGT, 1867: 80.
13. JAPPE ALBERTS, 1967: 28.
14. JAHN, 2001: 498.
15. PIOT, 1847: 177-179.
16. VAN DER CHIJS, 1853: 3.1-2, de eerste munt overgenomen uit PIOT, 1847: plaat 6.3.
17. DE VOOGT, 1867: 79 en 80 en plaat 4.8.
18. ROEST, 1891: 396-398; ROEST, 1893: 27-29, plaat 2.57.
19. VAN GELDER, 1948: 57-63; VAN DER MEER & VAN GELDER, 1959: 16 nrs 40 en 41.
20. Collectie DNB 1960-0164.
21. VAN HENGEL, 1998: 65-66.
22. HOOGENDIJK, 2012: 47.
23. VAN SCHILFGAARDE, 1967: 38 nr 64.
24. VAN BEEK, 1986: A33; VAN DER MEER & VAN GELDER, 1959: 16.
25. SCHULMAN, 1968: 66-68.
26. SCHULMAN, 1996: kavel 10.
27. VAN GELDER, 1953: 140-141.
28. VAN HENGEL, 1998: 65-66.

LITERATUUR

BEEK, E.J.A. VAN e.a. (red) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Houten 1986 e.v.).

CHIJS, P.O. VAN DER *De munten der voormalige graven en hertogen van Gelderland, van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem 1852).

DUPLESSY, J. *Les monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI (987-1793)* I (Parijs/Maastricht 1988).

GELDER, H.E. VAN 'Muntvondst te Roermond' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 33-34 (1946-1947) 71-73.

GELDER, H.E. VAN 'Muntvondst te Roermond' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 35 (1948) 57-63 [aldaar met foutieve vindplaats, in werkelijkheid is het de schatvondst *Arnhem 1945*].

GELDER, H.E. VAN 'Nogmaals de zg. vondst van Roermond' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 40 (1953) 140-141.

GELDER, H.E. VAN 'Arnhem 1957' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 58-59 (1971-1972) 166-167.

HENGEL, C. VAN *Penningen HOLLANTS* (Amsterdam 1998).

HOOGENDIJK, T. 'Archeologische opgraving (AO) op de Groenmarkt te Gorinchem' *HOLLANDIA* 390 (Zaandijk 2012).

JAHN, R.G. 'Kroniek van de geschiedenis van het hertogdom Gelre' J. STINNER & D.M. OUDESLUIJS *Gelre – Geldern – Gelderland. Geschiedenis en cultuur van het hertogdom Gelre* (Geldern 2001) 489-517.

JAHN, R.G. & J.M. VAN WINTER 'De genealogie van de graven en hertogen van Gelre' M. EVERS, W.T.M. FRIJHOF, G. NIJSTEN e.a. *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur* (Utrecht 2003) 33-47.

JAPPE ALBERTS, W. De Stadsrekeningen van Arnhem 1 (1353-1377) (Groningen 1967).

MEER, G. VAN DER & H.E. VAN GELDER 'De vondst Arnhem 1957' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 46 (1959) 1-36.

MEER, G. VAN DER 'Arnhem 1957' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 48 (1961) 100-102.

NOSS, A. *Die Münzen von Jülich, Mörs und Alphen* (München 1927).

PAQUAY, V 'Eleonora van Engeland 1318-1355, Hertogin van Gelre' P.W. VAN WISSING, R.M. KEMPERINK J.A.E. KUYS & E. PELZERS *Biografisch woordenboek Gelderland* 1 (Hilversum 1998) 36-39.

PELSDONK, J.E.L. 'De muntvondsten' J.R. MOOREN (red.) *Groesbeek Hoflaan, Definitief Archeologisch Onderzoek* (2006) 38-41.

PIOT, C. 'Monnaies frappées par Eléonore, duchesse de Gueldre 1343-1347' *Revue Belge de Numismatique* 3 (1847) 177-179.

ROEST, T.M. 'Essay de classification des monnaies du comté puis duché de Gueldre' *Revue Belge de Numismatique* 47 (1891) 370-404.

ROEST, T.M. *Essai de classification des monnaies du comté puis duché de Gueldre* (Brussel 1893).

SCHILFGAARDE, A.P. VAN *Zegels en genealogische gegevens van de graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen* Werken uitgegeven door Gelre 33 (Arnhem 1967).

SCHULMAN B.V., L. *Veilingcatalogus* 16 (22-23 april 1996).

SCHULMAN, J. 'Arnhem 1957' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 55 (1968) 66-68.

SLICHTENHORST, A. VAN *Alle de XIV. Boeken van de Geldersse geschiedenissen* (Arnhem 1654).

VOOGT, W.J. DE *Bijdragen tot de numismatiek van Gelderland* I (Arnhem 1867).

WIENTJES, R.C.M. 'De hertog van Gelre, zijn raad en zijn hofhouding circa 1350' M. EVERS, W.T.M. FRIJHOF, G. NIJSTEN e.a. *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur* (Utrecht 2003) 166-178.

Een set servetklemmen met opmerkelijke keurtekens

JANJAAP LUIJT

In de muntenveiling van de MPO in IJsselstein van november 2015 (Veiling 48) was in de categorie varia, onder het kopje curiosa, een kavel opgenomen met de volgende beschrijving: '8827 Lotje met 4 zilveren geldclips 'Waarborg Holland". Zowel op basis van de foto in de veilingcatalogus, als tijdens de kijkdagen kon ik vaststellen dat er verder met 'lasergravering' de tekst 'WAABORGHOLLAND 19 september 2008' op was aangebracht. Ik herkende de set, omdat mijn echtgenote in de tijd dat zij als essayeur bij de waarborg werkte er ooit één had ontvangen. Zij kreeg ze als servetklemmen, niet als geldclips. En ver voor 'september 2008', want tegen die tijd was zij reeds bij het bedrijf vertrokken.

Na de veiling stond ik bij de afhaalbalie naast de nieuwe eigenaar van de set. Ik probeerde hem de geschiedenis van de klemmen te vertellen, maar hij had daar geen belangstelling voor. In plaats van te luisteren, zei hij de klemmen te hebben gekocht voor zijn vier kinderen: elk één. Omdat hij niet wilde luisteren, hoop ik dat u het wel zult willen lezen.

Privatisering

Eind jaren tachtig van de twintigste eeuw regeerden de Paarse kabinetten ons land en een van de punten die hoog in het vaandel stond was de verzelfstandiging van een groot aantal overheidsdiensten en het door de markt laten regeren van de behoeften. De twee eerste diensten die werden geprivatiseerd, waren de Dienst voor het Loodswezen en de Dienst van de Waarborg van Gouden en Zilveren Werken. De laatste was tot dan toe een onderdeel van het Ministerie van Financiën, omdat Koning Lodewijk Napoleon en zijn minister van Financiën Gogel dat in 1807 zo hadden besloten. Vanaf dat jaar was de keuring van gouden en zilveren voorwerpen namelijk gekoppeld aan de inning van de belasting op deze luxe artikelen en daarmee een zaak voor Financiën. Met de vorming van de Benelux in 1952 werd die belasting weliswaar afgeschaft, maar bleef de keuring onder het ministerie ressorteren.

De Waarborgwet 1986 moest de privatisering effectueren. Op het moment dat de wet tot stand kwam, waren in Nederland nog vijf waarborgkantoren actief: Amsterdam, Utrecht, Den Haag, Rotterdam en 's-Hertogenbosch. De kantoren van Leeuwarden en Schoonhoven hadden twee jaar eerder de deuren al gesloten. Een van de uitgangspunten van de verzelfstandiging van de Waarborg was om alle kantoren

Vier servetklemmen

samen te brengen op één plaats. Aanvankelijk viel het oog op een bedrijvencomplex in Arhem-Zuid, maar uiteindelijk werd er gekozen voor het veel centraler gelegen Gouda. Zodra de werkzaamheden voor het samenvoegen van de kantoren aanving, werden reeds in 1986 de kantoren van Utrecht en 's-Hertogenbosch gesloten. Het personeel werd deels overgeplaatst naar afdelingen binnen de belastingdienst en deels gedetacheerd bij de resterende drie waarborgkantoren. Er werd gestreefd naar een totale samenvoeging en privatisering per 1 januari 1988, maar dat zou pas gebeuren op 1 maart van dat jaar.

Keurtekens op de servetklemmen

Jaarletters en kantoortekens

Een van de merken die de Waarborg afslaat op gekeurde grote werken is de jaarletter. Een jaarletterreeks bestaat over het algemeen uit de letters van het alfabet, uitgevoerd in een zelfde lettertype. Is het alfabet voltooid, dan begint het van vooraf aan met een ander lettertype. Het gebruik van de jaarletter door de Waarborg, kwam voort uit de bepaling dat de keurmeesters aansprakelijk waren voor hun werk. De jaarletter wordt nog steeds gebruikt en wordt in principe vervangen op 1 januari van elk jaar. Sinds 1814 ken ik slechts drie uitzonderingen. De eerste keer was in 1945, toen het land was verdeeld in een bezet en een bevrijd gedeelte en het niet mogelijk was om jaarletterstempels te versturen vanaf 's Rijks Munt naar de waarborgkantoren. De jaarletter voor 1945 (de letter k met een kroontje) werd uiteindelijk pas in gebruik genomen op 1 november. De volgende uitzondering vloeide hier direct uit voort, want in 1946 werd besloten dezelfde jaarletter als die van 1945 te gebruiken. De derde uitzondering was in 1988. Dit was het gevolg van de privatisering. Om geen verwarring te veroorzaken, bleven de drie waarborgkantoren in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam tot 1 maart 1988 het werk stempelen met de jaarletter C voor 1987.

Een ander merk dat de Waarborg afslaat op gekeurde grote werken is het kantoorteken. Dit teken bestaat uit een minervakop met in de helm een letter die verwijst naar het waarborgkantoor dat de keuring heeft verricht. Voor de Waarborgkantoren die in 1987 nog bestonden waren dit de A voor Amsterdam, de C voor Den Haag en de D voor Rotterdam. Voor het geprivatiseerde waarborgkantoor in Gouda is dit de letter R.

Servetklemmen

Wie de zilvermerken op de genoemde servetklemmen goed bestudeert, zal het volgende kunnen vaststellen. Ze dragen alle vier het meesterteken N10 in een ruit. Dit is het verantwoordelijkheids- of meesterteken van de firma Niekerk in Schoonhoven. Ze dragen ook alle vier een gehalteteken van een lopende leeuw in een zeshoek met tussen de poten het Romeinse cijfer II. Dit is het teken voor zilver met een wettelijk gehalte van 835/1000. Slechts drie dragen de jaarletter C voor 1987/88; de vierde heeft de jaarletter D voor 1988. Ze dragen alle vier een kantoorteken, maar wie daar oog voor heeft, zal zien dat de kantooraanduidende letters verschillend zijn: A, C, D en R. Dit is niet verwonderlijk, want de servetklemmen (en zo werden ze in 1988 ook aan personeelsleden uitgereikt) zijn vervaardigd ter gelegenheid van de privatisering. Drie gekeurd en gestempeld door de drie 'oude' waarborgkantoren en de vierde door het 'nieuwe' kantoor. En dat alles in respectievelijk de laatste week van februari en de eerste week van maart 1988.

Na de feestelijkheden in 1988 bleef een aantal sets onaangeroerd liggen in de opslagruimte van de Waarborg. Af en toe werd een set uitgereikt en kennelijk ook op 19 september 2008. Tevergeefs heb ik getracht te achterhalen aan wie en ter gelegenheid waarvan de MPO-set is uitgereikt. De lokale pers zwijgt in alle toonaarden en navraag bij de Waarborg leverde niets op.

En voor wat betreft het succes van de privatisering: voorjaar 2016 maakte WaarborgHolland een doorstart, nadat de rechtbank in Den Haag enkele dagen daarvoor het bedrijf failliet verklaarde...

Janjaap Luijt (1966) verricht onderzoek naar de keuring van gouden en zilveren werken vanaf de late middeleeuwen tot heden.

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

de GROOTSTE numismatische vereniging in Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:

- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog €14 (buiten België €20) op rekening 979-5427368-29 van het EGMP (IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22)

WWW.EGMP.BE

De 'Poros' munten van Alexander de Grote

Herdenkingsmunten ter ere van de overwinning van Alexander de Grote op koning Poros van India

HANS JONGELING

Dit artikel beschrijft een aantal zeldzame zilveren munten, die door verschillende numismaten en historici aan één specifieke historische gebeurtenis uit het leven van Alexander de Grote worden gekoppeld. Centraal staat een type munt van circa 40 gram, die vaak in het Engels ten onrechte 'Poros *medaillon*' wordt genoemd. Dit munttype is vernoemd naar de Indiase koning Poros die in 326 voor Christus is verslagen door Alexander en zijn Macedonische leger. In dit artikel is onderzocht of dit munttype daadwerkelijk de veldslag uit India memoreert en wat de vermoedelijke muntplaats en het jaar van productie zijn. Er is niet alleen numismatisch bewijsmateriaal geraadpleegd, maar ook literair bewijsmateriaal. Uit onderstaande zal namelijk blijken dat de antieke bronnen die over Alexander hebben geschreven, cruciaal zijn bij het bepalen van de muntplaats en de datering.

Context slag

Er zijn twee antieke auteurs die uitgebreid hebben geschreven over Alexander en zijn avonturen in India. Dit zijn Lucius Flavius Arrianus en Quintus Curtius Rufus. Aan de hand van genoemde bronnen volgt hieronder een verslag van de aanloop naar de veldslag en het gevecht zelf.

Eind 327 - begin 326 voor Christus steekt Alexander met zijn enorme leger de Indus rivier over. Alexander en zijn manschappen werden na hun oversteek ontvangen met geschenken afkomstig van de plaatselijke gouverneur Taxiles, die resideerde in de stad Taxila. Alexander trok uiteindelijk verder, omdat hij gehoord had dat de Indiase koning Poros hem opwachtte met zijn leger aan de overkant van de rivier de Hydaspes en hem zou verhinderen de rivier over te steken. Hij vertrok met de troepen waarmee hij in Taxila was gekomen en vijfduizend Indiërs onder bevel van Taxiles. Aangekomen bij de rivier, stond Poros met al zijn voetvolk en olifanten aan de overkant te wachten. Alexander durfde niet zo maar de rivier over te steken en besloot met een deel van zijn leger drie kilometer verderop over te steken. Poros' leger werd uiteindelijk vanuit verschillende richtingen aangevallen en ondanks het overwicht aan olifanten, werd Poros uiteindelijk verslagen. Het was een bloedige strijd. Onder de Indiërs waren meer dan 10.000 doden gevallen.

Met deze historische context in ons achterhoofd, is de overgang van de

Dekadrachme of vijf shekel (British Museum, verworven in 1926)

antieke bronnen naar de numismatische bronnen beter te begrijpen. Het onderzoek naar deze 'Poros medaillons' brengt ons terug naar het einde van de negentiende eeuw, toen het British Museum een eerste exemplaar in haar bezit kreeg.

Irakese schatvondst

Het Britse Museum kwam dankzij een donatie in 1887 in het bezit van een zilveren munt waarvan de beeltenissen van de voor- en keerzijde nog nooit eerder waren voorgekomen. De munt zou gevonden zijn in Khullum in Afghanistan. In 1926 komt het Britse Museum in het bezit van een tweede exemplaar. De munten werden door verschillende wetenschappers bestudeerd. Al in 1887 suggereerde Gardner dat Alexander en Poros zouden zijn afgebeeld op de munt.

Het zou tot 1973 duren voordat er nieuwe exemplaren opdoken. Samen met deze nieuwe exemplaren werden andere munten gevonden, die in relatie stonden met de 'Poros medaillons' en nieuw licht zouden doen schijnen op de tot dan toe bekende interpretaties. In 1973 wordt in Irak namelijk een schatvondst gedaan van een paar duizend Griekse en Perzische munten. De meeste munten komen uiteindelijk in de handel terecht, maar de Britse wetenschapper Martin Price wist uiteindelijk na jarenlang onderzoek een groot deel van de schat te reconstrueren. Naast Alexander tetradrachmen en dekadrachmen van het Herakles/Zeus-type, bevatte de schat ook Perzische imitaties van Atheense 'uiltjes' en veel Perzische 'leeuwen' staters. Twee munttypen uit de schatvondst waren het opvallendst.

Allereerst zeven exemplaren van de zilveren 'dekadrachme' ook wel door veel historici en numismaten 'Poros medaillon' genoemd. Deze zeven exemplaren zijn van hetzelfde type als de twee die het British Museum al in bezit had. De voorzijde toont een ruiter die

Twee shekel, boogschutter/ olifant-type (Collectie American Numismatic Society)

met een lans een weglopende olifant aanvalt. Op de olifant zitten twee personen, waarvan de achterste met zijn rechterhand de lans van de ruiter vastpakt en de voorste een speer naar de ruiter werpt. De keerzijde toont een staande persoon met een gepluimde helm en een gewaad, in zijn linkerhand een speer vasthoudend en in zijn rechterhand een bliksem. Hij wordt gekroond door de Griekse godin Nike. De kwaliteit van deze munten is matig, veroorzaakt door slijtage en een zwakke muntslag. Het gewicht varieert van 38 tot 40 gram, een aantal gram lichter dan het gewicht van de dekadrachme op Attisch gewicht van 43 gram. Door het gemiddelde gewichtsverschil in vergelijking met de Attische dekadrachme, noemt Price de stukken geen dekadrachmes, maar vijf shekel munten. Dit gezien het feit dat de shekel een oosterse munteenheid was en ook in Babylon werd geslagen. De exemplaren tonen ook nog twee monogrammen. De voorzijde de Griekse letter Ξ (Xi) en de keerzijde een AB monogram. Deze twee monogrammen zijn niet nieuw sinds deze schatvondst. Wel nieuw is dat deze tekens ook op een ander type munt uit de schatvondst voorkomt.

De munten met dezelfde monogrammen zijn tetradrachmen of twee shekelstukken. Op de voorzijde is een

Twee shekel boogschutter/ olifant-type (Collectie American Numismatic Society)

Twee shekel boogschutter/ olifant-type (Gemini II veiling kavel 145)

bebaarde boogschutter met een manshoge boog te zien. Hij is gekleed in een tunica dat rond zijn middel is vastgebonden en draagt zijn haar in een knot. Bijzonder aan deze stukken is dat ze nog nooit eerder bekend waren voor 1973. Ook de olifant heeft sterke overkomsten met de olifant op het vijf shekel stuk.

Betaalmiddelen?

De Irakese schatvondst van 1973 heeft dus nieuw licht geworpen op de vijf shekel–stukken. Verderop zal dieper worden ingegaan op de datering, plaatsbepaling en beeltenissen. Door de monogrammen op de vijf - en twee shekel-munten kan met vrij grote zekerheid geconcludeerd worden dat het munten betreft en geen penningen. De Ξ en het AB monogram geven aan dat deze bedoeld waren voor muntgebruik. Stempelvergelijkend onderzoek heeft aangetoond dat er vijf verschillende keerzijdestempels van de vijf shekel exemplaren zijn. Dit betekent dat de productie niet een paar honderd munten betrof, maar een oplage van duizenden, misschien wel tienduizenden stuks. Tot slot geven de slijtagesporen ook aan dat de vijf-shekel munten, ondanks dat ze zwak geslagen zijn, gecirculeerd hebben.

Twee shekel boogschutter/ olifant-type (Gemini II veiling kavel 146)

Datering

De bepaling van het moment van productie van beide munttypen is van cruciaal belang om verdere conclusies te kunnen trekken over het doel van het vervaardigen van de munten en eventueel door wie en waar ze zijn vervaardigd. Sinds de vondst van 1973 zijn er verschillende artikelen gewijd aan dit onderwerp. Eerdere studies zijn alleen het resultaat van de bestudering van de twee vijf-shekel munten van het British Museum. Gezien het feit dat de context van die twee munten onduidelijk en onzeker is, moest een met goede argumenten ondersteunende datering wachten tot 1973. De schatvondst uit dit jaar maakte het mogelijk alle munten vrij nauwkeurig te dateren, hoewel de vondstomstandigheden niet bekend waren. Price was de eerste wetenschapper die na de Irakese schatvondst een overzichtsartikel schreef over de vijf - en twee shekel-munten. Price concludeerde dat al deze munten niet later zijn geslagen dan 323 voor Christus. Belangrijkste munten voor deze bepaling zijn de Herakles/Zeus dekadrachmen, de 'leeuwen' staters en de imitatie 'uiltjes'. Een verder belangrijk argument van Price is dat in de gehele muntschat de munten van Philippus Arrhidaeus (Philippus III, koning van Macedonië (323-317)) ontbreken. Deze conclusie leidt automatisch tot de bevinding dat ook de beide typen shekels geslagen zijn tijdens Alexanders leven. Volgens Price zijn de 'Poros munten' vóór de slag bij de Hydaspes geslagen. De basisreden voor Price is de slijtage van de munten. Volgens hem kan dit betekenen dat de munten niet na de veldslag zijn geslagen, maar eventueel ervóór, dus circa 327 voor Christus. Price gaat er vanuit dat Poros niet afgebeeld is op de munten, wat weerlegd wordt door Lane Fox. Deze tweede onderzoeker is namelijk van mening dat de 'Poros munten' in ieder geval tijdens Alexanders leven zijn geslagen en ook ná de slag bij de

Dekadrachme of vijf shekel (Ex Nelson Bunker Hunt collectie, Gemini 2006 veiling kavel 144)

Hydaspes. Zijn belangrijkste reden om de munten na slag bij de Hydaspes te dateren, is de afbeelding van Poros op de munten. De Indiase koning was nog niet bekend voor de veldslag en kon en zou dus ook nog niet afgebeeld worden op munten.

Beeltenissen

Onder historici en numismaten is veel onenigheid over wie nu afgebeeld wordt op de vijf - en twee shekel-munten. Price geloofde in 1981 – toen hij zijn artikel schreef – niet dat de Indiase koning Poros op de voorzijde van de vijf-shekel munten was afgebeeld. Toch is het idee dat een van de berijders op de olifant op de voorzijde Poros voorstelt niet nieuw. Al in 1887 doet Gardner een suggestie dat zowel Alexander als Poros op de voorzijde zijn afgebeeld.

Belangrijk in het duiden van de voorzijde van het vijf-shekel stuk, is de vraag of de scène een waargebeurde historische gebeurtenis uitbeeldt of niet. Deze vraag kan bevestigend beantwoord worden. Het interpreteren van de voorzijde wordt vergemakkelijkt door eerst de keerzijde te duiden. Hierdoor kan de identiteit van de ruiter op de voorzijde ook met zekerheid worden vastgesteld. Aangezien de persoon op de keerzijde wordt gekroond door Nike en de bliksem van Zeus vasthoudt, zal de persoon iemand van grote importantie moeten zijn geweest. Verder weten we dat de persoon laarzen draagt en dit was in de Griekse traditie alleen voorbehouden aan mensen. Bovendien is de phrygische helm typisch Grieks en is daarom de meest voor de hand liggende persoon om te worden afgebeeld Alexander de Grote. Nu duidelijk is dat Alexander de Grote op de keerzijde is afgebeeld, kan overgegaan worden naar de beeltenis op de voorzijde. Een klein detail verbindt de keer- en voorzijde met elkaar. Dit is de eerder genoemde helm die Alexander draagt. Dezelfde helm is te zien op de voorzijde, gedragen door de ruiter. Die persoon moet dus ook wel Alexander voorstellen. Rest nog de twee figuren op de olifant. Aangezien de keerzijde van de 'Poros munten' Alexander tonen die gekroond wordt door Nike, kan de munt niet anders, dan in het licht worden gezien van een bepaalde overwinning. Meest voor de hand liggende is de overwinning van de slag bij de Hydaspes op koning Poros van India. Hoewel de twee personen op de olifant niet direct Indiërs dienen te zijn, zal uit de beschrijving van het twee shekel-stuk straks blijken, dat dit wel het geval is. Stilistisch gezien is geen van de twee mannen op de olifant te herkennen als koninklijk. Bernard volgend, blijkt dat volgens Indiase iconografische bronnen, een Indiase koning altijd voorop zit bij een olifant en deze bestuurt. Combineert men dit feit met de omschrijving uit de klassieke bronnen van Poros als een man van groot gestalte, dan kan met redelijke zekerheid geconcludeerd worden, dat de rechter persoon op de olifant Poros voorstelt.

Tot slot volgt nog een korte interpretatie van de twee shekel-munt, ook wel

aangeduid als het boogschutter/olifant type. Zoals al vermeldt toont de keerzijde een olifant naar rechts, die veel gelijkenis toont met de olifant op de voorzijde van de vijf shekel. De boogschutter op de voorzijde heeft veel overeenkomsten met een omschrijving uit de *Indike* van Flavius Arrianus, vooral de grote boog. Uit deze constateringen kan geconcludeerd worden dat deze munt een geheel Indisch karakter heeft, echter wel met Griekse monogrammen waardoor deze geen Indiase oorsprong kan hebben. De monogrammenlink tussen de twee munttypen en de Indiërs op beide munttypen, onderstreept de tot nu toe gebruikte argumentatie goed.

Monogrammen en plaatsbepaling 'Poros' munten

De genoemde monogrammen zijn tot nu nog niet verder geïnterpreteerd. De interpretatie hiervan vormt het sluitstuk van dit artikel en werpt tegelijkertijd een beter licht op de context waarin de 'Poros munten' vervaardigd zijn.

Uit de Griekse munttraditie blijkt dat monogrammen en bijtekens op munten vaak verwijzen naar muntmeesters, heersers of muntplaatsen. Dit geldt zeker ook voor de Ξ en het AB monogram op de 'Poros munten'. Head was de eerste wetenschapper die een uitspraak deed over het AB monogram. Volgens hem stond het voor Basileos Alexandrou; '(munt) van Alexander, koning'. De B en de A komen vaak voor op bijvoorbeeld bronzen munten van Alexander, maar niet het monogram zoals op de 'Poros munten'. Een tweede poging om het AB/BA-monogram te duiden werd gedaan door Hill in 1927. Volgens hem stond de afkorting voor BAbylon. Price weerlegt beide hypotheses in 1982 en geeft aan dat de Ξ en de AB vermoedelijk afkortingen waren van de verantwoordelijken voor de muntslag. Dat de munten in Babylon zijn geslagen lijkt niet aannemelijk, omdat zowel de monogrammen als de stijl niet terug te vinden zijn in muntuitgaven van Babylon. Price doet een suggestie dat de twee monogrammen kunnen staan voor Abulites en Xenophiles.

Tijdens Alexanders leven was de Pers Abulites de satraap van Soesa. Xenophiles was de garnizoenscommandant achtergebleven toen Alexander en zijn leger voor het eerst langs Soesa kwamen op weg naar India in 331 voor Christus. Uit Diodorus blijkt dat Xenophiles nog tot 317-316 voor Christus zijn functie uitoefende in Soesa en dat hij de werkelijke macht had in plaats van de satraap Abulites. Hoewel Curtius vermeldt dat een zekere Kallikrates bewaker van de schatkist was, zal Xenophiles hier zeker toegang tot hebben gehad gezien zijn machtspositie. Uit Ploutarchos blijkt dat toen Alexander met zijn leger op terugreis was van India naar Soesa in 324 voor Christus, hij buiten de stad werd ontvangen door Abulites. Deze was echter onvoorbereid en had geen verse voorraden meegenomen, alleen '3000 talenten aan zilvergeld'. Gezien het feit dat de 'Poros munten' een redelijk grote oplage moeten hebben gehad doordat er in ieder geval vijf verschillende keerzij-

Dekadrachme of vijf shekel (Collectie American Numismatic Society)

destempels van de grote munten bekend zijn, zou het wel eens kunnen zijn dat de 3000 talenten, enorm veel geld, ook een grote hoeveelheid 'Poros munten' omvatte.

Wat de iconografie van de 'Poros munten' nog ondersteunt is een andere gebeurtenis vlak vóórdat Alexander in Soesa arriveert. Volgens Arrianus stopten Alexander en zijn leger namelijk vlak voordat zij Soesa bereikten in Karmanië, waar hij een dankoffer bracht voor de overwinning in India. Voor Alexander zou het dus geheel niet ongepast zijn, om van Abulites, mogelijk in opdracht van Xenophiles, munten overhandigd te krijgen die de overwinning op Poros en de legermars in India verheerlijkten.

Uit voorgaande komt al naar voren, dat Soesa als muntplaats een mogelijke optie is voor de 'Poros uitgaven'. Met redelijke zekerheid kan gezegd worden, dat de munten niet in India zelf zijn geslagen. Het is niet bekend dat er hier ooit munten voor Alexander zijn geslagen en er zijn geen andere exemplaren bekend. Verder is er geen literair bewijs voor een grote uitgifte in de regio van India. Ook gezien de vondstplek in Irak en de mogelijke Mesopotamische oorsprong, is de meest aannemelijke muntplaats Soesa. Hoewel het BA-monogram op verschillende munten voorkomt die zijn geslagen in Alexanders naam, komt het monogram op munten tijdens zijn leven geslagen alleen voor op munten uitgegeven in Soesa. Ook komt de Griekse letter Xi voor op munten die geslagen zijn in Soesa, hoewel nooit in combinatie met het BA-monogram. Gezien zowel de literaire als de numismatische argumenten, lijkt Soesa de meest geschikte kandidaat voor de muntplaats van de 'Poros munten'.

Conclusie

Uit voorgaande is gebleken dat de vijf - en twee shekels geen penningen maar betaalmiddelen zijn geweest en geslagen zijn tussen 326 (na de slag bij de Hydaspes) en 323 voor Christus (voor Alexanders dood). Verder ligt Soesa het meest voor de hand als muntplaats en kunnen we tot slot de beeldenaren op de munten duiden en in haar historische context plaatsen. Veel is te danken aan de Irakese schatvondst uit 1973, de combinatie van numismatisch en historisch bronnenonderzoek heeft het mogelijk gemaakt het onderzoek uiteindelijk sluitend te maken.

Hans Jongeling (1978) werkte vijf jaar als hoofd van de Afdeling Numismatiek bij de Koninklijke Nederlandse Munt en is sinds 1 januari 2016 Gecertificeerd Register Taxateur Numismatiek en oprichter van Jongeling Numismatic Consultancy. Een uitgebreide geannoteerde versie van dit artikel is beschikbaar op aanvraag.

LITERATUUR

BERNARD, P. 'Le Monnayage d'Eudamos, Satrape Grec du Punjab et "Maître des Elephants"' in: G. GNOLI & L. LANCIOTTI (red) *Orientalia Josephi Tucci Memoriae Dicata* I (Rome 1985) 65-94.

BHANDARE, S. 'Not Just a Pretty Face: Interpretations of Alexander's Numismatic Imagery in the Hellenic East' H. PRABHA & R.D.T. POTTS *Memory As History: The Legacy of Alexander In Asia* (2007).

GARDNER, P. 'New Greek Coins in Bactria and India' *Numismatic Chronicle* (1887) 177-181.

HEAD, B.V. 'The Earliest Graeco-Bactrian and Graeco-Indian Coins' *Numismatic Chronicle* (1906) 8-9.

HOLT, F.L. *Alexander the Great and the Mystery of the Elephant Medallions* (Berkeley en Los Angeles 2003).

LANE FOX, R.L. 'Text and Image: Alexander the Great, Coins and Elephants' *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 41 (1996) 87-108.

PRICE, M.J. 'The Poros coinage of Alexander the Great: a symbol of concord and community' S. SCHEERS (red) *Studia Paulo Naster oblata I: Numismatica Antiqua*, *Louvain: Orientalia Lovaniensia Analecta 12* (1982) 75-85.

PRICE, M.J. 'Circulation at Babylon in 323 B.C.' W.E. METCALF (ed) *Mnemata: Papers in Memory of Nancy M. Waggoner* (New York 1991) 63-72.

’t Bosch kwartierke

CHRIS TEULINGS

Wie uit Den Bosch of de Meierij komt, kent ’t Bosch kwartierke. Het is een wat gemoedelijk tijdmanagement, een *art de vivre*, een gemakkelijk omgaan met het leven en vooral de plichten er van. Het heeft zijn bekoring. Niet verwonderlijk dat de opkomst voor de voorjaarsbijeenkomst van het genootschap te ’s-Hertogenbosch op 30 april recordverdacht groot was. Als we de hoge gasten en de pers bij de uitreiking van een erepenning niet meerekenen – die hebben toch alleen maar aandacht voor elkaar – maar alleen OSM, ons soort mensen: de numismaten, komen we al ver boven de honderd. Sinds de jubileumbijeenkomst in 1992 en de bijzondere najaarsvergadering 2006 in Lelystad waar drie leden (Loek Boezelijn, Bert van Beek en Dick Purmer) werden geridderd, zijn er nog nooit zoveel geweest. We zullen onze jubileumcommissie voor ons 125-jarig bestaan hierop voorbereiden. Als we in 2017 op 16 en 17 juni een tweedaags symposium houden en feest vieren te Utrecht, wordt de opkomst waarschijnlijk nog groter en voor u nog interessanter.

Burgemeester Rombouts bedankt de NKB voor de penning (foto: Paul Kriele Bastion)

Laudatio

Terug naar de voorjaarsbijeenkomst: om kwart vóór tien stonden de eersten al te trappelen van ongeduld om binnengelaten te worden voor de ontvangstkoffie. Uiteraard kwamen deze vroege vogels van boven de rivieren en hadden ze onderweg van het station naar het mooie Jeroen Boschplein al een Bossche bol bij bakker De Groot achter de kiezen. En vóór hun kiezen nog een interessante dag te gaan. Een verslag van de algemene ledenvergadering, die stipt op tijd begon, slaan we over en verwijzen daarvoor naar de notulen, niet echter zonder te vermelden dat Arjan Senden, voorzitter van de bijna jubilerende Numismatische Kring Brabant (NKB), ons hartelijk welkom heette in Brabant en dat Albert Scheffers de *Penning van Verdienste* kreeg uitgereikt, inderdaad voor zijn vele Verdiensten, met een hoofdletter, voor de numismatiek. Bij de introductie van de nieuwe leden en jeugdleden bleek een verrassend groot aantal ook persoonlijk aanwezig te zijn om zich met een kort introductiepraatje aan het genootschap voor te stellen. Dat is op prijs gesteld. Ook een bestuurswisseling ging over de bühne. Na zes jaar voorzitterschap trad Herman Gerritsen af conform de statutaire regelingen. De *laudatio* voor hem door de kersverse nieuwe voorzitter, Martin Bloemendal, wees dan ook geheel terecht op de vele, vele verdiensten die Herman heeft gehad en nog heeft voor het genootschap. Zijn kwaliteiten blijven voor ons behouden want hij is voor de komende twee jaar benoemd tot commissaris SNP-projecten. Deze zes SNP-projecten lopen voortvarend. Hij zal geregeld hierover verslag uitbrengen in *De Beeldenaar*.

Mocht u daar niet op kunnen wachten, neem dan een kijkje op de website van het genootschap. Lei Lennaerts, een bekende numismaat en graveur uit 's-Hertogenbosch, is de bestuursgelederen komen versterken, een geweldige aanwinst voor het genootschap. Herman, dank! Lei en Martin, succes!

We waren nog niet aan de rondvraag toe of de zaal werd al bestormd door een trits hoogwaardigheidsbekleders, met de burgervader van Den Bosch in hun midden, voor een bijzonder evenement. De NKB had een spectaculair en ook elegant gebaar voor de Bossche burgerij bedacht. Ter ere van het Jeroen Bosch-jaar is op initiatief van de NKB een door de graveur Lei Lennaerts ontworpen en uitgevoerde Jeroen Bosch-penning beschikbaar gekomen. Een fors exemplaar in zilver, voorzien van een randinscriptie, is aan burgemeester Rombouts, als burgervader van de burgers van de Jeroen Bosch-stad, aangeboden. Hiermee heeft de NKB de Bossche burgerij willen eren en bedanken. Bij de aanbieding is de hoop uitgesproken, dat bij het Jeroen Bosch-millennium, in 2516, deze dan 500 jaar oude penning op de millennium-tentoonstelling mag pronken als aandenken aan de burgers van Den Bosch anno 2016. De burgermeester kreeg handschoenen aangereikt om de zilveren penning in ontvangst te nemen. Het ontlokte hem de uitspraak dat hij alleen voor een feest kwam, maar dat hij kennelijk ook nog moest werken. Hij aanvaardde de penning in grote dankbaarheid.

Slagpenning

Dit aangename intermezzo bezorgde de organisatoren een kwartier achterstand op het schema, onder andere dankzij de stijlvolle en geestige bedankspeech van burgemeester Rombouts. We hadden zodoende toch ons Bosch kwartierke, ook wel stief kwartierke genoemd.

Een kordate rondvraag en sluiting vormde de inleiding tot de eerste spreker, Theo Nissen, die ons heel kundig door de rekenmethoden uit bijna tweehonderd jaar rekeningen van de Illustre Vrouwe Broederschap loodste. Van 1329 tot 1512 bleken de boeken de prachtigste voorbeelden van opmerkelijk boekhouden te herbergen. Den Bosch blijkt ook hier rijk aan schatvondsten te zijn, waar hedendaagse bedrijven – in het fictieve geval dat ze hun aandeelhouders en de fiscus op het verkeerde been willen zetten – nog veel van kunnen leren. Aan de hand van negen thesen, die bedoeld zijn als aanzetten voor vervolgstudies, rondde Theo zijn lezing vakkundig af. Hij bleek twee keer zo snel als de burgervader te zijn want hij maakte professioneel korte metten om de verloren achterstand weer recht te trekken. We waren ons Bosch kwartierke weer kwijt. Mocht de lezer geïnteresseerd zijn in de details van zijn lezing adviseer ik om contact met hem op te nemen, want een indrukwekkende hoeveelheid interessante informatie is bij hem voorhanden. Het werk sluit ook goed aan op onder andere het proefschrift van Ron Fierst van Wijnandsbergen waarin eveneens Brabantse rekeneenheden uit de bewuste tijd behandeld worden. Theo werd – evenals latere sprekers – door Martin Bloemendal voor zijn *Geld van toen* bedankt met een Pomerol van nu.

Penning van Verdienste voor Albert Scheffers (foto: Etko Cretier)

De lunch was in aantocht. Reden voor Arjan Senden om de aanwezigen

een kostelijk aperitief aan te bieden namens het samenwerkingsverband tussen het Jeroen Bosch Art Center (JBAC) en de NKB en te toasten op het welslagen van de dag. Gesterkt door de lunch leidde Lei Lennaerts ons in zijn instructieve lezing door het wordingsproces van de door hem ontworpen en vervaardigde Jeroen Bosch-penning. Deze penning is een van de twee penningen die ter ere van het Jeroen Bosch-jaar zijn uitgegeven. De andere is van Tom Senders. Eerste ideeën over wat de NKB aan dit Bosch-jaar zou kunnen bijdragen dateren al van november 2012. Het resulteerde in een concept voor de tentoonstelling *Jeroen en het Geld van Toen* en in een verzoek aan Lei, tevens NKB lid, om een penning te maken. In 2013 is een concrete opdracht verleend voor een slagpenning van 40 mm. Uiteindelijk zou het een 45 mm penning worden. Lei toonde het hele proces van ontwerpfase via reduceermachine – *the money-make machine* zoals deze bij zijn introductie in Amerika om begrijpelijke redenen heette – tot aflevering. Een schitterende penning in zilver en brons is het resultaat. Niet verwonderlijk dat er zeer grote belangstelling voor blijkt te zijn. Opmerkelijk is het gebruik van de zogenaamde Jeroen Bosch-gotische letter, geïnspireerd op het lettertype gebruikt op Jeroen Bosch-schilderijen. Dit lettertype is door Lei ontwikkeld tot een complete set en terecht is die nu op zijn naam gezet. Nik de Vries heeft de penning al prima beschreven en afgebeeld in *De Beeldenaar* 2016-01 p. 23-25, zodat ik het hier bij een verwijzing kan laten.

Na de lezingen over de rekentrucs en over het scheppingsproces volgde een verrassende. Jos Benders opende met 'Wie het weet mag het niet zeggen'. Gelukkig was Joost niet in de zaal, want die wist het en ook enkele anderen, maar die zeiden niets, want de verrassing had Jos al sinds 2012 onder de pet gehouden, speciaal voor deze gelegenheid. In het jubileumnummer van De Beeldenaar ter gelegenheid van 50 jaar NKB besprak Jan Blok onder andere, dat het van de vijfde daalder van 's-Hertogenbosch (Vanhoudt 304-SH) wel bekend is dat er volgens de rekeningen 196 stuks in de periode 1581-1584 geslagen zijn, maar dat er geen enkele meer in het huidig corpus bekend is. Hoewel hij hem niet op had toverde Jos toch vanonder zijn pet, tot verbazing van de aanwezigen, een 5,44 gram wegend en 28 mm diameter groot exemplaar. Een mooie munt, met het Bossche boompje er op en een luisterrijke hulde aan de stad, waar we vergaderden en waar de NKB een start aan zijn nieuwe jubileum gaf. Jos deed meer dan recht aan de titel van zijn lezing getiteld *Een verrassing*.

De hal van het JBAC (foto: Etko Cretier)

Groot genoegen

Archeologie en numismatiek in 's-Hertogenbosch was de titel van de laatste lezing van de dag, van de gemeentelijk archeoloog Ronald van Genabeek. Hij begon heel bescheiden te melden dat hij van numismatiek niet veel verstand had, maar dat dankzij de hulp van Theo Nissen en Jan Blok de talrijke muntvondsten uit de stad voorbeeldig gedetermineerd zijn. De voorbeeldige wijze waarop Ronald archeologie en numismatiek verbond deed het vermoeden rijzen dat zijn kennis van de numismatiek

toch wel ruim bovengemiddeld was. Aan de hand van de geografie van de in 1185 of 1196 gestichte stad liet hij beeldend zien hoe er al vroeg een watertransportgerelateerde exportindustrie ontstond. Numismatische bodemvondsten tonen aan hoe bijvoorbeeld schoenindustrie, lakennijverheid en messenproductie in Bolduc (Spaanse naam voor Den Bosch) verre afzetmarkten wisten te bereiken.

Na de lezingen mochten we ons aan het veelbelovende externe middagprogramma zetten. Geertje de Kort, secretaris van de NKB en Jos Holland, creatieve en omni-presente medeorganisator van het dagprogramma, gaven ons via een inleiding aan welke mooie keuzes er gemaakt konden worden, waaronder een bezoek aan het JBAC, de tentoonstelling *Jeroen en het Geld van Toen*, het archeologisch centrum Groot Tuighuis en het Zwanenbroedershuis van de Illustre Vrouwe Broederschap, alles op kuierafstand. We prezen ons gelukkig om over het Zwanenbroedershuis een prachtige introductie te krijgen van de regerend proost van de Illustre Vrouwe Broederschap, Ir Karel Noordzij. Wat wij archivalisch weten van Jeroen Bosch stamt deels uit de rekeningen van deze Broederschap. In hun hoogtijdagen kende de Broederschap tot wel 15.000 leden in binnen- en buitenland. De gewone leden was het vooral te doen om de nuttige aflaten die er aan verbonden waren. Je verblijf in het vagevuur kon er duidelijk mee bekort worden, dat was nooit weg. Jeroen Bosch was overigens niet een gewoon lid, maar een gezworen broeder. Gezworen broeders hadden wijdingen ontvangen. Tot en met de eerste vier van de zeven wijdingen was een broeder nog niet gebonden aan het celibaat, maar kon hij wel al een tonsuur hebben. Jeroen van Aken, zoals hij toen genoemd werd, naar zijn geboortestad (de familie van Aken kwam uit Nijmegen en daarvoor vermoedelijk uit Aken), had alleen de eerste wijdingen ontvangen en kon daarom getrouwd zijn. Toen in 1641 burgemeester Wolfert van Brederode lid wilde worden heeft de Broederschap opportunistisch zijn statuten veranderd om het voortbestaan te verzekeren. Vanaf 1642 bestond het uit een oecumenisch samengesteld 36 leden tellend broederschap, zonder buitenleden, waarvan 18 katholiek en 18 protestants, allen gezworen broeders, soms ongewild met tonsuur. Momenteel telt de Broederschap 120 leden, voor de helft protestant en voor de helft katholiek. Een aflaat kregen wij van de regerend proost aan het einde van zijn verhaal niet mee, maar wel een boeiend inzicht in mogelijk het oudste nog bestaande Broederschap van Nederland, nog ouder dan ons genootschap, met de woorden 'Genade kan je een handje helpen'.

Hoe de leden het individueel bezochte deel van het middagprogramma, de aangeboden borrel en het Vlaamse diner in het Groot Genoegen ervaren hebben, kunt u het beste aan de deelnemers zelf vragen.

Chris Teulings is secretaris van het genootschap. Hij doet onderzoek naar gildepenningen en publiceert daar geregeld over. gildepenning@hotmail.com

Jeroen Bosch-penningen (foto: Paul Kriele Bastion)

Nogmaals de portretpenning door Eric Claus voor de Raad van State

Addenda et corrigenda

JIM VAN DER MEER MOHR

Naar aanleiding van mijn artikel in *De Beeldenaar* 2016-2 over de penning die Eric Claus heeft gemaakt voor de Raad van State, berichtte Herman Gerritsen mij dat in de collectie van het Nederlands Economisch Penningkabinet van de Erasmus Universiteit Rotterdam (NEPK) een afwijkende penning ligt. Deze heeft het NEPK ontvangen van de Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting en is voor dezelfde gelegenheid door Eric Claus gemaakt. Navraag bij de heer Tamse, voorzitter van de Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting, gaf duidelijkheid. Vandaar deze kleine aanvulling op het eerdere artikel.

Het gegoten exemplaar (collectie NEPK, inv. 2044) (3/4 ware grootte)

De door mij in het artikel beschreven penning betreft een slagpenning en dus geen gietpenning, die naar ontwerp van Eric Claus is vervaardigd door de Koninklijke Nederlandse Munt te Utrecht in een oplage van 250 stuks. Deze penningen zijn besteld door de Raad van State en dienen als relatiegeschenk. De stichting heeft vervolgens aan Eric Claus gevraagd een tweede penning te ontwerpen, die op de dag van de opening van de portretgalerij is overhandigd aan een aantal gasten, waaronder de koning. Deze penning is een zogenaamde dubbelpenning: de voor- en keerzijde zijn als het ware ten opzichte van elkaar verschoven, waardoor aan beide zijden van de penning links van de beeltenis een soort maantje ontstaan is. Deze extra ruimte is gebruikt voor de tekst uit de toespraken. De voorzijde toont prins Willem van Oranje en heeft als tekst PRINS WILLEM VAN ORANJE 1555 "HET VOLK HEEFT MIJ GEKOZEN OM DE VRIJHEID TE HANDHAVEN". De keerzijde toont de koning met als tekst KONING WILLEM ALEXANDER 2015 "IK TREED IN UW VOETSPOREN". De gietpenning heeft een hoogte - breedte van 78 x 95 mm en is gemaakt in een oplage van zestien stuks.

Zoekpenning 37

JAN PELSDONK

Uw voormalig hoofdredacteur rust op dit moment op zijn lauweren (of hij is gewoon even op vakantie). Antwoorden op de voorgaande aflevering houdt u even te goed. Om de door de lezers geliefde rubriek *Zoekpenning* niet te hoeven onderbreken toon ik u hierbij alvast de plaatjes van twee penningen waarbij zoals gewoonlijk weer de nodige gegevens ontbreken. De eerste – bronzen – penning staat op een marmeren voet en draagt de tekst NATIONALE HITPARADE 1982. De tweede – tinnen – penning meet 39 mm, is van het voormalige Numismatisch Museum te Aruba en toont het portret van de stichter, Juan Mario Odor (1919-2001). Wie heeft nadere informatie over beide penningen? Antwoorden, suggesties en aanvullingen zijn van harte welkom bij de redactie van *De Beeldenaar*.

Nationale Hitparade 1982

Numismatisch Museum Aruba

Bezit u een of meer penningen waar u meer over zou willen weten maar waarbij u vastloopt in uw zoektocht naar de maker of meer wilt weten over de context? Stuur een afbeelding met een korte vraagstelling en het formaat van de penning naar redactie@debeeldenaar.nl.
Uiteraard zijn antwoorden en aanvullende gegevens over de getoonde penningen eveneens van harte welkom op hetzelfde e-mailadres.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Zilveren Anjer 2016

Frans en Lideke Peese Binkhorst – Hoffscholte ontvingen de Zilveren Anjer 2016 van het Prins Bernhard Cultuurfonds voor hun rol als moderne mecenas voor de hedendaagse Nederlandse beeldhouw- en penningkunst.

Stadstekenaar

Arie Schippers, maker van de VPK-Inschrijfpenning 2016 is door het Stadsarchief van Amsterdam benoemd tot Stadstekenaar, waarvoor hij een jaar lang tekeningen van de stad zal maken. Een expositie van zijn tekeningen is tot 11 september te zien in het Stadsarchief.

Inschrijfpenningen 2016

Tot 1 oktober kunnen leden van de Vereniging voor Penningkunst inschrijven op de Jeroen Bosch-penningen van Arie Schippers. Zijn penningen staan uitvoerig beschreven in het juli nummer van *De Beeldenaar*. De penningen graag bestellen bij de VPK via de website: www.penningkunst.nl.
De prijs van penning A Jeroen Bosch, portret is € 160 inclusief verzendkosten.
De prijs van penning B Jeroen Bosch, het paradijs is € 170 inclusief verzendkosten.
De prijs voor niet-leden is € 320 voor penning A exclusief verzendkosten en € 340 voor penning B exclusief verzendkosten. (Verzendkosten binnen Nederland € 8,60 en buiten Nederland € 15).
Na overboeking van het bedrag op rekeningnummer NL65 INGB 0000 0968 20 ten name van Vereniging voor Penningkunst onder vermelding van 'Boschpenning A het portret' of 'Boschpenning B het paradijs', ontvangt u een bevestiging van uw inschrijving. Degenen die elektronisch betalen wordt verzocht tevens naam en adres te vermelden.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsbijeenkomst 2016

De najaarsbijeenkomst 2016 wordt gehouden op zaterdag 24 september 2016 te Anholt (D).

Voorjaarsbijeenkomst 2017

De voorjaarsbijeenkomst 2017 wordt een tweedaags jubileum-symposium ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van het genootschap. Deze vindt plaats op vrijdag en zaterdag 16 en 17 juni 2017 te Utrecht.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
C. Teulings
p/a De Beeldenaar
Postbus 11
3500 AA Utrecht
info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
R.J. de Goeje
Couwenhoven 4412
3703 EK Zeist
tel. 030 6992736
rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

ATELIERBEZOEKEN
Zoals eerder gepubliceerd zijn de atelierbezoeken weer hervat. Een nieuwe oproep aan kunstenaars heeft een royaal aantal positieve reacties opgeleverd zodat er al meerdere atelierbezoeken in 2017 zijn vastgelegd. In *De Beeldenaar* houden wij u op de hoogte. In augustus vond een bezoek plaats bij Maria van Gerwen.

September
De laatste zaterdag van september wordt een bezoek gebracht aan Erica van Seeters.

Oktober
In oktober vindt een atelierbezoek plaats bij Elles Kloosterman in Bergen (N.H.). Als grote uitzondering deze keer op de één na laatste zaterdag van de maand, op 22 oktober, zodat het atelierbezoek te combineren is met de *Kunst10daagse* in Bergen.

November
Op 26 november zullen we het atelier van Joop Hollanders in Schoorl, bekend van de VPK-jaarpenning 2016, gaan bezoeken.

Aanmelden
Liefhebbers kunnen zich opgeven en de deelnemers (in volgorde van opgave) zullen tijdig per e-mail worden ingelicht over adres, tijdstip en dergelijke. Aanmelden of contact via www.tomsenders.nl of tomsenders@planet.nl

Numismatische Kringen in Nederland

Het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde heeft een nieuw overzicht van de vijftien numismatische kringen in Nederland verzorgd. Een numismatische kring is een volledig zelfstandige, regionale vereniging waar mensen die geïnteresseerd zijn in kennis van munten, penningen of bankbiljetten elkaar op gemoedelijke wijze treffen. De kringen houden doorgaans maandelijks een bijeenkomst waar de leden kennis uitwisselen, waar lezingen worden gehouden en/of waar onderling geruild of verkocht kan worden. Op een uitzondering na, staat het ruilen of handelen bij de kringen niet op de eerste plaats.
De kaart toont de plaatsen waar de bijeenkomsten worden georganiseerd. Meer informatie kunt u bij de betreffende kringen krijgen, of via info@koninklijkgenootschap.nl, info@debeeldenaar.nl of per post via *De Beeldenaar*, hoofdredacteur, postbus 11, 3500AA Utrecht.

JONGELING NUMISMATIC CONSULTANCY

VALUATIONS & ADVICE

Nog geen taxatierapport voor uw verzekering?

Neem vrijblijvend contact met ons op

Jongeling Numismatic Consultancy
Drs. H. Jongeling
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.NUMISCONSULT.NL

info@numisconsult.nl
06-47963366
KvK 61125016
BTW nr NL142278282B02

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam
Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmmunten

ZEELAND. Leicesterreaal 1586.

Vz. Gelauwerd borstbeeld van Robert Dudley graaf van Leicester naar rechts.
Omschrift: CONCORDIA.RES.PARVAE.CRESCVNT.ZEL.(burchtje)
Kz. Pijlenbundel met daaromheen de zes provinciewapens.
Omschrift: MO.ORDIN.PROVIN.FOEDER.BELGIAE. 1586.
zilver, 42,5 mm., 33,80 gram. Delm. 892.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

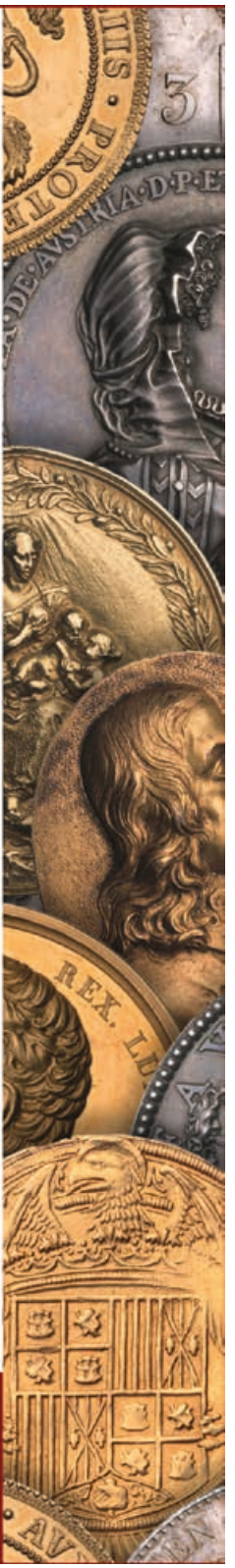

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

www.nmv.nl

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 2016, 40e JAARGANG NR. 6

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTEN HANDEL

Voor inkoop - verkoop - veilingen taxaties - opdrachten - adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van al uw munten en bankbiljetten

Met belangstelling zien wij steeds weer uit naar nieuw materiaal voor onze internationale veilingen.
U mag ons dan ook te allen tijde consulteren voor een vrijblijvend advies.
Ook een kosteloze taxatie van uw collectie behoort tot de mogelijkheden.

Frans Bekersstraat 1a **Tel.: 040-2123455** **numis@kareldegeus.nl**
5504 JA Veldhoven **Fax.: 040-2110845** **www.kareldegeus.nl**

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

SHOWROOM
AMSTERDAM
MUNTEN - PENNINGEN - BANKBILJETTEN - ONDERSCHEIDINGEN

Bezoek onze nieuwe vestiging

Herengracht 500
1017 CB Amsterdam
Tel. 020 320 9101
Fax. 020 620 8040
E-mail: info@schulman.nl

VEILINGEN

Meerdere veilingen per jaar

INTERNET VERKOOP
www.schulman.nl

DE BEELDENAAR 40 (2016) nr. 6

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.koninklijkgenootschap.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

Stichting De Beeldenaar
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
info@debeeldenaar.nl
bic: ingbnl2a
iban: nl10 ingb 0005761252

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredactie: J.E.L. Pelsdonk
Penningen: G.J. van der Meer Mohr, T. Senders
Munten: P.A.M. Beliën, R. Van Laere, W.P.C. van den Nieuwenhof,
Algemeen: L. Boezelijn, J. Luijt

Jaarabonnementen
Nederland: € 27;
binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45
Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november 2016 schriftelijk is opgezegd.
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Ongelukkig gelukkig 260
Jan Pelsdonk

125 jaar Genootschap 261
Lei Lennaerts

Kamper munten in muntvondst Kampen 2010 263
Wiebe Nijlunsing

Op atelierbezoek bij Maria van Gerwen 267
Gé Spruit

De Numismatische Gids, wijzer in bronnen 269
Theo Nissen

De protestpenningen 'op' Máxima van Eric Claus 270
Jim van der Meer Mohr

Een schat aan lelies, zoektocht naar de betekenis van een bijzonder munttype 273
Anton Cruysheer

Penningen of toch niet? 279
Raf Van Laere

Valse Nederlandse dukaten uit de periode 1766-1774 282
Dariusz Jasek

Naschrift schatvondst Dordrecht 1817 285
Anton Cruysheer & Bouke-Jan van der Veen

LIVER TVRCX DAN PAVS 286
Kees van der Pols

FIDEM XXXIV congres te Gent 295
Jan Pelsdonk

Zoekpenning 38 297
Janjaap Luijt

Nieuws 300

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Ongelukkig gelukkig

JAN PELSDONK

Begin september vertoefde uw hoofdredacteur enige dagen in België. Terwijl de nazomer zich van zijn zonnigste kant liet zien speelde zich in Gent het 34ste FIDEM-congres af. Dit tweejaarlijkse internationale congres over moderne penningkunst ging als vanouds gepaard met een grote overzichtstentoonstelling. Tijdens deze paar dagen werden er zoals altijd vele contacten gelegd en vernieuwd. Penningenthousiastelingen van over de hele wereld wisselden via lezingen en 'in de wandelgangen' kennis en informatie uit en er waren diverse evenementen zoals ontvangsten, rondleidingen en openingen. Tijdens een van deze gebeurtenissen, de *Reception of the American Delegation*, werd ik totaal overrompeld toen mij de *Cuhaj Award of Distinction* werd toegekend voor mijn inzet op het gebied van de penningkunst. Het is een onderscheiding, uitgereikt door vakbroeders en een erkenning voor het veelal onzichtbare werk dat achter de schermen wordt verricht. Ik prijs mij gelukkig met deze verering, die tevens toont dat Nederlandse penningkunst internationaal zichtbaar is.

Het congres is inmiddels afgelopen maar de tentoonstelling is nog tot het einde van dit jaar in België te zien. Als vanouds is Nederland weer goed vertegenwoordigd, naast zo'n 900 penningen uit 32 andere landen. Deze expositie is belangrijk omdat hiermee de Nederlandse penningkunst wereldwijd wordt uitgedragen. Het opsporen van recent penningwerk en het selecteren en bijeenbrengen van de Nederlandse inzending is een arbeidsintensieve klus die veel voorbereiding vereist. Gelukkig wordt ik hierin bijgestaan door Linda Verkaaik, die als vice-gedelegeerde van FIDEM voor Nederland ook haar rol vervult. Nadat het Geldmuseum wegviel is het Nederlandse FIDEM-werk onder druk komen te staan. Om ervoor te zorgen dat ook ditmaal Nederlandse penningen getoond konden worden heeft het VPK-bestuur in 2015 besloten de werkzaamheden gedurende twee jaar te ondersteunen. Des te vreemder is het dat ik nog tijdens het congres een wat onbedoeld ongelukkig opgestelde e-mail ontving vanuit het VPK-bestuur met daarin nauwelijks verholen de vraag wat ik nu eigenlijk doe. Blijkbaar is dit zichtbaarder op andere continenten… ■

Bij de voorplaat

1700. AGNETA BLOK. FLORA BATAVA. *Door J. Boskam.*
Vz. Borstbeeld van Agneta Blok als 'FLORA BATAVA' met gedrapeerde mantel naar rechts. Omschrift: AGNETA ✣ BLOK ✶ FLORA ✣ BATAVA. Onder het borstbeeld signatuur: I. BOSKAM.F.
Kz. Een vrouw in klassiek gewaad die 'Flora Batava' voorstelt, met in haar linkerhand een hoorn des overvloeds en een tulp in haar rechter. Rechts van haar een ananas en een cactus in potten. Op de achtergrond links de tuin van het buiten de 'Vijverhof' aan de Vecht, (in 1812 afgebroken) met kassen, waarin een dame een man verwelkomt. De tuin is afgebakend met een rij cipressen, hier is ook een monument (weduwe-kapel) te zien. Erboven VYVER.HOF. In de afsnede: FERT.ARSQ.LABORQ./ QUOD.NATURA.NEGAT. / (Kunst en arbeid brengen tot stand waar de natuur niet toe in staat is) MDCC.
DPR.II.2615; Doorninck 1833 Pl.I.blz.3-7; Tyssen 13 mei 1802, lot 1850; zilver, 60 mm., 91,94 gram.
Handgeschreven notitie bij Doorninck 'Deze medaille berust in het Goud bij mevrouw de Wed. Blijdestein, te Utrecht (1834) als een famielle stuk, en is afkomstig uit den boedel van Agn: Blok. Gewicht 9 lood en 4 wigtjes (142,42 gram).'
Agneta Blok (Emmerik 1629 - Amsterdam 1704) trouwde in 1649 met de Amsterdamse zijdehandelaar Hans de Wolff. Zij stichtte na de dood van haar man in 1670 het buitenverblijf Vijverhof bij Loenen aan de Vecht. In de tuin kweekte zij exotische gewassen, zoals ananassen. Zij correspondeerde met Nederlandse en buitenlandse hoogleraren over botanische kwesties. In 1700 onthaalde zij op de Vijverhof de Staten van Utrecht op de door haar geteelde ananassen, naar aanleiding hiervan is deze penning vervaardigd.
Lit. C.C. van de Graft, Agnes Block, Vondels nicht en vriendin, Utrecht 1943, p. 122 e.v.; Z.C von Uffenbach, Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und England, III, Ulm 1754, p. 612.; Het verlangen naar buiten: Amsterdam en het ommeland, een rapport in het kader van de herinrichting van het Amsterdams Historisch Museum.
Collectie Munthandel Verschoor, foto's: Dimitri Verschoor

125 jaar Genootschap

LEI LENNAERTS

Met het laatste nummer van *De Beeldenaar* van dit jaar staat het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde aan de vooravond van het 125-jarig bestaan. Op twaalf juni 1892 was de eerste jaarlijkse vergadering en dat betekent dat er in het jaar 2017 tal van activiteiten zullen plaatsvinden om dit jubileum te vieren en te gedenken. Het thema van het jubileumjaar is terugblikken naar het verleden en kijken naar de toekomst. Per slot van rekening heeft het genootschap gedurende 125 jaar veel meegemaakt en is er een schat aan kennis verzameld. Kennis die aan een volgende generatie moet worden doorgegeven zodat de numismatiek, het bestuderen en verzamelen van munten, penningen en papiergeld in de breedste zin des woords, ook in de toekomst velen plezier en een zinvolle tijdsbesteding oplevert.

Thema's

Tijdens de najaarsvergadering van het genootschap in Anholt en de daaraan voorafgaande vergaderingen heeft de jubileumcommissie de aanwezigen laten zien wat er allemaal staat te gebeuren en dat zetten wij hier nog eens op een rij. Om te beginnen is tijdens de najaarsbijeenkomst een vernieuwde website gelanceerd. Deze website geeft toegang tot enkele andere webpagina's die speciaal voor het jubileumjaar zijn ontworpen. Een voor een zullen deze pagina's de komende maanden toegankelijk worden gemaakt. Elders in dit nummer leest u over de numismatische gids die via de website op dit moment al door iedereen te bezoeken is.

Daarnaast is een aparte commissie al geruime tijd bezig met het opstellen van de canon van de Nederlandse numismatiek. De canon gaat over het diverse gebruik van munten en penningen door de eeuwen heen. Daarbij is er uiteraard ook aandacht voor het tweede leven van veel munten en penningen als verzamelobject. Net als bij de canon voor de Nederlandse geschiedenis wordt de canon behandeld aan de hand van 50 thema's, geïllustreerd met munten, penningen en papiergeld. De canon zal ook in boekvorm verschijnen en er wordt gewerkt aan een naslagwerk met daarin de namen en korte biografieën van numismaten die belangrijk werk hebben geleverd, waarvan wij tegenwoordig nog profiteren.

Congres

Het hoogtepunt van het jubileum valt zo halverwege het jaar. Op vrijdag 16 en

zaterdag 17 juni 2017 vindt een tweedaags congres plaats in Utrecht. Details over het programma gaan we op de website en in het volgende nummer van *De Beeldenaar* bekend maken, maar de canon van de Nederlandse numismatiek staat centraal. Enkele 'keynote'-sprekers zullen het onderwerp introduceren en er is veel ruimte om de diverse thema's uit de canon verder uit te diepen in themasessies. Voor die sessies roepen we onze leden en andere geïnteresseerden op zelf een bijdrage te leveren. Meer informatie en een 'call for papers' zijn te vinden op de website.

Naast het congres is er ook tijd voor een feestelijke bijeenkomst en de presentatie van een slagpenning en een gietpenning. Voor de laatste wordt samengewerkt met de Vereniging voor Penningkunst. Tevens wordt gedacht aan een jubileumpostzegel. Voor wie meer wil weten en niet tot het volgende nummer van *De Beeldenaar* wil wachten is de website van het genootschap een vraagbaak die voortdurend van de laatste informatie wordt voorzien. Op de welkomstpagina www.koninklijkgenootschap.nl vindt u een link die u naar de jubileumpagina's brengt.

Het belooft een bijzonder en memorabel jubileumjaar te worden en het bestuur van het genootschap nodigt iedereen die de Nederlandse numismatiek een warm hart toedraagt graag uit om dit mee te vieren.

Lei Lennaerts is stempelmaker en graveur van professie. Daarnaast is hij bestuurslid van het genootschap. Dit artikel heeft hij geschreven namens de jubileumcommissie en het bestuur.

Kamper munten in muntvondst Kampen 2010

WIEBE NIJLUNSING

Eind maart 2010 vond een detectoramateur uit Kampen, eerst twee en daar onder nog twintig zilveren munten in een kluitje op een diepte van 30-35 cm in een nu onbebouwde boerderijterp in een buitenpolder westelijk van het Kampereiland. Hij toonde de vondst (de tweede in twaalf jaar) op de detectorsite www.bodemvondstenwereld.nl. Er was geen verpakking te vinden, maar die is er ongetwijfeld wel geweest. De samenstelling van de vondst is weergegeven in de tabel. De Deventer halve stuiver en het Kamper dubbel claasken lagen bovenin en waren beschadigd, mogelijk door eerdere grondbewerking, zoals mestinjectie. Het sluitjaar van de vondst is kort na 1525.

Kampereiland

Het Kampereiland is een terpenrijk gebied van circa 3000 hectare, juist ten noorden van Kampen, omsloten door IJssel, Ganzendiep en de Zuiderzee, nu Zwartemeer. Kampereiland en de Buitenpolders er omheen danken hun bestaan aan de IJssel. Deze rivier bestond destijds uit een aantal breed vertakte rivierarmen. In 1302 legt Kampen de eerste dijk aan. Er volgen nog vele, maar ondanks al die dijken waren er nog steeds overstromingen en dijkdoorbraken. In 1364 bestaan er in ieder geval veertien eilanden. In 1364 krijgt de stad Kampen van de Utrechtse bisschop Jan van Arkel (die ook het Oversticht bezit) de veertien eilanden in ruil voor de rechten van de stad in de polder Mastenbroek en wordt de stad ook het recht van aanwas toebedeeld. Zo zijn de gronden en daarmee de pachtinkomsten van Kampereiland eigendom van de stad Kampen geworden. De eilanden zijn tot de vijftiende eeuw niet bewoond, omdat ze 's winters onder water staan; 's zomers worden ze als weidegrond gebruikt. Pas in 1438 zijn er gegevens dat er bewoning is op Kampereiland. Als bescherming tegen het water zijn de erven al vanaf het begin op terpen, huisbelten, gesticht. De oudste terpen liggen op de oeverwallen in het zuidelijk deel van Kampereiland en op met klei afgedekte zandkoppen. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de muntschat heeft toebehoord aan een boer die het geld daar begraven

De schatvondst Kampen 2010, net uit de grond

De vondst na reiniging

nr	muntplaats	naam	jaar	diameter	gram	catalogi	waarde
1	Deventer	stuiver	1523	25	1,9	FD 60; vdCh 13.37	1
2	Deventer	stuiver	1523	25	1,9	FD 60; vdCh 13.37	1
3	Deventer	stuiver	1523	25	1,9	FD 60; vdCh 13.37	1
4	Deventer	halve stuiver	1523	24	1,3	FD 61; vdCh 13.38	0,5
5	Stad Groningen	vlieger	1499	28	2,5	Pt 1.260h; Lev 3-267	1
6	Kampen	halve stuiver	1524	23	1,2	NBS 5.6.b; vdCh 16.20	0,5
7	Kampen	halve stuiver	1524	23	1,2	NBS 5.6.b; vdCh 16.20	0,5
8	Kampen	halve stuiver	1524	23	1,2	NBS 5.6.b; vdCh 16.20	0,5
9	Kampen	halve stuiver	1524	23	1,2	NBS 5.6.b; vdCh 16.20	0,5
10	Kampen	half claasken	z.j. (ca 1524)	23	1,2	NBS 5.6.a	0,5
11	Kampen	dubbel claasken	1525	29	2,4	NBS 5.4.b; vdCh 16.21	2
12	Maastricht	stuiver Karel V	1514	25	1,7	Vh 203 MA; vGH 172-2	1
13	Antwerpen	stuiver Philips de Schone	1496-1499	29	2,6	Vh 142 AN; vGH 112-1	1
14	Antwerpen	groot Karel V	1507-1520	23	1,7	Vh 204 AN; vGH 173-1	0,5
15	Antwerpen	stuiver Karel V	1521-1556	27	2,9	Vh 229 AN; vGH 192-1	1
16	Antwerpen	stuiver Karel V	1521-1556	27	2,9	Vh 229 AN; vGH 192-1	1
17	Antwerpen	stuiver Karel V	1521-1556	27	2,9	Vh 229 AN; vGH 192-1	1
18	Ostfriesland / Emden	dubbele kromstaart	1504	26	1,9	Kapp 100; Knyph 6349	2
19	Aartsbisdom Keulen	halve albus of schilling	1502	20	1,0	Sch 1615	2
20	Kleef/Wesel	stuiver	1509	27	1,7	Noss 178	1
21	Lotharingen / Nancy	denarius	1508-1544	20	1,2	Boudeau 1511	1
22	Lotharingen / Nancy	kwart zilveren plak	1508-1544	18	0,7	Boudeau 1509	0,5
	Totaal in stuivers						**circa 21**

Inhoud van de schatvondst Kampen 2010. Literatuurverwijzingen: FD = Fortuyn Droogleever, vdCh = Van der Chijs, NBS = Nijlunsing , Van der Beek & Stuurman, Pt = Puister, Lev = Levinson, Vh = Vanhoudt, vGH = Van Gelder & Hoc, Kapp = Kappelhof, Knyph = Inn- und Knyphausen, Sch = Schulten

heeft voor toekomstig gebruik. De Deventer en Kamper stuivers zijn op dezelde muntvoet geslagen. Opvallend is het ontbreken van gouden munten en ook van kleingeld: het zijn vooral stuivers, halve stuivers en dubbele stuivers, samen ongeveer een weekloon van een arbeider in 1525. De samenstelling laat zien dat in Kampen in die tijd veel buitenstedelijk geld circuleerde. Aangenomen mag worden dat die stukken goeddeels via de handel binnenkwamen. Vrijwel alle muntplaatsen liggen aan het water: de IJssel (Deventer), de Rijn (Wesel, Keulen) of de zee (stad Groningen via het Reitdiep, Emden), behalve Nancy – maar de wijn van die regio kwam vast ook Kampen binnen. Daarnaast is al een aantal (Brabantse) Bourgondische stukken aanwezig: Karel V zou in 1528 Overijssel in bezit krijgen en vanaf dat moment ook in Kampen zijn munten laten slaan. Opvallend afwezig zijn munten van Holland en Utrecht (maar ook Zwolle). Vanuit numismatisch oogpunt is het relatief groot aantal Kamper munten het meest waardevol. Ze zien er ook wat meer afgesleten uit dan de andere stukken. Terwijl er nu in totaal bijna 350 Kamper munten bekend zijn van voor 1535, zijn er in deze muntvondst maar liefst zes aanwezig, verdeeld over drie typen. Van het half claasken zonder jaartal (circa 1524) zijn nu in totaal twee stukken bekend; het andere bevindt zich in de Nationale Numismatische Collectie (NNC, inv. 1978-0097), van de gedateerde halve stuiver 1524 zijn er acht bekend waarvan vier uit deze muntvondst en van het dubbel claasken zijn nu negen exemplaren bekend. Daarmee levert deze muntvondst een belangrijke bijdrage aan de kennis van Kamper munten in het eerste kwart van de zestiende eeuw en aan de lokale geldomloop toen in Kampen.

Het Kampereiland (met dank aan M. Marcelis Wolak)

NBS 5.6.b Kampen, halve stuiver 1524 (23 mm). Van boven naar beneden vondstnummers 6, 7, 8, 9 en vd Chijs 16.20

NBS 5.6.a: Kampen, half claasken z.j.. Boven: vondstnummer 10. Midden: voorzijde NNC inv. 1978-0097. Onder: keerzijde (loden afslag) NNC inv. HNM-04521

NBS 5.4.b Kampen, dubbel claasken 1525 (29 mm). Boven: vondstnummer 11. Onder: vdChijs 16.21

De foto's van de vondstmunten zijn gemaakt door de vinder.

Wiebe Nijlunsing (1949) is opgeleid als biochemicus. Als onafhankelijk onderzoeker houdt hij zich bezig met munten als dragers van de historie. Hij publiceerde eerder in *De Beeldenaar* over Zwolse arendschellingen, een Kamper plakje uit 1486 (NBS 4.2.c) en de vernietiging van het Nederlands-Indisch kopergeld in 1900.

LITERATUUR

BOUDEAU, E. *Monnaies Françaises* (provinciales) (Maastricht 1970).

CHIJS, P.O. VAN DER *De munten der voormalige heeren en steden van Overijssel van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem 1854).

FORTUYN DROOGLEEVER, J. *De vorstelijke en stedelijke muntslag te Deventer* (Deventer 1982).

GELDER, H.E. VAN & HOC, M. *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960).

N.N. (INN- UND KNYPHAUSEN, K. ZU) *Münz- und Medaillen-Kabinet des Grafen Karl zu Inn- und Knyphausen* (Hannover 1872).

KAPPELHOFF, A. *Die Münzen Ostfrieslands* (Aurich 1982).

LEVINSON, R.A. *The Early Dated Coins of Europe 1234-1500* (New Jersey 2007).

MARCELIS WOLAK, M. *Streekeigen Huis en Erf. Kampereiland, Mandjeswaard, De Pieper, Zuiderzeepolder* (Zwolle 2008).

NOSS, A. *Die Münzen der Grafen und Herzöge von Kleve* (München 1931).

NIJLUNSING, W. , VAN DER BEEK, M. & STUURMAN, J.G. 'In Kampen geslagen munten tot 1576' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 103 (2016) [in druk].

PUISTER, A.T. 'Groningse stedelijke munten' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73 (1986) 5-72.

SCHULTEN, W. *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V* (Frankfurt am Main 1974).

VANHOUDT, H. *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode 1434-1830* (Heverlee 2015).

Op atelierbezoek bij Maria van Gerwen

GÉ SPRUIT

In het afgelopen seizoen zijn er geen atelierbezoeken georganiseerd. Gelukkig is Tom Senders in het gat gestapt. Het eerste door hem georganiseerde bezoek leverde gelijk een interessante en boeiende middag op.

Zaltbommel

Op 27 augustus gingen wij naar Maria van Gerwen in Zaltbommel. Een stad met statige oude huizen, sporen van de Art Nouveau, een schitterende Sint-Maartenskerk en fraai gelegen aan de Waal. Maria woont op een 'stilte-eiland', een beeldentuin waaraan haar huis en atelier grenzen. Als je haar productie aan penningen bekijkt valt de grote verscheidenheid op. Zo heeft zij een penning gemaakt voor het overkoepelend orgaan voor de metaalbedrijven. De techniek 'spat' er van af. De mooie scherpe lijnen vallen op. Over Buys Ballot (hij was een leerling op de HBS in Zaltbommel) heeft ze een klassieke penning gemaakt. Van een totaal andere visie getuigt de mooie Bharatanatyam-danspenning, over een klassieke Indiase dans. De drakenpenningen hebben ook een speciale plek in haar werk. Maria verbeeldt in de draak beweging (het oosten) en kracht (het westen). De draak in ons wordt overwonnen door de liefde, net als in het verhaal van Sint Joris.

Haar werk balanceert onophoudelijk tussen uitersten. Open en gesloten, binnen en buiten, verbonden en onbereikbaar. Zij is geïnspireerd door de Indiase god Shiva. Deze goddelijke persoonlijkheid wordt dikwijls afgebeeld als danser van de tantrische tandava dans. In de hindoeïstische traditie verbeeldt deze dans de energie die door de wereld stroomt en die de ritmes van dag en nacht, de seizoenen, geboorte en dood veroorzaakt. Ook hier komen uitersten samen.

Maria van Gerwen geeft een toelichting

Van Gerwen bij een van haar creaties

Beelden

Haar beelden bouwt Van Gerwen op met hoekige en afgeronde vormen en zij abstraheert de mensfiguur tot schematische en architecturale vormen die moeiteloos zijn te herkennen. Haar Piëta (beschreven in *De Beeldenaar* 2014-5) is daar een voorbeeld van. Het beeld is weliswaar één geheel maar bestaat uit twee figuren. De personen zijn onbereikbaar voor elkaar en tegelijkertijd met elkaar verbonden. Maria van Gerwen vindt ook om praktische redenen Maria met Jezus in haar armen minder geslaagd. Het is voor Maria veel te zwaar en de kunstenaar weet niet goed raad met de stoel.

Maria beperkt zich niet tot kleiner werk. De Stichting Beeld Sint Maarten wil een beeld van Sint Maarten in groot formaat in Zaltbommel plaatsen en Maria gaat dat realiseren. Het beeld moet drie meter hoog worden. Als er meer geld binnen komt kan de hoogte toenemen. Een veel kleiner exemplaar was al in de kerk te zien. Vanouds was de Sint-Maartenskerk een kanunnikenkerk. Tijdens de Reformatie zijn alleen de beelden en de altaren weggehaald, er is verder niets vernield. De pastoor mocht in zijn huis blijven wonen en is acht jaar later in de kerk begraven. Toen was er toch nog wat verdraagzaamheid.

Oriental Numismatic Society

ONS

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar

www.onsnumis.org

De Numismatische Gids, wijzer in bronnen

THEO NISSEN

Tijdens de najaarsbijeenkomst op 24 september 2016 te Anholt (D) heeft het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (genootschap) met een demonstratie een belangrijke functie-uitbreiding van zijn internetsite geïntroduceerd: *De Numismatische Gids*.

125 jaar

De Numismatische Gids is het eerste gerealiseerde project van de Commissie2017, een projectgroep om inhoud en vorm te geven aan de viering van het 125-jarig bestaan van het genootschap in 2017. De applicatie is eigenlijk een moderne voortzetting en uitbreiding van het *Collectie Overzicht Nederland* (1992), een succesvolle, numismatische museumgids in boekvorm uitgebracht bij gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het genootschap. Inmiddels is het museumlandschap drastisch veranderd en is de behoefte ontstaan het thema te verruimen in het toegankelijker maken van archivalische en bibliografische bronnen die voor de numismatiek en het geldwezen van belang kunnen zijn (onderzoek).

De informatie- en communicatietechnologie veranderde en verandert nog steeds het maatschappelijk leven in rap tempo. Op gigantische schaal schakelen musea, bibliotheken, archiefinstellingen en andere organisaties elektronica in, maar ieder wel binnen hun eigen 'scope' en beleid. Een regie van dit alles is onmogelijk en überhaupt onwenselijk. Het gevolg is wel dat de ontwikkelingen bij elkaar soms dubbel of juist niet gebeuren, soms tegenstrijdig zijn met elkaar, kwalitatief uiteenlopen, onoverzichtelijk en ondoorzichtig overkomen. Het vinden van gezochte objecten op numismatisch gebied is niet eenvoudig, ondanks gebruik van zoekmachines zoals *Google* die hun eigen criteria hanteren om informatie te genereren. Er blijft kortom behoefte aan een gidsfunctie om de weg te vinden in de 'chaos'. Maar het is geenszins de bedoeling het wiel opnieuw uit te vinden.

Portal

De Numismatische Gids vormt kortweg een portaal naar geselecteerde personen en instellingen die bezig zijn hun activiteiten, catalogi en objecten in beeld en tekst digitaal te ontsluiten en via internet beschikbaar te stellen. Er kan vanuit drie gezichtshoeken (categorie, geografie en vorm) gezocht en gefilterd worden, naast een algemene zoekfunctie. Door een bepaalde vermelding aan te klikken wordt die geopend met een korte inleiding, een volgende klik brengt u bij de gewenste omgeving in een nieuw venster of tabblad.

Het genootschap hoopt hiermee een bijdrage te leveren aan het stimuleren van zowel de belangstelling voor – als het onderzoek in de numismatiek en geldhistorie. Het rechtstreekse internetadres luidt http://gids.koninklijkgenootschap.nl U kunt dit portaal uiteraard ook bereiken via de hoofdsite van het genootschap http://koninklijkgenootschap.nl.

Lade met originele voorwerpen, digitaal te bereiken via de Numismatische Gids (collectie Teylers Museum)

De protestpenningen ‘op’ Máxima van Eric Claus

JIM VAN DER MEER MOHR

Naar aanleiding van het artikel over de penning die Eric Claus heeft ontworpen voor de Raad van State, ben ik in juni zeer gastvrij door hem in zijn grote atelier in Broek in Waterland ontvangen. Daar toonde hij mij niet alleen tal van voorstudies voor het portret van koning Willem-Alexander dat nu in de galerij van de Raad van State is te zien, maar ook deed hij wat laden open van zijn penningkasten.

Eric Claus in zijn atelier

Overzicht protestpenningen

Onbekend werk

‘Eén penning is niets’, zei hij, ‘daar moet je er een aantal van hebben!’ En dat bleek maar al te goed. Er liggen honderden penningen, van elk exemplaar wel minimaal twee. Van alles heeft hij bewaard. Afgekeurde exemplaren van penningen die in opdracht zijn gemaakt, maar ook veel vrij werk. Een aantal daarvan kent niemand, domweg omdat Claus ze nooit heeft getoond. In *De Beeldenaar* 2002-1 en 2002-2 heeft Hans de Koning een eerste catalogus gepubliceerd van de penningen van Claus; in *De Beeldenaar* 2008-6 verscheen van zijn hand een supplement op deze catalogus. Maar ook daar staat vast niet alles in. Sommige penningen heeft Claus louter voor zichzelf gemaakt, vaak in een oplage van vijf stuks.

Onder deze penningen zijn, wat hij noemt, protestpenningen. Een enkel exemplaar kennen wij wel van hem, zoals het stuk dat hij in 2007 maakte ter gelegenheid van het twaalfjarig ministerschap van Gerrit Zalm (rechtsonder op de overzichtsfoto). Wel heel bijzonder is in dit kader de kleine serie penningen die Claus heeft gemaakt van koningin Máxima als reactie op haar veel bekritiseerde uitspraak uit 2007: ‘Nederland is een koekje bij de thee’. Hoewel de beeldhouwer op zich, zo vertelde hij mij, zeer veel sympathie heeft voor de koningin en haar ‘een sterke vrouw’ vindt, was deze uitspraak bij hem in het verkeerde keelgat geschoten. Het resultaat is een vijftal penningen van Máxima met verschillende opschriften. Hoewel er geen echte volgorde in de penningen is, heb ik deze voor de overzichtelijkheid wel aangebracht.

Vijf penningen
Op de eerste penning toont Claus op de voorzijde een beeltenis van Máxima met als teksten daar overheen ‘MAXIMA’ en ‘NEDERLAND / IS ÉÉN / KOEKJE BIJ / DE THEE’. De keerzijde toont de Nederlandse leeuw zonder kop die met de staart tussen zijn poten wegloopt en daarover heen de tekst ‘NEDERLAND HEEFT / ZIJN GEZICHT / VERLOREN.’ Deze bronzen penning heeft een diameter van 73 mm.

De tweede penning toont op de voorzijde uitsluitend de naam ‘MAXIMA.’ en ‘NEDERLAND / IS - ÉÉN / KOEKJE / BIJ DE / THEE’. De keerzijde is vrijwel gelijk aan de eerste penning, maar nu staan de woorden ‘NE - DERLAND / HEEFT / ZIJN / GEZICHT / VERLOREN.’ haaks op elkaar. Deze bronzen penning heeft eveneens een doorsnede van 73 mm.

2/3 ware grootte

De derde penning toont weer Máxima, maar nu als het ware in een balk en in het hart als ster haar naam 'maxima'. Boven het portret 'nederland' en onder het portret 'is / één koekje bij de / thee'. De keerzijde toont op een vergelijkbare wijze in een balk de leeuw zonder kop met de staart tussen zijn poten en eromheen de tekst 'nederland / heeft zijn / gezicht / verloren'. Deze derde bronzen penning heeft een diameter van 70 mm.

De vierde penning toont de beeltenis van Máxima in een rechthoek, als ware het een raam, met erboven 'max' en eronder 'ima' en als omschrift 'nederland is één koekje bij de thee.' Op de keerzijde heeft Claus weer dezelfde leeuw afgebeeld, nu in een vierkant raam met als omschrift 'nederland heeft zijn gezicht verloren'. Deze penning is nog kleiner en heeft een diameter van 55 mm.

Tot slot heeft Claus nog een variant gemaakt op de vierde penning waarbij de beeltenis eveneens in een raam is gevat, maar de naam 'maxima' staat nu in een cirkel centraal op haar gezicht en het omschrift 'neder - land / is één / koekje bij / de thee.' is wat meer verspreid. Ook deze laatste penning heeft een diameter van 55 mm. Het is een bijzondere serie geworden en ik dank Eric Claus dat hij mij de gelegenheid heeft geboden deze serie voor het eerst te publiceren.

Een schat aan lelies, zoektocht naar de betekenis van een bijzonder munttype

ANTON CRUYSHEER

In 1950 werd te Arnhem een twaalfde-eeuwse schatvondst gedaan met daarin enkele bijzondere, tot dan toe onbekende munten met daarop onder meer een lelie afgebeeld. Hierna werd dit soort munten niet meer gevonden, totdat in 2010, 2011 en 2014 door detectorzoekers opnieuw enkele exemplaren werden ontdekt. De zeldzame munten hebben een bijzondere voorstelling, die tot heden niet precies geduid is. Wat betekent de afbeelding, wie heeft de munt uitgegeven en waarom? In dit artikel wordt ingegaan op deze vragen, nadat eerst de munten worden beschreven.

Schatvondst Arnhem

De schatvondst Arnhem bestaat uit een potje met daarin 285 munten en sieraden uit de twaalfde eeuw. In deze schatvondst, die nu is ondergebracht in Museum Arnhem, werden voor het eerst ook acht zilveren munten ontdekt van het type dat in dit artikel wordt belicht. Hendrik Enno van Gelder beschreef in 1951 en in 1980 het munttype als 'grote lelie boven een altaar, zonder omschrift' en 'gevoet kruis, in de hoeken gesteelde sterren, zonder omschrift'.[1] In 1993 meende de numismaat Cees van Hengel dat de diverse anonieme typen (waaronder het lelietype uit de schatvondst Arnhem) waren geslagen onder graaf Floris III van Holland (1157-1190).[2] De acht munten hebben een doorsnede van gemiddeld 11,5 mm en wegen gemiddeld 0,31 gram, maar in ieder geval niet meer dan 0,35 gram (modus of mediaan is niet bekend).

Een van de acht lelie-munten uit de schatvondst Arnhem 1950 (bron Van Gelder 1980, dubbele grootte)

Vondsten

Lange tijd bleef het bij deze vondst, totdat rond 2010 in de Neder-Rijnregio opnieuw een munt van dit type werd gevonden met behulp van een metaaldetector (11 mm, 0,335 gram). Het jaar daarop, in 2011, vond een andere detectorzoeker opnieuw een exemplaar. Dit keer te Utrecht-Noord/Overvecht, bij de aanleg van een natuurgebied (11,5 mm, 0,25 gram). In 2014 werd nogmaals een losse munt van dit type gevonden, in de nabije omgeving van Alphen (Gelderland). De vindplaats is hier een akker, die in de tijd van de munt vermoedelijk nabij de rivier de Maas heeft gelegen (12 mm, 0,24 gram). Tot slot vond een detectorzoeker in 2014 met zijn metaaldetector een schatvondstje van zeven aan elkaar gecorrodeerde munten van ditzelfde type. Hij deed de bijzondere vondst op een weiland nabij Goes (Zeeland). Wat hier opvalt, is dat enkele van de zilveren munten duidelijk slijtagesporen vertonen en dat het gewicht wat aan de lage kant is ten opzichte van de andere munten van ditzelfde type. Waarschijnlijk is dat een gevolg van inwerking van zouten in de grond. De doorsneden en gewichten uit dit schatvondstje zijn: 10 mm, 0,205 gram, 11 mm, 0,255 gram, 11 mm, 0,28 gram, 11 mm, 0,215 gram, 11 mm, 0,215 gram, 11 mm, 0,205 gram en 10 mm, 0,180 gram (uitgebroken).

Uit de achttien gevonden munten wordt het volgende opgemaakt. De gemiddelde diameter is 11,19 mm, het

Vondst Neder-Rijn-regio (dubbele grootte)

gemiddeld gewicht is 0,275 gram (op basis van zeventien exemplaren). Wanneer we de – door slijtage en degradatie in de grond – laag uitgevallen munten uit Goes achterwege laten, komt het gemiddeld gewicht uit op 0,300 gram (op basis van elf exemplaren). Dit gewicht komt goed overeen met soortgelijke munten uit die tijd (circa de tweede helft van de twaalfde eeuw) zoals de munten van het LEO- en DRACOtype.[3]

Herkomst en datering

Tot nu toe zijn er vijf vindplaatsen. Een daarvan – Goes – ligt in het voormalige gebied van het graafschap Holland, een tweede nabij Utrecht en de overige drie vindplaatsen in het rivierengebied. Op basis van het gewicht en de vindplaatsen betreft het in ieder geval een munt van Nederlandse en niet van Vlaamse oorsprong.[4] Van Gelder meende eveneens dat de leliemunten samen met enkele andere munttypen uit de schatvondst Arnhem hun oorsprong hadden in Nederland, maar kon hier destijds geen heerser of muntplaats aan toekennen. De andere munttypen van die vondst zijn toe te schrijven aan het graafschap Holland, onder Floris III (1157-1190) en aan diens broer, de Utrechtse bisschop Boudewijn II.[5] Van Hengel schreef in 1993 dat de munten van het lelietype beschouwd kunnen worden als munten van de graven van Holland. Dit op basis van de 'algemene factuur en verschillende in de beeldenaars voorkomende symbolen'. Deze sluiten aan bij de anonieme munten die hij eerder had toegeschreven aan Floris III en waarvan de meeste exemplaren in Holland zijn gevonden. Tot slot wees ook het voorkomen van diverse typen in de schatvondst Arnhem op de regeringstijd van graaf Floris III. Dit bleek uit de datering van de andere munten uit de schatvondst, hoofdzakelijk tussen 1150-1190. Dit komt overeen met de regeringstijd van de Hollandse graaf Floris III (1157-1190).[6] Omdat de leliemunten uit de schatvondst Arnhem er niet uitzien alsof ze lange tijd hebben gecirculeerd, ligt de productie vermoedelijk tussen ongeveer 1170-1190. Dit valt ook samen met de regeringstijd van bisschop Boudewijn II (1178-1196). Een Utrechtse oorsprong kan daarom eveneens als een goede mogelijkheid worden gezien. Tot slot valt ook een onbekende, lokale productie niet uit te sluiten, maar op basis van onderstaande analyse lijkt een Hollandse of Utrechtse oorsprong meer kansrijk.

Betekenis van de afbeeldingen

De afbeeldingen op de munt zijn zonder meer intrigerend. Een vergelijkbaar munttype is van Nederlandse bodem niet bekend. De gesteelde (vallende?) sterren in de kwartieren van het kruis op de keerzijde houden mogelijk verband met een astronomisch verschijnsel, of zijn ter versiering aangebracht. Hoe dan ook, verdere aanknopingspunten zijn vooralsnog niet bekend. Op de voorzijde van de munt is een zogeheten Franse lelie afgebeeld. De wat gekartelde en gestileerde weergave komt goed overeen met andere lelies uit die tijd.[7] In feite is deze lelie (*fleur de lis*) een lisbloem, oftewel een (goud)gele iris, die van nature ook in Nederland voorkomt.[8] Van oudsher wordt de bloem in verband gebracht met de kroning van Clovis (465-511), de eerste koning van de Franken – vandaar de verwijzing (Franse lelie) naar Frankrijk. Tijdens deze kroning zou de maagd Maria zijn verschenen, die Clovis een lelie had gegeven. De Franse lelie staat daarom ook symbool voor zuiverheid en voor de maagd Maria. Ook bleek volgens de

legende dat men tijdens de doopplechtigheid de heilige olie vergeten had. Op dat moment daalde er een duif uit de hemel neer met een vaatje olie in de snavel. Hiermee werd Clovis vervolgens gezalfd.[9] De goudkleurige Franse lelie is sindsdien vaak door koningen gebruikt, bijvoorbeeld in de heraldiek, om aan te tonen dat ze – net als de eerste Frankische koning Clovis – hun macht van God zelf hadden ontvangen.[10] Dit is denk ik ook de reden dat de lelie, of beter lisbloem, in Europa geregeld voorkomt op munten. Naar mijn indruk met een meervoudige boodschap: als legitimatie ('Gods wil') van het koningschap in lijn met Clovis, als machtssymbool én als christelijk symbool.

Het gebruik van een lelie op munten was echter in de twaalfde eeuw zeker nog geen gemeengoed. De vraag is dan ook waarom zo'n lelie dan toch voorkomt op een laat twaalfde-eeuwse munt uit het bisdom Utrecht of het graafschap Holland. Wellicht was het een modegril, overgenomen van andere munten? Dit is niet uitgesloten, maar de politieke achtergrond waarin de munt is ontstaan geeft hiervoor vind ik een betere verklaring. Graaf Floris III was een trouwe bondgenoot en persoonlijke vriend van de Duitse keizer Frederik Barbarossa (1122-1190). Samen zijn ze meermaals op veldtocht gegaan in Lombardije (Noord-Italië) en in 1190 overleden ze beiden op weg naar Jeruzalem tijdens de derde kruistocht, in Silicië (Zuid-Turkije). In 1177 kreeg Floris III van Frederik de status van rijksvorst (*princeps regni*, niet ondergeschikt aan een andere heer dan de keizer). Het jaar daarna werd zijn broer Boudewijn als bisschop van Utrecht aangesteld (verkozen en gewijd in juli/augustus 1178). Bovendien kreeg Floris III in 1179 de financieel lucratieve tol op de Geervliet toebedeeld, gelegen bij het gelijknamige stadje ten zuiden van het Rotterdamse Botlekgebied.[11] Keizer Frederik Barbarossa speelde dus een

Vondst Utrecht-Noord/Overvecht (dubbele grootte)

belangrijke rol in het (politieke) leven van zowel Floris III als Boudewijn. Het is dan ook interessant te zien dat op zowel munten als in andere historische bronnen, keizer Frederik veelal met een rijksappel en leliescepter is afgebeeld. Deze attributen staan bekend als de 'regalia', de uiterlijke kenmerken van soevereine macht. Mogelijk spiegelde keizer Frederik zich met de leliescepter aan de Frankische keizer Karel de Grote, die hij als zijn voorbeeld zag. Zo liet hij bijvoorbeeld in 1165 Karel de Grote heilig verklaren.[12] Het gebruik van de lisbloem komt overigens al in de Romeinse tijd voor en wordt ook wel vereenzelvigd met een bliksemstraal als symbool van de gewapende macht.[13] De lelie die een speer vervangt als top van een scepter komt voor het eerst voor in de tiende eeuw onder de Rooms-Duitse keizer Otto I (962-973). Kort daarna wordt de Franse lelie ook voor het eerst gebruikt als onderdeel van de koninklijke kroon van de Franse koning Robert II (996-1031). Sindsdien zijn de leliekronen en leliescepters gemeengoed onder de Franse en Duitse koningen.

Relatie

Het is aannemelijk dat Floris III en Boudewijn zich lieten voorstaan op hun bijzondere relatie met de Duitse keizer. Ik veronderstel dat dit verklaart waarom de leliescepter als machtssymbool van Frederik Barbarossa voorkomt op munten

Vondst Alphen (Gelderland, dubbele grootte)

Schatvondst van zeven munten, gevonden nabij Goes

van Floris III en bisschop Boudewijn – zoals nummer 42 uit de schatvondst Arnhem waarin bisschop Boudewijn eveneens een leliescepter vasthoudt, in plaats van een kromstaf.[14] Deze veronderstelling wordt versterkt doordat de directe voorgangers en opvolgers van zowel graaf als bisschop op hun munten geen lelies meer toonden. Een uitzondering daargelaten: er komt een lelie voor op een munttype van de Hollandse graaf Dirk VII (1190-1203).[15] Echter, ook hier bestaat een directe link met de Duitse keizer Hendrik VI, die graaf Dirk VII aanstelde als voogd en opziener over de goederen en inkomsten van het bisdom Utrecht.[16]

Op de munt is onder de lelie een soort kistje te zien. Al veel mensen hebben zich hierover het hoofd gebroken. In het kader van dit artikel is de afbeelding van de munt ook op *Facebook* geplaatst met de vraag wat mensen in dit voorwerp zagen. Zoals te verwachten viel, liepen de vele suggesties flink uiteen: tafeltje, grafkist, huifkar, altaar, offerblok, kerk, reliekschrijn, abdij, sarcofaag en geldkist. Na het nodige onderzoek lijkt de suggestie voor een reliekschrijn uiteindelijk een voltreffer te zijn – met dank aan Peter van Dijk. Een reliekschrijn of reliekhouder (Latijn: *reliquiarium*), wordt in de twaalfde eeuw vaak gemaakt in de vorm van een huisvormig kistje (model van een kerk) om relieken in te bewaren. Meestal zijn dat delen van het skelet van een heilige, of botten van andere mensen of dieren die daarvoor door moeten gaan. Navraag bij onderzoeker en erfgoedspecialist Anique de Kruijf van Museum Catharijneconvent in Utrecht leverde een bevestigende reactie op dat het goed mogelijk om een reliekhouder gaat. Vooral de uitstulpingen (knopjes/pinakels) aan de bovenzijde van het reliekschrijn zijn treffend, zoals de foto verderop in dit artikel toont. De vorm blijkt overeenkomsten te vertonen met twaalfde-eeuwse afbeeldingen van reliekhouders, die veelal bekend zijn van de Franse productieplaats Limoges, maar die ook in de gehele Maas-Rijn-regio werden geproduceerd. Het hoogtepunt van productie van deze geëmailleerde reliekhouders komt overeen met de datering van de munt, namelijk 1160-1190.[17]

Gebruik

Om welke heilige het gaat blijft vermoedelijk gissen. Het is niet waarschijnlijk dat de lelie op de munt verwijst naar een Mariaverering, aangezien deze pas relatief laat is begonnen (in de dertiende eeuw).[18] De grote vraag is waarom er een reliekhouder op de munt is afgebeeld. Vermoedelijk speelt hier een economische component een rol. Specifiek denk ik aan die van een (jaar)markt, waar relieken in processies werden getoond aan de bezoekers en bedevaartgangers. En/of voor het verzamelen van fondsen om een nieuwe reliekhouder aan te maken (wat een eenmalig karakter van de uitgifte kan verklaren). Een twaalfde-eeuwse bron verhaalt bijvoorbeeld over het tabernakel (sacramentshuis op een altaar) van Sint-Adalbert, dat werd gehuisvest in de abdijkerk van Egmond. De schrijver van de *Miracula Nova Sancti Adalberti* (ca. 1120-1143) vertelt dat op het feest van Adalbert (25 juni) altijd grote menigten pelgrims naar Egmond kwamen om de heilige eer te bewijzen. In het dorp was op die dag markt en kermis; ook Friezen – toen nog een vijandig volk – waren van de partij. Een seizoensvrede maakte dit

mogelijk. Onder de bedevaartgangers waren traditiegetrouw veel bezetenen. ‘Zij vulden de kerk met gesteun, jammerklachten en gebeuk van vuisten, zozeer dat het lawaai de monniken die bezig waren psalmen te zingen of uit de schriften te lezen stoorde.’[19]

Bovenstaande geeft een aardige indruk van de gang van zaken in de twaalfde eeuw, waarbij markt, kermis en pelgrimage tegelijkertijd plaatsvonden. Ook werden op dergelijke momenten politiek bedreven, recht gesproken, nieuws uitgewisseld, plezier gemaakt, belastingen betaald, handelsverdragen gesloten en mogelijk ook munten geslagen. Jaarmarkten duurden daarbij meerdere dagen en stonden vaak onder bescherming van een heilige.[20] Bij voldoende vraag en aanbod en door het gezag gegarandeerde standaarden konden markten succesvol verlopen. Een pelgrimage zorgde voor een toestroom van mensen, waarvan alle deelnemers aan de markt profiteren. Namelijk meer afzetgarantie voor de handelaren en meer keus tegen lagere kosten voor de consumenten.[21] Ook het veiligheidsaspect (godsvrede) speelde hierbij een rol. De veronderstelling is om hier een relatie te zien tussen de bezoekers en bedevaartgangers en de functie van muntgeld op een markt. Zowel de lelie als de reliekhouder kunnen hierbij gezien worden als validerende kenmerken van de munt, ter bevordering van het transactieverkeer.

Met dank aan de vinders voor hun medewerking aan dit artikel. Ook dank ik Bouke Jan van der Veen en Arie van Herwijnen voor hun hulp bij enkele muntspecificaties. Tot slot dank ik Peter van Dijk en Bouke Jan van der Veen voor hun reactie op een eerdere versie van dit artikel.

Anton Cruysheer is archeoloog van opleiding en is na enkele werkzame jaren als archeoloog en erfgoedadviseur, nu werkzaam bij ABN AMRO Bank op het gebied van Data Management. Hij schrijft geregeld over archeologische en numismatische onderwerpen. contactmetanton@protonmail.com.

Frederik Barbarossa met zijn twee zonen. In zijn linkerhand een leliescepter (Wikipedia, Welfenkroniek, 1179-1190)

NOTEN

1. VAN GELDER, 1951: 121-147; Van Gelder, 1980: 133 nummer 51.
2. VAN HENGEL, 1993: 96 (type A4).
3. CRUYSHEER, 2015: 121-124.
4. GHYSSENS, 1971: 24-37; CRUYSHEER, 2013a: 85-87; CRUYSHEER, 2015: 121-124.
5. CRUYSHEER, 2013a: 85-87; CRUYSHEER, 2013b: 264-266.
6. VAN HENGEL, 1997: 97-98.
7. GHYSSENS, 1971: plaat 16.
8. QUIÑONES, 1998: 93 en verder.
9. www.heiligen.net/heiligen/11/27/11-27-0511-clovis-gallie.php (dd. 17-10-2015).
10. TAYLOR, 2005: 67-68 en 106; TIMMERS, 1991: 80; BIEDERMANN, 1995: 96-97, 220-221.
11. DE BOER & CORDFUNKE, 2010: 45-59.
12. BARONIUS, 1869: 265.
13. http://hubert-herald.nl/FulgerFleur.htm en http://hubert-herald.nl/Thunderbolt.htm (dd. 11-09-2016).

14. VAN GELDER, 1980: 131 nummer 42; CRUYSHEER, 2013b: 265; CRUYSHEER, 2015: 221-224.
15. VAN HENGEL, 1998: 23 type C.9.
16. CRUYSHEER, 2014: 17.
17. WHATLING, 2012: 188-199.
18. www.lecavzw.be/traditions/rituelen/mariaverering en www.virginmary.nl/thesis/chapter%202/chapter2.htm (dd. 11-09-2016).
19. www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/195 (dd. 02-10-2015).
20. KILGER, 2008: 260-263; THEUWS, 2004: 126-128; BUIS, 2013: 22-23.
21. EPSTEIN, 2009: 70-73.

Voorbeeld van een reliekhouder uit de dertiende eeuw met pinakels/knopjes (item/2315-357, Photograph courtesy of James D. Julia Auctioneers, Fairfield, Maine, USA, www.jamesdjulia.com)

LITERATUUR

BARONIUS, C. *Annales ecclesiastici denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti ab Augustino Theiner, XIX* (Baarle-Hertog 1869).

BEEK, E.J.A. VAN (ed) *Geschiedenis van het geld. Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (1986-2002).

BIEDERMAN, H. *Prisma van de symbolen, Historisch-culturele symbolen van A tot Z verklaard* (1995, vijfde druk).

BOER, D.E.H. DE & E.H.P. CORDFUNKE *Graven van Holland. Middeleeuwse vorsten in woord en beeld (880-1580)* (Zutphen 2010).

BUIS, P. *Munten gevonden in Egmond, 1000-1300 na Chr. Een weerspiegeling van sociale, economische en monetaire processen* (scriptie Universiteit Leiden) (2013).

CRUYSHEER, A. 'De Nederlandse oorsprong van de drakenmunten. Analyse en verklaring van een muntserie' *De Beeldenaar* 39 (2015) 121-124.

CRUYSHEER, A. 'Sede Vacante thriller in het bisdom Utrecht 1196-1197. Zeldzame munten van het graafschap Holland 4' *De Beeldenaar* 38 (2014) 15-17.

CRUYSHEER, A. 'Leeuwen, draken en duivels. Zeldzame munten van het graafschap Holland (2)' *De Beeldenaar* 37 (2013a) 85-87.

CRUYSHEER, A. 'Een halve penning van bisschop Boudewijn II' *De Beeldenaar* 37 (2013b) 264-266.

EPSTEIN, S.A. *An Economic and Social History of Later Medieval Europe, 1000-1500* (Cambridge 2009).

GELDER, H.E. VAN 'Vondst van 12e-eeuwse munten te Arnhem' *Bijdragen en mededelingen der Vereniging 'Gelre'* 51 (1951) 121-147.

GELDER, H.E. VAN 'Vondst van 12e-eeuwse munten te Arnhem' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 129-133.

GHYSSENS, J. *Les petits deniers de Flandre des XIIe et XIIIe siecles, Cercle D'etudes Numismatiques Travaux 5* (Brussel 1971).

HENGEL, C. VAN 'Vondsten van 12e-eeuwse (Hollandse?) munten' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 80 (1993) 96.

HENGEL, C. VAN "A.9' en 'A.10" *De Beeldenaar* 20 (1995) 370-371.

HENGEL, C. VAN *Penningen HOLLANTS* (Amsterdam 1998).

KILGER, C. 'Wholeness and Holiness: Counting, Weighting and Valuing Silver in the Early Viking Period' D. SKRE (ed), *Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age. Kaupang Excavation Project Publication Series* 2. Norske Oldfunn 23 (Aarhus 2008) 260-263.

QUINONES, A.M. *Pflanzensymbole in der Bildhauerkunst des Mittelalters* (Darmstadt 1998).

THEUWS, F.C.W.J. 'Exchange, religion, identity and central places in the early Middle Ages' *Archaeological Dialogues* 10 (2004) 126-128.

TIMMERS, J.J.M. *Christelijke symboliek en iconografie* (1987, zesde druk).

WHATLING, S. *Narrative art in northern Europe, c.1140-1300: A narratological re-appraisal* (doctoraalthese 2012).

Penningen of toch niet?

RAF VAN LAERE

Trouwe lezers van *De Beeldenaar* zijn ongetwijfeld vertrouwd met de heikele vraag wat nu precies een – hedendaagse – penning is. Alle definities ten spijt blijft de discussie hierover steeds opflakkeren. Ook deze bijdrage kan en wil geen definitief antwoord op deze vraag geven die trouwens in de bredere context van de discussies over het hedendaagse begrip 'kunst' geplaatst moet worden.

Kunst

Wie bepaalt of iets 'kunst' is? Die vraag heeft in de loop der eeuwen verschillende antwoorden gekregen. Vaak wordt aangenomen dat wat wij nu als 'kunst' beschouwen pas tijdens de renaissance ontstond en dat is net de periode waarin volgens sommigen ook de eerste penningen gemaakt werden. Penningen worden daarom vaak beschouwd als typische post-middeleeuwse kunstuitingen. Sommige gaan daarin trouwens zeer ver. Zo weigert Michel Pastoureau, oud-conservator van het Parijse penningkabinet, in 1984 in een publicatie over middeleeuwse rekenpenningen en aanverwante stukken (*jetons et méraux*) uitdrukkelijk ook (kunst)penningen (*médailles*) te behandelen omdat die volgens hem gedurende de middeleeuwen gewoonweg niet bestaan. Een these die de waarheid wel erg veel geweld aandoet.

Aan het einde van de middeleeuwen en het begin van de renaissance begint de persoonlijkheid van de kunstenaars zich steeds duidelijker te manifesteren. Middeleeuwse schilderijen, beeldhouwwerken en andere kunstuitingen zijn slechts zelden gesigneerd, vaak blijven de scheppers ervan onbekend. Vanaf de renaissance verandert dit. Zowel kunstenaars als opdrachtgevers treden meer op de voorgrond. Parallel met deze evolutie zien we dat er een kloof groeit tussen de (kunst)ambachten en de 'echte' kunst. Toch blijven bijvoorbeeld schilders van alle niveaus nog eeuwenlang samen lid van dezelfde plaatselijke Sint-Lucasgilde, een soort beroepsvereniging avant-la-lettre. Dat belet echter niet dat het sociale onderscheid tussen de leden steeds groter wordt. Een Rubens of een Van Dyck leeft op een andere voet en heeft andere opdrachtgevers en klanten dan een derderangs schilder van religieuze taferelen of landschappen. En hoewel er enkele getalenteerde kunstenaars zoals

Wim Maex, Smiley face

Wim Maex, Dillion

Quinten Massys zijn die meer dan een discipline beoefenen, blijft het onderscheid tussen deze disciplines – vooral schilderkunst, beeldhouwkunst en architectuur – duidelijk bestaan. En dat blijft zo tot diep in de twintigste eeuw. Wat ook blijft is dat niet zozeer de kunstenaar bepaalt of iets voldoet aan de kunstnormen, maar wel de opdrachtgever en dat lijkt logisch: wiens brood men eet diens woord men spreekt.

Vanaf het einde van de negentiende eeuw komt hierin stilaan verandering. Die verandering hangt nauw samen met de romantische mythe die rond de figuur van de kunstenaar ontstaat. Een echt kunstenaar is voortaan niet zozeer een succesvol zakenman, maar een gedreven figuur die kunst moet scheppen wars van alle materiële beslommeringen. Halfdood van honger op een ijskoude zolderkamer kan hij niet anders dan zijn levenstaak vervullen. Overtuigd als hij is van zijn eigen artistieke gelijk krijgt hij slechts zelden erkenning tijdens zijn leven, ook al omdat hij zich afzet tegen het 'academisme' van zijn tijd. Hij is de enige die uiteindelijk bepaalt wat kunst is en wat niet. Hij hoeft dit niet te beargumenteren. Zijn woord is hierin wet. Hij wordt, al of niet tijdens zijn leven, 'ontdekt' door de kunsthandel, een galeriehouder of een – liefst kapitaalkrachtige – verzamelaar. In de loop van de twintigste eeuw ontwikkelt zich een spanningsveld tussen de kunstenaar en de galeriehouder over wie van beide het nu eindelijk voor het zeggen heeft. De strijd tussen beiden is nog steeds niet beslecht.

Penning

Natuurlijk gaat dit verhaal kort door de bocht maar het vertoont opvallende parallellen met wat zich, met wat vertraging, in de penningwereld afspeelt. De opeenvolgende FIDEM-congressen spelen daarbij een belangrijke rol. Zijn de eerste nog vooral het terrein van de verschillende penningproducenten, al snel winnen de individuele kunstenaars aan belang. Zij gaan prat op hun technisch kunnen en spelen 'taille douce' en 'taille directe' tegen elkaar uit; gaan op zoek naar nieuwe materialen en nieuwe vormen. De inbreng van de fabrikanten verdwijnt meer en meer op de achtergrond. Zij voeren in eerste instantie uit wat de kunstenaar aanbiedt en het is meer en meer de kunstenaar die bepaalt wat een penning is of niet. Dat is in elk geval het beeld dat uit de recentste FIDEM-catalogi tevoorschijn komt. Iedere verzamelaar die conceptuele vragen stelt bij sommige 'penningen', is niet mee met zijn tijd of begrijpt er niets (meer) van. En wie wil zo door het leven gaan?

Toen ik in 1988 een kleine overzichtstentoonstelling organiseerde met penningen van de Tongerse beeldhouwer en edelsmid Raf Verjans, werd ik voor het eerst geconfronteerd met de vraag: Wat is een penning? Hij en ik verschilden in een aantal gevallen grondig van mening. Wat voor hem een juweel was, was voor mij duidelijk een penning. Sindsdien

heb ik vaker gelijkaardige discussies gevoerd, maar vaker in de omgekeerde richting met kunstenaars die mij mordicus wilden overtuigen dat een object dat voor mij beslist geen penning was, het voor hem of haar wel was.

Uiteindelijk blijkt de hamvraag anders te zijn, namelijk: wie bepaalt uiteindelijk wat een penning is of niet? Ik wil daarom de lezers van *De Beeldenaar* twee creaties van de Belgisch-Limburgse ontwerper Wim Maex, voorstellen waarover ik met hem meermaals gediscussieerd heb. Hij is gespecialiseerd in design van een breed gamma voorwerpen in roestvrij staal die in een beperkte oplage geproduceerd worden en waarmee hij al enkele jaren de internationale vakpers haalt.

Mijn vraag is: zijn deze objecten penningen of niet en, vooral waarom? Er is geen goed of fout antwoord. U kunt misschien een deel van het antwoord op internet vinden, maar dat interesseert mij niet. Alleen uw eigen opinie telt! Reacties kunt u e-mailen aan redactie@debeeldenaar.nl, onder de inzenders worden vier exemplaren van elk verdeeld.

Object 1: *Smiley face*
Onregelmatige vorm; max. 59,2 mm x 49,2 mm; gepolijst gegoten roestvrij staal
Voorzijde: gestileerd gezicht
Keerzijde: gelaserde signatuur

Object 2: *Dillion*
Rond; 78,6 mm; gepolijst gegoten roestvrij staal
Beide zijden zijn identiek; in het midden in een opengewerkte verhoogde ring met centraal een kleine zwevende gematteerde bol die door middel van drie staafjes bevestigd is.

Het woord penning heeft in het Nederlands zoals dat in Nederland gebruikt wordt, verschillende betekenissen. In dit artikel wordt het gebruikt zoals gedefinieerd onder § 5 in de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Houten 1986 e.v.) 32:
muntvormig voorwerp dat als zelfstandig kunstwerk geproduceerd werd, aanvankelijk vooral om de herinnering aan een persoon of gebeurtenis vast te houden …, later ook vaak zonder herdenkingsfunctie. Moderne penningen wijken soms sterk af van de muntvorm en kunnen daarom beter als kleinplastiek worden aangeduid.
Voor dergelijke penningen gebruikt men in Vlaanderen meestal het woord medaille.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Valse Nederlandse dukaten uit de periode 1766-1774

DARIUSZ F. JASEK

Tijdens een zoektocht in de archiefkronieken van de Poolse gebieden naar informatie over de aanwezigheid van Nederlandse dukaten in betalingen, kwam ik een boek tegen getiteld *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciæ et Lodomeriæ. A Die 28. Mensis Junii Anno 1773 Emanatorum / Kontynuacya Wyrokow y Rozkazow Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolewstwach od Dnia 28. Miesiąca Czerwca Roku 1773 Wypadłych.* Ruwweg is dit te vertalen als 'Voortzetting van de beoordeling en algemene verordening, gegeven in het koninkrijk Galicia en Lodomeria vanaf 28 juni 1773'. Het toenmalige koninkrijk van Galicia en Lodomeria was twee keer zo groot als het huidige Nederland en had Lviv als hoofdstad. Het bestond in de jaren 1772-1918 en maakte onderdeel uit van de Habsburgse monarchie, het Oostenrijkse keizerrijk en Oostenrijk-Hongarije. Het gebied ligt tegenwoordig deels in Polen en Oekraïne.

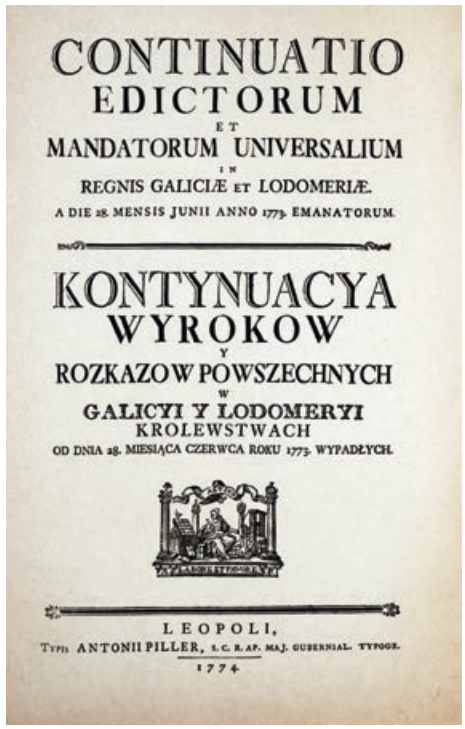
CONTINUATIO
EDICTORUM
ET
MANDATORUM UNIVERSALIUM
IN
REGNIS GALICIÆ ET LODOMERIÆ.
A DIE 28. MENSIS JUNII ANNO 1773. EMANATORUM.

KONTYNUACYA
WYROKOW
Y
ROZKAZOW POWSZECHNYCH
W
GALICYI Y LODOMERYI
KROLEWSTWACH
OD DNIA 28. MIESIĄCA CZERWCA ROKU 1773. WYPADŁYCH.

LEOPOLI,
TYPIS ANTONII PILLER, S. C. R. AP. MAJ. GUBERNIAL. TYPOGR.
1774

Rode zloty's

Het boek bevat 132 genummerde pagina's, inclusief diverse wetteksten. De oudste daarvan was gepubliceerd op 28 juni 1773 en de jongste op 31 december 1774. Het boek was gedrukt in Lviv door Anton Piller. Op pagina's 59-60 in dit boek is een tekst opgenomen getiteld 'Ważnych Hollenderskich Czerwonych złotych Kurencyi znowu pozwala' ('De circulatie van de huidige Nederlandse gouden dukaten is weer toegestaan'). In Polen werden gouden dukaten normaal gesproken 'czerwone złote' (rode zloty's) genoemd. Het bevat de regulatie van Andreas Friedrich Hadik Graf von Futak (gouverneur van het koninkrijk Galicia en Lodomeria in de periode januari-juni 1774), gedateerd 6 maart 1774. De tekst is zowel in het Latijn als in het Pools opgenomen. Graaf Andreas Hadik specificeert dat, volgens de afkondiging van 15 december 1772, de circulatie van dukaten uit Holland en Utrecht met het jaartal 1766 en later is verboden in het koninkrijk Galicia en Lodomeria, op straffe van verbeurdverklaring van de munten. Een afkondiging was een publiekelijk voorgelezen brief van de autoriteiten of een wetgevingsbesluit en ging meestal over een economisch of militair onderwerp. De Poolse tekst geeft hier geen duidelijke informatie, waardoor het onduidelijk is of het om alleen de dukaten van Utrecht of

van zowel de munthuizen in Utrecht en Holland gaat. De Latijnse tekst is echter duidelijk: beide munthuizen. Het verbod uit 1772 verviel met de verordening van graaf Andreas Hadik van 6 maart 1774. Er werd echter bepaald dat alleen echte exemplaren mochten circuleren.

De tweede verordening is gedateerd 6 september 1774 en in hetzelfde boek gepubliceerd op pagina's 107-109, in de vorm van een brief aan het publiek. Deze geeft een veel breder beeld van de situatie. De Poolse titel is 'Oznaymuie, iż wfzyftkie ważne y nieoberznięte Hollenderskie Czerwone Złote po wfzyftkich C. K. dziedzicznych Kraiach fwą znowu iak przedtym Kurencyą mieć maią', oftewel 'Ik verklaar, dat alle tegenwoordige, niet gesnoeide, Nederlandse gouden dukaten weer in circulatie mogen komen in alle erflanden van de keizerlijke en koninklijke Oostenrijks-Hongaarse monarchie.' De tekst van deze verordening is in het Duits en Pools opgesteld. Uit de tekst valt op te maken dat de reden voor het verbieden van de Nederlandse dukaten 'met een kartelrand' in circulatie was het voorkomen van een groot aantal valse dukaten, speciaal die met het jaartal 1766. Sinds 1749 worden dukaten in Holland al gerand. Het was alleen mogelijk om de valse van de echte exemplaren te onderscheiden 'na ingewikkelde tests' en dit 'leverde de gewone man verlies op', speciaal wanneer munten tijdens een transactie snel werden geteld.

Niet gevonden

Omdat het niet eenvoudig was om alleen de valse Nederlandse dukaten uit de jaren 1766-1772, en in het bijzonder de exemplaren met het jaartal 1766, uit circulatie te weren, werd besloten dat het noodzakelijk was om deze munten in zijn geheel te verbieden in de gebieden die de verordening dekt. Zodoende werden alle munten – echt of niet – verboden op straffe van confiscatie. Blijkbaar bracht dit het gewenste resultaat, want de verdere inhoud van het boek leert ons dat de verboden munten niet langer in de circulatie werden aangetroffen, niet alleen in Galicia en Lodomeria, maar in alle erflanden van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie.

Het wederom laten circuleren van de Nederlandse dukaten met de jaartallen 1766-1772 bracht – zoals de verordening van 6 september 1774 vermeldde – risico's mee voor handelaren. Daarom eindigde graaf Josef Johann von Auersperg (gouverneur van Galicia en Lodomeria van juni 1774-juni 1780) zijn verordening met de strenge aanbeveling, dat iedereen zijn Nederlandse dukaten nauwkeurig moest bekijken en beducht moest blijven op vervalsingen.

Holland, gouden dukaat 1766, echt exemplaar (Collectie NNC)

Gebaseerd op de bovengenoemde documenten mag worden aangenomen dat in de periode 1766-1772 circulerende valse Nederlandse dukaten een belangrijk probleem vormden, speciaal in het koninkrijk Galicia en Lodomeria. De genomen wettelijke stappen in 1772 hadden effect op alle landen binnen de Oostenrijks-Hongaarse monarchie. Tussen de duizenden dukaten die ik heb gezien, zaten ook vervalsingen zoals beschreven in de bovengenoemde documenten. Twee echte exemplaren van de 1766-dukaat van Holland, gemunt te Dordrecht, worden bewaard in de NNC (inv.nr 1949-0203, afgebeeld, en inv.nr DNB-05809). Het valt op dat de meeste exemplaren met dit jaartal aangetroffen in verkopingen en collecties in Oost-Europa, afwijken van de NNC exemplaren. Op basis van bovengenoemde documenten mag worden aangenomen dat dit vervalsingen zijn. Het totale aantal valse dukaten dat ik ken is veel groter dan het aantal echte exemplaren.

Detail jaartal echt exemplaar

Detail jaartal vervalsing

Hoe is de vervalsing te herkennen?
Het opvallendste kenmerk waaraan een vervalste Hollandse dukaat uit 1766 kan worden herkend is de plaatsing van het jaartal links en rechts van de ridder. Vergelijking van valse en echte exemplaren leert dat op het echte exemplaar de 7 van het jaartal een fractie met de klok mee is gedraaid en deze staat wat verder van de sjerp van de ridder. Het bovenste streepje van de I is een fractie korter op de echte stukken. De 66 is op de echte munt een weinig tegen de klok in gedraaid en veel verder van de pijlenbundel geplaatst. Sommige elementen in de afbeeldingen zijn eveneens anders, zoals de pijlenbundel, die op de echte dukaten veel breder is.

Met dank aan de Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Słowackiego w Tarnowie, die toestemming heeft gegeven om kopieën te maken van de documenten die voor dit onderzoek zijn gebruikt.

Dariusz F. Jasek (1978) onderzoekt de Nederlandse muntslag. Met zijn boek *Gold Ducats of The Netherlands* won hij recent de *Numismatic Literary Guild contest 2016* voor het beste gespecialiseerde boek over wereldmunten. De winnaars werden op 12 augustus bekend gemaakt tijdens de ANA World Money Fair in Anaheim, Californië. In *De Beeldenaar* 2016-3 p. 131-132 is een boekrecensie verschenen.

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
de GROOTSTE numismatische vereniging in Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:
- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog €14 (buiten België €20) op rekening 979-5427368-29 van het EGMP (IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22)

WWW.EGMP.BE

Naschrift schatvondst Dordrecht 1817

ANTON CRUYSHEER EN BOUKE JAN VAN DER VEEN

In *De Beeldenaar* 2016-4 schreven we op pagina 175-179 over de schatvondst Dordrecht van 1817 en daaruit de in 1839 door Simon Hendrik van der Noordaa (1793-1851) beschreven middeleeuwse penningen. Van de acht munten bestonden er vier van hetzelfde type, door Van der Noordaa aangeduid met 'nr. III'. Tijdens het schrijven van ons artikel was hiervan de tekening van één van deze munten uit de schatvondst bekend plus drie los gevonden exemplaren uit Bodegraven, Zaltbommel en Erichem. Rond de publicatie van ons artikel deden we nog twee 'ontdekkingen' die we hier graag tonen.

De eerste betreft een penning van het type III met op de voorzijde enkele letteraanzetten, waaronder de letter A. De munt is afkomstig van het Centraal Museum te Utrecht (inv.nr. 4092) en is te vinden in de online collectie. De voorzichtige beschrijving luidt: 'Penning, Bisschop Burchard (1099-1112)[?]. Toeschrijving onzeker. Niet in Van der Chijs, niet in Ilisch.' Zou dit 'oud bezit' één van de munten uit de schatvondst Dordrecht zijn?

De tweede betreft eveneens een penning van het type III, die te vinden is in NUMIS (nr. 1014141). Zoals te zien zijn ook hier (op de keerzijde) enkele letters zichtbaar: 'AIH'. Ook deze munt is gevonden in de Maas-Waal-regio net als de andere munten van dit type, in 1993 te Heesbeen. Gewicht 0,436 gram, doorsnede 14 mm. Het hopen is op meer vondsten van dit type met leesbare letters, zodat meer duidelijkheid komt over de afgebeelde persoon. Zou het een man, een vrouw, een bisschop of een gravin zijn?

Exemplaar uit het Centraal Museum Utrecht (dubbele grootte)

NUMIS 1014141 (dubbele grootte)

LIVER TVRCX DAN PAVS

KEES VAN DER POLS

'LIVER TVRCX. DAN PAVS', ofwel liever Turks- dan pausgezind, is de tekst die op één van de zijden van de zogenaamde 'halve manen' – draagpenningen van protestanten en watergeuzen – rond 1570 wordt vermeld. Zij zijn schaars, worden al eeuwen verzameld en brengen op veilingen nu duizenden euro op. Vóór 1575 geproduceerde halve manen zijn overwegend gegoten in zilver en vormen het onderwerp van deze bijdrage; later zijn ze meestal uit een vlakke plaat zilver gesneden en gegraveerd. Deze laatste penningen worden het onderwerp van een vervolgbijdrage.

Willem van der Marck, ook genaamd Lumey, aanvoerder van de Watergeuzen na het ontzet van Den Briel op 1 april 1572 (collectie Nationaal Archief[1])

Halve manen

In het midden van de zestiende eeuw was de situatie in de Nederlanden slecht; misoogsten, rondtrekkende bendes afgedankte soldaten en op ketters jagende inquisitie. Lodewijk van Nassau en Francis Junius stelden in 1565 in hun pamflet *Brief discours envoyé au Roy Philippe* dat onder Turkse overheersing rust en vrede heerste met voorspoed als gevolg door het toestaan van diverse godsdienstige vormen. Begrijpelijk dat koning Philips, die in 1563 het overwegend christelijke Oran in Algerije had moeten redden en wiens vader langdurig oorlog had gevoerd tegen de Turken, daar niet gevoelig voor was. Nog in Dordt waren zelfs flink wat penningen geslagen op zijn zege bij Oran.[2]

De halve manen zouden medio 1566 in Antwerpen zijn ontstaan. Als voorganger bij hagenpreken zou ene Herman Moded (destijds ook genoemd Modet, Harmanas, De Struiker) de controversiële uitroep 'liever Turks dan paaps' hebben gestimuleerd. Beter gesitueerde burgers zouden daarop tijdens hagenpreken in zilver uitgevoerde halve manen op hoed of mouw hebben gedragen. Deze burgerij was door de handel internationaal georiënteerd en zag die halve maan als een passender uiting van geusgezindheid dan de meer met de lage adel geassocieerde geuzenpenningen met daarop Philips II en daarmee samenhangende schoteltjes, napjes en kalebasflesjes. Wellicht ook ingegeven door een controverse Antwerpen-Brussel: de handel tegenover het bestuur. Moded zou later in Engeland al halve manen aan de watergeuzen hebben aanbevolen, zodat zij deze al aan hun hoed droegen bij de inname van

Den Briel in 1572. Als vlootpredikant zou Moded later opnieuw deze draagpenning hebben gepropageerd, waardoor een nieuw aantal draagpenningen zou zijn vervaardigd, gedragen bij het ontzet van Leiden in oktober 1574. Dat laatste wapenfeit heeft halve manen destijds populair gemaakt.

Het bovenstaande komt al een paar honderd jaar – soms wat afgezwakt – in publicaties over deze halve manen voor; zie bijvoorbeeld de bijdrage van Kerrebijn in *De Beeldenaar* 2001-4.[3] Maar bij contemporaine publicisten, zoals Pieter Bor en Emanuels van Meeteren, ontbreekt daarvoor de basis. Als bron wordt ook wel het *Antwerpsch Chronykje* genoemd.[4] Dat vermeldt inderdaad uitgebreid de hagenpreken en Moded en vermeldt de daarbij door velen gedragen geuzenattributen als napjes en schoteltjes, maar noemt geen halve manen noch uitroepen anders dan *Vive le Geus*. Overigens zou ook Moded zelf op tien augustus 1566 tijdens een preek op het Sint Kruiskerkhof te Brugge 'het schotelke en fleschke aan zijn hoed' hebben gedragen.[5]

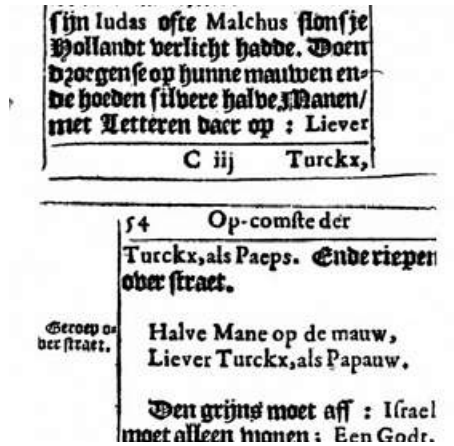
sijn Iudas ofte Malchus ſionſje Hollandt verlicht hadde. Doen dzoegen ſe op hunne mauwen ende hoeden ſilvere halve Manen/ met Letteren daer op : Liever

C iij Turckx,

54 Op-comſte der

Turckx, als Paeps. Ende riepen over ſtraet.

Halve Mane op de mauw, Liever Turckx, als Papauw.

Den grijns moet aff : Iſrael moet alleen wonen : Een Godt.

Detail uit Opcomste der Nederlantsche beroerten

Geuzen

70 jaar later schrijft Augustijn van Teylingen in zijn *Opcomste der Nederlantsche beroerten*: 'Doen droegen se op hunne mauwen ende hoeden silvere halve Manen met Letteren daer op: Liever Turckx, als Paeps. Ende riepen over straet. Halve Mane op de mauw, Liever Turckx als Papauw'.[6] Augustijn – al geen tijdgenoot meer – noemt hier niet specifiek de hagenpreken noch Antwerpen; voor mij is het echter de vroegst bekende bron voor de relatie Antwerpen en halve manen. Requesens, de latere landvoogd, zendt op vier november 1574 een brief aan koning Philips met een halve maan, waarop, volgens de samenvatting van Gachard, een tekstregel als 'Liever de Turk als de paus' en dat gedragen was door de 'capitaine' van een groep tegenstanders, 'pris', dus gevangen genomen of gedood, in het toenmalig bebost gebied bij Bomène, ongeveer 20 km ten zuiden van Brussel.[7] Het is niet waarschijnlijk dat vóór 4 november 1574 al een kapitein van de watergeuzen zuidelijk van Brussel met een groep bosgeuzen zou opereren. Overigens vermeldt de *Batavia Illustrata* dat al vanaf 1524 nabij Antwerpen regelmatig hagenpreken worden gehouden ondanks scherpe vervolging door de inquisitie.[8] Dat het dan vooreerst rond juli 1566 gepaard gaat met het dragen en roepen van 'halve manen op de mouw …' moet dan wel in concurrentie zijn geweest met de in Brussel vanaf april 1566 begonnen agitatie door de *geuse* lagere adel. Immers in juli 1566 zijn een aantal daarvan, zoals Hendrik Brederode en Van Culemborg, in Antwerpen 'gelogeert … in den Royen Leeu, daar blyvende tien daghen lanck, groot gelt met de Geusen en Antwerpsche Calvinisten verterende'[9].

Een relatie tussen Moded en de watergeuzen vóór de inname van Den Briel is niet gevonden. Hij verbleef enige tijd in Norwich in Engeland. De toenmalige watergeuzen zaten in Dover, La Rochelle, als kapers op zee of waren aan het ravitailleren – zeg maar plunderen – in kuststroken van de Nederlanden. Wellicht voer Moded wel naar Engeland en terug met watergeuzen. In de zeer

Weynig onderſcheyd was 'er tuſſchen dezelve; waarom ik 'er alhier maar drie heb willen vertoonen: men leeft op de eene zyde:

Halve manen in Van Loon-1 pagina 192

grondige studie van De Meij over de watergeuzen vóór hun inname van Den Briel worden noch Moded noch draagpenningen genoemd.[10] Op vroege afbeeldingen dragen Lumey en Blois van Treslong geen penningen. Echter bij de 26 schepen met zo'n 900 watergeuzen en 200 door Lumey gehuurde Walen kunnen wel een aantal uit het land gevluchte geuzen zijn geweest, die hetzij één der geuzenpenningen met de afbeelding van Philips II droegen of als eerdere Antwerpenaar een halve maan op hun hoed hadden gespeld. De Mey toont een portret van de gegoede Amsterdammer Nicolaes Ruychaver, die van 1569 tot 1572 watergeuzenkapitein was, met een lint waaraan een geuzenpenning met daarop Philips II.[11] Van Meeteren noemt onder hen meer dan 20 'vermaerde mannen', zoals Lancelot van Brederode, Jacob Cabeljauw, Van Egmondt en Willem, graaf van Gent.[12] De Mey vermeldt zes watergeuzenkapiteins die uit Antwerpen komen.[13] Dat Moded later vlootpredikant van de watergeuzen zou zijn geworden is niet aan te tonen. Dat hij na 1572 vanuit Zierikzee de halve manen zou hebben gepropageerd kan wel in overeenstemming met zijn karakter worden genoemd. Het lijkt niet onjuist om te veronderstellen dat Moded zich overal mee bemoeide.

Leiden

Min of meer gereorganiseerd tot de Zeeuwse vloot komen de watergeuzen in 1574 Holland te hulp met zo'n 800 man. Een deel daarvan trekt op platboomde schepen onder Boisot met de overige troepen over ondergelopen land ter ontzet naar Leiden. Tijdgenoot Fruytiers schrijft drie jaar later dat 'sommige van hun op desen tijt silvere halve Manen droeghen'.[14] Later spreekt Van Meeteren over 800 'Zeelantsche Bootsgesellen / dat een rou / woest / en

Halve maan (collectie NNC, inv. PE-00566)

vreeselijck volck was / gekerft en doorhackt van wonden', waarvan 'sommighe droegen Silvere halve Manen op haer Hoede'.[15] Dat in 1574 een halve maan het specifieke kenmerk van de watergeuzen zou zijn lijkt ongefundeerd. Maar op grond van een gelijksoortig aantal van ongeveer tien stuks dat als '1574, gedragen door watergeuzen bij het ontzet van Leiden' is getraceerd wordt het aantal halve manen dat toen in Holland en Zeeland in omloop was door mij geschat op minstens 150.

Voor zover mij bekend is de vroegste afbeelding van halve manen aan het begin van de achttiende eeuw gepubliceerd door Gerard van Loon in zijn standaardwerk met een omschrijving dat ze werden gedragen door 'matroozen' tijdens het ontzet van Leiden.[16] Er zijn nogal wat van deze penningen in verzamelingen opgenomen die op deze afbeeldingen lijken. Maar bij een grondiger bestudering, nu mogelijk doordat musea hun collecties toegankelijk maken met gedetailleerde foto's, blijken er belangrijke verschillen te bestaan. Als eerste de ligatuur van A en V in het woord PAVS; in het vervolg weergegeven als P AV S.

Dit zijn typisch de gegoten halve manen in Teylers Museum (TMH), tweemaal in het Scheepvaartmuseum in Amsterdam, het Historisch Museum Den Briel, de Lakenhal in Leiden, tweemaal in de Nationale Numismatische Collectie (NNC), de Koninklijke Bibliotheek in Brussel, het National Maritime Museum in Greenwich en in 2015 nog bij het veilinghuis Schulman B.V., die kunnen worden samengevat met '1574, gedragen door watergeuzen bij het ontzet van Leiden'. Het afgebeelde exemplaar komt van de NNC. Maar let op, want deze halve manen zijn spiegelbeeldig aan de door Van Loon gegeven voorbeelden. De genoemde penningen zijn ongeveer 35 mm groot en bij allen komen dezelfde onregelmatigheden in de twee tekstranden voor. Sommige

Detail van de exemplaren van Heritage Auctions (links) en Greenwich (rechts)

exemplaren zullen licht zijn nabewerkt voor een zo fraai mogelijk maangelaat met onderling kleine verschillen in afwerking. De halve maan van het National Maritime Museum in Greenwich wijkt meer af.[17] Deze lijkt in een later stadium nog eens extra verfraaid, of het is later werk. Overigens verkocht Heritage Auctions Europe in mei 2014 een vergelijkbaar exemplaar onder de titel 'later werk' met één opvallende uitzondering; de E van DE is nu een P geworden.[18] Zie de bijgevoegde vergelijking op basis van foto's. Dit is een vervalsing. Wigersma schrijft al in 1906 'Het zijn eenvoudige, vrij goed gemaakte stukken. Het is moeilijk zich van de echtheid dezer medailles te verzekeren, omdat zij zoo gemakkelijk na te maken zijn'.[19]

Kreeftje

Naast de zijde van de penning met P AV S toont de keerzijde de tekst ENDESPIT (kreeftje) DELAMES. Het kreeftje wordt soms een garnaal genoemd. Deze Franse uitdrukking schrijven wij nu als *en dépit de la messe*, 'ten spijte van de mis'. Antwerpen was toen zo internationaal – volgens Pieter Bor met 100.000 inwoners, waarvan 124 gouden zilversmeden, nog buiten de edelgesteente- en diamantslijpers – dat een Franse tekst aannemelijk is. Een kreeftje en ster komen elk op één der zijden tegelijk voor, waar we in eerste instantie eigenlijk alleen een zilvermerk verwachten. Maar zoals ook later in woelige tijden gebeurde zal een zilversmid bij gevaar voor repercussie

Halve maan (collectie RMA *inv. NG-VG-1-407-A)*

nalaten zijn officiële merk te gebruiken. Desondanks is het kreeftje lang opgevat als een min of meer onder *insiders* bekende verwijzing, als een soort huismerk van een zilversmid uit Antwerpen of omgeving rond 1566. De ster zou meer de rol van uitroepteken hebben; LIVER TVRCX. 'pas op' DAN PAVS. Het is echter veel aannemelijker en in overeenstemming met de toen gebruikelijke symboliek dat het kreeftje vergelijkbaar fungeert als de ster en dan hier als terug kruiper of achteruitloper, waarmee ontstaat ENDE-SPIT 'ik wil er niet meer bij zijn' DELAMES. Als inderdaad zo'n zeven jaar later opnieuw halve manen worden gegoten is het oude model met dezelfde symbolen overgenomen en is de interpretatie als een soort huismerk van een eerdere Antwerpse zilversmid achterhaald. Ook vlakke exemplaren, als memento aan het ontzet van Leiden, tonen de tekstregel met het kreeftje.

Dubbelslag

Het hierbij afgebeelde exemplaar van het Rijksmuseum te Amsterdam (RMA) kan eveneens tot dit type penningen worden gerekend, immers de belettering komt overeen met de eerder genoemde exemplaren.[20] Maar de randvorm, de plaats van het oog en het maangelaat zijn meer verschillend dan

Halve maan, details: links: Teylers Museum, midden De Lakenhal, rechts: NNC *PE-00565*

verwacht van slechts nabewerking. Er is nog een bijzonderheid. Er werd tot nu toe aangenomen dat voor deze serie halve manen één matrijs was vervaardigd – zoals ook Jonghelinck deed voor zijn geuzenpenning – waarmee de exemplaren werden gegoten en al dan niet nabewerkt voor een fraai maangelaat. Echter het tweede exemplaar in de NNC (inv. PE-00565) vertoont een dubbelslag in de belettering; zie het opgenomen detail van de penning. Dit kan geen gevolg zijn van verkeerd manipuleren met die éénmaal gemaakte matrijs. Daarom is voor deze serie een gietproces in de vorm van het herhaald maken van een matrijs met klei of vormzand als afdruk van een eenmaal goedgekeurd exemplaar gebruikt. De dubbele afdruk of het verschil met het exemplaar van het RMA zijn dan verklaarbaar uit slordigheid. Die dubbele belettering is nu verklaarbaar, maar herhaling in het maangelaat is (nog) niet gevonden. Ook was het nogal een werk, als mijn schatting van minstens 150 exemplaren reëel is, waarbij voor zo ver mij bekend nimmer in enig archief een verwijzing naar de productie in 1573 of 1574 van deze serie is gevonden.

De halve maan van De Lakenhal is bijzonder. Grondige bestudering van goede foto's – het exemplaar is door de herinrichting van De Lakenhal voorlopig niet bereikbaar – doet veronderstellen dat deze penning gegoten is na een wat slordige afdruk te hebben gemaakt van een exemplaar uit de serie. Het zilver is van een laag gehalte – kopervlekken zijn zichtbaar – en het kreeftje als symbool ontbreekt. Een vergelijking van details tussen een penning van Teylers Museum en het exemplaar van De Lakenhal is bijgevoegd. Het is waarschijnlijk een met ketting of lint te dragen memento, direct na het ontzet in Leiden vervaardigd vanuit een origineel gedragen exemplaar. Het is minder waarschijnlijk dat dit exemplaar ontstond zonder de extra ring vóór de watergeuzen in 1574 optrokken naar Leiden. De penning wordt genoemd als nummer 50 b in een tentoonstellingscatalogus van 1824, met de omschrijving 'geschroefd'. Dit zal 'gegoten' zijn, want het schroeven van munten en penningen vangt in de Republiek pas een halve eeuw later aan.[21] Bijzonder is nummer 50 d, ook 'geschroefd', met een extra ring en in de 'gesneden' tekstregel TVRX. Als eigenaar is het 'Kon. Kab.' aangegeven, dus het exemplaar zou zich in de NNC moeten bevinden. Als dit exemplaar inderdaad gegoten was zou het buitengewoon uitzonderlijk zijn; vooralsnog wordt gedacht aan een vlak exemplaar.

50 Zilveren halve Manen, die de Bootsgezellen of Matrozen van den Admiraal Boisot aan hunne hoeden gehecht droegen.
als bij v. L. *pag.* 192. N. 1. doch met eenige verandering en geschroefd.
Men leest op de eene zijde, LIVER TVRCX + DAN PAVS.
En aan de andere zijde ENDE SPIT — DELAMES.
a. Met een oog, zonder ring, van den Heer *van Bynkershoek van Hoogstraten*, voornoemd.
b. Met een oog en ring, van *de Stad.*
als bij idem *pag.* 192. N. 2. doch met eenige verandering, de inscriptie als de voorgaande.
c. Gesneden, met een oog, zonder ring, van *de Stad.*
d. Geschroefd, met een oog en ring, van het *Kon. Kab.* voornoemd.
als bij idem *pag.* 192. N. 3. in grootte, doch met eenige verandering, waar op gesneden aan de eene zijde, LIVER TVRX + DAN PAVS.
en aan de andere zijde, ENDE SPIT — DELAMES.
e. Met een oog, zonder ring, van *A. D. Schinkel*, voornoemd.

Catalogus tentoonstelling 1824

Mis

Johan van Heesch van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel heeft gesuggereerd toch ook te onderzoeken of DELAMES niet eerder betekent *de l' âme* of een meervoud van *ziel*. Dat lijkt logischer in verband met beide teksten, maar zou in tegenspraak zijn met wat bij ons over deze oorspronkelijk Zuid-Nederlandse penning was aangenomen. Het past ook minder bij het kreeftje als symbool. Toevallig bezit het RMA een voor het 'gewone' volk bestemde vlakke tinnen halve maan (NG-VG-1-407-C) met tekstregels LIEVER TVRX DAN PAVS en SPYT AL

Halve maan (Wigersma plaat 5)

haer misse en vermeldt de boven genoemde tentoonstellingscatalogus als nummer 51 een vlak exemplaar met de tekstregel ende spite la + messe.[22] In de nnc is een bijzonder vlak exemplaar opgenomen met in spyt van die mis … 1581. Evenals de geraadpleegde faculteit geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden vind ik hierin voldoende argument om de interpretatie van delames met 'mis(dienst)' te handhaven. De drie genoemde penningen zullen in een vervolgbijdrage uitgebreider beschreven worden.

Overigens leidt de tekst met endespit tot vragen bij de als derde bij Van Loon afgebeelde halve maan met ende. spit en tvrx. Een dergelijke penning, zowel gegoten als vlak, in dit gemengd Frans Nederlands is tot nu toe onbekend. Hoewel Van Loon – zoals ook bij zijn beschrijving van geuzenpenningen met de beeltenis van Philips II – soms onnauwkeurig is, lijkt deze versie door de getoonde overige interpunctie welbewust en wellicht daadwerkelijk door hem gezien.

Authenticiteit

Er zijn meer halve manen bekend, waarvan sommigen mogelijk terug zijn te voeren tot Antwerpen en omgeving. Als eerste een gegoten halve maan zonder tekstranden die aan het begin van de twintigste eeuw werd vermeld door Wigersma, met een gewicht van 43 gram, een geschatte grootste maat van 75 mm en weergegeven bij een gegoten exemplaar en drie vlakke halve manen.[22] Deze halve maan is geen originele geuzenpenning. Mevrouw Carla Schulman-Ruhé deelde mij mee, dat zij bij een dergelijk exemplaar een aantekening vond dat deze tussen 1814 en 1841 in edelmetaal in gebruik waren bij officieren van Nederlandse bereden legeronderdelen.

Halve maan (tmh inv. tmnk 05237)

Halve maan (Schulman april 2015 1887)

De halve maan had kennelijk een latere militaire affiniteit, onderschreven door Van Loon met zijn veronderstelling 'hedendaagsche bootsgezellen …dragen … halve maantjes aan de oorringetjes'.[23]

Teylers Museum bezit nog een interessante vroege gegoten halve maan. De penning vertoont twee bijzonderheden. De v wordt als u geschreven en de penning is juist niet spiegelbeeldig aan de voorbeelden bij Van Loon. In de periode 1566 tot 1574 zijn in Vlaanderen, Zeeland en Holland zowel de schrijfwijzen p a u s, p a v s als p av s mogelijk. Dat er geen punt achter turcx staat, is een detail vergeleken met de onbeholpen uitvoering van het kreeftje. Het authentieke karakter van de penning wordt niet betwijfeld, maar de uitvoering leidt tot een eerdere versie dan 1574. Een tweede exemplaar van deze penning is in 1998 verkocht.[24] Ter illustratie van de problematiek authentiek of niet de afbeelding van een halve maan, die als lot 348 in april 2007 en als lot 1887 in april 2015 (niet verkocht), van Schulman B.V. werd geveild met de omschrijving '1574 … watergeuzen...' en 'later werk'. Deze penning correspondeert met interpunctie en niet-spiegelbeeldig karakter met één van Van Loon's halve manen. De toevoeging 'later werk', dus na 1574, kan dan alleen berusten op het feit dat de penning – ook nog met een ring – er te mooi uitziet of dat we door ervaring hebben vastgesteld dat alle andere halve manen nooit exact overeenkomen met één van zijn drie voorbeelden. Overigens heeft het Fries Museum een loden exemplaar onder de titel '1574 …', dat waarschijnlijk is gegoten. Hiervan zijn nog geen foto's beschikbaar.

Tot slot een gegoten halve maan die weer spiegelbeeldig is aan de afbeeldingen bij Van Loon, maar verder overeenstemt, ook met het gebruik van p a v s. Het is een mooie evenwichtige uitvoering, gegoten en nabewerkt door een ervaren zilversmid. Evenals de boven beschreven penningen met paus wijst de uitvoering op een eerdere versie dan 1574 met dan hier de aantekening dat het kreeftje goed is uitgevoerd. Het is zeer wel denkbaar dat dit een origineel Antwerps exemplaar is en dat een penning van een vergelijkbaar type als voorbeeld of mal is gebruikt voor het vervaardigen van de aantallen halve manen, gedragen naar Leiden.

Echt of kopie? Ik vermoed dat alle opgenomen exemplaren behalve die kopie van de al nabewerkte halve maan in Greenwich en de grote halve maan zonder tekst echt en uit de beschreven tijd zijn, dus 1574 of vroeger. Ook het exem-

plaar van De Lakenhal, die hadden bijna drie maanden om het te vervaardigen in 1574. Als twistpunt blijven de opgenomen exemplaren met P A V S van Schulman B.V. over. Ik ben met Schulman van mening dat dit geen originelen zijn, waarschijnlijk zijn ze negentiende-eeuws of later, maar dat is niet nader te bewijzen. In het vervolgdeel kom ik nog vaak terug op vals of niet.

Bij de voorbereiding van deze bijdrage ben ik in het bijzonder gesteund door de dames Carla Schulman-Ruhé en Dorien Tamis, freelance kunsthistorica en journalist, en de heren Gijs van der Ham van het Rijksmuseum, eerder genoemde Johan van Heesch en onze hoofdredacteur, Jan Pelsdonk.

NOTEN EN LITERATUUR

1. Nationaal Archief, Den Haag, Familie Van Wassenaer van Duvenvoorde, nummer toegang 3.20.87, inventarisnummer3A.
2. DUGNIOLLE, J-F. *Le jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas* (Brussel 1876).
3. KERREBIJN, K.F. 'Zilveren halve manen', in: *De Beeldenaar* 25 (2001) 173-175.
4. N.N. *Antwerpsch Chronykje In Het Welck Zeer Vele Ende Elders Te Vergeefs Gezogte Geschiedenissen Sedert Den Jaere 1500. Tot Het Jaer 1574. Mede Der Andere Steden Van Nederland* (heruitgave door Van der Eyk, Leiden 1743).
5. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, G.J. *Het leven van Hermannus Moded, een der eerste calvinistische predikers in ons vaderland* (Haarlem 1879) 29. Hij verwijst naar Kerkhervorming te Brugge en naar DORDRECHT, C.A. VAN *Historie* (Delft 1576).
6. Ibidem, 32-33; VAN TEYLINGEN, A. *Op-comste der Neder-lantsche Beroerten* (Munster 1642) 53-54.
7. GACHARD, L.P. *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas* 3 (Brussel 1858) 189-190.
8. LEEUWEN, S. VAN *Batavia Illustrata ofte Hollandsche Chronyk* ('s-Gravenhage 1685) folio 427.
9. N.N. *Chronykje* 72.
10. MEIJ, J. C. A. DE *De watergeuzen en de Nederlanden, 1568-1572* (Amsterdam 1972).
11. Ibidem, 41.
12. MEETEREN, E. VAN *Historie der Neder-landscher ende haerder Na-buren Oorlogen ende geschiedenissen, Tot den Jare 1612* (Antwerpen 1615) folio 70.
13. MEIJ *Watergeuzen.*
14. FRUYTIERS, J. *Corte beschrijvinghe van de strenghe belegeringhe ende wonderbaerlijcke verlossinghe der stadt Leyden in Hollandt* (Delft 1577) folio 18.
15. MEETEREN *Historie* folio 103.
16. LOON, G. VAN *Beschrijving der Nederlandse historipenningen* 1 ('s-Gravenhage 1723) 192.
17. http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/37443.html., inv.nr. MEC0003.
18. HERITAGE AUCTIONS EUROPE veiling 42 (mei 2014) kavel 5360.
19. WIGERSMA HZ, S. 'De draagtekens van het jaar 1566' in: *De Vrije Fries* 20 (1906) 808.
20. Afgebeeld in GROENEVELD, S. & H.L.P. LEEUWENBERG (red) *De Tachtigjarige Oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden (ca 1560-1650)* (Zutphen 2008) 92. Het bijschrift 'toegeschreven aan Gerard van Bijlaer, 1566' is fout: het stuk is met de Leidse penning verward, die mogelijk door Van Bijlaer bij de munt van Dordrecht is vervaardigd. Zie H. GIESKES 'De 'Leidse' penning' in: *De Beeldenaar* 27 (2003) 119-126.
21. HERDINGH, L. *Catalogus van oudheden en bijzonderheden, betreffende het beleg en ontzet der stad Leyden, in... 1574, welke, bij gelegenheid der viering van het vijfde halve eeuwfeest, op den 4, 5 en 6 October 1824, op het Raadhuis der stad Leyden zullen worden ten toon gesteld.* (Leiden 1824).
22. Ibidem.
23. LOON *Historipenningen* 192.
24. LAURENS SCHULMAN B.V. veiling 21 (1998) kavel 1403.

Halve maan (particuliere collectie)

FIDEM XXXIV congres te Gent

JAN PELSDONK

Van 6 tot en met 11 september vond in het Belgische Gent het 34ste FIDEM-congres plaats. In het volgende nummer van *De Beeldenaar* zal ik nader stilstaan bij de penningen van de Nederlandse inzending. Eerst volgt in dit artikel een korte impressie van het congres.

Direct na de muzikaal omlijste opening op dinsdag de zesde – met openingslezingen door Johan van Heesch (van het Koninklijk Penningkabinet te Brussel, over het verzamelen van penningen en het lot van de penningproducenten in België) en Anthony Demey (over medailleur Geo Verbanck) – volgden tot en met de daaropvolgende zaterdag vele lezingen in twee parallelsessies. Slechts de donderdag was volledig ingevuld met dagexcursies, onder andere met bezoeken aan de firma Mauquoy NV te Grobbendonk en in Namen aan de resultaten van de workshop van Art-Valley 51 en een tentoonstelling met hangende penningen uit Nederland. In totaal konden de congresbezoekers een keuze maken uit het grote aanbod van 37 lezingen. Terwijl de laatste lezingen werden gehouden, kon in hetzelfde gebouw de penningmarkt

Philip Attwood, President van FIDEM (foto Donald Scarinci)

Ron Dutton, Hill Terrace Vines. Messing en ijzerdraad, 2015

Detail van de expositie

worden bezocht. Een echte markt, waarin penningmakers van over de hele wereld hun waren aanprezen.

Tussen de bedrijven door kon de restauratie van het schilderij *De Aanbidding van het Lam Gods*, een beroemd schilderij van de broers Van Eyck uit de eerste helft van de vijftiende eeuw, in ogenschouw worden genomen. In de avonden waren er diverse recepties en openingen, zoals die op woensdagavond, toen de internationale penningtentoonstelling officieel werd geopend. Getoond werd werk van 460 penningmakers uit 33 landen: in totaal bijna 900 penningen. Op zaterdagavond werd het congres besloten met een afsluitend diner, dat zoals gewoonlijk ook het moment was voor de prijsuitreikingen. De belangrijkste prijs van FIDEM is de Grand Prix, die dit jaar werd uitgereikt aan Ron Dutton (Verenigd Koninkrijk). De bijgaande foto's tonen enige impressies. De penningexpositie is direct na het congres naar Namen verhuisd, waar deze nog tot 8 januari 2017 kan worden bezichtigd (zie de nieuwsrubriek elders in dit nummer).

Penningen bij de firma Mauquoy (foto Nicolas Salagnac)

Zoekpenning 38

JANJAAP LUIJT

Allereerst een antwoord op een vraag die werd gesteld in *Zoekpenning 31*, ruim een jaar geleden. De penning ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de NCB is gemodelleerd door Frans van der Burgt. De penning is bekend zowel gesigneerd als ongesigneerd, waaronder een exemplaar in de collectie van het Nederlands Economisch Penning Kabinet (inv. 1838).

Op de vragen in *Zoekpenning 36* kwamen verschillende antwoorden binnen. Over de zilveren eremedaille van de Algemeene Nederlandsche Bond voor Kanarieteelt en Vogelbescherming ontving ik drie reacties. De eerste was de toezending van een afbeelding van een vrijwel identieke 'nette' afslag in onedel metaal, gedateerd 1946-1950 (het Centraal Museum in Utrecht schijnt een exemplaar uit 1927 te bezitten, maar die kon ik niet terugvinden in de collectiedatabase). De voorzijde verschilt in enkele kleine details, terwijl de keerzijde een eikenkrans toont in plaats van een lauwerkrans. Het opschrift Eere – Medaille is hetzelfde, alleen in een ander lettertype. Een tweede reactie betrof de toezending van een krantenartikel uit 1925 (bron helaas niet vermeld) over een pluimveetentoonstelling. Daar zijn destijds 47 medailles uitgedeeld die de firma J.F. Kikkert, Lijnbaansgracht te Amsterdam, ter beschikking stelde. Deze informatie ligt in het verlengde van de derde reactie die ik ontving, namelijk dat het genoemde meesterteken JDK gebruikt is door J.D. Kikkert te Amsterdam van 1934 tot 1969. Raadpleging van de website delpher.nl leverde meer treffers voor de firma Kikkert. Daaronder een advertentie in het Algemeen Handelsblad van 18 september 1929 over het 35-jarig bestaan van het bedrijf. Onderzoek in de database data.collectienederland.nl leert dat de voormalige Geldmuseumcollectie in totaal twintig aan deze firma toegeschreven penningen bezat, maar niet de getoonde 'kanariepenning'. Op basis van het meesterteken en de gehanteerde spelling, kan de eerder gepubliceerde penning worden toegeschreven aan de firma Kikkert en

Eremedeaille, 1946-1950

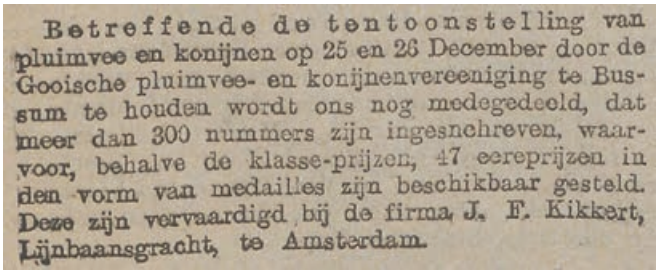
Betreffende de tentoonstelling van pluimvee en konijnen op 25 en 26 December door de Gooische pluimvee- en konijnenvereeniging te Bussum te houden wordt ons nog medegedeeld, dat meer dan 300 nummers zijn ingeschreven, waarvoor, behalve de klasse-prijzen, 47 eereprijzen in den vorm van medailles zijn beschikbaar gesteld. Deze zijn vervaardigd bij de firma J. F. Kikkert, Lijnbaansgracht, te Amsterdam.

1925

(Ingezonden Mededeeling.)

1894 20 SEPTEMBER 1929

J. F. Kikkert & Zn., A'dam-C.

N. LELIESTRAAT 25 — TEL. 49698—49398.

Bekers, Lauwerkransen, Medailles & Insignes.

Algemeen Handelsblad 18 september 1929

worden gedateerd op de tweede helft van de jaren dertig.

Op de in *Zoekpenning 36* afgebeelde tuberculosepenningen kwamen ook verschillende toelichtingen. De eerst betreft de penning met Robert Koch. Een lezer plaatst deze penning op basis van stijl en uitvoering in 1982, toen de Eerste Wereldtuberculosedag plaatsvond. Wellicht dat naar aanleiding hiervan andere lezers een lichtje opgaat.

Een andere reactie betrof de penning met de Chinese karakters. De lezer gaf een vertaling van het Chinees: de eerste zeven karakters betekenen 'het Ningxia autonome Hui-gebied', de volgende twee karakters 'culturele oudheden', dan twee 'management' en tot slot de laatste drie die 'comité', 'lid' of 'staflid' en 'bijeenkomst' betekenen. Dus in zijn geheel zoveel als 'lid van het culturele comité van Ningxia'. Daarbij is Hui de naam van de bevolking in Ningxia, een kleine provincie in het noorden van China nabij de Grote Muur. De vijf karakters op de keerzijde betekenen 'Xumishan grotten'. Dat is een verzameling van meer dan 130 boeddhistische grottentempels die van de vijfde tot de tiende eeuw gebouwd zijn bij de berg Xumi in Ningxia. Aangezien de beide penningen gelijk werden aangeleverd, bestond de indruk dat ze beide met de tuberculosebestrijding te maken hebben. De verklaring van het Chinees doet nu vermoeden dat dit toch niet het geval is.

Nieuwe vragen

Natuurlijk zijn er ook weer nieuwe vragen, De eerste betreft een rechthoekige bronzen plaquette van 121 mm x 76 mm. Het opschrift in kapitalen luidt: EERSTE NEDERLANDSCHE TENTOONSTELLING OP SCHEEPVAARTGEBIED, AMSTERDAM JUNI OCTOBER 1913 TER HERINNERING AAN DE SPECIALE EXPOSITIE VAN GROEP

(2/3 ware grootte)

XIX. Hoewel de eigenaar in eerste instantie de naam van de maker of ontwerp wil weten, geeft het opschrift voldoende aanknopingspunten voor aanvullende informatie over de expositie en XIX groep.

De volgende penning is een verguld bronzen penning die is uitgegeven naar aanleiding van het bombardement van Nijmegen in 1944. Het opschrift 'ICK HIELP' doet vermoeden dat ze werd uitgereikt aan mensen die vlak na het bombardement op enigerlei wijze hebben geholpen. Alle informatie is welkom.

Tot slot een bronzen penningen uit 1975 uitgegeven ter gelegenheid van de Philaposta Groningana. De gelegenheid is dus genoegzaam bekend, maar wie is de ontwerper van deze robuuste penning?

Met dank aan Johan Mevius, Axel Grothausen, Jan Pelsdonk, Dirk de Boer en Jan de Vries.

Bezit u een of meer penningen waar u meer over zou willen weten maar waarbij u vastloopt in uw zoektocht naar de maker of meer wilt weten over de context? Stuur een afbeelding met een korte vraagstelling en het formaat van de penning naar redactie@debeeldenaar.nl.
Uiteraard zijn antwoorden en aanvullende gegevens over de getoonde penningen eveneens van harte welkom op hetzelfde e-mailadres.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

VPK-penningen

De Jeroen Bosch-penningen van Arie Schippers zijn inmiddels verzonden. Laat ons weten als u een inschrijfpenning wel besteld en betaald heeft, maar begin december nog niet hebt ontvangen. Dit geldt ook voor VPK-leden wat betreft de jaarpenning 2016 van Joop Hollanders.
De Inschrijfpenning 2017 wordt uitgebracht samen met een andere vereniging, een bijzondere samenwerking in de geschiedenis van de VPK. De gekozen penningmaker zal de penning tonen tijdens de algemene ledenvergadering in het voorjaar.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Van Gelderlezing op 19 november te Haarlem.

Op 19 november zal in de gehoorzaal van Teylers Museum te Haarlem de Van Gelderlezing 2016 gehouden worden. De lezing is een gezamenlijke activiteit van de Stichting Nederlandse Penningkabinetten en de Nationale Numismatische Collectie / De Nederlandsche Bank. De lezing zal gehouden worden door dr. Philipp Rössner van de Universiteit van Manchester en heeft als titel 'The Velocity of Coins and Economic Development: New Evidence from Numismatics and Monetary History'. Hij zal praten over de betekenis van de numismatiek voor de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne monetaire en economische geschiedenis. Als referent zal prof. dr Jan Lucassen optreden.
Ontvangst om 10:30 en aanvang lezing om 11:00. Na afloop een afsluitend drankje. Einde programma om 13:00. Belangstellenden kunnen zich tot 10 november aanmelden op vangelderlezing@koninklijkgenootschap.nl

Voorjaarsbijeenkomst 2017

De voorjaarsbijeenkomst 2017 wordt een tweedaags jubileumsymposium ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van het genootschap. Dit vindt plaats op vrijdag en zaterdag 16 en 17 juni 2017 te Utrecht.

COIN EVENT

Lezing van Spufford

Op de dertiende internationale numismatische beurs 'Coin Event' te Herentals (geopend van 8:30 tot 15:00 uur) zal prof. em. Peter Spufford (Universiteit Cambridge), een autoriteit op gebied van middeleeuwse Europese geschiedenis en muntslag van de Nederlanden, een lezing geven. Deze wordt tijdens de beurs in een

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
C. Teulings
p/a De Beeldenaar
Postbus 11
3500 AA Utrecht
info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
R.J. de Goeje
Couwenhoven 4412
3703 EK Zeist
tel. 030 6992736
rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

apart lokaal gehouden, vangt aan om 11 uur en is gratis bij te wonen. Titel van de voordracht: 'The Spread of Leeuwengroten in Flanders'.

Zondag 11 december 2016, 11 uur. Sporthal De Vossenberg, Markgravenstraat 93, BE-2200 Herentals. Contact: rudy.dillen@telenet.be

NUMISMATISCHE KRING GRONINGEN

65 jaar!

De Numismatische Kring Groningen (NKG) is een bloeiende vereniging met een mooi jaarlijks programma aan lezingen en trouwe opkomst van leden. Op 8 oktober werd het 65-jarig bestaan gevierd. Ter herinnering is dit keer geen penning uitgegeven, maar een numismatisch naslagwerk. Het boek heet *muntpenningen* en behandelt alle penningen waar 's Rijks Munt, de Nederlandse Munt, de Koninklijke Nederlandse Munt en het Geldmuseum zich presenteren in de vorm van logo, naam of gebouw. Dit verzamelgebied was de specialiteit van het te vroeg overleden NKG-bestuurslid Wiebe Postma.
Het betreft een eenmalige uitgave in een oplage van 60 stuks. Het boek heeft 180 pagina's en is een hard- en fullcover uitgave op glanzend papier. Ook niet-leden kunnen dit werk bestellen, voor € 34,95 exclusief verzendkosten.
Geïnteresseerden kunnen een e-mail sturen naar zilverduit@hotmail.com.

OPROEP AAN KUNSTENAARS

FIDEM 2018 en de vrouw

Het 35ste FIDEM-congres wordt in 2018 in Canada gehouden. In dat jaar is het honderd jaar geleden dat de Canadese vrouwen stemrecht kregen. Daarom zal de internationale penningtentoonstelling geheel in het teken van de vrouw staan. Penningmakers die kans willen maken uitgekozen te worden voor deelname aan deze tentoonstelling wordt aangeraden niet te lang te wachten met het maken van een penning op dit thema.

ATELIERBEZOEKEN

Hollanders, Bolhuis en Sandberg

Op **zaterdag 26 november** wordt een bezoek gebracht aan het atelier van Joop Hollanders in Schoorl. Inmiddels is hier het maximum aantal deelnemers al bereikt. Voor nadere informatie zie: www.joophollanders.nl.
In december wordt geen atelierbezoek gepland maar in het begin van 2017 zijn voor januari afspraken gemaakt met Siemen Bolhuis uit Almere en voor februari met Martijn Sandberg uit Amsterdam, steeds op de laatste zaterdag van de maand. Beide zijn bekend van bijzondere penningen van de VPK (2014 en 2010). Liefhebbers kunnen zich opgeven en de deelnemers (in volgorde van opgave) zullen tijdig per e-mail worden ingelicht over adres, tijdstip, en dergelijke. Opgave of contact via www.tomsenders.nl of tomsenders@planet.nl.

TENTOONSTELLINGEN

Internationale FIDEM-tentoonstelling

De overzichtstentoonstelling met zo'n 900 penningen van 460 penningkunstenaars uit 33 landen is nog steeds te bezichtigen in Namen.

Tot en met 8 januari 2017, di-zo 10-18 uur. Tre.Ma, rue de Fer 24, Namen. www.province.namur.be/trema www.fidem-belgium.com/namur.htm

Penningkunst in de zestiende eeuw

In de zestiende eeuw vonden in de Nederlanden grote veranderingen plaats. Renaissance, reformatie en Tachtigjarige Oorlog lieten duidelijke sporen na. De expositie geeft een overzicht van deze roerige eeuw aan de hand van de penningen uit Teylers rijke collectie.

Tot en met 5 maart, di-za. 10-17 uur, zo. 12-17 uur. Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem. www.teylersmuseum.nl

OVERIG NIEUWS

Mist u nieuwsberichten?

Meld het ons op info@debeeldenaar.nl

NU verkrijgbaar
34e editie
nvmh munt-almanak 2017
Bataafse Republiek • Koninkrijk Holland • Franse inlijving
Koninkrijk der Nederlanden • Euromunten Nederland
Curaçao • Nederlandse Antillen • BES-eilanden • Aruba
Nederlands West-Indië • Suriname • Nederlands-Indië
Nederlandse munt- en bankbiljetten
Euromunten • Eurobankbiljetten
officiële uitgave
Nederlandse vereniging van munthandelaren
Beter één Muntalmanak in de hand dan...?
Verkrijgbaar bij uw (NVMH-) leverancier voor €19,95
www.nvmh.nl

Bij MA-SHOPS vindt u meer dan 700.000 munten, penningen, bankbiljetten en militaria.

De artikelen worden aangeboden door gecertificeerde handelaren. U vindt de gewenste artikelen gemakkelijk door de zoekfunctie op de hoofdpagina van MA-Shops.

MA-SHOPS®

Gulden 1808 prachtig met attractive patina
7500,00 EUR

1898 10 Mark Sachsen Meiningen
Georg II Jaeger 27
9000,00 EUR

2 Rupees 8 Annas (1917) India, George V
2800,00 EUR

Denarius 13 v. Chr., Augustus
8500,00 EUR

Verkocht:
18000,00 EUR

Verkocht:
7000,00 EUR

Verkocht:
4365,00 EUR

www.ma-shops.nl

Tel. +49-(0)2871-2393-415 info@ma-shops.nl

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1747. VERHEFFING VAN PRINS WILLEM IV TOT STADHOUDER.

Vz. Borstbeeld naar links.
Omschrift: WIL.CAR.HEN.FRISO.PR.VAN.ORANJE.EN NASSAU.,
onder het borstbeeld op een lint: HET.VADERLANDT
Kz. Nederlandse leeuw met zwaard en pijlbundel.
Omschrift: STAD.GEN.DER.VER.EENIGDE.NEEDERLANDEN.
In de afsnede: VOX.POPULI.VOX.DEI. / 1747.
Brons, 40mm. M.I. Plate CLXX.17

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

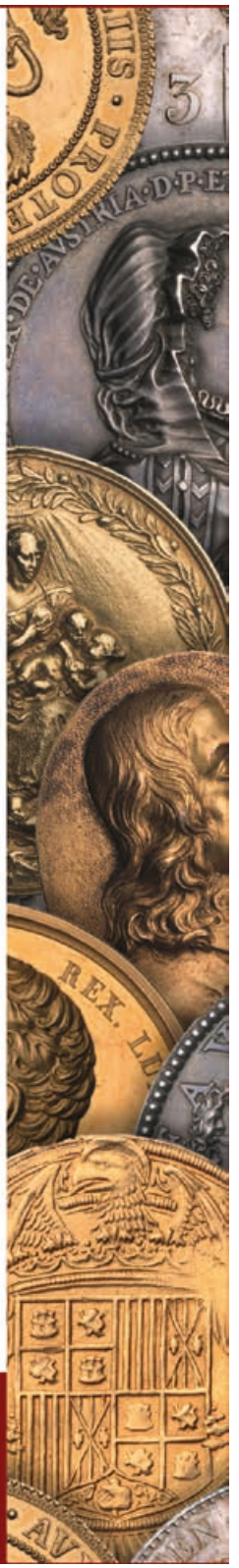

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

www.nmv.nl

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur